

ЛЬВІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ
МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

БУРДІНА ТЕТЯНА ВАЛЕНТИНІВНА

УДК: 343.82

ДИСЕРТАЦІЯ

**ЗАХОДИ ЗАОХОЧЕННЯ І СТЯГНЕННЯ,
ЯКІ ЗАСТОСОВУЮТЬСЯ ДО НЕПОВНОЛІТНІХ ОСІБ, ЗАСУДЖЕНИХ
ДО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ, ТА ЇХ ЕФЕКТИВНІСТЬ**

Спеціальність – 081 «Право»

Галузь знань – 08 «Право»

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ Т. В. Бурдіна

(підпис)

Науковий керівник – Мармура Олег Зіновійович, кандидат юридичних наук,
доцент

Львів-2024

АНОТАЦІЯ

Бурдіна Т. В. Заходи заохочення і стягнення, які застосовуються до неповнолітніх осіб, засуджених до позбавлення волі, та їх ефективність. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії права за спеціальністю 081 «Право». – Львівський державний університет внутрішніх справ, Львів, 2024.

Дисертація є першим в українській науці кримінально-виконавчого права комплексним дослідженням теоретичних засад і практичних особливостей застосування заходів заохочення і стягнення до неповнолітніх осіб, засуджених до позбавлення волі, а також проблеми виявлення їхньої ефективності, котре, відтак, містить пропозиції щодо удосконалення кримінально-виконавчого законодавства у цій сфері та практичні рекомендації стосовно ефективізації застосування таких заходів.

Дисертаційне дослідження складається з чотирьох розділів. У розділі 1 дисертанткою вперше обґрунтовано, що розуміння правової природи заходів як заохочення, так і стягнення, які застосовуються до неповнолітніх осіб, засуджених до позбавлення волі, власне як стимулюючих їхню правослухняну поведінку, а відтак їхнє виправлення і ресоціалізацію та запобігання новим правопорушенням, є передумовою досягнення їхньої ефективності. Здобувачкою проаналізовано види заходів заохочення та заходів стягнення, що застосовуються до неповнолітніх осіб, засуджених до позбавлення волі.

Здійснено всебічний аналіз міжнародно-правових стандартів щодо особливостей застосування до неповнолітніх ув'язнених заходів заохочення і стягнення. Притому дисертанткою вперше досліджено стан (обсяг і зміст) впровадження в національному законодавстві положень таких міжнародних стандартів.

У розділі 2 здобувачкою визначено підстави та розкрито особливості порядку застосування заходів заохочення і заходів стягнення до неповнолітніх осіб, засуджених до позбавлення волі.

У розділі 3 дисертанткою поглиблено аргументування доцільності використання юридичного підходу до встановлення факту виправлення неповнолітнього ув'язненого, а також узагальнено поширені у доктрині кримінально-виконавчого права підходи до розуміння ресоціалізації неповнолітніх ув'язнених.

Дисертанткою удосконалено обґрунтування про те, що досягнення виправлення та ресоціалізації неповнолітніх ув'язнених слід визнати засадничим критерієм доцільності, дієвості й ефективності застосовуваних до них тих чи інших заходів заохочень і стягнень. Притому здобувачкою уточнено твердження про те, що засобом ефективізації заходів заохочення і стягнення, які застосовуються до неповнолітніх осіб, засуджених до позбавлення волі, виступає принцип індивідуалізації, який проявляється у врахуванні соціально-психологічних властивостей особистості неповнолітнього ув'язненого, а також його поведінки під час відбування покарання. Та, відтак, конкретизовано висновок про те, що розробка науково обґрунтованої методики вимірювання, оцінювання ефективності цих заходів має опиратися на такі суб'єктивні (внутрішні) емпіричні референти, якими виступають передусім певні показники внутрішньої особистісної мотивації та ставлення засудженого до конкретних заходів заохочення та заходів стягнення, а також показники соціально-демографічних характеристик та психологічних особливостей особистості засудженого.

У розділі 4 дисертанткою висвітлено поняття та загальну методику вимірювання ефективності в юридичній науці та в теорії кримінального покарання. Також визначено критерії оцінювання ефективності заходів заохочення і стягнення, застосовуваних до неповнолітніх ув'язнених.

Здобувачкою вперше обґрунтовано використання комплексу методик для дослідження ефективності заходів заохочення і стягнення, застосовуваних до неповнолітніх ув'язнених, загалом та визначення суб'єктивних (внутрішніх)

емпіричних референтів зокрема. За допомогою обраних методик вперше застосовано процедуру кластерного аналізу показників ставлення респондентів до окремих заходів заохочення і стягнення з метою визначення рівня ефективності кожного виду таких заходів. Завдяки чому виявлено, що для досліджуваних заходи кластеру 1 «Мотивація волею» (морально-організаційні та матеріально-організаційні заохочення і стягнення) є найбільш ефективними або достатньо чи здебільшого ефективними, заходи кластеру 2 «Матеріальні заохочення» мають середній ступінь ефективності чи мало ефективні, а заходи кластеру 3 «Моральні заохочення і стягнення» – абсолютно неефективні чи майже неефективні. Крім того, дисертанткою вперше встановлено певні кореляційні взаємозв'язки поміж різним ставленням неповнолітніх ув'язнених до заходів заохочення і стягнення та відповідними типами внутрішньої мотивації особистості засуджених.

На підставі проведеного дослідження здобувачкою вперше сформульовано низку пропозицій щодо удосконалення законодавства про заходи дисциплінарного впливу, які застосовуються до неповнолітніх осіб, засуджених до позбавлення волі, а саме стосовно: переліків видів заходів заохочення та заходів стягнення, що застосовуються до неповнолітніх ув'язнених, переліків та змісту підстав застосування до них заходів заохочення та заходів стягнення, особливостей порядку застосування до них заходів заохочення та заходів стягнення. А також дисертанткою доведено потребу у розробці науково обґрунтованої методики визначення ефективності заходів заохочення і стягнення, застосовуваних до неповнолітніх ув'язнених, та цілої низки інших методичних напрацювань з розглядуваної проблематики. Та, відтак, вперше сформульовано й обґрунтовано низку практичних рекомендацій щодо ефективізації таких заходів.

Практичне значення отриманих результатів дослідження полягає, зокрема, у тому, що вони можуть бути використані у роботі відповідних органів і установ у системі виконання кримінальних покарань, а також у навчальному процесі юридичних і психологічних вузів.

Ключові слова: заходи заохочення і стягнення; заходи кримінально-правового характеру; кримінальне правопорушення; відбування покарання; кримінальна

відповідальність; позбавлення волі; правовий режим; злочинність неповнолітніх; засуджені; психологічні характеристики особи; міжнародні стандарти захисту прав неповнолітніх; права, потреби та законні інтереси дитини; ефективність покарання; ефективність правових норм.

SUMMARY

Burdina T. V. Measures of incentives and penalties, which are applied to juvenile persons sentenced to imprisonment, and their effectiveness.

Thesis for the degree of Doctor of Philosophy of Law in the specialty 081 "Law." – Lviv State University of Internal Affairs, Lviv, 2024.

The thesis is the first comprehensive study in the Ukrainian doctrine of criminal executive law of the theoretical foundations and practical features of the application of incentives and penalties to the juveniles sentenced to imprisonment, as well as the issue of identifying their effectiveness which, consequently, contains both proposals for improving criminal executive legislation in the corresponding area and practical recommendations for improving the application of such measures.

The paper consists of four chapters. In Chapter 1, the author for the first time substantiates that the understanding of the legal nature of both incentives and penalties applied to the juveniles sentenced to imprisonment, as such, stimulating their law-abiding behavior, and thus their correction and resocialization as well as prevention of new offenses, is a prerequisite for achieving their effectiveness. The researcher analyzes the types of incentives and penalties applied to the juveniles sentenced to imprisonment.

A comprehensive analysis of international legal standards on the peculiarities of applying incentives and penalties to juvenile prisoners is carried out. Moreover, the author is the first to study the state (scope and content) of implementation of the provisions of such international standards in national legislation.

In Chapter 2, the researcher identifies the grounds as well as reveals the peculiarities of the procedure for applying incentives and penalties to the juveniles sentenced to imprisonment.

In Chapter 3, the author deepens the argumentation of the expediency of using a legal approach to establishing the fact of the correction of a juvenile prisoner, as well as summarizes the approaches to understanding the resocialization of juvenile prisoners, common in the doctrine of criminal executive law.

The thesis advances the argument that the achievement of correction and resocialization of juvenile prisoners should be recognized as a fundamental criterion for the relevance, efficiency and effectiveness of certain incentives and penalties applied to them. Moreover, the applicant clarifies the statement that the means of effectiveness of incentives and penalties applied to the juveniles sentenced to imprisonment is the principle of individualization, manifested in the form of considering the socio-psychological characteristics of the personality of a juvenile prisoner, as well as their behavior while serving their sentence. Consequently, the conclusion is made that the development of a scientifically based methodology for measuring and evaluating the effectiveness of these measures should be based on such subjective (internal) empirical references, which are primarily certain indicators of internal personal motivation and attitude of the convict to specific incentives and penalties, as well as indicators of socio-demographic characteristics and psychological peculiarities of the convict's personality.

In Chapter 4, the author highlights the concept and general methodology of measuring effectiveness in legal doctrine as well as in the theory of criminal punishment. The researcher also identifies the criteria for assessing the effectiveness of incentives and penalties applied to juvenile prisoners.

For the first time, the applicant substantiates the use of a set of methods to study in general the effectiveness of incentives and penalties applied to juvenile prisoners as well as to determine subjective (internal) empirical referents in particular. Using the selected methods, the author applies the procedure of cluster analysis of the respondents' attitudes to certain incentives and penalties in order to determine the level of effectiveness of each type of such measures. As a result, it is found that for the respondents, the measures of cluster 1 "Motivation by the will" (moral and organizational as well as material and organizational incentives and penalties) are the most effective or sufficiently / mostly effective, while the measures of cluster 2 "Material incentives" have an average degree of effectiveness or are ineffective, and the measures of cluster 3 "Moral incentives and penalties" are completely ineffective or almost ineffective. In addition, the researcher is the first to establish certain correlations between the different attitudes of juvenile

prisoners to incentives and penalties and the corresponding types of intrinsic motivation of the convicts.

Based on the research, the author for the first time formulates a number of proposals for improving the legislation on disciplinary measures applied to the juveniles sentenced to imprisonment, namely, regarding: the lists of types of incentives and penalties applied to juvenile prisoners; the lists and content of the grounds for applying incentives and penalties to them; peculiarities of the procedure for applying incentives and penalties to them. The paper also proves the need to develop a scientifically based methodology for determining the effectiveness of incentives and penalties applied to juvenile prisoners, as well as a set of other methodological developments on the issues under consideration. Therefore, for the first time, a number of practical recommendations for the effectiveness of such measures are formulated and substantiated.

The practical significance of the research findings is, particularly, that they can be used in the functioning of the relevant authorities in the system of execution of criminal punishments, as well as in the educational process of law and psychological universities.

Keywords: incentives and penalties; criminal law measures; punishment; serving a sentence; execution of a punishment; criminal offence; criminal liability; imprisonment; legal regime; convicts; juvenile delinquency; psychological characteristics of a person; international standards for the protection of the rights of juveniles; rights, needs and legitimate interests of a child; effectiveness of punishment; effectiveness of legal provisions.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Бурдіна Т. Виправлення і ресоціалізація неповнолітніх ув'язнених як критерій ефективності застосовуваних до них заходів заохочення і стягнення. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 4. С. 301-312. URL: <https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2023/09/53.pdf>. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.04.51>.

2. Бурдіна Т. Деякі особливості порядку застосування заходів заохочення та процедури застосування заходів стягнення до неповнолітніх ув'язнених. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2024. Випуск 78. С. 318-330. URL: <http://publications.lnu.edu.ua/bulletins/index.php/law/article/view/12277/12621>. DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/vla.2024.78.318>.

3. Бурдіна Т. Міжнародні стандарти процедури застосування до неповнолітніх ув'язнених заходів дисциплінарного впливу. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2021. Випуск 73. 185 с. С. 131-139. URL: <http://publications.lnu.edu.ua/bulletins/index.php/law/article/view/11380/11713>. DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/vla.2021.73.131>.

4. Бурдіна Т. Особливості та дискусійні аспекти підстав застосування заходів заохочення до неповнолітніх ув'язнених. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2024. № 2. С. 553-563. URL: <https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2024/04/96.pdf>. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.02.94>.

5. Бурдіна Т. Поняття, сутність і значення заохочень, що застосовуються до неповнолітніх осіб, засуджених до позбавлення волі. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2022. Випуск 74. 199 с. С. 166-175. URL: <http://publications.lnu.edu.ua/bulletins/index.php/law/article/view/11589/11913>. DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/vla.2022.74.166>.

6. Бурдіна Т. Поняття, сутність і значення заходів стягнення, що застосовуються до неповнолітніх осіб, засуджених до позбавлення волі. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2022. Випуск 75. 188 с. С. 153-160. URL: <http://publications.lnu.edu.ua/bulletins/index.php/law/article/view/11690/12017>.

DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/vla.2022.75.153>.

7. Бурдіна Т. Сутність, мета і значення заходів дисциплінарного впливу, що застосовуються до неповнолітніх осіб, засуджених до позбавлення волі. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2023. Випуск 76. 234 с. С. 198-205. URL: <http://publications.lnu.edu.ua/bulletins/index.php/law/article/view/11809/12175>.

DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/vla.2023.76.198>.

8. Бурдіна Т. Юридичні та психологічні засади методики дослідження ефективності заходів дисциплінарного впливу, які застосовуються до неповнолітніх осіб, засуджених до позбавлення волі. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2021. Випуск 72. 176 с. С. 113-121. URL: <http://publications.lnu.edu.ua/bulletins/index.php/law/article/view/11204/11512>.

DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/vla.2021.72.113>.

які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

9. Бурдіна Т. В. Міжнародні стандарти законних інтересів неповнолітніх осіб, засуджених до позбавлення волі. *Юриспруденція сьогодні: між апологією і креативністю. Пам'яті професора Ю. М. Оборотова (до 75-річчя від дня народження доктора юридичних наук, професора Ю. М. Оборотова): матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 17 вересня 2021 р.) / Нац. ун-т «Одеська юрид. академія»; за заг. ред. А. Ф. Крижановського. Одеса: Фенікс, 2021. 320 с. С. 232-237.*

URL: http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/16010/NU_OUA_Konf_Oborotov_Print%283%29%2b.pdf?sequence=1&isAllowed=y.

10. Бурдіна Т. Міжнародні стандарти застосування заходів дисциплінарного впливу до неповнолітніх осіб, засуджених до позбавлення волі. *Незалежність*

України: права людини та національна безпека: збірник матеріалів Першої міжнародної науково-практичної конференції (м. Львів, 21 травня 2021 р.) / Національний університет «Львівська політехніка»; упоряд. Л. В. Ярмол. Львів: Галицька видавнича спілка, 2021. 340 с. С. 236-238. URL: <https://lpnu.ua/sites/default/files/2020/pages/483/vipusk-1zbirnik-konf150621nezalezhnist-ukraini.pdf>.

11. Бурдіна Т. Переведення на поліпшені умови тримання як захід заохочення, що застосовується до неповнолітніх осіб, засуджених до позбавлення волі. *Незалежність України: права людини та національна безпека: збірник матеріалів Другої міжнародної науково-практичної конференції (м. Львів, 20 травня 2022 р.)* / Національний університет «Львівська політехніка»; упоряд. Л. В. Ярмол. Львів: Галицька видавнича спілка, 2022. 380 с. С. 196-199. URL: <https://lpnu.ua/sites/default/files/2020/pages/483/zbirnik-konferencii200622.pdf>.

12. Бурдіна Т. В. Підстави застосування заходів заохочення до неповнолітніх осіб, засуджених до позбавлення волі. *The process and dynamics of the scientific path: collection of scientific papers «SCIENTIA» with Proceedings of the II International Scientific and Theoretical Conference (Vol. 1) (Athens, Hellenic Republic, September 17, 2021): European Scientific Platform*. С. 56-60. URL: <https://ojs.ukrlogos.in.ua/index.php/scientia/issue/view/17.09.2021/583>.

13. Грабовська С., Бурдіна Т. Особливості мотиваційної сфери неповнолітніх правопорушників з різним ставленням до засобів дисциплінарного впливу. *Психічне здоров'я особистості у кризовому суспільстві: збірник тез V Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Львів, 23 жовтня 2020 р.)* / уклад. З. Р. Кісіль. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2020. 256 с. С. 43-46. URL:

<https://sci.ldubgd.edu.ua/bitstream/123456789/7352/1/%D0%9B%D1%8C%D0%B2%D0%94%D0%A3%D0%A1%20%D0%B6%D0%BE%D0%B2%D1%82%D0%B5%D0%BD%D1%8C%20%D1%82%D0%B5%D0%B7%D0%B8%20%281%29.pdf>.

14. Грабовська С., Бурдіна Т. Психологічні засади розробки ефективних засобів дисциплінарного впливу на неповнолітніх правопорушників, що

перебувають у виправному закладі. *Тези звітної наукової конференції філософського факультету Львівського національного університету імені Івана Франка* / Відп. за випуск Л. Рижак, Н. Жигайло. Львів, 2021. 274 с. С. 157-160. URL: <https://filos.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2021/03/Tezy-konferentsii-2021.pdf>.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ.....	15
ВСТУП.....	17
РОЗДІЛ 1. ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЗАХОДІВ ЗАОХОЧЕННЯ І СТЯГНЕННЯ, ЯКІ ЗАСТОСОВУЮТЬСЯ ДО НЕПОВНОЛІТНІХ ОСІБ, ЗАСУДЖЕНИХ ДО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ.....	29
1.1. Поняття, сутність та значення заходів заохочення і заходів стягнення, що застосовуються до неповнолітніх осіб, засуджених до позбавлення волі.....	29
1.2. Види заходів заохочення і заходів стягнення, що застосовуються до неповнолітніх осіб, засуджених до позбавлення волі	37
1.3. Міжнародні стандарти застосування до неповнолітніх ув'язнених заходів дисциплінарного впливу	59
Висновки до Розділу 1.....	75
РОЗДІЛ 2. ОСОБЛИВОСТІ ПРОЦЕДУРИ ЗАСТОСУВАННЯ ЗАХОДІВ ЗАОХОЧЕННЯ І СТЯГНЕННЯ ДО НЕПОВНОЛІТНІХ ОСІБ, ЗАСУДЖЕНИХ ДО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ.....	83
2.1. Підстави застосування заходів заохочення і заходів стягнення до неповнолітніх осіб, засуджених до позбавлення волі	83
2.2. Порядок застосування заходів заохочення і заходів стягнення до неповнолітніх осіб, засуджених до позбавлення волі	95
Висновки до Розділу 2.....	107
РОЗДІЛ 3. ЗАСОБИ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ЗАХОДІВ ЗАОХОЧЕННЯ І СТЯГНЕННЯ, ЯКІ ЗАСТОСОВУЮТЬСЯ ДО НЕПОВНОЛІТНІХ ОСІБ, ЗАСУДЖЕНИХ ДО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ.....	111
3.1. Виправлення і ресоціалізація неповнолітніх ув'язнених як критерій ефективності застосовуваних до них заходів заохочення і стягнення. Значення принципу індивідуалізації у виховній роботі як засобу підвищення ефективності таких заходів	111

3.2. Зміст і значення соціально-психологічних властивостей засудженого як засобу підвищення ефективності заходів заохочення і стягнення, застосовуваних до неповнолітніх ув'язнених.....	124
Висновки до Розділу 3.....	136
РОЗДІЛ 4. МЕТОДИКА ДОСЛІДЖЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ЗАХОДІВ ЗАОХОЧЕННЯ І СТЯГНЕННЯ, ЯКІ ЗАСТОСОВУЮТЬСЯ ДО НЕПОВНОЛІТНІХ ОСІБ, ЗАСУДЖЕНИХ ДО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ.....	141
4.1. Поняття та загальна методика вимірювання ефективності в юридичній науці та в теорії кримінального покарання. Критерії оцінювання ефективності заходів заохочення і стягнення, застосовуваних донеповнолітніх ув'язнених.....	141
4.2. Характеристика методик дослідження ефективності заходів заохочення і стягнення, які застосовуються до неповнолітніх осіб, засуджених до позбавлення волі, та особливості їхнього використання.....	156
4.3. Пропозиції щодо удосконалення законодавства про заходи заохочення і стягнення, які застосовуються до неповнолітніх ув'язнених, а також практичні рекомендації стосовно підвищення ефективності таких заходів.....	177
Висновки до Розділу 4.....	185
ВИСНОВКИ.....	195
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	206
ДОДАТКИ.....	243

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

ГА – Генеральна Асамблея

ДІЗО – Дисциплінарний ізолятор

ДКВСУ – Державна кримінально-виконавча служба України

ДПВКП – Департамент з питань виконання кримінальних покарань

ДДУПВП – Державний департамент України з питань виконання покарань

Європейські правила стосовно неповнолітніх правопорушників – Європейські правила стосовно неповнолітніх правопорушників, які підлягають призначенню санкцій чи заходів, прийняті Рекомендацією СМ/РЕС (2008)11 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам від 05.11.2008 р.

Зауваження загального порядку – Зауваження загального порядку № 24 (2019) про права дитини у системі правосуддя у справах неповнолітніх Комітету ООН з прав дитини від 18.09.2019 р. № CRC/C/GC/24

ЗДВ – заходи дисциплінарного впливу

ЗУ – Закон України

КВК України – Кримінально-виконавчий кодекс України

КВП – кримінально-виконавче право

КВЗ – кримінально-виконавче законодавство

КК України – Кримінальний кодекс України

КМ РЄ – Комітет міністрів Ради Європи

КМУ – Кабінет міністрів України

КУпАП – Кодекс України про адміністративні правопорушення

МВР – методично-виховна рада

МВС України – Міністерство внутрішніх справ України

Методичні рекомендації ДДУПВП 2005 р. – Методичні рекомендації Державного департаменту України з питань виконання покарань щодо організації роботи, пов'язаної із застосуванням до осіб, позбавлених волі, умовно-дострокового звільнення від відбування покарання, 2005 р.

Методичні рекомендації ДДУПВП 2008 р. – Методичні рекомендації ДДУПВП до складання характеристики на засуджених 2008 р.

МКР ППН – Міжвідомча координаційна рада з питань правосуддя щодо неповнолітніх

НПА – нормативно-правовий акт

ООН – Організація Об'єднаних Націй

ПВР УВП – Правила внутрішнього розпорядку установ виконання покарань

Положення про СПС – Положення про відділення соціально-психологічної служби від 04.11.2013 р. № 2300/5

Резолюція 43/173 – Резолюція ГА ООН 43/173 «Звід принципів захисту всіх осіб, які піддаються затриманню чи ув'язненню будь-яким чином» від 09.12.1988 р.

Резолюція 75/185 – Резолюція ГА ООН 75/185 «Права людини при здійсненні правосуддя» від 16.12.2020 р.

Резолюція 77/219 – Резолюція ГА ООН 77/219 «Права людини при здійсненні правосуддя» від 15.12.2022 р.

Резолюція 36/16 – Резолюція Ради з прав людини 36/16 «Права людини при здійсненні правосуддя, у т. ч. правосуддя щодо неповнолітніх» від 29.09.2017 р.

РЄ – Рада Європи

СВР – соціально-виховна робота

СВПР – соціально-виховна та психологічна робота

СПС – Соціально-психологічна служба виховної колонії

Типовий закон – Типовий закон про правосуддя стосовно неповнолітніх 2013 р.

УВП – установа виконання покарань

ЧПНУ – черговий помічник начальника установи виконання покарань

Щоденник – Щоденник соціально-виховної роботи із неповнолітнім засудженим

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. На шляху до євроінтеграції України на сучасному етапі відбувається реформування кримінально-виконавчої системи, зокрема поширюється тенденція до поступової відмови від каральної парадигми правосуддя та здійснюється поетапне запровадження ювенальної пенітенціарної юстиції, а також продовжується втілення міжнародних стандартів у цій сфері як у правотворчу, так і правозастосовну діяльність Української держави.

Національним законодавцем в останнє понад десятиліття затверджено низку концепцій, стратегій, законопроектів тощо у вказаній царині, проте і на сьогодні особливо гострою залишається потреба у більш всебічній реалізації їхніх засад і положень. Означені вище процеси у кримінально-виконавчому праві (надалі – КВП) України зумовлюють необхідність у приділенні особливої уваги питанню застосування заходів заохочення і стягнення до неповнолітніх осіб, засуджених до позбавлення волі, оскільки вимагають максимального пристосування як законодавчих принципів, так і практичних особливостей їхнього застосування до новітніх викликів сучасної пенітенціарної парадигми.

Як вказує законодавець, застосування заходів заохочення і стягнення до неповнолітніх ув'язнених не є самоціллю, а повинно слугувати стимулюванню правослухняної поведінки засуджених, а відтак їхньому виправленню і ресоціалізації, а також запобіганню вчиненню нових кримінальних правопорушень як засудженими, так і іншими особами (ч. 4 і 5 ст. 123, ч. 1 і ч. 2 ст. 1, ч. 1 ст. 131 Кримінально-виконавчого кодексу України (надалі – КВК України)). Саме досягнення такої мети є свідченням ефективності цих заходів. Притому, діючий у КВП принцип індивідуалізації виконання покарань (ст. 5 КВК України) передбачає застосування індивідуального підходу до кожного засудженого, який полягає у врахуванні соціально-психологічних властивостей особистості (ч. 4 ст. 6 КВК України), зокрема при призначенні тих чи інших видів заходів заохочення і стягнення неповнолітнім ув'язненим, що й виступатиме запорукою ефективності таких заходів.

А тому наше дослідження має на меті вперше в українській науці КВП обґрунтувати, що для підвищення ефективності заходів заохочення і стягнення, які застосовують до неповнолітніх осіб, засуджених до позбавлення волі, засадничим є врахування соціально-психологічних особливостей і характеристик неповнолітнього ув'язненого у разі застосування до нього таких заходів, а передусім його ставлення до застосовуваних до нього конкретних видів заходів заохочення і стягнення та його внутрішньої особистісної мотивації. Для досягнення цієї мети ми вперше використали низку відповідних методик вимірювання, оцінювання такої ефективності на підставі встановлення показників (факторів) саме означених соціально-психологічних властивостей засудженого. Проведений аналіз ефективності заходів заохочення і стягнення, застосовуваних до неповнолітніх ув'язнених, за названими критеріями, вважаємо, допоможе визначити доцільність у подальшому як законодавчого закріплення, так і практичного використання у діяльності виховних колоній тих чи інших заходів.

Поза тим, слід відзначити, що законодавство щодо застосування заходів заохочення і стягнення до неповнолітніх осіб, засуджених до позбавлення волі, містить певні правові колізії, суперечності, неточності, прогалини тощо, зокрема стосовно переліку видів заходів заохочення та заходів стягнення, змісту і обсягу окремих видів цих заходів, переліку та змісту підстав застосування заходів заохочення та заходів стягнення, особливостей порядку застосування заходів заохочення та заходів стягнення. Тому законодавство з означеної проблематики потребує оновлення доволі багатьох його засад і положень. А крім того, неузгодженість деяких норм такого законодавства з принципами міжнародного права у цій сфері вимагає удосконалення імплементації міжнародних стандартів щодо застосування до неповнолітніх ув'язнених заходів заохочення і стягнення у кримінально-виконавчому законодавстві (надалі – КВЗ) України.

Важливо, що законодавець акцентує на необхідності забезпечення належного рівня наукового супроводження діяльності Державної кримінально-виконавчої служби України (надалі – ДКВСУ) з метою підвищення ефективності діяльності персоналу органів та установ виконання покарань (п. 4 абз. 7 розд. 3 Концепції

державної політики у сфері реформування Державної кримінально-виконавчої служби України від 08.11.2012 р. № 631/2012). Відтак, саме відповідні наукові дослідження повинні стати підґрунтям для становлення ефективної практики застосування заходів заохочення і стягнення до неповнолітніх осіб, засуджених до позбавлення волі.

Водночас варто наголосити, що переважна більшість досліджень українських авторів щодо заходів заохочення та стягнення стосується їхнього застосування до повнолітніх осіб, засуджених до позбавлення волі, причому часто науковці досліджували або лише заходи заохочення, або лише заходи стягнення. Різні аспекти цього правового явища вивчали К. А. Автухов, О. О. Барабаш, А. П. Гель, О. А. Гритенко, Т. А. Денисова, В. В. Карелін, О. Г. Колб, Н. В. Коломієць, О. В. Лисодед, І. С. Михалко, В. Г. Павлов, М. В. Романов, А. Х. Степанюк, Ю. М. Ткачевський, Н. Б. Хлистова, П. В. Хряпінський, В. О. Човган, І. С. Яковець, З. В. Яремко та ін. Однак в українській науці КВП досі не проведено окремого дослідження заходів заохочення і стягнення, які застосовуються саме до неповнолітніх ув'язнених, а дехто з названих науковців лише частково розглядав деякі положення з цієї проблематики.

Окрім того, наявний різноманітний доробок дуже багатьох вчених з означеного питання часто охоплює лише окремі аспекти проблеми, не приділяючи достатньо уваги сукупно усім чинникам цілісності досліджуваного правового явища, а саме таким, як поняття, суть, мета і значення заходів заохочення і заходів стягнення, застосовуваних до неповнолітніх ув'язнених; види таких заходів; особливості підстав і порядку їхнього застосування; міжнародні стандарти з вказаного питання; значення застосування таких заходів для виправлення і ресоціалізації неповнолітніх засуджених; роль індивідуалізації застосування цих заходів; та, врешті, ефективність окремих видів заходів.

В цілому ефективність правових норм і правового регулювання досліджував видатний теоретик права П. М. Рабінович. На проблему ж ефективності заходів заохочення і стягнення звертали увагу лише в загальних рисах деякі дослідники, зокрема С. Я. Бурда, О. А. Гритенко, О. Л. Караман, А. Є. Круглова, Є. С. Назимко,

Н. В. Ортинська, В. О. Човган, О. О. Шкута, І. С. Яковець, З. В. Яремко та ін. Проте будь-які напрацювання з методики оцінювання ефективності заходів заохочення і стягнення, які застосовують до неповнолітніх осіб, засуджених до позбавлення волі, на сьогодні в українській юридичній літературі відсутні взагалі.

Разом з тим, у роботі використано низку радянських джерел, оскільки сучасна українська наука КВП постала з радянської науки виправно-трудового права та здебільшого ґрунтується на її теоретичних засадах. Послугування такими джерелами обґрунтоване передусім тим, що саме радянськими вченими було всебічно досліджено правову природу заходів як заохочення, так і стягнення, на основі чого нами було вироблено власне розуміння сутності заходів заохочення і стягнення, що стало базовим для нашого подальшого дослідження теми. Більше того, саме представники радянської науки як виправно-трудового права, так і психології наполягали на врахуванні соціально-психологічних особливостей і характеристик ув'язненого, насамперед його ставлення та внутрішньої особистісної мотивації, при застосуванні до нього покарання, у т. ч. заходів заохочення і стягнення. А, крім того, радянські науковці особливо гостро і ґрунтовно піднімали проблему виявлення, оцінювання ефективності покарання.

Водночас, позиції, твердження та обґрунтування деяких українських дослідників з тих чи інших питань, охоплених розглядуваною тематикою, видаються нам дискусійними чи суперечливими. Дослідження вчені проводили здебільшого до внесення у законодавство з розглядуваної проблеми низки змін і доповнень в останнє десятиліття, відтак доволі суттєве змістовне оновлення законодавчих положень щодо застосування заходів заохочення і стягнення до неповнолітніх ув'язнених, впроваджене Законами України (надалі – ЗУ) від 06.09.2016 р. № 1488-VIII та від 07.09.2016 р. № 1492-VIII майже не враховано у новітніх напрацюваннях українських науковців.

Поширення тенденції до зміни ідеологічної і практичної парадигми пенітенціарної системи та поступове запровадження ювенальної пенітенціарної юстиції, багатоаспектність та міждисциплінарний характер проблеми застосування заходів заохочення і стягнення до неповнолітніх ув'язнених, її недостатня сучасна

теоретична опрацьованість, а також наявні суперечності у правовому регулюванні цих суспільних відносин зумовлюють необхідність наукового обґрунтування і системного вивчення окреслених питань та нагальність їхнього практичного вирішення шляхом формулювання пропозицій щодо законодавчого удосконалення таких заходів, а також розроблення практичних рекомендацій стосовно ефективізації цих заходів. Усі означені чинники засвідчують актуальність теми цього дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано в межах науково-дослідної проблематики роботи факультету № 1 ІПФПНП Львівського державного університету внутрішніх справ відповідно до теми «Протидія кримінальним правопорушенням, підслідним Національній поліції: правові, кримінологічні та криміналістичні аспекти» (2021-2024 рр., номер державної реєстрації 0121U113930).

Мета і завдання дослідження. *Метою* дисертації є комплексне дослідження теоретичних засад і практичних особливостей правового регулювання застосування заходів заохочення і стягнення до неповнолітніх осіб, засуджених до позбавлення волі, а також виявлення їхньої ефективності та розроблення пропозицій щодо удосконалення кримінально-виконавчого законодавства України у цій сфері та практичних рекомендацій стосовно ефективізації застосування таких заходів.

Для досягнення поставленої мети необхідно було вирішити такі **завдання**:

- уточнити поняття, сутність та значення заходів заохочення і заходів стягнення, що застосовуються до неповнолітніх ув'язнених;
- провести аналіз видів заходів заохочення та заходів стягнення, що застосовуються до неповнолітніх осіб, засуджених до позбавлення волі;
- дослідити міжнародні стандарти застосування до неповнолітніх ув'язнених заходів дисциплінарного впливу (надалі – ЗДВ) та виявити особливості впровадження деяких їхніх положень в національному законодавстві;
- визначити підстави застосування заходів заохочення і заходів стягнення до неповнолітніх осіб, засуджених до позбавлення волі;

- розкрити особливості порядку застосування заходів заохочення і заходів стягнення до неповнолітніх осіб, засуджених до позбавлення волі;
- охарактеризувати виправлення і ресоціалізацію неповнолітніх ув'язнених як критерій ефективності застосовуваних до них заходів заохочення і стягнення;
- встановити значення принципу індивідуалізації у виховній роботі як засобу ефективізації заходів заохочення і стягнення, застосовуваних до неповнолітніх осіб, засуджених до позбавлення волі;
- з'ясувати зміст і значення соціально-психологічних властивостей засудженого, у т. ч. ставлення та внутрішньої особистісної мотивації, як засобів ефективізації заходів заохочення і стягнення, застосовуваних до неповнолітніх ув'язнених;
- висвітлити поняття та загальну методика вимірювання ефективності в юридичній науці та в теорії кримінального покарання; а також визначити критерії оцінювання ефективності заходів заохочення і стягнення, застосовуваних до неповнолітніх ув'язнених;
- охарактеризувати методики дослідження ефективності заходів заохочення і стягнення, які застосовуються до неповнолітніх осіб, засуджених до позбавлення волі, та розкрити особливості їхнього використання;
- сформулювати пропозиції щодо удосконалення законодавства про заходи заохочення і стягнення, які застосовуються до неповнолітніх ув'язнених, а також розробити практичні рекомендації стосовно ефективізації таких заходів.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини у сфері застосування заходів заохочення і стягнення до засуджених осіб.

Предметом дослідження є заходи заохочення і стягнення, які застосовуються до неповнолітніх осіб, засуджених до позбавлення волі, та їх ефективність.

Методи дослідження. Методологічну основу дослідження становить система філософських дослідницьких підходів, загальнонаукових і спеціальноюридичних методів та методів психологічного дослідження, а також прийомів і засобів наукового пізнання досліджуваного явища, використання яких допомогло досягти

поставленої мети та забезпечити одержання достовірних та науково обґрунтованих результатів дослідження.

З-поміж філософських дослідницьких підходів ми послуговувалися діалектичним (розділи 1, 2, 3, 4) та аксіологічним (підрозділи 3.2 і 4.2). Серед загальнонаукових методів у дослідженні використано такі: системний (розділи 1, 2, 3, 4) та безпосередньо пов'язані з ним структурно-функціональний (розділи 1, 2, 3, 4) і метод класифікації (підрозділи 1.2, 2.1, 3.2, 4.2, 4.3); метод аналізу та синтезу, який охоплює системний (кількісний та якісний) аналіз (розділи 1, 2, 3, 4) і протилежний йому метод синтезу (розділи 1, 2, 3, 4); сходження від простого до складного, від абстрактного до конкретного (розділи 1, 2, 3, 4); проблемно-хронологічний (розділи 1, 2, 3, 4); аналізу документів (підрозділи 1.2 і 1.3, розділ 2, підрозділи 3.1, 3.2 і 4.3); герменевтичний (розділи 1, 2, 3, 4); термінологічний (розділи 1, 2, 3, 4); лінгвістичний (розділи 1, 2, 3, 4); статистичний (підрозділи 2.2 і 3.1); конкретно-соціологічний (підрозділи 2.2, 3.1 і 4.2); метод гіпотез (підрозділ 4.2); а також окремо варто виділити методи факторного аналізу (підрозділи 4.1 і 4.2) та кластерного аналізу (підрозділ 4.2).

В основу дослідження також покладено такі спеціальною юридичні методи: порівняльно-правового аналізу (розділи 1, 2, 3, 4), формально-юридичний (догматичний) (розділи 1, 2, 3, підрозділи 4.1 і 4.3), правового моделювання (підрозділ 4.3). Крім того, ми послуговувалися низкою методів психологічного дослідження, а саме такими, як порівняльний (підрозділ 4.2), емпіричний психодіагностичний метод опитування (підрозділ 4.2), методи (кількісні та якісні) обробки даних (підрозділ 4.2), інтерпретаційний метод (підрозділи 4.2 і 4.3).

Дослідження проведено ще й на підставі логічних прийомів і засобів наукового пізнання: індукції і дедукції (розділи 1, 2, 3, 4), абстрагування (розділи 1, 2, 3, 4), аналогії (розділи 1 і 2, підрозділи 3.1 і 3.2, розділ 4).

Окрім методів наукового (теоретичного) дослідження ми використали в роботі методики проведення практичного дослідження, а саме комплекс таких психодіагностичних методик: методика діагностики особистості на мотивацію до успіху Т. Елерса та методика діагностики особистості на мотивацію до уникнення

невдач Т. Елерса; опитувальник «Поведінка батьків і ставлення підлітків до них» (ADOR); п'ятифакторний особистісний опитувальник Р. МакКрає і П. Коста (тест «Велика п'ятірка»); дві авторські анкети: анкета для вивчення соціально-психологічних особливостей сім'ї, умов зростання і виховання досліджуваних та анкета для вивчення ставлення неповнолітніх ув'язнених до застосовуваних щодо них заходів заохочення і стягнення (підрозділ 4.2).

Емпірична база дослідження. *Теоретичною основою дослідження* стали наукові праці з КВП, міжнародного права, прав людини, юридичної психології і педагогіки, пенітенціарної психології і педагогіки. *Нормативно-правову базу дослідження* становили Конституція України, національне законодавство (кримінально-виконавче та інше галузеве, зокрема кримінальне), у т. ч. низка кодексів та відомчих актів, а також міжнародні стандарти з досліджуваної проблематики. *Емпіричною базою дослідження* слугували дані анкетування (опитування) 55 респондентів, проведеного у Кременчуцькій виховній колонії у 2020 р. за низкою методик; а також різноманітні опитування ув'язнених та персоналу установ виконання покарань (надалі – УВП), проведені іншими науковцями, та дані статистичних досліджень з означеного питання, отримані іншими дослідниками.

Наукова новизна отриманих результатів полягає у тому, що дисертація є першим в українській науці КВП комплексним дослідженням теоретичних засад і практичних особливостей правового регулювання застосування заходів заохочення та стягнення до неповнолітніх осіб, засуджених до позбавлення волі, а також методики встановлення ефективності таких заходів. Найбільш значущими результатами, що розкривають наукову новизну дисертаційного дослідження, можна вважати такі сформульовані нами у роботі положення, узагальнення, висновки, пропозиції та рекомендації:

вперше:

– обґрунтовано, що розуміння правової природи заходів як заохочення, так і стягнення, які застосовуються до неповнолітніх осіб, засуджених до позбавлення волі, власне як стимулюючих їхню правослухняну поведінку, а відтак їхнє

виправлення і ресоціалізацію та запобігання новим правопорушенням, є передумовою досягнення їхньої ефективності;

– досліджено стан (обсяг і зміст) впровадження в національному законодавстві положень міжнародних стандартів щодо особливостей застосування до неповнолітніх ув'язнених заходів заохочення і стягнення;

– сформульовано низку пропозицій щодо удосконалення законодавства про заходи дисциплінарного впливу, які застосовуються до неповнолітніх осіб, засуджених до позбавлення волі, а саме стосовно: переліків видів заходів заохочення та заходів стягнення, що застосовуються до неповнолітніх ув'язнених, переліків та змісту підстав застосування до них заходів заохочення та заходів стягнення, особливостей порядку застосування до них заходів заохочення та заходів стягнення;

– обґрунтовано використання комплексу методик, у т. ч. двох авторських анкет, для дослідження ефективності заходів заохочення і стягнення, застосовуваних до неповнолітніх ув'язнених, загалом та визначення суб'єктивних (внутрішніх) емпіричних референтів зокрема;

– сформульовано й обґрунтовано низку практичних рекомендацій щодо ефективізації заходів заохочення і стягнення, які застосовуються до неповнолітніх осіб, засуджених до позбавлення волі.

удосконалено:

– аргументування доцільності використання юридичного підходу до встановлення факту виправлення неповнолітнього ув'язненого;

– обґрунтування про те, що досягнення виправлення та ре соціалізації неповнолітніх ув'язнених варто визнати засадничим критерієм доцільності, дієвості й ефективності застосовуваних до них тих чи інших заходів заохочень і стягнень;

– твердження про те, що засобом ефективізації заходів заохочення і стягнення, які застосовуються до неповнолітніх осіб, засуджених до позбавлення волі, виступає принцип індивідуалізації, який проявляється у врахуванні соціально-психологічних властивостей особистості неповнолітнього ув'язненого, а також його поведінки під час відбування покарання;

– висновок про те, що розроблення науково обґрунтованої методики вимірювання, оцінювання ефективності заходів заохочення і стягнення, що застосовуються до неповнолітніх ув'язнених, має опиратися на такі суб'єктивні (внутрішні) емпіричні референти, якими виступають передусім певні показники внутрішньої особистісної мотивації та ставлення засудженого до конкретних заходів заохочення та заходів стягнення, а також показники соціально-демографічних характеристик та психологічних особливостей особистості засудженого.

набули подальшого розвитку:

– аналіз міжнародно-правових стандартів виконання покарання у виді позбавлення волі щодо неповнолітніх, а передусім розкриття особливостей застосування до неповнолітніх ув'язнених заходів заохочення і стягнення;

– узагальнення поширених у доктрині КВП підходів до розуміння ресоціалізації неповнолітніх ув'язнених.

Особистий внесок здобувача. Концептуальні положення, узагальнення, висновки, пропозиції та рекомендації, що виносяться на захист, сформульовані й обґрунтовані автором особисто на підставі самостійно проведених досліджень на основі наукового опрацювання й аналітичного осмислення значного масиву наукових публікацій та нормативно-правових актів (надалі – НПА), що тією чи іншою мірою стосуються предмета дослідження, а також аналізу результатів анкетування респондентів із використанням низки методик дослідження ефективності заходів заохочення і стягнення, застосовуваних до неповнолітніх ув'язнених.

Практичне значення отриманих результатів. Сформульовані у роботі наукові положення, висновки, пропозиції і рекомендації можуть бути використані у:

– *науково-дослідній сфері* – для подальших досліджень проблем, пов'язаних із ефективізацією застосування заходів заохочення і стягнення до неповнолітніх осіб, засуджених до позбавлення волі, в науках як КВП, так і юридичної психології та пенітенціарної психології і педагогіки;

– *правотворчій діяльності* – у процесі вдосконалення КВЗ України щодо застосування заходів заохочення і стягнення до неповнолітніх ув'язнених та

узгодження його з міжнародними стандартами з означеного питання; у т. ч. при розробці відповідних Методичних вказівок і рекомендацій;

– *правозастосовчій діяльності* – у практичній діяльності органів і УВП щодо ефективізації застосування заходів заохочення і стягнення до неповнолітніх ув'язнених; у т. ч. для покращення роботи соціально-психологічної служби (надалі – СПС) і методично-виховної ради (надалі – МВР) виховної колонії, а передусім пенітенціарних психологів і педагогів та їхнього ширшого залучення до забезпечення такої ефективізації;

– *освітньому процесі* – при викладанні курсів «Кримінально-виконавче право України», «Юридична психологія», «Пенітенціарна психологія» та відповідних спецкурсів, а також для підготовки підручників та навчальних і методичних посібників (Акт про впровадження результатів дисертації в освітній процес ЛьвДУВС від 30.05.2024 р. № 36 (Додаток Є.1), Акт про впровадження результатів дисертації в освітній процес ЛНУ ім. І. Франка від 29.05.2024 р. № 1 (Додаток Є.2)).

Апробація матеріалів дисертації. Основні положення і результати дисертаційного дослідження було оприлюднено у доповідях на 6 наукових заходах (наукових і науково-практичних конференціях), а саме 1 всеукраїнській і 1 регіональній, а також 4 міжнародних: IV Всеукраїнська науково-практична конференція «Психічне здоров'я особистості у кризовому суспільстві» (м. Львів, 23 жовтня 2020 р.), звітна наукова конференція філософського факультету Львівського національного університету імені Івана Франка (м. Львів, 4-5 лютого 2021 р.), перша міжнародна науково-практична конференція «Незалежність України: права людини та національна безпека» (м. Львів, 21 травня 2021 р.), міжнародна науково-практична конференція «Юриспруденція сьогодні: між апологією і креативністю. Пам'яті професора Ю. М. Оборотова (до 75-річчя від дня народження доктора юридичних наук, професора Ю. М. Оборотова)» (м. Одеса, 17 вересня 2021 р.), II міжнародна наукова і теоретична конференція «Процес і динаміка наукового шляху» (м. Атени (Грецька Республіка), 17 вересня 2021 р.), друга міжнародна

науково-практична конференція «Незалежність України: права людини та національна безпека» (м. Львів, 20 травня 2022 р.).

Публікації. Основні положення та результати дослідження відображено в *восьми* наукових статтях, опублікованих в українських фахових виданнях з юридичних наук, а також у *шести* тезах доповідей на всеукраїнських, регіональних та міжнародних наукових і науково-практичних конференціях.

Структура та обсяг дисертації. Структура роботи, зумовлена її предметом, метою та завданнями, складається зі вступу, чотирьох розділів, які охоплюють десять підрозділів, висновків, списку використаних джерел та 21 додатку. Загальний обсяг дисертації становить 338 сторінок, з них основного тексту – 194. Список використаних джерел розміщено на 37 сторінках (335 найменувань), додатки – на 96 сторінках.

РОЗДІЛ 1. ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЗАХОДІВ ЗАОХОЧЕННЯ І СТЯГНЕННЯ, ЯКІ ЗАСТОСОВУЮТЬСЯ ДО НЕПОВНОЛІТНІХ ОСІБ, ЗАСУДЖЕНИХ ДО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ

1.1. Поняття, сутність та значення заходів заохочення і заходів стягнення, що застосовуються до неповнолітніх осіб, засуджених до позбавлення волі

Законодавець встановлює, що завданнями КВЗ України є, зокрема, визначення порядку застосування до засуджених заходів впливу з метою виправлення і профілактики асоціальної поведінки (ч. 2 ст. 1 КВК України) [130]. Притому відбування покарання ґрунтується, у т. ч., на принципах раціонального застосування примусових заходів і стимулювання правослухняної поведінки, а також поєднання покарання з виправним впливом (ст. 5 КВК України). Стимулювання правослухняної поведінки засуджених відбувається за допомогою програм диференційованого виховного впливу, які повинні враховувати, серед іншого, можливості виховної функції режиму відбування покарання, а також заходів заохочення і стягнення, які застосовуються до осіб, позбавлених волі (ч. 4 і 5 ст. 123 КВК України). Причому щодо заходів заохочення законодавець прямо вказує, що їхнє застосування має на меті здійснення виховного впливу на осіб, до яких вони застосовуються (ч. 1 ст. 131 КВК України).

КВК України закріплює види, підстави і порядок застосування ЗДВ, зокрема до неповнолітніх осіб, засуджених до позбавлення волі. Та разом із тим законодавець не дає визначення самих понять заохочення і стягнення, а тому розпочнемо наше дослідження таких заходів саме зі з'ясування їхнього змісту, сутності і значення, правильного розуміння яких зумовлює раціональну й ефективну класифікацію таких заходів, обґрунтоване визначення їхніх підстав та встановлення оптимального порядку їхнього застосування, а також сприяє виявленню ступеня виправлення і ресоціалізації неповнолітніх ув'язнених та з'ясуванню ефективності цих заходів. Оскільки детальному розкриттю цього питання окремо присвячено наші три статті [36, с. 166-175; 37, с. 153-160; 39, с. 198-205], то у дисертаційній

роботі, яка має на меті, передусім і головню, виявлення ефективності ЗДВ, що застосовуються до неповнолітніх осіб, засуджених до позбавлення волі, зупинимось лише на дискусійних аспектах означеного питання та сформулюємо власну наукову позицію з розглядуваної проблеми.

Відзначимо, що дослідники загальної теорії права та таких галузевих юридичних наук, як трудове, адміністративне, кримінальне та КВП приділяли належну увагу питанню міждисциплінарних, комплексних правових категорій – заохоченню [3, с. 8; 6, с. 113; 8, с. 218; 10, с. 11; 11; 12; 14; 15, с. 40; 16; 18; 19, с. 10; 20, с. 84-89; 23, с. 200; 24, с. 172; 27, с. 83; 63, с. 1, 7; 73, с. 71; 80, с. 57; 81; 92; 96; 108; 110; 113, с. 113; 126, с. 89; 127, с. 28; 128, с. 229, 612; 138, с. 58, 60; 173, с. 120; 193, с. 4; 220, с. 248; 246; 251, с. 76; 254, с. 93; 259, с. 201; 262, с. 429-430; 263; 264, с. 57; 267; 269, с. 156, 166; 271, с. 39; 273, с. 62; 276, с. 125; 282, с. 50-51; 284, с. 463; 293; 296; 297; 301; 310, с. 110; 323; 324; 36, с. 166-175; 39, с. 198-205], і стягненню [8, с. 173, 218; 15, с. 40-41; 16; 20, с. 84-89; 48; 52, с. 90; 57; 73, с. 75; 92; 128, с. 612; 140; 145; 160; 193; 220, с. 248; 233, с. 112; 236; 242; 251, с. 76; 254, с. 93; 256; 259, с. 201; 262, с. 429-430; 264, с. 57; 269, с. 156, 166; 271, с. 39; 273, с. 62; 282, с. 50-51; 302; 323; 37, с. 153-160; 39, с. 198-205]. Більшість із них висловлює різноманітні, але загалом схожі бачення щодо поняття, змісту, суті, мети та значення як заходів заохочення, так і заходів стягнення. Проте деякі автори пропонують доволі відмінні підходи до розуміння заохочення та у деяких аспектах також і стягнення, причому іноді їхні позиції щодо трактування сутності цих правових категорій є навіть концептуально протилежними. Саме на висвітленні таких проблемних моментів у доктрині КВП ми й зосередимось ретельніше.

Різні вчені розуміють заохочення як акт схвалення і визнання заслуг; своєрідну форму позитивної оцінки та винагороди корисної (сумлінної, правомірної) поведінки, пов'язаної з понаднормовим виконанням особою своїх обов'язків; засіб стимулювання правослухняної поведінки засуджених, котрий покликаний слугувати меті їхнього подальшого виправлення і ресоціалізації [36, с. 167-170; 39, с. 199-201]. Проте, наприклад, І. С. Яковець розглядала заходи заохочення за їхньою правовою природою спершу як окремі разові пільги [262, с. 408], а згодом як проміжні акти

для стимулювання виправлення особи [319, с. 22]. Рівноцінно як окремі разові пільги чи акти морального стимулювання до подальшої позитивної поведінки їх розуміють і А. Х. Степанюк [362, с. 430] та С. С. Мірошниченко [220, с. 248]. У цьому контексті вважаємо за необхідне зацентрувати, що трактування заходів заохочення як пільг не є коректним. Адже пільги становлять закріплені законодавством переваги, додаткові права, що надаються особі чи певним категоріям громадян порівняно з іншими громадянами [191]; або повне чи часткове звільнення від дотримання передбачених законом загальних правил чи виконання певних обов'язків, або ж деякі полегшення [190]. Однак, у КВП заохочувальні норми не надають додаткових благ, а усувають або пом'якшують встановлені законом обмеження і обтяження [47, с. 95]. Отож, погоджуємося із В. В. Кареліним, що визначення заходів заохочення через термін «пільги» відображає суб'єктивність та залежність від розсуду адміністрації УВП можливості їхнього застосування [93, с. 280]. Крім того, слушно зазначає І. С. Михалко, що пільги у КВЗ є елементом спеціального правового статусу засуджених, який має заохочувальний характер внаслідок надання додаткових особливих прав чи звільнення від обов'язків. Вони виступають засобом юридичної диференціації з метою соціального захисту, покращення становища окремих засуджених, інтереси яких у межах загальних правил не отримують належного забезпечення і захисту внаслідок стану здоров'я, віку, статі тощо. Тобто вони встановлюються не залежно від заслуг засудженого, а відповідно до обставин, яким закон надає правове значення, та з обов'язковим врахуванням поведінки засудженого під час відбування покарання [160, с. 140].

Окрім означеного підходу до розуміння заходів заохочення як пільг, звернемо увагу, що деякі науковці оголошують заходи заохочення правом. За встановлення суб'єктивного права засуджених на заохочення висловлювалися як практики, так і теоретики кримінального та КВП [13, с. 56, 58; 14, с. 137; 247, с. 16; 268, с. 137]. Зокрема, вони вважають, що право на заохочення з'являється у засудженого, коли він здійснив позитивні, передбачені законом дії. Таких же поглядів дотримується І. С. Михалко, висуваючи пропозицію про надання засудженим права на заохочення у межах їхнього правового статусу [160, с. 147-148]. Натомість, інші вчені,

з'ясовуючи, чи є у засудженого право на заохочення, а відповідно, і чи є в адміністрації колонії кореспондуючий цьому праву обов'язок заохочувати його, стверджують, що у рамках механізму реалізації виправлення як мети кримінального покарання цього права бути не повинно. Погоджуємося з такою позицією, а також з обґрунтуванням правознавців, що засуджений не повинен мати вказаного суб'єктивного права, оскільки інститут заохочення пов'язаний з оцінкою поведінки засудженого, її причин та мотивів. А тому, якщо засуджений чинить так, як того вимагає законодавець, лише для того, щоб отримати якийсь послаблення або привілей, то це не є свідченням формування у нього твердого переконання у правильності законослухняної поведінки, а отже, й не є підтвердженням його виправлення. Отож, обидва розглянуті вище підходи деяких авторів до розуміння заходів заохочення як пільг чи як прав, на нашу думку, є некоректними чи хибними.

Зважаючи на опрацювання нами найрізноманітніших наукових поглядів і позицій, можемо узагальнити, що в юридичній літературі заохочення розглядається у різних аспектах: як метод правового регулювання; як допоміжний, субсидіарний засіб кримінально-правового регулювання [293, с. 13]; як різновид стимулювання соціальної активності громадян тощо. Погоджуємося із З. В. Яремко, що кожен із запропонованих підходів має право на існування та заслуговує уваги, оскільки такі різноманітні тлумачення дозволяють розкрити багатогранні аспекти цього соціального явища [321, с. 323; 324, с. 276; 323, с. 53].

Загалом, з проведеного нами дослідження розглядуваної проблеми переконуємося, що теоретики КВП одностайні у твердженні, що метою заходів заохочення є передусім формування суспільно-корисної мотивації на здійснення корисних вчинків [265, с. 8; 289, с. 12-13] та реалізація виховного впливу на засуджених для створення умов їхнього виправлення та ресоціалізації [170, с. 430]. З огляду на проаналізовані нами у статтях [36; 39] та викладені вище різні наукові бачення щодо сутності заходів заохочення зацентруємо, що, на наше переконання, їх варто розглядати, передусім і головню, як стимули, як акти стимулювання подальшої правослукняної поведінки засуджених до позбавлення волі (у т. ч. неповнолітніх).

Саме таке трактування доволі широко і беззаперечно обґрунтоване в українській науці КВП [36, с. 168-170; 39, с. 200-201].

Відзначимо, що стосовно поширеного в юридичній науці поняття дисциплінарного стягнення більшість дослідників фактично одностайно у трактуванні його змісту, суті, мети і значення. А саме, його розуміють як засіб карального впливу за невиконання або порушення правових норм; форму реалізації методу примусу, що застосовується за вчинення дисциплінарного проступку; негативний правовий наслідок неправомірної поведінки особи, яка вчинила проступок, у виді певних несприятливих заходів морального, матеріального чи фізичного характеру; прояв негативної оцінки поведінки і вчинків засудженого, що полягає в обмеженні прав засудженого, погіршенні умов його утримання [37, с. 154; 39, с. 200-201]. Поза тим, чимало науковців, зокрема М. О. Беляєв [15, с. 41], В. П. Артамонов [6, с. 116], Д. М. Лук'янець [140, с. 246], І. С. Михалко [160, с. 76, 84, 106], М. В. Романов [242, с. 34, 35; 236, с. 28], З. В. Яремко [323, с. 82], О. Г. Колб [126, с. 92], В. А. Бадира і Т. А. Денисова [8, с. 173, 218], вважають стягнення засобом не стільки покарання, скільки виправлення і ресоціалізації засуджених, а також запобігання новим правопорушенням як засуджених, до яких воно застосоване, так і інших осіб [37, с. 155-156].

Відтак, деякі вчені, наприклад, теоретик КВП О. Л. Ременсон [233, с. 112], наголошує саме на стимулюючому характері стягнення. Його підтримують такі представники науки КВП, як Г. С. Семаков і А. П. Гель [251, с. 76], А. Х. Степанюк і І. С. Яковець [262, с. 429-430] та С. С. Мірошніченко [220, с. 248], які визнають, що заходи як заохочення, так і стягнення виступають засобами стимулювання засуджених до правослухняної поведінки [39, с. 201]. Детальніше стимулююче значення стягнення обґрунтовують такі дослідники, як Н. В. Коломієць, В. В. Карелін і А. П. Гель, аргументацію яких проаналізуємо нижче.

Доцільно зауважити, що сучасні теорії мотивації будуються на двох основних поняттях – «потреби» та «винагорода», які у кримінально-виконавчих відносинах виступають в ролі стимулу, у значенні засобу впливу на людину у формі стягнення чи заохочення, а також загрози застосування стягнення або обіцянки заохочення, які

можуть змінити поведінку засудженого [169, с. 305; 108, с. 27]. З огляду на це вважаємо за необхідне підкреслити, що такі стимули до правослужняної поведінки можуть бути як позитивними (заходи заохочення) [169, с. 305; 110, с. 26], так і негативними (заходи стягнення) [169, с. 305; 3, с. 8; 56, с. 136]. В науці правове стимулювання залежно від визначення змісту його елементів розрізняють у широкому та вузькому значенні. До механізму стимулювання у вузькому розумінні належать лише позитивні заходи впливу, а у широкому розумінні розглядаються як позитивні, так і негативні стимули. Так, у теорії управління стимулами вважаються всі правові засоби, котрі здійснюють вплив на свідомі інтереси та потреби [174, с. 43-46]. Дехто з науковців вважає, що стимулювання у широкому трактуванні охоплює єдність протилежних елементів (заохочення та примус) у рамках єдиного процесу стимулювання для досягнення загальної мети [61, с. 12; 222, с. 15, 16; 243; 250, с. 38, 39; 291, с. 44]. Тут варто пояснити, що у сучасній концепції юридичної відповідальності її здебільшого розглядають у широкому значенні, тобто не як виключно наслідок правопорушення, оскільки вона становить передусім відповідальне ставлення особи до своїх обов'язків, відповідальність за правильне виконання покладених на неї законом обов'язків [93, с. 286]. Тому, якщо обов'язок не виконаний, настає відповідальність у її негативному значенні, тобто стягнення чи покарання, а якщо виконаний, то проявляється позитивний характер відповідальності у виді заохочення [9, с. 111]. А отже, заохочення і стягнення є заходами дисциплінарної відповідальності засуджених позитивного або негативного характеру, що виступають стимулами для бажаної поведінки [93, с. 287; 94, с. 85].

Щоправда, деякі науковці дотримуються іншої позиції, стверджуючи, що у галузі КВП правові стимули становлять лише позитивні заходи (зокрема, заохочення) і не повинні включати негативні заходи впливу (наприклад, стягнення), які, однак, таки здійснюють певний стимулюючий вплив [160, с. 84]. Підтвердження такого трактування стимулюючого значення ЗДВ І. С. Михалко вбачає у формулюванні законодавцем принципу раціонального застосування примусових заходів і стимулювання правослужняної поведінки, де, на думку вченої, чітко виокремлено стимулюючі (позитивні) і примусові (негативні) заходи впливу на

засуджених [160, с. 123]. Проте, ми поділяємо міркування з цього приводу більшості авторів, адже, як слушно наголошує А. П. Гель, хоча названий принцип передбачає застосування до засуджених двох різних за своїм змістом методів впливу: примусу та переконання, але застосовуються вони обидва для досягнення єдиної спільної мети – забезпечення правослужняної поведінки засудженого [48], а отже, вважаємо, рівнозначно покликані стимулювати таку поведінку. Отож, можемо резюмувати, що заохочення виступають стимулами позитивного характеру, а стягнення – стимулами негативного характеру, котрі мають спонукати неповнолітнього ув'язненого до правослужняної поведінки та, відтак, слугувати меті його виправлення і ресоціалізації.

У розглядуваному контексті варто звернути увагу, що дослідник сутності ЗДВ В. В. Карелін зазначає, що самі по собі інститути заохочення і стягнення не є стимулами у, так би мовити, «чистому» виді. Однак закріплений у законодавстві захід заохочення чи стягнення, який спонукає до певної бажаної поведінки, формально має стимулюючий характер, оскільки саме в цьому й полягає його мета [93, с. 280]. А отже, такі заходи є стимулюючими, тобто вони забезпечують стимул, проте самі ним не є. Погоджуємося із таким уточненням розуміння сутності розглядуваних заходів як лише спрямованих на стимулювання, забезпечуючих стимулювання, виступаючих засобами стимулювання, стимулюючими чинниками, але не стимулами безпосередньо; проте у нашому дослідженні використовуватимемо спрощений підхід до трактування цих заходів саме як стимулів, як їх розглядає й більшість представників юридичної науки загалом, що ми висвітлили вище.

Крім викладеного, особливу увагу привертає розгляд ЗДВ низкою науковців за критерієм заслуги, а саме: як заохочення, так і стягнення деякі автори вважають віддякою по заслугі, оскільки передумовою, підставою застосування заохочення є певна заслуга [11, с. 8; 63, с. 7; 18] (сумлінна поведінка засудженого і т. п. – *Примітка Т. Б.*), а стягнення – винний проступок, який є протилежним «заслугі». В. В. Карелін стверджує, що аналіз положень КВК України дозволяє припустити, що законодавець закріплює саме такий підхід до розуміння сутності заходів заохочення

і стягнення, які є наслідками відповідної поведінки засудженого, котра й виступає заслугою у значенні підстави їхнього застосування. На думку вченого, ці законодавчі положення підтверджують висновок про оцінний характер категорії «заслуга» [93, с. 284-285; 95, с. 134]; на цьому аспекті ми зупинимось детальніше у підрозділі 2.1 нашого дослідження.

Отже, з огляду на висвітлене вище можемо підсумувати, що у доктрині КВП поширені різні бачення щодо поняття, змісту, сутності, мети та значення ЗДВ у процесі виконання покарання у виді позбавлення волі. Разом з тим, переважна більшість дослідників вказують на їхній стимулюючий характер, іноді ототожнюючи їх зі стимулами, здатними впливати на поведінку засудженого, або ж вважаючи їх заходами чи засобами стимулюючого впливу.

Також на підставі викладеного у згадуваній вище нашій статті [39, с. 199-201] можемо констатувати, що ЗДВ, які застосовуються до неповнолітніх осіб, засуджених до позбавлення волі, є одним із основних елементів встановленого порядку виконання та відбування покарання (режиму), одним із засобів забезпечення режиму, який, у свою чергу, виступає засобом здійснення виховного впливу на засуджених. А отже, такі заходи є одним з основних засобів виправлення і ресоціалізації засуджених, а також запобігання новим правопорушенням.

Тому підсумуємо, що ми схильні трактувати застосування заходів як заохочення, так і стягнення до неповнолітніх ув'язнених, передусім і головню, як засіб здійснення виховного впливу на таких осіб, котрий покликаний стимулювати неповнолітнього засудженого до правослухняної поведінки та, відтак, слугувати меті його виправлення і ресоціалізації, а також запобігання новим правопорушенням як самих засуджених, так і інших осіб. Саме цю властивість ЗДВ ми вважаємо підтвердженням їхнього засадничого призначення, на що вказує, у т. ч., і сам законодавець (ч. 2 ст. 1 КВК України), і власне вона повинна виступати свідченням ефективності таких заходів, що застосовуються до неповнолітніх осіб, засуджених до позбавлення волі.

1.2. Види заходів заохочення і заходів стягнення, що застосовуються до неповнолітніх осіб, засуджених до позбавлення волі

КВК України встановлює вичерпний перелік заходів заохочення, котрі можуть застосовуватися до неповнолітніх осіб, які відбувають покарання у виді позбавлення волі, а саме: подяка; дострокове зняття раніше накладеного стягнення; нагородження похвальною грамотою; присвоєння почесного звання «кращий за поведінкою» чи «активний учасник самодіяльності» тощо; виплата грошової премії; нагородження подарунком; переведення на поліпшені умови тримання; надання додаткового короткострокового або тривалого побачення (це ті заходи заохочення, котрі з-поміж загального переліку заходів заохочення, передбаченого ст. 130 КВК України [130], тобто у т. ч. і для повнолітніх ув'язнених, можуть застосовуватися і до неповнолітніх засуджених); а також: надання права відвідування культурно-видовищних і спортивних заходів за межами виховної колонії у супроводі працівників колонії та надання права виходу за межі виховної колонії у супроводі батьків чи інших близьких родичів (ці заходи заохочення, передбачені ст. 144 КВК України, застосовуються виключно до неповнолітніх ув'язнених).

Розкриємо суть та значення кожного із закріплених законодавцем заходів заохочення, що застосовуються до неповнолітніх ув'язнених. Притому зацентруємо, що ні у названому Кодексі, ні в підзаконних НПА (зокрема, у Правилах внутрішнього розпорядку установ виконання покарань, затверджених Наказом Міністерства юстиції України від 28.08.2018 р. № 2823/5 [204] (надалі – ПВР УВП)), що так чи інакше стосуються розглядуваної проблематики, ні загалом в науці КВП ані не викладено визначення самих понять кожного із заходів як заохочення, так і стягнення, ані не розкрито їхнього змісту, обсягу, ознак і особливостей, а також підстав і порядку застосування; лише дехто з науковців подає побіжний огляд декотрих із заходів.

Слід наголосити, що КВК України містить некоректне, на нашу думку, формулювання про те, що до засуджених неповнолітніх можуть застосовуватися, крім передбачених ст. 130 Кодексу, заходи заохочення, встановлені у ст. 144 (абз. 1

ч. 1 ст. 144). Адаже ст. 130 закріплює дещо ширший перелік таких заходів, які за своєю природою не можуть застосовуватися до неповнолітніх, оскільки встановлені виключно для ув'язнених у виправних колоніях, а саме ті, що передбачені абз. 9 і 12 ч. 1 ст. 130. Крім того, необхідно уточнити і зміст й деяких інших заходів з визначеного цією статтею переліку та з'ясувати, в якому саме обсязі вони можуть бути застосовані до неповнолітніх осіб.

Насамперед розмежуємо значення подяки і похвальної (почесної) грамоти. Словник української мови містить такі розуміння цих понять: подяка – це офіційна позитивна оцінка чієї-небудь діяльності, праці і т. ін. [194, с. 763]; грамота – це документ, яким нагороджують за успіхи в якій-небудь справі [55, с. 155]. Отже, оголошення подяки означає схвалення чієїсь поведінки, а нагородження похвальною грамотою передбачає позитивну оцінку чіїхось досягнень, визнання певних заслуг. Відповідно, в умовах виховної колонії подяка може оголошуватися за належне виконання засудженими їхніх обов'язків та дотримання встановлених правил і вимог, а похвальною грамотою ув'язнені можуть нагороджуватися, скажімо, за припинення вчинення іншим засудженим правопорушення чи за запобігання нещасному випадку на виробництві тощо. Водночас, видається, що більш обґрунтованим було б нагородження похвальною грамотою з підстав, передбачених ст. 144 КВК України: за сумлінне ставлення до праці та навчання, активну участь у роботі самодіяльних організацій і виховних заходах, а тому доцільніше було б включити перелік перерахованих підстав також і до ст. 130 Кодексу (зрештою, до змін, внесених за ЗУ від 06.09.2016 р. № 1487-VIII [210], вказана стаття містила саме такі підстави, тому, очевидно, в ній і закріплено цей вид заохочення). Поза тим, вважаємо, що для уникнення неточностей і непорозумінь при застосуванні розглянутих двох видів заохочення законодавець мав би сформулювати їхнє чітке визначення.

У такому виді разового заохочення, як присвоєння почесного звання «кращий за поведінкою» відтворюється особливе якісне значення стану систематичного дотримання належної поведінки. Проте, як відзначає О. А. Гритенко, ця законодавча новела 2016 року не є беззаперечною, оскільки викликає значну кількість запитань

щодо доцільності та підстав надання такого звання, співвідношення цього заходу із ступенями виправлення, які базуються на сумлінній поведінці засудженої особи, тощо [58, с. 321]. Тому вважаємо, що підставою застосування такого заохочення має бути саме сумлінна поведінка, передбачена ст. 144 КВК України. Не менш проблематичним згадана вчена вважає такий заохочувальний захід, як присвоєння почесного звання «активний учасник самодіяльності», стверджуючи, що оточення засудженого має специфічне, частіше негативне, ставлення до його активної участі у роботі самодіяльних організацій, які надають допомогу адміністрації установи у попередженні правопорушень [58, с. 321]. Звернемо увагу, що це заохочення логічніше було б передбачити у ст. 144 КВК України, а саме за активну участь у роботі самодіяльних організацій, або ж доповнити перелік підстав застосування заходів заохочення, встановлених у ст. 130 Кодексу (про що ми вже вказали вище, де також пояснили причину включення цього заохочення до переліку заходів заохочення, закріплених саме у цій статті). Відтак, у підрозділі 2.1 дослідження ми детальніше обґрунтуємо власну позицію щодо підстав застосування заходів заохочення до неповнолітніх ув'язнених.

Традиційно грошова винагорода виплачується за успіхи або заслуги у певній галузі діяльності, за досягнення кращих результатів у конкурсі; вона є заохочення за успішну трудову діяльність тощо. Щоправда, З. В. Яремко зазначає, що таке заохочення не залежить від показників в роботі, а може бути надане, наприклад, за гасіння пожежі, що виникла у виховній колонії. Заохочення у виді нагородження подарунком, за загальним правилом, має певне підґрунтя: вираження вдячності, подяки. Варто зауважити, що КВЗ не передбачає ні розмірів грошової премії та видів подарунку [323, с. 62], ні підстав застосування таких заходів заохочення.

Стосовно такого виду заохочення, як надання додаткового короткострокового або тривалого побачення, наголосимо, що щодо неповнолітніх осіб, засуджених до позбавлення волі, закріплено, що вони мають право одержувати короткострокові побачення без обмежень і щомісяця одне тривале побачення (абз. 3 ч. 1. ст. 143 КВК України). А отже, зважаючи на таке законодавче положення, можемо зробити

висновок, що як захід заохочення до них може застосовуватися виключно надання додаткового тривалого побачення, тобто понад 1 раз на місяць.

Із цим заходом заохочення дещо пов'язаний інший вид заохочення – поліпшення умов тримання, який теж передбачає надання побачення, проте за межами виховної колонії і лише короткострокового. Закцентуємо, що переведення на поліпшені умови тримання як захід заохочення потребує особливого уточнення самим законодавцем, оскільки на сьогодні в КВК України щодо нього існує суттєва правова колізія. А саме, у ст. 130 названого Кодексу переведення на поліпшені умови тримання закріплене як захід заохочення, застосовуваний до осіб, засуджених до позбавлення волі, а в абз. 1 ч. 2 ст. 143 поліпшення умов тримання визначене як право неповнолітніх осіб, яке вони отримують при сумлінній поведінці і ставленні до праці та навчання, але щойно після відбуття не менше однієї четвертої частини строку покарання. Відтак, оскільки сам законодавець вказує, що поліпшення умов тримання є правом неповнолітніх, то незрозуміло, чи доцільно переведення на поліпшені умови тримання застосовувати як захід заохочення таких осіб до набуття ними такого права, тобто до відбуття ними однієї четвертої частини строку покарання. Детальнішому аналізу цієї колізії присвячені наші тези [34, с. 196-197].

Більше того, законодавець закріпив як захід стягнення, що застосовується до неповнолітніх засуджених, скасування поліпшених умов тримання, передбачених ст. 143 (абз. 6 ч. 1 ст. 145 КВК України). Тож питання про правову природу поліпшення умов тримання спричинило дискусію у наукових колах. Так, М. О. Стручков вказував, що заходи (і заохочення, і стягнення), які застосовуються до засуджених не за одиночні (позитивні чи негативні) вчинки, а за поведінку, що змінилася, і які мають безстроковий характер, не варто розуміти власне як заохочення (або стягнення). Він пропонував розглядати їх як зміну умов тримання, що зумовлює зміни у правовому становищі засудженого і має застосовуватися в особливому порядку [270, с. 133-134]. В. Я. Конопельський аналізує поліпшення умов відбування покарання у широкому значенні – як охоплення будь-яких змін у правовому статусі засудженої особи в бік пом'якшення режимних вимог, та у вузькому (спеціальному) значенні – як застосування за наявності формальних та

матеріальних підстав у порядку заохочення такого заходу, як переведення на поліпшені умов тримання [116, с. 54]. А. Х. Степанюк підкреслює, що як режим відбуття покарання, так і принцип індивідуалізації покарання і виховного впливу вимагають зміни умов тримання засуджених залежно від їхньої поведінки. Сутністю цього інституту є зміна правового статусу засуджених до позбавлення волі, зокрема обсягу їхніх прав, у бік як послаблення, так і посилення правообмежень. Під зміною умов тримання у межах однієї УВП розуміється одночасне збільшення або скорочення всіх передбачених законом пільг, які виникають у зв'язку з переведенням до іншої дільниці (уточнимо, що стосовно неповнолітніх йдеться про дільницю соціальної адаптації, де тримаються засуджені, які правомірно себе поводять і сумлінно ставляться до навчання та праці і яким до звільнення залишається не більше шести місяців (ч. 5 ст. 94 КВК України. – *Примітка Т. Б.*). Науковець зауважує, що зміна умов тримання межує з дисциплінарними стягненнями та заохоченнями, проте він акцентує, що якщо ЗДВ застосовуються за разові, відповідно негативні чи позитивні, вчинки і не тягнуть за собою подальшої зміни правового статусу, то зміна умов тримання є реакцією на відносно стійку негативну чи позитивну поведінку засудженого і виражається у відносно постійній зміні умов його тримання [169, с. 308].

Аналогічної позиції дотримується і низка інших вчених. Так, О. А. Гритенко вказує на необхідність розуміння критеріїв розмежування між окремими заходами (пільгами) разового застосування та цілими заохочувальними інститутами, наприклад, поліпшеними умовами [58, с. 345]. М. В. Романов зазначає, що зміна умов тримання засудженого є елементом прогресивної системи відбуття покарання, а тому не належить до заходів стягнення (зокрема, такою зміною є скасування поліпшених умов тримання. – *Примітка Т. Б.*), оскільки ці два інститути мають різну правову природу. Зв'язок стягнень з прогресивною системою полягає, на думку науковця, у тому, що стягнення є засобами забезпечення режиму та виховання засуджених, котрі змінюють правовий статус засудженого. Така зміна, перш за все, залежить від поведінки засудженого, а «індикатором» змін поведінки є стягнення. Так само і прогресивна система становить зміну правового статусу

засудженого залежно від його поведінки, яка оцінюється заходами стягнення. Тобто певна сукупність накладених на засудженого стягнень може відіграти роль каталізатора у зміні умов утримання засудженого відповідно до прогресивної системи. Відмінність же цих інститутів М. В. Романов вбачає у тому, що заходи стягнення – це одиничні засоби впливу на порушника режиму в установі, а прогресивна система – це сукупність поступових заходів впливу, якій властива єдність, цілеспрямованість, системність та певна безперервність впливу на засудженого (не обов'язково порушника) [242, с. 41-42]. Деякі дослідники на підтвердження такої відмінності заявляють, що норми, які змінюють умови утримання засуджених в межах однієї установи, є самостійною групою норм КВП. Інші вчені основною ознакою, яка відрізняє заходи стягнення від зміни умов тримання засуджених, вважають зміну правового становища засудженого.

Зокрема, О. А. Гритенко відзначає, що саме з приводу поліпшених умов тримання в ізоляції тривають наукові суперечки ще з пострадянських часів і до сьогодні практично стосовно кожної складової такого правового становища засуджених: матеріальних та формальних підстав застосування; обсягу та характеру пільг, що є змістом цих умов; узгодженості їх з міжнародно-правовими стандартами; доцільністю переведення на ці умови після відбуття певного строку покарання; співвідношення із базовими (початковими) правообмеженнями тощо [58, с. 305]. Обсяг пільг, який має становити зміст поліпшених умов тримання, упродовж усього доволі складного і неоднозначного шляху становлення та розвитку цього кримінально-виконавчого інституту оцінювався як недостатній для здійснення стимулюючого впливу на засуджених. Притому висловлювалися доволі різні пропозиції щодо посилення пільгового наповнення, а відповідно, і стимулюючого значення поліпшених умов тримання [58, с. 304]. Наприклад, пропонувалося окремим видом пільг вважати надання права на безоплатне тривале побачення із сумісним проживанням у готелі УВП (що мало б особливе значення для осіб, які не мають коштів на особових рахунках); право на разові виходи за межі установи до 24 годин у вихідні та святкові дні тощо.

Звернемо увагу, що право неповнолітніх засуджених на поліпшення умов тримання до змін за ЗУ від 07.09.2016 р. № 1492-VIII [209] включало дозвіл додатково витратити на місяць гроші в сумі шістдесят відсотків мінімального розміру заробітної плати (абз. 2 ч. 2 ст. 143 КВК України), а до змін за ЗУ від 21.01.2010 р. N 1828-VI [211] також додатково одержувати протягом року три посилки (передачі) і чотири бандеролі (абз. 4 ч. 2 ст. 143). Проте на сьогодні у виховних колоніях засуджені мають право витратити для придбання продуктів харчування, одягу, взуття, білизни та предметів першої потреби гроші, зароблені у виправній колонії, одержані за переказами, за рахунок пенсії та іншого доходу, без обмеження їх обсягу (абз. 2 ч. 1 ст. 143); та число посилок (передач) і бандеролей, що одержують засуджені до арешту та позбавлення волі, не обмежується (ч. 1 ст. 112). Тому відповідно до теперішньої редакції ст. 143 названого Кодексу право на поліпшення умов тримання неповнолітніх засуджених охоплює виключно дозвіл за постановою начальника колонії одержувати один раз на три місяці короткострокове побачення за межами виховної колонії (абз. 3 ч. 2 ст. 143).

З проаналізованого вище можемо констатувати, що потребує як глибшого наукового обґрунтування, так і точнішого законодавчого формулювання передусім розуміння сутності та змісту і обсягу, а відтак і підстав застосування зміни умов тримання засуджених та, відповідно, розмежування і узгодження цього інституту КВП та елементу прогресивної системи відбуття покарання з таким заходом заохочення, як переведення на поліпшені умови тримання, та таким заходом стягнення, як скасування поліпшених умов тримання [34, с. 198]. Разом з тим, на наше переконання, передбачення законодавцем такого заходу заохочення та відповідного йому заходу стягнення (про що йтиметься нижче) виглядає взагалі недоречним. А тому, вважаємо, що або такий вид заохочення (як і стягнення) треба взагалі виключити з переліку заходів, визначеного ст. 130 КВК України, або включити до його змісту якісь інші умови тримання засудженого, а не право на короткострокове побачення за межами виховної колонії. А щодо неповнолітніх ув'язнених вважаємо зайвим виокремлювати цей вид заохочення, котрий полягає лише у праві на короткострокове побачення за межами виховної колонії один раз на

три місяці, оскільки це заохочення за змістом і обсягом фактично поглинається таким видом заохочення, як надання права виходу за межі виховної колонії у супроводі батьків чи інших близьких родичів (абз. 3 ч. 1 ст. 144 КВК України).

Звернемо увагу, що у контексті поліпшення умов тримання засуджених особлива увага науковцями приділяється різним видам відпусток [58, с. 305]. Слушним вважаємо твердження, що відпустка є важливим інструментом ресоціалізації засуджених. Відтак, деякі вчені визнають доцільним надання права на відпустку з метою поновлення соціально-корисних зв'язків із родиною та друзями після відбуття особою третини призначеного строку. Притому тривалість відпустки має визначатися від кількох годин до кількох діб – залежно від індивідуальних характеристик та особистих обставин засудженого. Зокрема, О. А. Гритенко наголошує, що відпустка ув'язнених має особливе значення у зміцненні родинних зв'язків та забезпеченні контактів із зовнішнім світом, а також в утвердженні прагнення до виправлення, у нейтралізації чи, принаймні, зменшенні ступеню негативного впливу ізоляції на особистість засудженого та, врешті, у полегшенні його подальшої соціальної адаптації [58, с. 100, 113]. Адже, за досвідом інших країн, надання відпустки – це зазвичай початковий етап в реалізації соціальної адаптації засуджених. Так, КВК певних держав передбачають довгострокові виїзди засуджених за межі УВП на час щорічної оплачуваної відпустки. А деякі міжнародні стандарти визнають систему відпусток з пенітенціарної установи обов'язковим елементом режиму для ув'язнених [70; 333; 207], про що викладено у Додатку Б.

Водночас варто зацентувати, що український законодавець фактично закріплює у КВК України право на відпустку, щоправда лише для певної категорії ув'язнених, а саме засуджених, які працюють та перебувають у виправних колоніях мінімального рівня безпеки з полегшеними умовами тримання (тобто котрі засуджені вперше до позбавлення волі за злочини, вчинені з необережності, та нетяжкі злочини, а також які, переведені з колоній мінімального рівня безпеки із загальними умовами тримання і колоній середнього рівня безпеки в порядку, передбаченому КВК України (абз. 2 ч. 2 ст. 18)), надаючи їм право на щорічний

короткочасний виїзд за межі колонії тривалістю 14 календарних днів (ч. 4 ст. 111). Більше того, в абз. 9 ч. 1 ст. 130 КВК України визначено такий захід заохочення, як надання дозволу для виїзду за межі колонії з метою відвідування рідних до семи діб засудженим, які тримаються у дільницях соціальної реабілітації виправних колоній мінімального рівня безпеки із загальними умовами тримання та середнього рівня безпеки. Як бачимо, законодавець не передбачає застосування цього заходу до неповнолітніх ув'язнених, чим фактично звужує їхні права і законні інтереси, порівняно із повнолітніми засудженими.

Натомість, ч. 1 ст. 111 КВК України встановлює, що засудженим, які тримаються, зокрема, у виховних колоніях, дозволяються короткочасні виїзди за межі колонії на території України на строк не більше семи діб, не включаючи часу, необхідного для проїзду в обидва кінці (не більше трьох діб), у зв'язку з такими винятковими особистими обставинами: смерть або тяжка хвороба близького родича, що загрожує життю хворого; стихійне лихо, що спричинило значну матеріальну шкоду засудженому або його сім'ї; одержання медичної допомоги, якщо така допомога не може бути надана УВП, за наявності відповідного висновку лікаря такої установи. Притому зазначено, що дозвіл на такий короткочасний виїзд дається начальником колонії з урахуванням особи і поведінки засудженого (абз. 2 ч. 2 ст. 111), що полягає, у т. ч., у врахуванні ступеня його виправлення, а тому у разі негативної характеристики засудженому може бути відмовлено у такому виїзді [262, с. 335]. Тобто неповнолітньому ув'язненому право на виїзд за межі колонії строком до семи діб надається лише в екстрених випадках та на підставі оцінки його поведінки і ступеня виправлення, а право на щорічний короткочасний виїзд за межі колонії тривалістю 14 днів взагалі не належить, що, на наше переконання, є суттєвим законодавчим обмеженням прав і законних інтересів, порівняно із викладеними вище положеннями ч. 4 ст. 111 і абз. 9 ч. 1 ст. 130 КВК України стосовно повнолітніх засуджених. А відтак, вважаємо логічним встановлення такого заходу заохочення, принаймні, тих неповнолітніх ув'язнених, які тримаються у дільницях соціальної адаптації (аналогічно, як це передбачено для повнолітніх засуджених, перебуваючих у дільницях соціальної реабілітації), як надання дозволу

для виїзду за межі колонії до семи діб з метою відвідування рідних і близьких. Тим паче, що застосування такого заходу сприятиме утвердженню соціально-корисних зв'язків неповнолітнього засудженого із родиною та друзями, що визнається засадничою передумовою ресоціалізації ув'язненого, а на необхідності і значущості саме цього аспекту функціонування пенітенціарної системи особливо акцентують міжнародні стандарти, про що детальніше викладено нами у Додатку Б.

Більше того, видається, дуже доречним, за аналогією з ч. 4 ст. 111 КВК України, надання як заохочення відпустки неповнолітнім ув'язненим, котрі засуджені вперше до позбавлення волі за злочини, вчинені з необережності, та нетяжкі злочини, а також які тримаються у дільницях соціальної адаптації, у виді щорічного короткочасного виїзду за межі колонії на строк від 7 до 14 діб з метою відвідування рідних і близьких. Притому її тривалість має визначатися залежно від ступеня виправлення засудженого.

Окреме зауваження доцільно висловити стосовно такого виду заохочення, як дозвіл додатково витратити гроші для придбання продуктів харчування і предметів першої потреби в сумі до п'ятдесяти відсотків мінімального розміру заробітної плати (абз. 11 ч. 1 ст. 130 КВК України). Погоджуємося із дуже раціональним твердженням О. А. Гритенко про те, що особливо незрозумілою є неузгодженість КВЗ в частині визначення такого заходу заохочення, зважаючи на те, що за чинним законодавством ця сума не може бути обмеженою [58, с. 321] (ч. 1 ст. 108, абз. 1 ч. 1 ст. 138, абз. 1 ч. 1 ст. 139, абз. 1 ч. 2 ст. 140, абз. 2 ч. 1 ст. 143 КВК України; абз. 1 п. 1 розд. XI ПВР УВП [204]), про що нами вже зазначалося вище. Відтак, очевидно, що такий захід заохочення має бути законодавчо скасований для всіх категорій засуджених. А тому він не враховувався нами у подальшому дослідженні.

Загалом підкреслимо, що вважаємо дещо нелогічною послідовність викладу законодавцем переліку заходів заохочення, а саме: такий вид заохочення, як дострокове зняття раніше накладеного стягнення доцільніше помістити наприкінці переліку, закріпленого ст. 130 КВК України. Поза тим, можемо здебільшого погодитися із З. В. Яремко, що передбачені види заходів заохочення утворюють певну органічно взаємопов'язану систему, сформовану у послідовній ієрархії. Їхній

перелік укладений законодавцем не хаотично, а структуризований, де система заходів заохочення розпочинається із заходів морального характеру, поступово змінюючись на заходи матеріального та організаційного характеру [323, с. 61] (про значення їхнього розмежування на такі групи нами вказано у підрозділі 4.2 дослідження).

Ст. 144 КВК України передбачає ще такі заходи заохочення, які застосовуються лише до неповнолітніх засуджених: надання права відвідування культурно-видовищних і спортивних заходів за межами виховної колонії в супроводі працівників колонії (абз. 2 ч. 1); надання права виходу за межі виховної колонії в супроводі батьків чи інших близьких родичів (абз. 3 ч. 1). Такий вид заохочення, як надання права виходу за межі виховної колонії частково перегукується, як вже зазначалося нами вище, із таким заходом заохочення, як переведення на поліпшені умови тримання у виді дозволу одержувати один раз на три місяці короткострокове побачення за межами виховної колонії (абз. 3 ч. 2 ст. 143). Тому проаналізуємо, у чому саме полягають відмінності між цими двома можливостями, окрім підстав їхнього застосування: по-перше, короткострокове побачення за межами виховної колонії надається тривалістю до чотирьох годин (ч. 1 ст. 110 КВК України), а тривалість виходу за межі виховної колонії встановлюється до восьми годин (ч. 2 ст. 144); по-друге, короткострокове побачення за межами виховної колонії надається з родичами або іншими особами (ч. 1 ст. 110), а вихід за межі виховної колонії здійснюється у супроводі батьків чи інших близьких родичів (абз. 3 ч. 1 ст. 144); і, по-третє, короткострокове побачення за межами виховної колонії надається один раз на три місяці, а частота виходу за межі виховної колонії законодавцем не визначена. Як бачимо, надання права виходу за межі виховної колонії передбачає ширший обсяг прав неповнолітніх засуджених, аніж дозвіл на короткострокове побачення за межами виховної колонії, а саме: тривалість виходу до восьми годин, а не чотирьох, та необмеженість періодичності виходу, а не лише один раз на три місяці; щоправда, натомість, побачення надається з родичами або іншими особами, а вихід – лише у супроводі близьких родичів.

Зауважимо, що З. В. Яремко теж вбачає за доцільне не поєднувати (не плутати) право на поліпшення умов тримання із застосуванням аналізованого заходу заохочення, що дозволить розмежувати розглядувані правові можливості неповнолітніх засуджених та усуне суперечності між розумінням абз. 3 ч. 2 ст. 143 та абз. 3 ч. 1 ст. 144 КВК України у правозастосовній діяльності адміністрації виховних колоній [323, с. 69]. Відтак, видається за доцільніше надалі законодавцю зберегти закріплення лише такого заходу заохочення, як надання права виходу за межі виховної колонії в супроводі батьків чи інших близьких родичів.

Щодо такого заходу заохочення, як надання права відвідування культурно-видовищних і спортивних заходів за межами виховної колонії у супроводі працівників колонії варто зауважити, що законодавець не містить формулювання, що саме треба розуміти під культурно-видовищними заходами. Тому на практиці адміністрації виховних колоній необхідно звертатися до законодавства, яке містить тлумачення такого терміна [323, с. 69]. Таке роз'яснення подано в Інструкції з ведення квиткового господарства в театральних підприємствах та культурно-освітніх закладах, затвердженій наказом Міністерства культури і мистецтв України від 07.07.1999 р. № 452 (у редакції наказу Міністерства культури України від 12.05.2011 р. № 34). Відповідно до Інструкції, заходи – це спектаклі, концерти, вистави, лекції, екскурсії, виставки, експозиції, інші видовищні чи культурно-просвітницькі заходи, що проводяться підприємствами, організаціями, установами культури [213].

Звернемо увагу, що серед дослідників розглядуваного питання в науці КВП висуваються різноманітні пропозиції щодо розширення переліку заходів заохочення. Зокрема, О. М. Кревсун вважає слушним надання права на святкування дня народження та інших сімейних подій з близькими родичами; надання засудженим за нетяжкі злочини короткострокових відпусток терміном до двох діб із зарахуванням цього часу до строку покарання [122, с. 11]. Н. В. Коломієць, враховуючи досвід США, Канади, Франції та інших розвинутих країн, обґрунтовує застосування як заходу заохочення скорочення строку відбування покарання на три дні за кожен місяць правослухняної поведінки. Також вчена стверджує, що для соціальної

адаптації та ефективності процесу ресоціалізації доцільно впровадити короткострокові виїзди за межі УВП терміном до 24 годин один раз на місяць [110, с. 23]. У цьому контексті підкреслимо, що, оскільки важливе значення для неповнолітніх ув'язнених мають стосунки із сім'єю і друзями, то саме за рахунок різних альтернативних можливостей поновлення і поширення соціально-корисних зв'язків із близькими, рідними, друзями, оточенням і соціумом загалом вчені вбачають шлях подальшого удосконалення переліку заходів заохочення [58, с. 322]. Тому науковці визнають закономірним те, що більшість засуджених з-поміж усіх заходів заохочення завжди надають перевагу різноманітним видам побачень (як короткостроковим, так і довгостроковим) [148, с. 37, 38; 232, с. 20-25; 322, с. 10]. Як вже зазначалося вище, на значущості та особливій ролі у ресоціалізації неповнолітніх ув'язнених такої форми їхніх соціально-корисних зв'язків із близькими наголошують і міжнародні стандарти, що детальніше розглянуто нами у Додатку Б. Відтак, на наше переконання, доповнення переліку заходів заохочення такими, як надання права на святкування дня народження та інших сімейних подій з близькими родичами чи іншими особами; надання права виходу за межі виховної колонії у вихідні та святкові дні у супроводі батьків, близьких родичів чи інших осіб; надання права на короткострокові виїзди за межі колонії; надання відпустки і т. п. сприятиме утвердженню соціально-корисних зв'язків неповнолітніх осіб, засуджених до позбавлення волі, а отже, слугуватиме їхній успішній ресоціалізації.

Уточнимо, що при зазначенні у вказаних заохоченнях формулювання про «інших осіб» ми керувалися передусім настановами міжнародних стандартів, котрі акцентують на необхідності надання ув'язненим широких можливостей зв'язків із зовнішнім світом з метою сприяння їм у підтримці і розвитку як родинних відносин, такі соціальних зв'язків задля їхньої ефективнішої ресоціалізації. Так, міжнародні акти містять положення про зовнішні контакти не лише із родичами, а й з опікунами, друзями, значущими для ув'язненого людьми, позитивно впливаючими на засудженого особами тощо, що висвітлено нами у підрозділі 1.3 та Додатку Б. Крім того, слід пояснити, що, пропонуючи такі додаткові заходи заохочення, як надання права на святкування дня народження й інших сімейних подій та надання

права виходу за межі виховної колонії у вихідні та святкові дні, ми опиралися на те, що тривалість діючих заходів заохочення у виді надання права виходу за межі колонії законодавчо обмежена до восьми годин та до 20 год. (ч. 2 ст. 144 КВК України). Натомість, вважаємо слушним надавати таке право виходу у вихідні дні чи з нагоди святкувань на довший час, скажімо на добу чи й дві.

Зауважимо, що оскільки певній категорії засуджених характерні докори сумління і для них є важливий суспільний осуд, деякі дослідники висловлюються про слушність розширення кола заохочень за допомогою додаткових заходів морального впливу, основна дія яких ґрунтується на потребі людини у суспільному визнанні. Так, Н. В. Коломієць і І. С. Михалко пропонують доповнити перелік заохочень такими видами, як: відправлення листа близьким родичам про зразкову поведінку засудженого; надання права запису відео-листа; публікація заохочувальної статті у газеті чи показ позитивного сюжету по телебаченню. Застосування таких заходів заохочення дозволить створити певну громадську думку та морально-психологічну атмосферу навколо засудженого щодо його поведінки чи діяльності [109, с. 185; 160, с. 145]. Щоправда, нам видається, що про доцільність запровадження таких чи схожих заходів морального характеру можна буде стверджувати лише після встановлення рівня ефективності тих моральних заохочень, котрі вже законодавчо закріплені і широко застосовуються у практиці виховних колоній. Проте варто наголосити, що не можна звужувати перелік заходів заохочення, який, до речі, в європейських державах значно ширший, так як застосування заходів заохочення покликане як задовольнити ширший обсяг прав і законні інтереси засудженого, так і простимулювати його до виправлення і ресоціалізації, що власне і є метою застосування до неповнолітніх ув'язнених ЗДВ.

На підставі проведеного нами аналізу окремих заходів заохочення підсумуємо, що попередньо (без глибокого дослідження оцінки ефективності кожного заохочення, яке здійснене нами у підрозділі 4.2 роботи), зважаючи на обґрунтовані нами вище уточнення і корективи, можемо запропонувати законодавчо закріпити такий перелік заходів заохочення, що можуть застосовуватися до неповнолітніх осіб, засуджених до позбавлення волі: подяка; нагородження похвальною грамотою;

присвоєння почесного звання «кращий за поведінкою» чи «активний учасник самодіяльності» тощо; виплата грошової премії; нагородження подарунком; надання додаткового тривалого побачення; надання права виходу за межі виховної колонії у супроводі батьків чи інших близьких родичів; надання права відвідування культурно-видовищних і спортивних заходів за межами виховної колонії в супроводі працівників колонії; дострокове зняття раніше накладеного стягнення. Крім того, вважаємо за доцільне доповнити цей перелік такими заходами заохочення, як: надання права на святкування дня народження та інших сімейних подій з близькими родичами чи іншими особами; надання права виходу за межі виховної колонії у вихідні та святкові дні у супроводі батьків, близьких родичів чи інших осіб; надання права виїзду за межі колонії до семи діб з метою відвідування рідних чи близьких засудженим, які тримаються у дільницях соціальної адаптації; надання відпустки у виді щорічного короткочасного виїзду за межі колонії на строк від 7 до 14 діб з метою відвідування рідних і близьких засудженим вперше до позбавлення волі за злочини, вчинені з необережності, та нетяжкі злочини, а також особам, які тримаються у дільницях соціальної адаптації. А також наполягаємо на необхідності виключити з цього переліку таке заохочення, як переведення на поліпшені умови тримання (а саме, надання один раз на три місяці короткострокового побачення за межами виховної колонії).

Загалом маємо констатувати, що важливою проблемою науки КВП є відсутність збалансованої та гнучкої системи заходів заохочення неповнолітніх осіб, засуджених до позбавлення волі, у їхньому застосуванні зустрічаються суперечності та нестабільність. Тому поділяємо позицію І. С. Михалко про те, що з метою оптимізації інституту заходів заохочення, що можуть застосовуватися до неповнолітніх ув'язнених, доцільно було б визначитися з питанням розуміння системи складових елементів заохочення у галузі КВП, впорядкувати та узгодити їх, запропонувати нові ефективні додаткові заходи заохочення, здійснити вдосконалення системи правових гарантій механізму їхнього надання та реалізації, що допоможе створити більш ефективну систему заохочувальних норм та прискорить досягнення мети кримінального покарання [160, с. 148].

Далі розглянемо види заходів стягнення, що застосовуються до неповнолітніх ув'язнених. Ст. 145 КВК України визначає, що до неповнолітніх осіб, які відбувають покарання у виді позбавлення волі, у разі порушення встановленого порядку і умов відбування покарання можуть застосовуватися такі заходи стягнення: попередження; догана; сувора догана; скасування поліпшених умов тримання, передбачених ст. 143 цього Кодексу; поміщення в дисциплінарний ізолятор (надалі – ДІЗО. – *Примітка Т. Б.*) на строк до п'яти діб з виведенням чи без виведення на навчання або роботу [130]. Звернемо увагу, що коло стягнень, що можуть бути застосовані до неповнолітніх ув'язнених, є дещо звуженим, порівняно із загальними стягненнями, передбаченими у ч. 1 ст. 132 КВК України. А саме, до неповнолітніх осіб не застосовуються такі заходи стягнення, як: грошовий штраф до двох мінімальних розмірів заробітної плати (абз. 5); переведення до приміщення камерного типу (одиночної камери) на строк до трьох місяців (абз. 9); поміщення засуджених з приміщень камерного типу у карцер, без виведення на роботу, на строк до чотирнадцяти діб (абз. 8 ч. 1 ст. 132).

Охарактеризуємо перелік заходів стягнення, застосовуваних до неповнолітніх ув'язнених, виявляючи сутність і роль кожного з передбачених у ньому видів стягнення. Зауважимо, що заходи стягнення, визначені щодо неповнолітніх засуджених у ч. 1 ст. 145 КВК України, утворюють певну систему і розміщені законодавцем у визначеному порядку від найменш суворого до найбільш суворого заходу стягнення [323, с. 83]. Спершу розмежуємо такі стягнення, як попередження, догана і сувора догана.

Сам законодавець визначає поняття лише попередження – це письмове застереження про притягнення до дисциплінарної відповідальності певного виду у разі повторного порушення (абз. 10 ч. 1 ст. 132 КВК України) [130]. Розумінню суті цього стягнення приділена певна увага в науці адміністративного права, де попередження вважається найбільш м'яким адміністративним стягненням. Воно має суспільно-моральний характер і накладається за малозначне правопорушення [145, с. 12-13]. Попередження безпосередньо спрямоване на особу правопорушника, його застосування тягне засудження даного правопорушника, має в основному

моральний характер і не пов'язане з обмеженням прав порушника. Все це, на думку адміністративістів, дозволяє говорити про найменший коефіцієнт впливу попередження на правопорушника. Невипадково при характеристиці попередження завжди підкреслюються такі умови його застосування, як малозначність і первинність правопорушення, недостатня правова освіченість винної особи, її позитивна характеристика. Щоправда, в низці випадків воно (внаслідок свого попереджувального і зобов'язуючого до певної поведінки характеру) застосовується як попередня санкція за триваюче правопорушення перед застосуванням більш репресивних санкцій [43, с. 85-86]. За своєю сутністю попередження – це доведення до відома правопорушника про те, що його поведінка носить антисуспільний характер, що його проступок засуджується нормами адміністративного права, і що йому треба припинити вчинення подібних проступків, інакше – він буде притягнений до більш суворого засобу адміністративного або іншого покарання [103, с. 54; 106]. Попередження – це офіційне засудження скоєного адміністративного проступку і застереження порушнику, що вноситься правомочним органом або службовою особою у встановленій формі [25, с. 45].

На підставі позиції адміністративістів пересвідчуємося, що законодавцю доцільно було б доповнити закріплене у КВК України поняття попередження такими елементами, як малозначність і первинність правопорушення та моральне засудження такого проступку. Відтак, попередження можна визначити як письмове застереження, що має характер морального засудження малозначного і первинного правопорушення особи, про притягнення її до дисциплінарної відповідальності певного виду у разі повторного вчинення нею проступку. Попередження є завжди мінімальною мірою дисциплінарного впливу. Його основна функція має полягати у попереджувально-профілактичному впливі на осіб, які вчинили ситуативні та незначні порушення встановленого порядку відбування покарання [323, с. 84].

Догана у Словнику української мови визначається як офіційна негативна оцінка чийх-небудь вчинків, чийогось ставлення до роботи і т. ін. [65, с. 338]. У науці трудового права її розглядають як дисциплінарний захід особистого немайнового характеру. Це стягнення полягає у негативній оцінці і засудженні поведінки

працівника у трудовому колективі. Такий моральний осуд покликаний спонукати працівника, примусити його належно виконувати свої трудові обов'язки [23, с. 204; 284, с. 469; 221, с. 456]. Адміністративісти розуміють громадську догану як публічне виявлення правомочним колегіальним адміністративним органом осуду порушнику з доведенням цього в необхідних випадках до відома громадськості через пресу чи іншим способом [25, с. 46]. Дослідник КВП М. О. Стручков, розрізняючи попередження і догану, зазначав, що попередження – це усно зроблене застереження від повторення вчинених порушень, а догана – це негативна оцінка поведінки засудженого, накладена, як правило, усно [269, с. 159].

Звернемо увагу, що такі стягнення, як догана і сувора догана, в науці адміністративного права взагалі не розмежовуються – вони обидва рівнозначно вважаються заходом морально-психологічного впливу, який застосовується до неповнолітніх правопорушників у разі систематичного невиконання встановлених правил поведінки і здійснення правопорушень, що свідчать про формування антигромадської установки. Догана чи сувора догана визнаються більш жорсткими заходами стягнення, ніж попередження неповнолітнього. Вони супроводжуються офіційним, від імені держави, суворим осудом і засудженням правопорушника і вчиненого ним діяння [106]. Н. В. Ортинська наголошує, що застосування такого заходу впливу, як сувора догана, у разі повторного притягнення до відповідальності є досить дискусійним. По суті, його можна вважати недоречним і процесуально витратним, адже повторність вчинення правопорушення свідчить про неефективність для правопорушника означених заходів впливу (догани і суворої догани). Тому у трудовому праві сувора догана як вид дисциплінарного стягнення припинила своє існування [179, с. 259]. А О. В. Лисодєд взагалі вважає розподіл заходів стягнення на такі однорідні заходи, як попередження, догана або сувора догана досить сумнівним і недоцільним, оскільки правовий статус засудженого ніяк не змінюється, незалежно від оголошення йому попередження чи догани, чи суворої догани. Більше того, навіть у Кодексі законів про працю України серед таких стягнень вже давно передбачається виключно догана [260, с. 83]. Таке зауваження

видається заслуговуючим уваги і, відтак, вимагає внесення відповідних змін до ч. 1 ст. 145 КВК України.

Встановлення законодавцем такого заходу стягнення, як скасування поліпшених умов тримання, передбачених ст. 143 цього Кодексу (абз. 6 ч. 1 ст. 145), містить, як вже вказувалося нами вище, правову колізію. Оскільки, по-перше, з формулювання норми висновується, що йдеться про скасування поліпшених умов тримання саме як права неповнолітніх засуджених (абз. 1 і 3 ч. 2 ст. 143), а не як заходу заохочення у виді переведення на поліпшені умови тримання (абз. 8 ч. 1 ст. 130 КВК України). А з цього можемо констатувати, що таке скасування поліпшених умов тримання означає позбавлення засудженого права одержувати один раз на три місяці короткострокове побачення за межами виховної колонії на постійно, а не одноразово; тобто позбавлення власне права, а не скасування відповідного заходу заохочення. По-друге, так як право на поліпшення умов тримання засуджені мають після відбуття не менше однієї четвертої частини строку покарання (абз. 1 ч. 2 ст. 143), то таке стягнення може застосовуватися виключно до таких. І, врешті, по-третє, як підкреслює у цьому контексті А. П. Гель, переведення засудженого на поліпшені умови тримання є елементом прогресивної системи відбування покарання (що охоплює значно ширший зміст і значення, аніж захід заохочення, як вже було розкрито нами вище. – *Примітка Т. Б.*), а, натомість, скасування таких умов законодавець включає до переліку дисциплінарних стягнень, що треба визнати не досить логічним. Відповідно, науковець вважає за доцільне вилучити цей вид стягнення з переліку [48]. Ми дотримуємося позиції, що передусім законодавцю необхідно сформулювати обґрунтоване та чітке розуміння змісту й обсягу поліпшення умов тримання (що вже зазначалося нами раніше), а відтак вже зберегти чи скасувати розглядуваний вид стягнення. Щоправда, застосування такого заходу стягнення саме до неповнолітніх ув'язнених вважаємо зайвим, як і відповідного йому заходу заохочення, що обґрунтовано нами вище.

Серед заходів стягнення, які можуть бути застосовані до засуджених неповнолітніх, передбачено такий крайній захід, як поміщення в ДІЗО на строк до п'яти діб із виведенням чи без виведення на навчання або роботу. Поміщення в

ДІЗО полягає у додатковій ізоляції засудженого та передбачає додаткові обмеження його прав і законних інтересів. А саме, під час тримання у ДІЗО засудженим забороняються побачення, придбання продуктів харчування і предметів першої потреби, одержання посилок (передач) і бандеролей, користування настільними іграми (абз. 1 ч. 11 ст. 134 КВК України [130] та абз. 1 п. 6 розд. XXI ПВР УВП) [204]. Щоправда, згаданий Кодекс уточнює, що дозволені побачення, що невідкладно організовуються адміністрацією УВП у робочі, вихідні, святкові, неробочі дні у будь-який час з 8 години до 20 години без обмеження у часі та кількості з особами, визначеними абз. 1 ч. 2 ст. 8 цього Кодексу (тобто із захисником у кримінальному провадженні, адвокатом, законним представником, який представляє особу під час розгляду справ про адміністративні правопорушення, адміністративних, цивільних, господарських справ у суді, юристом, фахівцем у галузі права, який представляє особу в Європейському суді з прав людини, а також неповнолітнім засудженим – зі своїм законним представником. – *Примітка Т. Б.*), за їхньою ініціативою та/або за ініціативою засудженого для одержання ним правової допомоги, конфіденційних юридичних консультацій (абз. 1 ч. 11 ст. 134 КВК України). Більше того, засудженим забороняється брати із собою у ДІЗО продукти харчування і особисті речі, за винятком рушника, мила, зубної пасти (порошку), зубної щітки, туалетного паперу, олівців, авторучок, зошитів, поштових марок, конвертів, книг, газет або журналів (не більше п'яти примірників), тютюнових виробів і сірників (запальнички одноразового використання) (однак, тютюнові вироби і сірники (запальнички одноразового використання) видаються засудженим лише під час щоденної прогулянки) (абз. 6 п. 6 розд. XXI вказаних Правил) [204].

Це свідчить про подвійний характер покарання засудженого, до якого застосований аналізований захід стягнення [323, с. 93]. Тому дехто з науковців наголошує, що закріплення у законодавстві таких додаткових заборон варто розцінювати як додатковий захід стягнення за одне порушення [91, с. 163]. На наше переконання, очевидно, що варто пом'якшити такий суворий характер стягнення у виді поміщення в ДІЗО, скасувавши частину супутніх йому правообмежень

засуджених, головно заборону придбання продуктів харчування і предметів першої потреби та заборону брати із собою у ДІЗО продукти харчування і особисті речі, оскільки вони суттєво ущемляють життєво необхідні потреби та законні інтереси неповнолітнього ув'язненого. На недопустимості таких умов перебування в ДІЗО наголошують і міжнародні стандарти, і деякі вчені [323, с. 93].

Більше того, М. В. Романов висловлює думку про доцільність взагалі виключення поміщення в ДІЗО з переліку заходів стягнень, оскільки воно тягне за собою додаткові обмеження волі засудженого. Свою пропозицію він обґрунтовує тим, що дисциплінарні проступки мають мінімальну суспільну небезпечність (тобто небезпеку для суспільства в цілому), порівняно з кримінальними або адміністративними правопорушеннями. А тому вчений стверджує, що дисциплінарна відповідальність за своєю правовою природою не може передбачати санкцій (заходів стягнення), аналогічних за своєю тяжкістю з адміністративними санкціями і тим більше з кримінальним покаранням [237, с. 187]. Видається, що така позиція науковця заслуговує на увагу і потребує додаткових обміркувань, зважаючи на усе більші тенденції міжнародного права до гуманізації ювенальної юстиції. Принаймні, на нашу думку, варто було б скоротити термін поміщення неповнолітнього в ДІЗО на строк до трьох діб, беручи до уваги висловлену ще у 2013 р. у доповіді про візит до України відповідну рекомендацію Європейського комітету з питань запобігання катуванням, нелюдському та іншому жорстокому чи такому, що принижує людську гідність, поводженню [299].

Разом з тим, зауважимо, що науковцями висловлюються пропозиції щодо розширення переліку заходів стягнення, пов'язаних із поміщенням в ДІЗО. Так, допускаються такі заходи морального стягнення, як попередження про поміщення в ДІЗО чи поміщення в ДІЗО умовно, що надасть адміністрації УВП не лише великі можливості для диференційованого впливу на порушників порядку та умов відбування покарання, а й змогу доповнити інструменти морального впливу на засуджених, зробить перелік заходів стягнення більш гнучким. Зокрема, І. С. Михалко визнає доцільним поміщення в ДІЗО умовно з випробним строком не менше двох місяців і не більше чотирьох місяців. Дослідниця обґрунтовує, що

встановлення саме такого строку випробування сприятиме попередженню майбутніх порушень режиму та стимулюванню правослухняної поведінки упродовж зазначеного строку випробування, здійснюючи стримуючий вплив на свідомість порушника за допомогою загрози можливого накладення стягнення [160, с. 105].

На нашу ж думку, зважаючи на викладені вище сформульовані різними науковцями та частково підтримувані нами пропозиції щодо розширення каталогу заходів заохочення, видається слушним доповнити і перелік заходів стягнення, застосовуваних до неповнолітніх ув'язнених, додатковими засобами впливу на них, відповідно до нових та деяких діючих заходів заохочення. Так, попередньо (без проведення дослідження рівня ефективності таких заходів) вбачаємо доцільним запровадити такі додаткові заходи стягнення, як: скасування права на святкування дня народження та інших сімейних подій з близькими родичами чи іншими особами; скасування права виходу за межі виховної колонії у вихідні та святкові дні; скасування права виїзду за межі колонії до семи діб з метою відвідування рідних чи близьких засудженим, які тримаються у дільницях соціальної адаптації; скасування права на відпустку (відтермінування її надання на певний строк); скасування права виходу за межі виховної колонії у супроводі батьків чи інших близьких родичів; скасування права відвідування культурно-видовищних і спортивних заходів за межами виховної колонії в супроводі працівників колонії. Причому кожен із пропонованих видів заходів стягнення може передбачати скасування відповідного права, наданого у порядку заохочення, одноразово чи на певний період.

Крім того, допускаємо, що на деяких неповнолітніх засуджених можуть мати ефективний вплив додаткові заходи стягнення морального характеру, зокрема такі, як відправлення листа близьким родичам з осудом негативної поведінки засудженого; публікація засуджуючої статті у газеті чи показ негативного сюжету по телебаченню тощо. Щоправда, вважаємо, що про доцільність уведення таких чи схожих моральних стягнень можна буде стверджувати лише після встановлення рівня ефективності тих моральних стягнень, котрі вже законодавчо закріплені і застосовуються у практиці виховних колоній.

Підсумуємо, що ми поділяємо позицію І. С. Михалко про те, що варто законодавчо закріпити чітку систему заходів стягнення і розробити розгалужену систему заходів заохочення задля цілісного оформлення розрізних ЗДВ в єдиний послідовний процес виконання-відбування покарання [160, с. 154], що, безперечно, сприятиме ефективізації таких заходів, застосовуваних до неповнолітніх осіб, засуджених до позбавлення волі.

1.3. Міжнародні стандарти застосування до неповнолітніх ув'язнених заходів дисциплінарного впливу

Внаслідок законотворчої діяльності Організації Об'єднаних Націй (надалі – ООН) та Ради Європи (надалі – РЄ) визначено певні міжнародно-правові стандарти застосування покарання до неповнолітніх. Міжнародно-правові стандарти виконання покарання у виді позбавлення волі щодо неповнолітніх – це прийняті на міжнародному рівні норми, принципи, вимоги, рекомендації тощо, які визначають правовий статус неповнолітніх, засуджених до позбавлення волі, та порядок і умови відбування ними покарання, а також слугують орієнтирами (обов'язковими чи рекомендаційними) для законотворчості держав-учасниць міжнародних організацій [261, с. 51; 134, с. 209]. Зауважимо, що якщо ратифіковані норми діють в Україні безпосередньо, то інші мають дорадче значення, щоправда їхня юридична сила оцінюється неоднозначно: з одного боку, вони не є обов'язковими до виконання, а мають лише рекомендаційний характер, а з іншого, – не варто недооцінювати їхню юридичну силу, адже вони мають визнання у міжнародній спільноті. А отже, як стверджує В. В. Стаднік, ці норми можуть діяти як норми прямої дії без включення їх до національного законодавства, проте, як свідчить практика, вони застосовуються вкрай повільно [258, с. 174], оскільки впроваджуються тієї або іншою державою в тій мірі, в якій є необхідні економічні, політичні та інші передумови для їхньої реалізації [124, с. 45]. Значення міжнародно-правових стандартів для чинного законодавства і практики полягає у тому, що вони сприяють

державним органам у виробленні позиції щодо належного ставлення і поводження з неповнолітніми ув'язненими, є настановою для фахівців, які здійснюють управління виховними колоніями, а також допомагають оцінити практику виконання позбавлення волі стосовно неповнолітніх. Притому, як наголошує згаданий науковець, вони встановлюють лише мінімально обов'язкові вимоги до виконання позбавлення волі, а відтак не охоплюють усіх тих необхідних вимог, що потрібні для каяття, виправлення і ресоціалізації неповнолітнього засудженого. Та водночас вони не забороняють законодавствам окремих країн висувати більш високі вимоги [258, с. 176].

Правову основу цих стандартів становлять передусім такі міжнародні документи універсального (прийняті ООН) та регіонального (встановлювані РЄ або іншими регіональними об'єднаннями) характеру: Мінімальні стандартні правила поводження з в'язнями від 30.08.1955 р., затверджені першим Конгресом ООН з профілактики злочинності і поводження з в'язнями [161], Європейські пенітенціарні правила, прийняті Рекомендацією № R (2006)2 Комітету Міністрів (надалі – КМ) держав-учасниць РЄ від 11.01.2006 р. [70], Керівні принципи стосовно дій в інтересах дітей у системі кримінального правосуддя (Віденські керівні принципи), прийняті Резолюцією Економічної і Соціальної Ради ООН 1997/30 від 21.07.1997 р. [244], Резолюція Генеральної Асамблеї (надалі – ГА) ООН 43/173 «Звід принципів захисту всіх осіб, які піддаються затриманню чи ув'язненню будь-яким чином» від 09.12.1988 р. [83] (надалі – Резолюція 43/173), Мінімальні стандартні правила ООН, що стосуються здійснення правосуддя щодо неповнолітніх (Пекінські правила), від 29.11.1985 р. [157]; Правила ООН щодо захисту неповнолітніх, позбавлених волі (Гаванські правила), від 14.12.1990 р. [205]; Європейські правила стосовно неповнолітніх правопорушників, які підлягають призначенню санкцій чи заходів, прийняті Рекомендацією CM/REC (2008)11 КМ РЄ державам-членам від 05.11.2008 р. [333] (надалі – Європейські правила стосовно неповнолітніх правопорушників); Керівні принципи КМ РЄ щодо правосуддя, дружнього до дітей, від 17.11.2010 р. [101]. Одними з найновіших міжнародних документів рекомендаційного характеру у цій сфері є: Мінімальні стандартні правила ООН

стосовно поводження з в'язнями (Правила Нельсона Манделі), прийняті Резолюцією ГА ООН 70/175 від 17.12.2015 р. внаслідок перегляду і внесення змін до Мінімальних стандартних правил поводження з в'язнями від 30.08.1955 р. з врахуванням сучасних досягнень у сфері міжнародного права і пенітенціарної науки [156]; низка Резолюцій «Права людини при здійсненні правосуддя, у т. ч. правосуддя щодо неповнолітніх», котрі Рада з прав людини ООН оновлює чи не щодва роки (зокрема, останні були прийняті у 2011, 2013, 2015 і 2017 рр.; відтак розглянемо найновішу з них – Резолюцію Ради з прав людини 36/16 «Права людини при здійсненні правосуддя, у т. ч. правосуддя щодо неповнолітніх» від 29.09.2017 р. (надалі – Резолюція 36/16) [201]), та Резолюція ГА ООН 75/185 «Права людини при здійсненні правосуддя» від 16.12.2020 р. (надалі – Резолюція 75/185) [202] і майже тотожня їй Резолюція ГА ООН 77/219 «Права людини при здійсненні правосуддя» від 15.12.2022 р. (надалі – Резолюція 77/219) [203]; а також Зауваження загального порядку № 24 (2019) про права дитини у системі правосуддя у справах неповнолітніх Комітету ООН з прав дитини від 18.09.2019 р. № CRC/C/GC/24 (надалі – Зауваження загального порядку) [329]. Крім того, під егідою ООН в 2013 р. видано Типовий закон про правосуддя стосовно неповнолітніх (надалі – Типовий закон), робота над яким тривала ще з 1997 р., котрий містить міжнародні норми і стандарти законодавства про правосуддя щодо неповнолітніх як своєрідні методичні вказівки для проведення відповідних реформ в різних країнах [207, с. 6].

Детальний аналіз особливостей застосування ЗДВ, визначених міжнародно-правовими стандартами виконання покарання у виді позбавлення волі щодо неповнолітніх осіб, представлено нами у Додатку Б. На підставі викладеного у ньому можемо підсумувати, що ці стандарти визначають гуманістичний характер відповідних норм правового реагування на дотримання неповнолітніми ув'язненими порядку і умов відбування покарання у виховних колоніях [32, с. 136]. Особливу увагу вони приділяють, зокрема у питанні застосування до неповнолітніх осіб, засуджених до позбавлення волі, ЗДВ, передусім забезпеченню найкращих інтересів, потреб та благополуччя таких неповнолітніх, сприянню розвитку в них почуття власної гідності та усвідомлення своєї відповідальності, а також

прищепленню їм почуття справедливості та інтересу до перевиховання. Усі ці чинники визнаються запорукою виправлення, ресоціалізації та соціальної реабілітації, адаптації й інтеграції неповнолітніх засуджених, а також запобігання новим правопорушенням. Відтак, міжнародні стандарти акцентують на виховному впливі ЗДВ, а тому вимагають врахуванням індивідуальних особливостей неповнолітніх ув'язнених при застосуванні до них таких заходів, закріплюючи принцип індивідуалізації, для чого, зокрема, передбачають укладення індивідуальних планів і програм для кожного засудженого, у т. ч. на підставі психологічних і соціальних звітів, а також принцип співрозмірності застосовуваних заходів як обставинам і тяжкості вчиненого неповнолітнім правопорушення, так і особливостям його особистості. Міжнародні документи визначають підстави і порядок застосування дисциплінарних стягнень, особливо наголошуючи на праві неповнолітнього ув'язненого на захист та на процедурі подання скарг засудженим з приводу накладення на нього стягнення.

Варто зазначити, що в цілому на закріплення, утвердження і розвиток перерахованих засадничих положень і принципів спрямовані як національне законодавство, так і кримінально-виконавча практика у сфері виконання покарання у виді позбавлення волі щодо неповнолітніх, щоправда в деяких аспектах вони потребують удосконалення та ефективізації, про що детальніше розкрито далі у нашому дослідженні.

Розглянемо особливості впровадження в національному законодавстві деяких положень міжнародних стандартів щодо застосування до неповнолітніх ув'язнених заходів заохочення і стягнення

У контексті наголошення міжнародно-правовими стандартами виконання покарання у виді позбавлення волі щодо неповнолітніх на необхідності гуманізації, у т. ч., заходів дисциплінарного стягнення, застосовуваних до неповнолітніх ув'язнених, особливу увагу привертає сформульована в них позиція щодо застосування такого заходу стягнення, як поміщення в ДІЗО. Так, Правила Нельсона Мандели обґрунтовують, що ув'язнення та інші заходи, ізолюючи осіб від оточуючого світу, заподіюють їм страждання вже внаслідок того, що позбавляють їх

права на самовизначення, оскільки позбавляють їх волі. Тому, за винятком випадків, коли окреме утримання видається виправданим чи коли цього вимагають міркування дисципліни, в'язнична система не повинна поглиблювати страждання, впливаючі з цього положення (правило 3). Однак, застосування одиночного ув'язнення (під яким розуміється обмеження свободи ув'язнених упродовж 22 годин чи більше на день без змістовних контактів з людьми (правило 44)) та аналогічних заходів до неповнолітніх заборонено (ч. 2 правила 45) [156].

Гаванські правила також строго забороняють застосовувати будь-які дисциплінарні заходи, що становлять жорстоке, негуманне або принижуюче людську гідність поводження, у т. ч. суворе чи одиночне ув'язнення або будь-які покарання, які можуть заподіяти шкоду фізичному або психічному здоров'ю неповнолітнього (п. 67) [205]. Зауваження загального порядку теж строго забороняють такі дисциплінарні заходи, як одиночне ув'язнення або будь-яке покарання, яке може загрожувати фізичному чи психічному здоров'ю або благополуччю неповнолітнього (п. «g» § 95) [329]. У цьому документі наполягається, що будь-яке відлучення неповнолітнього від інших осіб має здійснюватися упродовж якомога коротшого періоду часу і застосовуватися лише як крайній захід для захисту неповнолітнього чи інших осіб (п. «h» § 95). Притому Зауваження загального порядку вимагають, що у разі, якщо вважається необхідним утримувати неповнолітнього окремо, то робити це треба у присутності чи під безпосереднім наглядом відповідно підготовленого співробітника, причому мають бути вказані причини і тривалість застосування цього заходу (п. «h» § 95). Типовий закон також акцентує, що неповнолітній ув'язнений не повинен піддаватися такому дисциплінарному заходу, пов'язаному з жорстоким, негуманним чи принижуючим покаранням, як одиночне ув'язнення (п. «b» п. 1 ст. 71) [207, с. 38].

Зауважимо, що більшість міжнародних стандартів і практика Європейського суду з прав людини вказують на небажаність застосування до неповнолітнього одиночного ув'язнення в будь-якій формі. У цьому контексті варто відзначити, що попри те, що ДІЗО формально не є одиночною камерою, проте іноді неповнолітній може перебувати в ньому лише на одинці, та й поза тим ДІЗО здійснює максимально

ізолюючий вплив на особу, що може мати дуже негативні наслідки для психологічного стану неповнолітнього [238, с. 190].

Європейські правила стосовно неповнолітніх правопорушників наголошують, що ізоляція як ЗДВ повинна застосовуватися у виняткових випадках, коли інші санкції неефективні. Така ізоляція має здійснюватися на встановлений, за змогою нетривалий, час (п. 95.4) [333]. Зауважимо, що український законодавець закріплює відповідну вимогу щодо поміщення в ДІЗО – на строк до п'яти діб (абз. 7 ч. 1 ст. 145 КВК України). Щоправда, як вже зазначалося у підрозділі 1.2, ще у 2013 р. Європейським комітетом з питань запобігання катуванням, нелюдському та іншому жорстокому чи такому, що принижує людську гідність, поводженню у доповіді про візит до України була висловлена рекомендація про необхідність зменшення максимально можливого періоду перебування неповнолітнього у ДІЗО до трьох діб [299].

Звернемо увагу ще на такий аспект, що Правила Нельсона Мандели наголошують, що медичні працівники повинні приділяти особливу увагу здоров'ю ув'язнених, підданих будь-якій формі примусової ізоляції, у т.ч. щоденно відвідуючи їх (ч. 1 правила 46). Медпрацівники повинні мати право рекомендувати зміни в режимі примусової ізоляції ув'язненого з метою забезпечення того, щоб вона не призводила до погіршення стану здоров'я або загостренню психічного розладу чи фізичних вад ув'язненого (ч. 3 правила 46) [156]. Європейські правила стосовно неповнолітніх правопорушників передбачають, що лікар повинен бути поінформований про таку ізоляцію та отримати доступ до неповнолітнього (п. 95.5) [333]. Відзначимо, що український законодавець також встановлює схоже положення про те, що для прийняття адміністрацією колонії рішення про застосування до засудженого стягнення у виді поміщення в ДІЗО необхідна медична довідка про стан його здоров'я та можливість тримання в умовах ДІЗО [215, с. 22], а тому перед поміщенням засудженого до ДІЗО черговий помічник начальника УВП (надалі – ЧПНУ) повідомляє про це медичного працівника, і письмовий висновок медпрацівника щодо неможливості тримання засудженого в ДІЗО підлягає негайному виконанню персоналом УВП (абз. 12 і 13 п. 6 розд. XXI ПВР УВП) [204].

Особливо доцільно акцентувати на наступних положеннях міжнародних стандартів, що стосуються умов утримання в ДІЗО. Гаванські правила передбачають, що зменшення харчування, обмеження чи позбавлення контактів із сім'єю з будь-якою метою повинні бути заборонені (п. 67) [205]. Натомість український законодавець при застосуванні такого заходу стягнення, як поміщення в ДІЗО, забороняє ув'язненому брати із собою у ДІЗО та придбавати продукти харчування (абз. 1 ч. 11 ст. 134 КВК України та абз. 1 і 6 п. 6 розд. XXI ПВР УВП [204]), а також забороняє будь-які побачення, окрім як із захисником у кримінальному провадженні, адвокатом, законним представником і т. п. (абз. 1 ч. 11 ст. 134 КВК України та абз. 1 п. 6 розд. XXI ПВР УВП); більше того, навіть телефонна розмова може бути надана ув'язненому лише з дозволу начальника колонії як виняток, з метою виховного впливу або у зв'язку з винятковими особистими обставинами (абз. 2 ч. 11 ст. 134 КВК України).

Правила Нельсона Мандели наголошують, що дисциплінарні стягнення не повинні містити заборони на контакти із сім'єю; такі обмеження можуть встановлюватися лише на нетривалий строк і виключно задля підтримки безпеки і порядку (ч. 3 правила 43) [156]. Європейські правила стосовно неповнолітніх правопорушників вказують, що під час ізоляції режим утримання має забезпечувати контакти з людьми (п. 95.4); та загалом ЗДВ не повинні обмежувати контакти із сім'єю чи відвідини нею засудженого, якщо дисциплінарний проступок не пов'язаний з цими контактами чи візитами (п. 95.6) [333]. Схожу вимогу містять і Керівні принципи щодо правосуддя, дружнього до дітей, які зазначають, що, обмеження права неповнолітнього підтримувати регулярні та значущі контакти з батьками, родиною та друзями через візити не повинно бути використане як покарання (п. «а» ч. 2 § 21 підрозділу «А. Загальні елементи правосуддя, дружнього до дітей» розділу IV «Правосуддя, дружнє до дітей, до, під час та після судового розгляду») [101, с. 24].

Зауваження загального порядку зазначають, що дисциплінарні заходи не повинні позбавляти неповнолітніх їхніх основних прав, у т. ч. сімейних контактів чи значущих щоденних контактів з іншими (п. «g» § 95) [329]. Типовий закон

закріплює ідентичну п. 67 Гаванських правил заборону будь-яких дисциплінарних заходів, котрі можуть зашкодити фізичному чи психічному здоров'ю неповнолітнього, зокрема які пов'язані з позбавленням чи обмеженням харчування або контактів із сім'єю чи відвідин родичів (пп. «а» і «с» п. 2 ст. 71) [207, с. 38]. Звернемо увагу, що у коментарі до Типового закону наполягається, що відвідини членів сім'ї, побачення і контакти не повинні дозволятися чи скасовуватися у порядку заохочення чи дисциплінарного заходу, оскільки спілкування із сім'єю є невід'ємним компонентом процесу реабілітації й інтеграції та одним із основних прав (коментар до п. 1 ст. 69 і до пп. 1-2 ст. 71) [207, с. 120, 123]. Варто відзначити, що, натомість, український законодавець передбачає як надання дозволу на побачення як заходу заохочення (абз. 8 і 10 ч. 1 ст. 130, абз. 3 ч. 2 ст. 143, ст. 144 КВК України), так і скасування і заборону побачень та обмеження контактів (у т. ч. телефонних розмов) як заходу стягнення (абз. 6 і 7 ч. 1 ст. 145 КВК України).

З приводу невідповідності положень національного законодавства розглянутим вимогам і рекомендаціям міжнародних стандартів щодо особливостей умов перебування в ДІЗО неповнолітніх ув'язнених доцільно резюмувати, що Комітет ООН проти катувань виходить із принципу мінімізації та недопущення зайвих, непотрібних з погляду безпеки обмежень прав, а саме: «в'язні відправляються до в'язниці в якості покарання, а не для того, щоб бути підданими покаранню», котрий стосується тримання у посиленій ізоляції і сформульований у п. 56 21-ої Загальної доповіді Комітету [300, с. 268]. Притому Комітет вказує, що у тому разі, коли в'язням заборонено контактувати з іншими в'язнями, вони повинні мати контакти з пенітенціарними співробітниками, що компенсуватимуть недостатність спілкування [332, р. 119].

Підсумуємо, що хоча застосування до неповнолітньої особи, засудженої до позбавлення волі, стягнення у виді поміщення в ДІЗО здійснюється в Україні у виняткових випадках, після того, як інші стягнення не дали бажаного результату, проте все-таки воно шкодить і фізичному, і психічному здоров'ю неповнолітнього; а крім того, як відзначають деякі науковці, часто призводить до формування у нього зневажливого ставлення до майбутнього життя на волі, посилює його жорстокість і

ще більшу соціальну відчуженість [134, с. 212]. Отже, можемо констатувати, що така позиція українського законодавця здебільшого суперечить вимогам міжнародних стандартів, тим паче з огляду на те, що й Національна стратегія реформування системи юстиції щодо дітей на період до 2023 року, затверджена Розпорядженням Кабінету Міністрів України (надалі – КМУ) від 18.12.2018 р. № 1027-р, встановлює, що система юстиції щодо неповнолітніх повинна бути спрямована на сприяння їхньому виправленню, ресоціалізації та соціальній реінтеграції (абз. 4 розд. 3 «Міжнародні стандарти») [171]. Щоправда, варто зауважити, що результати проведеного нами анкетування-опитування неповнолітніх ув'язнених засвідчують, що наразі найефективнішим заходом стягнення вони визнають поміщення в ДІЗО.

Зупинимося на розгляді ще деяких особливостей застосування ЗДВ до неповнолітніх осіб, засуджених до позбавлення волі, визначених міжнародними стандартами. Так, Європейські пенітенціарні правила, визнають необхідність надання ув'язненим можливості для проведення дозвілля, включаючи спорт, ігри, культурні заходи, хобі та інші форми дозвілля (абз. 6 п. 27) [70]. Європейські правила стосовно неповнолітніх правопорушників встановлюють, що, за змогою, має організовуватися участь неповнолітніх ув'язнених у різних заходах поза установою (п. 78.2). Установа також повинна організовувати різноманітні заходи у вихідні і святкові дні (п. 80.2) [333]. Зауваження загального порядку передбачають, що належну увагу варто приділяти потребам неповнолітніх в участі у спорті, фізичних вправах, заняттях мистецтвом і проведенні дозвілля (п. «b» § 95) [329]. Ці положення частково відображені українським законодавцем стосовно застосування заходів заохочення до неповнолітніх ув'язнених, а саме: надання права відвідування культурно-видовищних і спортивних заходів (ст. 144 КВК України).

Конвенція про права дитини передбачає, що кожна позбавлена волі дитина повинна мати право підтримувати зв'язок із своєю сім'єю шляхом побачень, за винятком особливих обставин (п. «с» ст. 37) [114]. Правила Нельсона Мандели теж акцентують на значенні стосунків в'язня із зовнішнім світом, вказуючи, що особливу увагу треба приділяти підтриманню і зміцненню зв'язків між в'язнем та

його сім'єю, коли вони бажані і слугують інтересам обох сторін (правило 106). Правила встановлюють, що ув'язненим треба надавати можливість спілкуватися регулярно і під належним наглядом з їхніми сім'ями чи друзями у ході побачень (п. «b» ч. 1 правила 58). Відтак вони повинні розміщуватися, за змогою, у в'язничних установах, розташованих поблизу їхнього дому чи місця їхньої соціальної реабілітації (правило 59) [156].

Європейські пенітенціарні правила теж підкреслюють, що необхідно дозволяти відвідування ув'язнених їхніми родинами, іншими особами та представниками зовнішніх організацій (абз. 1 п. 24). Крім того, адміністрація пенітенціарних установ повинна сприяти ув'язненим підтримувати адекватні контакти із зовнішнім світом; більше того, Правила передбачають, що вона має надавати їм із цією метою відповідну матеріальну підтримку (абз. 5 п. 24) [70]. Остання теза викликає особливе зацікавлення у контексті того, що український законодавець при закріпленні положення про надання неповнолітньому ув'язненому права відвідування культурно-видовищних і спортивних заходів (ст. 144 КВК України) не роз'яснює, за чий саме кошт має реалізовуватися таке право, а відтак можна припустити два способи оплати таких заходів, причому обидва з них викликають певні сумніви відповідно до наших соціальних реалій: 1) за кошт виховної колонії – що малоймовірно, зважаючи на неналежне теперішнє державне фінансування пенітенціарних установ; 2) за кошт неповнолітнього ув'язненого – що видається ще більш невірогідним, так як більшість таких осіб навряд чи мають власні кошти, а їхні батьки здебільшого неспроможні надавати їм додаткові кошти на такі їхні потреби, оскільки часто ці ув'язнені походять із неблагополучних чи малозабезпечених сімей. Звернемо увагу, що Правила також встановлюють, що завжди, коли це дозволяють обставини, ув'язненому має бути дозволено із супроводом або самостійно залишати пенітенціарну установу для відвідування хворого родича, присутності на похованні або з інших гуманітарних мотивів (абз. 7 п. 24) [70]. Вважаємо, що ця норма потребує додаткового обміркування з огляду на обґрунтовану нами у підрозділі 1.2 пропозицію про доповнення переліку заходів заохочення неповнолітніх ув'язнених таким заходом, як надання права виїзду за

межі колонії до семи діб з метою відвідування рідних, а також висловлену деякими науковцями [122, с. 11] та підтримувану нами пропозицію щодо закріплення такого заходу заохочення, як надання права на святкування дня народження та інших сімейних подій з близькими родичами чи іншими особами.

Пекінські правила теж передбачають, що в інтересах благополуччя неповнолітніх ув'язнених їхні батьки чи опікуни повинні мати право відвідувати їх (§ 26.5) [157]. Віденські керівні принципи вказують, що з метою підтримання зв'язків неповнолітнього ув'язненого із сім'єю і громадою, а також полегшення його подальшої соціальної реінтеграції важливо забезпечити безперешкодний доступ родичів та інших осіб, виявляючих законний інтерес до неповнолітнього, до установ, в яких утримуються такі неповнолітні, за винятком тих випадків, коли це не відповідає найкращим інтересам дитини (§ 20) [244]. Резолюція 43/173 також зазначає, що ув'язненій особі надається право на відвідини членами сім'ї та можливість зносин із зовнішнім світом відповідно до розумних умов і обмежень, передбачених законом чи правилами, встановленими на підставі закону (принцип 19). Причому з цією метою, на прохання ув'язненого, якщо це можливо, місце ув'язнення має знаходитися на розумній відстані від його звичного місця проживання (принцип 20). Щоправда, вказана Резолюція допускає, що ув'язненому може бути відмовлено у зв'язку із зовнішнім світом і, зокрема, з його сім'єю, упродовж не більше кількох днів (принцип 15) [83].

Гаванські правила теж наголошують на необхідності використовувати усі засоби для забезпечення належного зв'язку неповнолітніх із зовнішнім світом, що є невід'ємною частиною права на справедливе і гуманне поводження і має визначальне значення для підготовки неповнолітніх до повернення у суспільство. Неповнолітнім варто дозволяти спілкуватися з їхніми сім'ями, друзями та іншими особами чи представниками організацій з надійною репутацією, залишати виховну колонію для відвідин дому і зустрічі із сім'єю (п. 59). Ці вимоги доповнені тезою, що неповнолітнім має належати право отримання спеціальних дозволів на вихід за межі виховної колонії для навчання, професійної підготовки та з іншою важливою метою (п. 59). А також неповнолітнім треба надавати можливість зустрічатися з

представниками будь-яких узаконених клубів чи організацій, до яких вони проявляють інтерес (п. 62) [205]. Схожу до закріпленого у п. 59 Гаванських правил положення норму містять і Європейські правила стосовно неповнолітніх правопорушників, вказуючи, що неповнолітнім має бути дозволено мати регулярні побачення зі своїми сім'ями, іншими особами і представниками різних організацій (п. 83). Відтак, виховні колонії повинні розташовуватися в місцях, куди легко дістатися, щоб сприяти контактам між неповнолітніми та їхніми сім'ями (п. 53.5). Побачення мають бути організовані так, щоб надати змогу неповнолітнім підтримувати і розвивати сімейні відносини та інтегруватися у суспільство (п. 84). Притому адміністрація установи повинна допомагати неповнолітнім у підтримці нормальних контактів із зовнішнім світом та створювати для цього необхідні умови (п. 85.1) [333].

Керівні принципи щодо правосуддя, дружнього до дітей, також відзначають, що, враховуючи вразливість дітей, позбавлених волі, важливість сімейних зв'язків та сприяння реінтеграції у суспільство, вони, зокрема, повинні мати право підтримувати регулярні та значущі контакти з батьками, родиною та друзями через візити і листування, окрім випадків, коли обмеження необхідні в інтересах справедливості та в інтересах дитини (ч. 1 і п. «а» ч. 2 § 21 підрозділу «А. Загальні елементи правосуддя, дружнього до дітей» розділу IV «Правосуддя, дружнє до дітей, до, під час та після судового розгляду») [101, с. 24].

Типовий закон теж приділяє увагу спілкуванню неповнолітнього ув'язненого із сім'єю і зовнішнім світом, а саме: він має право спілкуватися з батьками, законним опікуном та іншими значущими для нього людьми (п. 1 ст. 69). Керівництво виправної установи повинно сприяти підтримці таких контактів у будь-якій формі, у т. ч. відвідинам (п. 3 ст. 69), за винятком тих випадків, коли є обмеження суду на спілкування дитини з певними людьми та їхні відвідини або керівництво виправної установи вважає, що спілкування чи відвідини певних людей негативно впливають на дитину (п. 4 ст. 69), притому керівництво установи повинно пояснити своє рішення у письмовому вигляді (коментар до п. 4 ст. 69) [207, с. 121]. Однак кожне рішення про таке обмеження повинно періодично переглядатися і

узгоджуватися з дитиною (п. 5 ст. 69) [207, с. 37]. Зауважимо, що остання теза зумовлена згаданою вище вимогою як Конвенції про права дитини (ст. 12) [114], так і розглядуваного Типового закону (абз. 1 Преамбули, п. 5 ст. 13) [207, с. 11, 18] про врахування поглядів дитини у процесі будь-якого судового чи адміністративного розгляду, що її стосується; а також Керівних принципів щодо правосуддя, дружнього до дітей, – про приділення належної уваги поглядам та думкам залучених у правосудді дітей при оцінці їхніх інтересів (п. «а» § 2 підрозділу «В. Найкращі інтереси дитини» розділу III «Основні принципи») [101, с. 18]. Крім того, дитина повинна мати право оспорити таке рішення у компетентному суді у справах неповнолітніх (ювенальному суді) (коментар до п. 5 ст. 69) [207, с. 121]. Також Типовий закон закріплює, що керівництво виправної установи повинно сприяти контактам дитини з громадою, що передбачає дозвіл на вихід за межі виправної установи (п. 6 ст. 69) [207, с. 37]. З огляду на це коментар до Типового закону визнає право неповнолітнього ув'язненого на відпустку, що детальніше розкриємо нижче.

Аналогічну викладеній у п. 59 Гаванських правил тезу закріплюють і Зауваження загального порядку (п. «е» § 95), які, крім того, теж підкреслюють, що персонал установи повинен заохочувати і полегшувати часті контакти неповнолітнього із зовнішнім світом (п. «е» § 95). Кожний позбавлений волі неповнолітній має право підтримувати зв'язок зі своєю сім'єю шляхом побачень, причому для полегшення можливості відвідин його варто поміщувати в установу, котра знаходиться якомога ближче до місця проживання його сім'ї (§ 94) [329]. Звернемо увагу, що схоже положення встановлює принцип 20 Резолюції 43/173 [83], що зазначалося вище.

Ідентичну вимогу містить і Типовий закон, вказуючи, що дитина повинна утримуватися у виправній установі, котра знаходиться якнайближче до району проживання її або її батьків чи законного опікуна та інших значущих для неї людей (п. 3 ст. 55) [207, с. 33]. Варто відзначити, що подібну тезу закріплює і український законодавець, передбачаючи, що засуджений має відбувати строк покарання у виховній колонії, як правило, у межах адміністративно-територіальної одиниці відповідно до його місця проживання до засудження або місця постійного

проживання родичів засудженого (ч. 1 ст. 93 КВК України). Особливе зацікавлення викликає міркування, висловлене у коментарі до викладеного положення Типового закону, про те, що держави можуть пропонувати членам сім'ї проїзні квитки чи оплату проїзду, щоб рідні могли відвідувати ув'язнених дітей, коли виправні установи знаходяться далеко від місць проживання сімей. Без допомоги у забезпеченні проїзду право неповнолітнього ув'язненого на відвідини його членами сім'ї може стати безсенсовим, так як багато з них походять із малозабезпечених сімей. Крім того, неповнолітньому треба надати дозвіл перед звільненням навідати сім'ю вдома, що має бути невід'ємною частиною підготовки їх і їхніх сімей до життя після звільнення з ув'язнення (коментар до п. 3 ст. 55) [207, с. 101]. Вважаємо, що остання теза заслуговує на увагу при формулюванні пропозицій щодо доповнення встановленого українським законодавцем переліку заходів заохочення, застосовуваних до неповнолітніх ув'язнених, дозволом на відвідини своєї сім'ї/родини вдома, а саме надання дозволу для виїзду за межі колонії до семи діб з метою відвідування рідних.

Зауважимо, що висвітлена вище позиція міжнародних стандартів щодо забезпечення неповнолітнім ув'язненим можливості контактів із зовнішнім світом та, зокрема, сім'єю, загалом закріплена в українському законодавстві щодо застосування заходів заохочення до неповнолітніх, позбавлених волі, а саме таких як: надання додаткового тривалого побачення (абз. 10 ч. 1 ст. 130 КВК України); переведення на поліпшені умови тримання (абз. 8 ч. 1 ст. 130), що передбачає надання побачення, щоправда короткострокового, за межами виховної колонії (абз. 3 ч. 2 ст. 143); надання права виходу за межі виховної колонії у супроводі батьків чи інших близьких родичів (абз. 3 ч. 1 ст. 144) та надання права відвідування культурно-видовищних і спортивних заходів за межами виховної колонії у супроводі працівників колонії (абз. 2 ч. 1 ст. 144 КВК України). Більше того, Національна стратегія реформування системи юстиції щодо дітей на період до 2023 року, схвалена Розпорядженням КМУ від 18.12.2018 р. № 1027-р, наголошує, що у виховних колоніях необхідно забезпечити розвиток стратегії комунікації неповнолітніх засуджених для підтримки стосунків з рідними (п. 3 абз. 4 підрозд. 4

«Ресоціалізація неповнолітніх» розд. 7 «Захист прав дітей у кримінальному провадженні») [171].

Особливу увагу привертають положення міжнародних стандартів про надання неповнолітнім ув'язненим відпусток. Так, Європейські пенітенціарні правила наголошують, що як невід'ємний елемент загального режиму для ув'язнених повинна передбачатися система відпусток з пенітенціарної установи (абз. 6 п. 103) [70]. Європейські правила стосовно неповнолітніх правопорушників встановлюють, що в рамках режиму неповнолітньому повинні бути дозволені регулярні відпустки, у супроводі чи без такого. Крім того, неповнолітньому можуть бути дозволені відпустки з міркувань гуманності (п. 86.1). Якщо ж не практикуються регулярні відпустки, то доцільно передбачити можливість додаткових або тривалих побачень з членами сім'ї чи іншими особами, які можуть мати позитивний вплив на неповнолітнього (п. 86.2) [333]. Коментар до Типового закону теж визнає право неповнолітнього ув'язненого на відпустку, наполягаючи, що держави-члени повинні прийняти відповідне законодавство, яке має встановити, що відпустка з виправної установи може бути надана лише на певний час з певною метою і за умов, необхідних для забезпечення безпеки і благополуччя дитини. Так, відпустка може бути надана дитині для відвідин її сім'ї чи інших значущих для неї осіб, для участі у похоронах, для проходження навчання чи профпідготовки, для участі у схвалених навчальних, спортивних, оздоровчих чи розважальних заходах або внаслідок інших причин, котрі керівництво виправної установи вважатиме необхідними для реінтеграції чи реабілітації дитини. Період відпустки повинен зараховуватися у строк відбуття ув'язнення. Якщо дитина порушує умови, за яких їй надана відпустка, керівництво виправної установи може або змінити їх, або скасувати відпустку. При цьому дитина повинна мати право оскаржити таке рішення у суді у справах неповнолітніх (ювенальному суді) (коментар до п. 3 ст. 69) [207, с. 120].

Звернемо увагу, що подібно до визначених у Типовому законі видів відпустки нами сформульовано пропозицію таких доповнень до переліку заходів заохочення неповнолітніх ув'язнених, як: надання права на святкування дня народження та інших сімейних подій з близькими родичами чи іншими особами; надання права

виходу за межі виховної колонії у вихідні та святкові дні; надання дозволу для виїзду за межі колонії до семи діб з метою відвідування рідних; та надання відпустки.

Проведений нами вище аналіз щодо закріплення в національному законодавстві окремих положень міжнародних стандартів, котрі так чи інакше стосуються ЗДВ, застосовуваних до неповнолітніх ув'язнених, здебільшого засвідчує законодавчу спрямованість на гуманізацію процесу виправлення та ресоціалізації неповнолітніх засуджених. Щоправда, в деяких аспектах як КВЗ, так і загалом функціонування української пенітенціарної системи вимагають удосконалення та ефективізації, про що частково було викладено у підрозділі 1.2 та детальніше висвітлено далі у нашому дослідженні, зокрема у сформульованих нами законодавчих пропозиціях та практичних рекомендаціях. Поза тим, в цілому можемо констатувати, що на сьогодні Україна перебуває на шляху поступового впровадження міжнародних стандартів прав неповнолітніх ув'язнених при застосуванні ЗДВ до неповнолітніх осіб, засуджених до позбавлення волі.

Так, ще Концепція державної політики у сфері реформування Державної кримінально-виконавчої служби України від 08.11.2012 р. № 631/2012 оголошувала своєю метою визначення пріоритетів та шляхів реформування ДКВСУ, діяльність якої має ґрунтуватися, у т.ч., на міжнародних стандартах поводження із засудженими (абз. 2 розд. 2) [118]. Розпорядження КМУ від 13.09.2017 р. № 654-р «Про схвалення Концепції реформування (розвитку) пенітенціарної системи України» наказувало Міністерству юстиції України (надалі – Мін'юст) забезпечити подальше реформування пенітенціарної системи України шляхом впровадження в практику кримінально-виконавчих установ міжнародного досвіду пенітенціарної діяльності та вимог європейських стандартів у сфері виконання покарань і поводження із засудженими (п. 3) [119]. Національна стратегія реформування системи юстиції щодо дітей на період до 2023 року від 18.12.2018 р. № 1027-р містить окремий розділ «Міжнародні стандарти», де вказує на міжнародні зобов'язання України за низкою розглянутих нами вище міжнародних стандартів [171]. Відтак, на уповноважені у сфері виконання покарань органи покладено

впровадження таких стандартів. Зокрема, завданням ДПВКП є, посеред іншого, впровадження міжнародних стандартів (п. 28 § 3, п. 60 § 4) та вжиття заходів щодо дотримання міжнародних стандартів поведіння із засудженими (п. 56 § 4) [196]. Одним із основних завдань Міжвідомчої координаційної ради з питань правосуддя щодо неповнолітніх (надалі – МКР ППН) є сприяння забезпеченню розвитку політик і практик, які відповідають міжнародним стандартам щодо забезпечення інтересів неповнолітніх правопорушників (пп. 1 п. 3) та участь у впровадженні міжнародних стандартів та практик у сфері правосуддя щодо неповнолітніх (пп. 3 п. 4) [197]. Проект ЗУ «Про юстицію, дружню до дитини» від 03.06.2021 р. № 17974/0/2-21 передбачає, що ефективна діяльність такої юстиції, має відповідати міжнародним стандартам щодо захисту прав дитини (Преамбула). Тому підготовка та підвищення кваліфікації фахівців юстиції щодо дітей повинні включати вивчення міжнародних норм і стандартів з питань захисту прав дітей (п. 1 ч. 1 ст. 6). А крім того, консультативно-дорадчий орган з питань правосуддя щодо дітей при КМУ має здійснювати та/або брати участь у проведенні досліджень і впровадженні міжнародних стандартів та практик у сфері юстиції щодо дітей (п. 4 ч. 3 ст. 7) [218].

Висновки до Розділу 1

1. ЗДВ, які застосовуються до неповнолітніх осіб, засуджених до позбавлення волі, мають стимулюючий характер. Сутність, мета та значення ЗДВ полягають у здійсненні ними стимулюючого впливу на неповнолітніх ув'язнених, котрий сприяє їхній правослухняній поведінці. Отже, виступає запорукою виправлення і ресоціалізації таких засуджених, а також запобігання новим правопорушенням.

Розуміння змісту, суті і призначення заходів заохочення і стягнення власне як стимулюючих вважаємо засадничим передусім для укладення раціонального переліку видів таких заходів з огляду на їхню ефективність, тобто сприяння виправленню і ресоціалізації неповнолітніх ув'язнених, а також для обґрунтованого

визначення їхніх підстав та встановлення оптимального порядку їхнього застосування, що своєю чергою теж слугуватиме їхній ефективізації.

2. На підставі проведеного аналізу окремих заходів заохочення ми обґрунтували уточнення і корективи щодо їхнього змісту й обсягу, з урахуванням яких попередньо (без глибшого дослідження оцінки ефективності кожного заохочення, яке здійснене у підрозділі 4.2 роботи) запропоновано законодавчо закріпити такий перелік заходів заохочення, що можуть застосовуватися до неповнолітніх осіб, засуджених до позбавлення волі: подяка; нагородження похвальною грамотою; присвоєння почесного звання «кращий за поведінкою» чи «активний учасник самодіяльності» тощо; виплата грошової премії; нагородження подарунком; надання додаткового тривалого побачення, тобто понад 1 раз на місяць; надання права виходу за межі виховної колонії у супроводі батьків чи інших близьких родичів тривалістю до 8-ми годин; надання права відвідування культурно-видовищних і спортивних заходів за межами виховної колонії в супроводі працівників колонії; дострокове зняття раніше накладеного стягнення.

Крім того, слушним видається доповнити цей перелік такими заходами заохочення, як: надання права на святкування дня народження та інших сімейних подій із близькими родичами чи іншими особами; надання права виходу за межі виховної колонії у вихідні та святкові дні у супроводі батьків, близьких родичів чи інших осіб; надання права виїзду за межі колонії до 7 діб з метою відвідування рідних і близьких засудженим, які тримаються у дільницях соціальної адаптації; надання відпустки ув'язненим, котрі засуджені вперше до позбавлення волі за злочини, вчинені з необережності, та нетяжкі злочини, а також які тримаються у дільницях соціальної адаптації, у виді щорічного короткочасного виїзду за межі колонії на строк від 7 до 14 діб з метою відвідування рідних і близьких.

А також вважаємо доречним вилучити такий вид заходу заохочення, як поліпшення умов тримання, оскільки окремі положення, що становили його змістовне наповнення, вже скасовані самим законодавцем, а надання один раз на три місяці короткострокового побачення за межами виховної колонії видається зайвим виділяти, як окремий вид заходу заохочення, оскільки його зміст фактично

охоплюється іншими заходами заохочення, а саме: наданням права виходу за межі виховної колонії у супроводі батьків чи інших близьких родичів та наданням права виходу за межі виховної колонії у вихідні та святкові дні, котрі передбачають значно ширший обсяг прав засудженого; а короткострокові побачення у межах виховної колонії надаються без жодних обмежень.

3. На підставі проведеного аналізу окремих заходів стягнення обґрунтовано низку уточнень і коректив щодо їхньої сутності, з урахуванням яких попередньо (без глибшого дослідження оцінки ефективності кожного стягнення, яке здійснене у підрозділі 4.2 роботи) запропоновано такі законодавчі зміни і доповнення до переліку заходів стягнення, що можуть застосовуватися до неповнолітніх осіб, засуджених до позбавлення волі:

1) Оскільки такі стягнення, як догана і сувора догана, в науці адміністративного права взагалі не розмежовуються, а у трудовому праві сувора догана як вид дисциплінарного стягнення скасована, то вважаємо логічним вилучення суворої догани з переліку заходів стягнень, застосовуваних до неповнолітніх ув'язнених.

2) З огляду на те, що такий захід стягнення, як скасування поліпшених умов тримання, що означає позбавлення засудженого права одержувати один раз на три місяці короткострокове побачення за межами виховної колонії, викликає активні наукові дискусії та фактично становить правову колізію, зважаючи на неналежну законодавчу визначеність та суперечливість його змісту й обсягу, видається доречним вилучити його з переліку заходів стягнень, застосовуваних до неповнолітніх ув'язнених.

3) Оскільки такий захід стягнення, як поміщення в ДІЗО на строк до п'яти діб із виведенням чи без виведення на навчання або роботу, спричинює надто суворі додаткові обмеження прав і законних інтересів та навіть життєво значущих потреб неповнолітніх засуджених, визнаємо за необхідне скасувати такі правообмеження ув'язнених, як заборона придбання продуктів харчування і предметів першої потреби та заборона брати із собою у ДІЗО продукти харчування й особисті речі. А крім того, вважаємо слушним скоротити термін поміщення неповнолітнього в ДІЗО

на строк до трьох діб. Водночас вказані зміни засвідчать впровадженням у національне законодавство відповідних міжнародних стандартів щодо умов тримання в ДІЗО.

4) Вбачаємо доцільним запровадити такі додаткові заходи стягнення, як: скасування права на святкування дня народження та інших сімейних подій із близькими родичами чи іншими особами; скасування права виходу за межі виховної колонії у вихідні та святкові дні; скасування права виїзду за межі колонії до семи діб з метою відвідування рідних чи близьких засудженим, які тримаються у дільницях соціальної адаптації; скасування права на відпустку (або, принаймні, відтермінування її надання на певний строк); скасування права виходу за межі виховної колонії у супроводі батьків чи інших близьких родичів; скасування права відвідування культурно-видовищних і спортивних заходів за межами виховної колонії в супроводі працівників колонії. Причому кожен із пропонованих видів заходів стягнення може передбачати скасування відповідного права, наданого у порядку заохочення, одноразово чи на певний період.

4. Міжнародно-правові стандарти виконання покарання у виді позбавлення волі щодо неповнолітніх, які мають обов'язковий чи рекомендаційний характер для законотворчості держав-учасниць ООН і РЄ (тобто, і для України), визначають порядок і умови відбування покарання неповнолітніми особами, засудженими до позбавлення волі, у т. ч. особливості застосування до них ЗДВ.

Особливу увагу вони приділяють, зокрема у питанні застосування до неповнолітніх ув'язнених ЗДВ, передусім таким аспектам:

– забезпечення найкращих інтересів (ч. 1 ст. 3 Конвенції про права дитини; абз. 1 ст. 46 Ер-Рядських керівних принципів; п. «а» § 8, п. «а» § 11 і п. «а» § 14 Віденських керівних принципів; п. 12 Гаванських правил; п. 5 Європейських правил стосовно неповнолітніх правопорушників; абз. 21, 22 і 26 Преамбули Резолюції 36/16; п. 10 Резолюції ГА ООН 76/147 «Права дитини» від 16.12.2021 р.; абз. 29 Преамбули Резолюції 75/185; абз. 30 Преамбули Резолюції 77/219; абз. 1 Преамбули, п. 2 ст. 13 і коментар до п. 2 ст. 13 Типового закону); потреб (п. 2 правила 4, ч. 1 правила 92, правило 94 Правил Нельсона Манделі; § 5.1 і п. «а» § 17.1 Пекінських

правил; п. 28 і 68 Гаванських правил; § 1, п. «с» § 2, § 3 підрозд. «В. Найкращі інтереси дитини» та § 1 підрозд. «С. Гідність» розд. III «Основні принципи» Керівних принципів КМ РЄ щодо правосуддя, дружнього до дітей; п. 20 Резолюції 36/16; п. 25 Резолюції 77/219; п. 3 ст. 13 Типового закону) та благополуччя (ч. 4 ст. 40 Конвенції про права дитини; § 5.1 і п. «d» § 17.1 Пекінських правил; п. 28 Гаванських правил; абз. 7 Преамбули Рекомендації СМ/РЕС (2008)11, якою прийняті Європейські правила стосовно неповнолітніх правопорушників; абз. 1 Преамбули і п. 52.1 Європейських правил стосовно неповнолітніх правопорушників; п. «с» § 2 підрозд. «В. Найкращі інтереси дитини» та § 1 підрозд. «С. Гідність» розд. III «Основні принципи» Керівних принципів КМ РЄ щодо правосуддя, дружнього до дітей; п. «а» ст. 58 і коментар до п. 2 ст. 13 Типового закону) таких неповнолітніх;

– сприяння розвитку в них почуття власної гідності (ч. 1 ст. 40 Конвенції про права дитини; правило 91 Правил Нельсона Манделі; п. «а» § 8 і п. «а» § 11 Віденських керівних принципів; п. 66 Гаванських правил; п. 50.1 Європейських правил стосовно неповнолітніх правопорушників; п. «g» § 95 Зауважень загального порядку) та усвідомлення своєї відповідальності (правило 91 Правил Нельсона Манделі; п. 12 Гаванських правил; п. 50.1 Європейських правил стосовно неповнолітніх правопорушників);

– прищеплення їм почуття справедливості (п. 66 Гаванських правил) та інтересу до перевиховання (правило 95 Правил Нельсона Манделі).

Відзначимо, що, натомість, українське КВЗ з-поміж усіх вказаних вище аспектів виділяє лише забезпечення найкращих інтересів неповнолітніх ув'язнених.

Усі означені чинники визнаються запорукою виправлення, ресоціалізації та соціальної реабілітації, адаптації й інтеграції неповнолітніх засуджених, а також запобігання новим правопорушенням (ч. 1 ст. 40 Конвенції про права дитини; п. 2 правила 4 Правил Нельсона Манделі; п. 2 і 77 Європейських правил стосовно неповнолітніх правопорушників; абз. 14 Преамбули Резолюції 36/16; абз. 22 і 23 Преамбули Резолюції 75/185; абз. 24 і 25 Преамбули, п. 28 Резолюції 77/219; абз. 10 Преамбули, ст. 2 і 58, коментар до п. 2 ст. 13 Типового закону).

Відтак, міжнародні стандарти акцентують на значенні виховної роботи та виховному впливі ЗДВ (§ 26.1 Пекінських правил; пп. 2, 50.1, 50.2, 62.6, 76.1, 76.2, 78.1, 79.1 і 94.5 Європейських правил стосовно неповнолітніх правопорушників), а тому вимагають врахуванням індивідуальних особливостей неповнолітніх ув'язнених при застосуванні до них таких заходів (ч. 1 правила 92, правило 94 Правил Нельсона Манделі; п. «а» § 11 Віденських керівних принципів; § 5.1 і п. «а» § 17.1 Пекінських правил; п. 28 і 68 Гаванських правил; пп. 5, 62.6 і 76.2 Європейських правил стосовно неповнолітніх правопорушників; § 1 підрозділу «С. Гідність» розділу III «Основні принципи» Керівних принципів КМ РЄ щодо правосуддя, дружнього до дітей; п. 3 ст. 13 і коментар до п. 3 ст. 13 Типового закону), закріплюючи принцип індивідуалізації (п. 5 Європейських правил стосовно неповнолітніх правопорушників), для чого, зокрема, передбачають укладення індивідуальних планів і програм для кожного засудженого (правило 94 Правил Нельсона Манделі; п. 27 Гаванських правил; п. «с» п. 62.6 Європейських правил стосовно неповнолітніх правопорушників), у т. ч. на підставі психологічних, педагогічних і соціальних оцінок і звітів (п. 27 Гаванських правил; пп. 5, 50.1, 62.6 Європейських правил стосовно неповнолітніх правопорушників; § 16 підрозділу «А. Загальні елементи правосуддя, дружнього до дітей» розділу IV «Правосуддя, дружнє до дітей, до, під час та після судового розгляду» Керівних принципів КМ РЄ щодо правосуддя, дружнього до дітей); а також принцип співрозмірності застосовуваних заходів як обставинам і тяжкості вчиненого неповнолітнім правопорушення, так і особливостям його особистості (§ 5.1 і абз. 2 коментаря до нього, п. «а» § 17.1 Пекінських правил; п. 3 ст. 13 і коментар до нього Типового закону; п. 5 Європейських правил стосовно неповнолітніх правопорушників).

Міжнародні документи визначають підстави і порядок застосування дисциплінарних стягнень, у т. ч. до неповнолітніх ув'язнених (правила 37, 39, 41, ч. 2 правила 46 Правил Нельсона Манделі; підрозділ «Дисципліна та стягнення» частини IV Європейських пенітенціарних правил; принцип 30 Резолюції 43/173; пп. 67-70 Гаванських правил; підрозділ E.13.5 «Дисципліна і заходи дисциплінарного впливу» Європейських правил стосовно неповнолітніх правопорушників; ст. 71

Типового закону), особливо акцентуючи на праві неповнолітнього ув'язненого на захист (ч. 2 і 3 правила 41 Правил Нельсона Манделі; пп. «b» п. 59 Європейських пенітенціарних правил; п. 70 Гаванських правил; п. 94.4 Європейських правил стосовно неповнолітніх правопорушників) та на процедурі подання скарг засудженим з приводу накладення на нього стягнення (пп. 121-124 підрозділу «G. Процедура подання скарг» частини V Європейських правил стосовно неповнолітніх правопорушників; ст. 75 Типового закону тощо).

Водночас, варто відзначити, що міжнародні стандарти не приділяють належної уваги заходам заохочення, про які містять згадку лише Правила Нельсона Манделі (пр. 95) та Європейські правила стосовно неповнолітніх правопорушників (п. 88.4).

5. Міжнародні стандарти вимагають гуманізації заходів дисциплінарного стягнення, застосовуваних до неповнолітніх ув'язнених, насамперед встановлюючи заборону чи максимальне обмеження одиночного ув'язнення та схожих заходів, до яких, на нашу думку, варто прирівнювати поміщення в ДІЗО, а також забороняючи зменшення харчування та обмеження чи позбавлення контактів і побачень з родиною, близькими і друзями, котрі, натомість, передбачає наш законодавець.

6. Положення міжнародних стандартів про необхідність надання ув'язненим можливості для проведення дозвілля частково відображені нашим законодавцем у застосуванні до неповнолітніх ув'язнених такого заходу заохочення, як надання права відвідування культурно-видовищних і спортивних заходів (ст. 144 КВК України).

7. Вимога міжнародних стандартів про надання ув'язненим можливості зв'язків із зовнішнім світом, зокрема побачень, відвідин та загалом контактів (наприклад, телефонних, письмових тощо) з сім'єю, друзями та іншими особами чи представниками організацій, з метою сприяння їм у підтримці і розвитку сімейних відносин та соціальних зв'язків, а відтак їхній ефективнішій соціальній реінтеграції, доволі широко втілена в національному законодавстві у вигляді низки заходів заохочень, таких як: надання додаткових побачень (короткострокових і тривалих), а також надання права виходу за межі виховної колонії у супроводі батьків чи інших

близьких родичів та надання права відвідування культурно-видовищних і спортивних заходів за межами виховної колонії.

8. Лише Гаванські правила (п. 59) і Типовий закон (п. 6 ст. 69) передбачають надання права на вихід за межі виховної колонії задля сприяння контактам ув'язненого з громадою або з певною важливою метою. Натомість український законодавець закріплює надання права виходу за межі виховної колонії у супроводі батьків чи інших близьких родичів та надання права відвідування культурно-видовищних і спортивних заходів за межами виховної колонії.

9. Міжнародні стандарти встановлюють, що для підтримки родинних контактів та полегшення можливості відвідин ув'язнені повинні утримуватися у виховних установах, розташованих якнайближче до місця проживання їх чи їхньої сім'ї. Схожу вимогу визначає і український законодавець (ч. 1 ст. 93 КВК України).

10. Деякі міжнародні стандарти, а саме Європейські пенітенціарні правила, Європейські правила стосовно неповнолітніх правопорушників та Типовий закон, визнають необхідність надання ув'язненим відпустки, у т. ч. у вигляді відвідин сім'ї чи близьких або участі у певних заходах чи подіях, а також внаслідок інших значущих для реінтеграції чи реабілітації засудженого причин. Однак національне законодавство не містить такого положення щодо неповнолітніх ув'язнених.

РОЗДІЛ 2. ОСОБЛИВОСТІ ПРОЦЕДУРИ ЗАСТОСУВАННЯ ЗАХОДІВ ЗАОХОЧЕННЯ І СТЯГНЕННЯ ДО НЕПОВНОЛІТНІХ ОСІБ, ЗАСУДЖЕНИХ ДО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ

2.1. Підстави застосування заходів заохочення і заходів стягнення до неповнолітніх осіб, засуджених до позбавлення волі

Підстави застосування ЗДВ до неповнолітніх осіб, засуджених до позбавлення волі, визначені законодавчо. Спершу розглянемо підстави застосування заходів заохочення, які закріплені в абз. 1 ч. 1 ст. 144 КВК України. Так, законодавець передбачає, що до неповнолітніх засуджених заходи заохочення можуть застосовуватися за сумлінну поведінку і ставлення до праці та навчання, активну участь у роботі самодіяльних організацій і виховних заходах [130]. Зауважимо, що порівняльний аналіз підстав застосування заходів заохочення до неповнолітніх та повнолітніх осіб, які відбувають покарання у виді позбавлення волі (абз. 1 ч. 1 ст. 130) нами викладено в окремій статті [33, с. 554-555] і тезах [35, с. 56-57].

Відповідно до абз. 1 ч. 1 ст. 144 КВК України законодавець розрізняє такі підстави застосування заходів заохочення до неповнолітніх засуджених: 1) сумлінна поведінка та ставлення до праці і навчання; 2) активна участь у роботі самодіяльних організацій і виховних заходах, – притому не даючи роз'яснення про ступінь, вид, зміст і обсяг такої сумлінної поведінки, сумлінного ставлення до праці і навчання, вказаної активної участі. Визначальним при цьому є те, що реальною підставою застосування заходів заохочення є не сама поведінка засудженого, а оцінка (точніше, результат оцінки) її правозастосувачем – представником адміністрації колонії [95, с. 146], на що прямо вказує законодавець, зазначаючи, що заходи заохочення застосовуються на основі об'єктивної оцінки додержання засудженими правил поведінки (ч. 1 ст. 131 КВК України). Таке, безперечно, може породжувати суб'єктивізм, на що звертають увагу як низка науковців, пропонуючи зробити підстави застосування заохочень чітко формалізованими і конкретно визначеними

[95, с. 146; 158, с. 70]. Відтак, оцінний характер розглядуваних підстав зумовлює необхідність їхнього більш детального аналізу.

Юридичне значення для встановлення чіткої підстави заохочення засуджених відіграють терміни: «сумлінна» і «активна». Зауважимо, що такі науковці, як К. А. Автухов, І. С. Яковець, А. Х. Степанюк, З. В. Яремко, Є. О. Письменський, Н. В. Коломієць, В. В. Карелін, О. В. Ус, Н. Б. Хлистова, П. В. Хряпінський, О. В. Дащенко, О. Ф. Скакун, висловлювали різноманітні міркування щодо сутності сумлінної поведінки засуджених [3, с. 11, 60; 262, с. 430; 260, с. 8; 322, с. 8, 9, 12, 13; 188, с. 313, 315; 111, с. 28, 29; 110, с. 24; 95, с. 150-153; 285, с. 186-187; 294, с. 187-189; 296, с. 61; 62, с. 42; 253, с. 415-416; 33, с. 555-559]. Наголосимо, що єдиними НПА, в яких зроблено спробу хоча б приблизно окреслити уніфіковані підходи до оцінки поведінки засуджених, є Методичні рекомендації Державного департаменту України з питань виконання покарань (надалі – ДДУПВП) (на сьогодні він замінений на ДКВСУ. – *Примітка Т. Б.*) щодо організації роботи, пов'язаної із застосуванням до осіб, позбавлених волі, умовно-дострокового звільнення від відбування покарання, 2005 р. [154] (надалі – Методичні рекомендації ДДУПВП 2005 р.) та Методичні рекомендації ДДУПВП до складання характеристики на засуджених 2008 р. [150] (надалі – Методичні рекомендації ДДУПВП 2008 р.) [35, с. 57]. Детальніше розуміння сумлінної поведінки засуджених, подане законодавцем у цих НПА, розглянуто нами в окремій статті [33, с. 556-557] і тезах [35, с. 57-59].

Узагальнюючи існуючі в науці та законодавстві підходи до трактування сумлінної поведінки ув'язнених, зацентруємо, що у практиці УВП сумлінна поведінка ототожнюється з наявністю в засудженого заохочень, застосованих у порядку, передбаченому КВК України (про що прямо вказують Методичні рекомендації ДДУПВП 2005 р. [33, с. 556] – *Примітка Т. Б.*), свідомим (під яким, вважаємо, варто розуміти добровільність, за власним переконанням, тобто усвідомленість і бажаність для особи, спрямованість на виправлення. – *Примітка Т. Б.*) і бездоганим (саме означення у розглядуваному контексті поведінки засудженого терміном «бездоганна» видається найвлучнішим. – *Примітка Т. Б.*) дотриманням умов відбування покарання та виконанням ним усіх покладених

обов'язків, а також позитивним прикладом поведінки (про що містять вказівку Методичні рекомендації ДДУПВП 2005 р. [33, с. 556]) [95, с. 149]. Погоджуємося, що саме усі перераховані елементи, чинники варто визнати ознаками, критеріями сумлінності поведінки неповнолітнього ув'язненого, за винятком положення про те, що для визнання поведінки засудженого сумлінною необхідна наявність в нього попередніх заохочень. Наголосимо, що, на наше переконання, застосування будь-якого заходу заохочення повинно бути заслуженим. А тому доцільно не лише заохочувати результат сумлінної поведінки засудженого, а й враховувати, чи багато сили, старанності, ініціативи вкладено ним у таку діяльність, тобто брати до уваги його мотиви, які в цьому випадку повинні бути виключно добросовісними. А отже, можемо констатувати, що сумлінна поведінка засудженого як підстава застосування до нього заходів заохочення має бути свідомою, тобто усвідомленою, добросовісною, відповідальною, соціально активною [33, с. 557, 559].

Критерії ставлення засудженого до праці та ставлення засудженого до навчання закріплено в Методичних рекомендаціях ДДУПВП 2008 р. [150, с. 40; 33, с. 557-559]. Науковці К. А. Автухов, І. С. Яковець, А. Х. Степанюк, О. В. Таволжанський, Є. О. Письменський, В. В. Карелін, О. В. Ус, О. Г. Колб, О. В. Дащенко пропонують різне розуміння сумлінного ставлення до праці та до навчання [3, с. 11, 60; 66, с. 335; 125, с. 68; 262, с. 430; 315, с. 130; 188, с. 313, 316-317; 95, с. 151; 285, с. 186-187; 169, с. 389; 263; 62, с. 42; 33, с. 557-559]. Детальніше сутність сумлінного ставлення до праці і навчання висвітлена нами в окремій статті [33, с. 557-559] і тезах [35, с. 57-59].

Слід відзначити, що стосовно активної участі у роботі самодіяльних організацій і виховних заходах обидвоє вказаних вище Методичних рекомендацій не містять жодних роз'яснень. Щоправда, КВК України встановлює положення щодо самодіяльних організацій засуджених до позбавлення волі, передбачаючи, що вони створюються в колоніях з метою розвитку у засуджених корисної ініціативи, соціальної активності, здорових міжособових взаємовідносин, участі у вирішенні питань організації праці, навчання, відпочинку, побуту, впливу на виправлення засуджених, розвитку корисних соціальних зв'язків (ч. 1 ст. 127). Участь у

самодіяльних організаціях є добровільною справою кожного засудженого, його соціально корисна активність заохочується адміністрацією колонії і враховується при визначенні ступеня його виправлення (ч. 2 ст. 127). З останньої законодавчої норми можемо зробити висновок, що активна участь засудженого у самодіяльних організаціях є підставою до його заохочення [33, с. 560].

Щодо участі засуджених у виховних заходах, які проводяться в колоніях, Кодекс також зазначає, що вона враховується при визначенні ступеня їхнього виправлення та при застосуванні заходів заохочення і стягнення (ч. 2 ст. 123 КВК України), оскільки за ставленням засуджених до виховних заходів можна певною мірою судити про результати виховного впливу [169, с. 373]. З цього можемо констатувати, що засуджені добровільно, за власним бажанням беруть участь у таких заходах. Притому, звернемо увагу, що попри те, що законодавчо передбачено такі напрями соціально-виховної роботи (надалі – СВР) із засудженими до позбавлення волі, як моральне, правове, трудове, естетичне, фізичне, санітарно-гігієнічне виховання засуджених, а також інші його види, що сприяють становленню їх на життєву позицію, яка відповідає правовим нормам і вимогам суспільно корисної діяльності (ч. 1 ст. 124 КВК України), законодавець не визначає чітко їхній зміст і обсяг [33, с. 560]. Відзначимо, що детальніше розуміння активної участі у роботі самодіяльних організацій і виховних заходах нами розкрито в окремій статті [33, с. 559-561] і тезах [35, с. 59].

Стосовно двох останніх підстав вважаємо за необхідне уточнити сутність терміну «активна» участь. Під активною участю неповнолітніх ув'язнених у роботі самодіяльних організацій і виховних заходах необхідно розуміти їхню ініціативну, діяльну, енергійну, інтенсивну, творчу участь у такій роботі і заходах [33, с. 560].

Узагальнюючи висловлені зауваження деяких науковців щодо таких підстав застосування до неповнолітніх ув'язнених заходів заохочення, як активна участь у роботі самодіяльних організацій і виховних заходах, резюмуємо, що, на наш погляд, ці підстави можна визнати достатньо обґрунтованими, оскільки прийняття засудженим добровільного рішення щодо такої активної участі, очевидно, здійснюється зважаючи на наявність його власної зацікавленості (щоправда, з тих чи

інших мотивів) у цій участі, а також на вільний вибір участі у тій діяльності і тих заходах, до яких він має потяг, інтерес, схильність, здібності, вміння, навички, знання [33, с. 561].

Варто акцентувати увагу ще на одному дискусійному аспекті стосовно розглядуваної проблематики. Так, за твердженням А. Х. Степанюка й І. С. Яковець, заохочення може бути оголошено як за якийсь один з перелічених показників (тобто підстав. – *Примітка Т. Б.*), так і за кілька показників разом [262, с. 430]. Натомість, О. Г. Колб вважає, що зміст ч. 1 ст. 144 КВК України передбачає одночасну наявність усіх зазначених умов (підстав. – *Примітка Т. Б.*) [169, с. 389; 263]. Ми ж наполягаємо, що перераховані у ч. 1 ст. 144 КВК України умови застосування заходів заохочення до неповнолітніх ув'язнених мають самостійний характер, незалежні одна від одної, а тому становлять самостійні, відокремлені, розмежовані підстави, а саме такі, як: 1) сумлінна поведінка; 2) сумлінне ставлення до праці; 3) сумлінне ставлення до навчання; 4) активна участь у роботі самодіяльних організацій; 5) активна участь у виховних заходах. Підтвердженням такого нашого переконання може слугувати, зокрема, наступне. По-перше, сутність сумлінної поведінки не передбачає сумлінного ставлення до праці чи навчання, оскільки конкретний ув'язнений, котрий сумлінно себе поводить, може не працювати і не навчатися; а також обсяг сумлінної поведінки не охоплює активну участь у роботі самодіяльних організацій чи у виховних заходах. По-друге, оскільки праця є не обов'язком, а правом засудженого (абз. 1 ч. 1 ст. 118 КВК України), то сумлінне ставлення до праці не може вважатися невід'ємною умовою застосування заохочення, інакше це ущемлюватиме права ув'язненого, тим паче неповнолітнього, оскільки за загальним правилом не допускається прийняття на роботу осіб молодше 16 років (ч. 1 ст. 188 Кодексу законів про працю України) [105]. По-третє, так як обов'язковою є лише повна загальна середня освіта (ч. 2 ст. 53 Конституції України), то неповнолітнім ув'язненим, котрі вже завершили загальноосвітнє навчання і не бажають здобувати професійно-технічне навчання, не може адресуватися вимога сумлінного ставлення до навчання як обов'язкова умова застосування до них заохочення [117]. По-четверте, оскільки робота самодіяльних

організацій та виховні заходи полягають у відмінних, взаємно не пов'язаних сферах, напрямках, видах діяльності та мають різний змістовний прояв, то необхідно розмежовувати активну участь засуджених у роботі самодіяльних організацій та активну участь у виховних заходах.

Крім того, у контексті дослідження підстав застосування заходів заохочення до неповнолітніх ув'язнених звернемо увагу ще на такий момент, що законодавець навіть за наявності означених вище підстав закріплює не обов'язковість, невідворотність надання засудженому заохочення, а лише його можливість. Адже вжиття в абз. 1 ч. 1 ст. 144 КВК України терміну «можуть застосовуватися» означає, що адміністрація УВП вправі, а не зобов'язана, застосовувати до ув'язнених передбачені законом заходи заохочення [169, с. 390; 263]. Таке законодавче положення, як нам видається, має досить обмежувальний характер, так як проведений нами вище аналіз встановленого переліку умов застосування заходів заохочення засвідчує, що кожна з них є підтвердженням достатньої заслуги засудженого, а тому невід'ємно, неминуче повинна слугувати підставою для призначення ув'язненому заохочення; а крім того, таке формулювання, очевидно, може сприяти суб'єктивному, упередженому підходу адміністрації виховної колонії до надання заохочення тому чи іншому неповнолітньому ув'язненому. Подібне міркування висловлюють і В. В. Карелін, І. С. Яковець, К. А. Автухов й А. Х. Степанюк, наголошуючи на необхідності закріпити обов'язок адміністрації колонії застосовувати до засуджених заохочення, тобто в обов'язковому порядку проводити процедуру встановлення того, чи заслуговує засуджений на такий захід [95, с. 207]. Схожої позиції дотримується й І. С. Михалко, яка наполягає, що засудженому треба надати суб'єктивне право на отримання заохочення, яке має бути забезпечене такими юридичними гарантіями: 1) закріплення обов'язку адміністрації УВП щодо своєчасного і гласного застосування стимулюючої норми до засуджених, які цього заслуговують, за наявності встановлених у законі підстав; 2) можливість подання засудженим скарги до відповідних органів (суд, вищі органи управління) у разі ненадання йому заохочення за наявності достатніх підстав для цього;

3) притягнення до відповідальності посадових осіб, що допустили факти порушення законності застосування до засуджених заходів заохочення [160, с. 118].

Підсумовуючи викладене вище, констатуємо, що необхідно більш чітко формалізувати критерії оцінки поведінки засуджених для застосування заохочень, надавши рівні можливості для засуджених щодо отримання такого роду схвалення [95, с. 152-153]. Зауважимо, що насамперед варто визначити найдоцільніший часовий критерій для охарактеризування відповідної поведінки та ставлення засудженого до праці і навчання, а також його участі у роботі самодіяльних організацій і виховних заходах. Адже заохочення застосовуються, здебільшого, не за одиничні вчинки, а за позитивну поведінку упродовж певного проміжку часу. Поділяємо думку В. В. Кареліна, І. С. Яковець і К. А. Автухова, що оптимальним часовим критерієм для оцінки поведінки засудженого видається календарний місяць, оскільки, по-перше, цей період часу є достатнім для вивчення поведінки засудженого; по-друге, він співпадає з часом підведення підсумків за місцем роботи в місцях позбавлення волі [95, с. 153]. Відтак, встановлене законодавцем щоквартальне проведення оцінювання поведінки особи (ч. 8 ст. 131 КВК України) вважаємо занадто тривалим і необґрунтованим терміном для охарактеризування стабільно належної поведінки засудженого, а тому видається нераціональним й неефективним застосування заходів заохочення не частіше одного разу на квартал [35, с. 59].

Далі розглянемо підстави застосування заходів стягнення до неповнолітніх ув'язнених. Відзначимо, що загалом підставою для застосування до засуджених заходів стягнення вважається дисциплінарний проступок особи, яка відбуває покарання у виді позбавлення волі, яким визнається вчинене нею протиправне, винне діяння (дія або бездіяльність), що посягає на встановлений порядок у сфері виконання покарань (ч. 1 ст. 131-1 КВК України). Притому персонал УВП зобов'язаний довести наявність у діях чи бездіяльності такої особи усіх ознак дисциплінарного проступку, інакше – їхня відсутність виключає застосування до особи заходів стягнення (ч. 2 ст. 131-1 згаданого Кодексу). Водночас щодо неповнолітніх ув'язнених передбачено, що заходи стягнення можуть

застосовуватися за порушення встановленого порядку і умов відбування покарання (абз. 1 ч. 1 ст. 145 КВК України) [130]. Звернемо увагу, що таке до певної міри нечітке формулювання потребує як наукового обґрунтування його змісту і обсягу, так і відповідного законодавчого коректування. А саме, щодо сутності терміну «встановлений порядок і умови відбування покарання» роз'яснення міститься у ч. 1 ст. 102 названого Кодексу [130], де вказано, що режим у колоніях – це встановлений законом та іншими НПА порядок виконання і відбування покарання, який забезпечує ізоляцію засуджених; також режим охоплює різні умови тримання засуджених та зміну умов їхнього тримання; а крім того, зацентруємо на цьому, – виконання покладених на засуджених обов'язків. У теорії кримінально-виконавчого права режим позбавлення волі визначають як порядок відбування, порядок виконання цього покарання, порядок тримання засуджених, уклад їхнього життя чи правопорядок, встановлений в колонії. Оскільки термін «порядок» зазвичай тлумачиться як послідовність тих чи інших дій, правила, за яким здійснюється щонебудь, то в цьому значенні режим визначає послідовність процесу виконання/відбування покарання чи правила, за якими здійснюється цей процес. Провідні науковці не обмежуються розумінням режиму виключно як інституту позбавлення волі, а визначають режим покарання як встановлену кримінально-виконавчим законодавством сукупність правил поведінки засуджених та їхніх прав і обов'язків (режим відбування покарання), а також заходів, що здійснюються органами й УВП, спрямованих на досягнення цілей покарання (режим виконання покарання) [169, с. 301-302]. А. Х. Степанюк, підкреслює, що режим позбавлення волі становлять порядок і умови виконання і відбування покарання; а однією з основних режимних вимог є дотримання засудженими певних встановлених правил [169, с. 303, 305]. Отже, під закріпленою в абз. 1 ч. 1 ст. 145 КВК України підставою застосування заходів стягнення треба розуміти порушення засудженими режиму у колонії.

Слід відзначити, що Методичні рекомендації ДДУПВП щодо кваліфікації порушень вимог режиму відбування покарання особами, засудженими до позбавлення волі, від 19.03.2002 р. № 5-1085/Лв [153] відносили до таких порушень

ті [3, с. 16-17], котрі у теперішній редакції КВК України вважаються злісним порушенням встановленого порядку відбування покарання (ст. 133) і за які, відповідно до ч. 7 ст. 134 згаданого Кодексу накладається стягнення у виді грошового штрафу. Однак, так як цей вид заходу стягнення застосовується лише до повнолітніх ув'язнених (абз. 5 ч. 1 ст. 132 КВК України), не розглядатимемо відповідні положення названих Методичних рекомендацій.

Оскільки режим також передбачає, як було зазначено вище, виконання покладених на засуджених обов'язків, то зауважимо, що перелік обов'язків засуджених до позбавлення волі встановлено у ч. 3 ст. 107 КВК України та у п. 3 розд. II ПВР УВП. А саме, засуджені зобов'язані: дотримуватися норм, які визначають порядок і умови відбування покарання, розпорядок дня колонії, правомірні взаємовідносини з іншими засудженими, персоналом колонії та іншими особами; утримувати в чистоті і порядку приміщення, дбайливо ставитися до майна колонії і предметів, якими вони користуються при виконанні дорученої роботи, здійснювати за ними належний догляд і використовувати їх тільки за призначенням; виконувати встановлені законодавством вимоги персоналу колонії; виконувати необхідні роботи по самообслуговуванню, благоустрою колонії; дотримуватися санітарно-гігієнічних норм, мати охайний вигляд; дотримуватися вимог пожежної безпеки і безпеки праці [130; 204]; виконувати встановлені законодавством обов'язки громадян України, неухильно додержуватися правил поведінки, які передбачені для засуджених, не посягати на права і свободи, честь і гідність інших осіб; носити одяг встановленого законодавством зразка та нагрудні знаки, затверджені зразками поіменної картки та нагрудного розпізнавального знака для засуджених; ввічливо ставитися до адміністрації та персоналу, інших осіб, які відвідують УВП, а також до інших засуджених [204].

Слід уточнити, що стосовно повнолітніх осіб, засуджених до позбавлення волі, законодавець до внесення змін за ЗУ від 06.09.2016 р. № 1487-VIII [210] закріплював аналогічну підставу застосування до них заходів стягнення: за порушення встановленого порядку відбування покарання (абз. 1 ч. 1 ст. 132 КВК України), проте внаслідок названих змін він встановив чітке і однозначне

формулювання: за невиконання покладених обов'язків та порушення встановлених заборон. Ч. 4 ст. 107 КВК України та п. 4 розд. II ПВР УВП містять, крім переліку обов'язків засуджених до позбавлення волі, детальний список заборон для засуджених. Проте, з невідомих причин, стосовно неповнолітніх ув'язнених законодавець зберіг колишню підставу застосування до них заходів стягнення. Як бачимо, натомість, щодо повнолітніх засуджених нове законодавче визначення такої підстави є значно конкретнішим та звузило коло діянь, що визнаються порушенням, замінивши загальне визначення «порушення встановленого порядку відбування покарання» переліком конкретних обов'язків та заборон [95, с. 135-136, 204].

Тому видається слушним внести нові зміни до КВК України, закріпивши як підставу застосування до неповнолітніх ув'язнених заходів стягнення, окрім невиконання покладених обов'язків, також порушення ними встановлених заборон, передбачених ч. 4 ст. 107 КВК України та п. 4 розд. II ПВР УВП, а саме таких, як: самовільно залишати колонію, порушувати лінію охорони; спілкуватися із засудженими та іншими особами з порушенням встановлених правил ізоляції, звертатися до них з проханням про виконання незаконних дій; придбавати, виготовляти, зберігати і використовувати гроші, цінності, предмети, речі, речовини і вироби, заборонені до використання в колонії; продавати, дарувати або відчужувати в інший спосіб на користь інших осіб предмети, вироби і речі, що перебувають в особистому користуванні; умисно заподіювати собі тілесні ушкодження, у т. ч. за допомогою іншої особи, завдавати шкоду своєму здоров'ю з метою ухилення від відбування покарання або виконання встановлених обов'язків; умисно завдавати шкоду державному, комунальному майну, майну інших юридичних чи фізичних осіб, у т. ч. майну інших засуджених, створювати загрозу заподіяння шкоди такому майну; вживати спиртні напої, наркотичні засоби, психотропні речовини або їхні аналоги чи інші одурманюючі засоби; чинити опір законним діям персоналу колонії, перешкоджати виконанню ним своїх службових обов'язків, підбурювати до цього інших засуджених; грати в настільні та інші ігри з метою здобуття матеріальної чи іншої вигоди; вживати нецензурні та жаргонні слова, давати і присвоювати прізвиська; самовільно залишати призначену для перебування ізольовану територію,

приміщення або визначене місце роботи, а також перебувати без дозволу адміністрації колонії у відділеннях, у яких вони не проживають, або на виробничих об'єктах, на яких вони не працюють; завішувати чи міняти без дозволу адміністрації колонії спальні місця, а також обладнувати їх у комунально-побутових та інших службових або виробничих приміщеннях; готувати та вживати їжу в непередбачених для цього місцях, виносити продукти харчування з їдальні без дозволу адміністрації колонії; мати при собі предмети і речі в асортименті і кількості, що виходять за межі, встановлені центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізацію державної політики у сфері виконання кримінальних покарань; курити у виховних колоніях; наносити собі або іншим особам татування; тримати тварин без дозволу адміністрації УВП; виготовляти, зберігати саморобні електроприлади та користуватися ними; самовільно перепланувати, змінювати конструктивні елементи будівель та споруд колонії, споруджувати на виробничих об'єктах різні об'єкти (лазні, пральні, душові, сейфи, будиночки, будки, приміщення та засоби для відпочинку, опалення) [130; 204]; а також здійснювати фото-, відеозйомку за допомогою відповідних технічних пристроїв, у т. ч. планшетного комп'ютера (абз. 21 п. 4 розд. II ПВР УВП) [204].

У контексті запропонованих нами законодавчих змін відзначимо, що правозахисні організації, що працюють у пенітенціарній сфері, у щорічних узагальнених доповідях висловлюють рекомендації про необхідність визначення виключного переліку дій, за які можуть застосовуватися дисциплінарні стягнення, адже існуюча на сьогодні підстава, закріплена в абз. 1 ч. 1 ст. 145 КВК України щодо неповнолітніх ув'язнених, є змістовно надто широкою та надає доволі великі можливості для правозастосовної діяльності адміністрації УВП [300, с. 103, 102], а відтак, свідчить про встановлення суворіших правообмежень саме для неповнолітніх, порівняно із повнолітніми засудженими. Зауважимо, що з метою чіткого закріплення правообмежень ув'язнених та запобігання зловживанню владою при їхньому застосуванні В. О. Човган визнає доцільною градацію дисциплінарних правопорушень за ступенем тяжкості, як це, наприклад, передбачає КПК Франції (статті R.57-7-1– R.57-7-3) [300, с. 104]. Погоджуємося з М. В. Романовим, що такий

розподіл дозволить чітко розмежувати призначення менш суворих і більш суворих стягнень [237, с. 186]. Зрештою, вимогу про те, що стягнення, що накладаються, мають відповідати тяжкості і характеру проступку засудженого, закріплено у ч. 1 ст. 134 КВК України. Схоже положення містять і Методичні рекомендації ДДУПВП щодо порядку обліку даних про стан правопорядку та застосування заходів стягнення до осіб, засуджених до позбавлення волі, від 19.03.2002 р. № 5-1085/Лв, вказуючи, що покарання має бути обґрунтованим і відповідати ступеню вини і тяжкості вчиненого проступку [155]. Разом з тим, М. А. Єфімов підкреслює, що необхідно накладати стягнення навіть за незначні порушення режиму, оскільки важливим є саме те, щоб жоден проступок засудженого не залишився поза увагою адміністрації, а не те, наскільки суворим буде покарання [73, с. 75]. З приводу цього твердження варто наголосити, що визначені режимом обмеження у поведінці засуджених є, власне, елементом карального значення покарання, проте водночас вони покликані сприяти виховній меті покарання, розвиваючи в засуджених дисциплінованість, законслухняність, змінюючи їхню орієнтацію в напрямі виправлення і ресоціалізації.

Звернемо увагу, що при застосуванні такого заходу стягнення, як поміщення в ДІЗО, необхідна наявність особливої підстави, котру законодавець окремо не формулює, але на якій наголошують науковці. А саме, йдеться про те, що захід стягнення у виді поміщення в ДІЗО є крайнім заходом дисциплінарного реагування, що застосовується до засуджених, які свідомо відмовляються виконувати встановлений порядок відбування покарання, мають негативну спрямованість особистості та не реагують на профілактичні і виховні заходи [262, с. 440; 3, с. 11].

Доцільно констатувати, що експерти заявляють, що навіть самі засуджені після звільнення стверджують про відсутність розуміння, за що саме і як саме застосовуються до них заохочення: за закриття нарядів чи роботу у дві зміни, чи виконання норми виробітку або взагалі просто внаслідок доброго ставлення адміністрації; така ж неоднозначність стосується і заходів стягнення [95, с. 134; 295]. Отже, загалом можемо резюмувати, що прогалини існують як у частині законодавчого, так і практичного визначення підстав застосування до неповнолітніх

ув'язнених заходів і заохочення, і стягнення, що зумовлює широкі можливості для зловживань з боку адміністрації виховних колоній, а тому потребує подальших глибших наукових досліджень та законодавчих доопрацювань, а також розроблення оновлених методичних вказівок і рекомендацій з цієї проблематики.

2.2. Порядок застосування заходів заохочення і заходів стягнення до неповнолітніх осіб, засуджених до позбавлення волі

Застосування заходів заохочення до неповнолітніх осіб, позбавлених волі, здійснюється у загальному порядку, передбаченому ст. 131 КВК України для засуджених до позбавлення волі осіб. Крім того, порядок застосування до засуджених заходів заохочення і стягнення врегульований розділом XXI ПВР УВП [204].

Заходи заохочення застосовуються на основі об'єктивної оцінки додержання засудженими правил поведінки, встановлених КВК України та правилами внутрішнього розпорядку колонії, також дотримання правил трудового розпорядку та вимог безпеки праці (ч. 1 ст. 131 КВК України). Звернемо увагу, що ця норма, що закріплює загальний порядок застосування заходів заохочення, не охоплює підстав застосування заходів заохочення, закріплених законодавцем саме стосовно неповнолітніх осіб, позбавлених волі. Відтак, можемо припустити, що при застосуванні таких заходів до неповнолітніх засуджених зміст ч. 1 ст. 131 КВК України доцільно на практиці тлумачити ширше, включаючи й об'єктивну оцінку підстав застосування заходів заохочення, передбачених в абз. 1 ч. 1 ст. 144 Кодексу, а саме сумлінної поведінки та ставлення до праці і навчання, активної участі у роботі самодіяльних організацій і виховних заходах [38, с. 12]. Адміністрація виховної колонії зобов'язана щоквартально (нашу позицію щодо нераціональності такого тривалого терміну викладено у попередньому підрозділі дослідження. — *Примітка Т. Б.*) проводити таке оцінювання поведінки особи та приймати вмотивоване рішення про доцільність або недоцільність застосування до неї заходів

заохочення (ч. 8 ст. 131 КВК України). Прийняте рішення відображається в індивідуальній програмі СВР та доводиться до відома особи під підпис (ч. 8 ст. 131).

Зауважимо, що в Кодексі не окреслено чітко коло представників адміністрації виховної (як і виправної) колонії, які уповноважені проводити оцінювання поведінки особи та приймати рішення про застосування заходів заохочення. Натомість, Положення про відділення соціально-психологічної служби, затверджене наказом Мініюсту від 04.11.2013 р. № 2300/5 (надалі – Положення про СПС), закріплює вимогу щодо начальника відділення соціально-психологічної служби (надалі – СПС) щоквартально здійснювати оцінювання поведінки засуджених та надавати пропозиції адміністрації установи для прийняття вмотивованого рішення про доцільність або недоцільність застосування до засуджених заходів заохочення (п. 12 Розділу III) [195]. А Типові посадові обов'язки психолога установи виконання покарань та слідчого ізолятора, затверджені тим самим наказом, надають також психологу право подавати свої пропозиції щодо доцільності прийняття тих чи інших рішень стосовно засуджених (п. 5 Розділу IV) [279], у т. ч. щодо застосування до неповнолітніх ув'язнених певних заходів заохочення.

Щоправда, в ч. 1 ст. 146 КВК України вказано, що право застосування заходів заохочення належить посадовим особам, визначеним у ст. 135 Кодексу, проте ця стаття врегульовує лише процедуру дисциплінарного провадження (розгляду котрої присвячена наша окрема стаття [29, с. 322-324]). Натомість, у ПВР УВП передбачено, що застосовувати у повному обсязі заходи заохочення до засуджених має право начальник УВП або особа, яка виконує його обов'язки (абз. 1 п. 1 розд. XXI). А крім них, право застосовувати заходи заохочення до неповнолітніх засуджених мають також старші вихователі і вихователі (ч. 1 ст. 146 КВК України та абз. 2 п. 1 розд. XXI ПВР УВП), а саме: обоє можуть застосовувати подяку (абз. 2 ч. 2 і абз. 2 ч. 3 ст. 146 КВК України та абз. 3 п. 1 розд. XXI ПВР УВП), а також старший вихователь має право застосовувати дострокове зняття раніше накладеного ним або вихователем стягнення (абз. 3 ч. 2 ст. 146), а вихователь може застосовувати дострокове зняття раніше накладеного лише ним стягнення (абз. 3 ч. 3 ст. 146 КВК

України). Інші посадові особи УВП не мають права застосовувати заходи заохочення щодо засуджених (абз. 10 п. 1 розд. XXI ПВР УВП).

Цікаву позицію висловив В. В. Карелін, який вважає недоречним обмежувати діяльність дисциплінарної комісії лише накладенням заходів стягнення та стверджує, що вона повинна призначати також заохочення [94, с. 86; 89, с. 125]. На нашу думку, законодавче закріплення такої процедури, з одного боку, може ускладнити порядок призначення заходів заохочення, на що, зрештою вказує і сам вчений [95, с. 166-167]. Проте, з іншого боку, воно може усунути ймовірні зловживання, оскільки, по-перше, на сьогодні переважна більшість видів заходів заохочення (крім подяки і дострокового зняття раніше накладеного стягнення) застосовуються в одноособовому порядку начальником виховної колонії, а, по-друге, законодавцем передбачена лише можливість, а не обов'язковість, невідворотність, неминучість застосування заходів заохочення, що акцентовано нами у попередньому підрозділі дослідження та на чому наголошують згаданий В. В. Карелін, І. С. Яковець, К. А. Автухов, А. Х. Степанюк [95, с. 207] та І. С. Михалко [160, с. 118], що, вірогідно, призводить до суб'єктивності та упередженості при наданні неповнолітньому ув'язненому заохочення. Натомість, запровадження функціонування спеціальної комісії, уповноваженої застосовувати заохочення, у складі, скажімо, начальника колонії, заступника начальника колонії із СВПР, представників персоналу колонії, які за своїми функціональними обов'язками безпосередньо спілкуються із засудженими, а саме начальника відділення СПС (котрий водночас за посадою є старшим вихователем), вихователя, вчителя, керівника гуртка, інспектора з фізкультурно-спортивної роботи тощо (Див.: Типові штатні нормативи спеціальних виховних установ від 05.02.2020 р. № 412/5 [280]), – сприятиме справді об'єктивному оцінюванню поведінки неповнолітнього ув'язненого. Крім того, на засідання комісії можуть запрошуватися й інші особи, присутність яких є доцільною для встановлення обґрунтованості підстав застосування заохочення до певного засудженого та визначення для нього конкретного виду заходу заохочення.

При заохоченні до засудженого застосовується один захід заохочення (ч. 2 ст. 131 КВК України). Як пояснює О. Г. Колб, така вимога закону зумовлена природою та змістом такої діяльності адміністрації колонії, котра «може», а не зобов'язана застосовувати заходи заохочення (на це положення ми звертали увагу у попередньому підрозділі дослідження), щоб, на думку вченого, не підривати надмірними заохоченнями засуджених порядок та умови відбування покарань в УВП [107, с. 392]. На наше переконання, таке законодавче положення має доволі обмежувальний характер, а отже не покликане сприяти основній меті застосування заходів заохочення, а саме виправленню і ресоціалізації засудженого. Адже упродовж кварталу (а саме раз у квартал, як зазначалося вище, оцінюється поведінка особи та приймається рішення про застосування до неї заходів заохочення), очевидно, що неповнолітній ув'язнений може мати цілу низку позитивних проявів поведінки та досягнень у праці чи/і навчанні, а також водночас брати активну участь у роботі самодіяльних організацій чи/і виховних заходах. Більше того, при застосуванні такого виду заходу заохочення, як дострокове зняття раніше накладеного стягнення, законодавець допускає одночасне зняття кількох стягнень (про що йтиметься нижче). А тому ми наполягаємо на закріпленні можливості призначення засудженому водночас кількох заходів заохочення – залежно від наявності обґрунтованих окремих підстав для цього.

Заохочення у вигляді подяки і дострокового зняття раніше накладеного стягнення застосовуються усно або письмово, інші заохочення – тільки письмово (ч. 7 ст. 131 КВК України). Застосування начальниками УВП заходів заохочення оформлюється постановами про заохочення або наказами (абз. 1 п. 2 розд. XXI ПВР УВП), щоправда, у яких саме випадках виноситься постанова, а в яких видається наказ, нормативно не деталізовано [49; 219, с. 112]. Тут звернемо увагу, що законодавець не визначає також, якими саме актами оформлюється застосування заходів заохочення старшими вихователями і вихователями.

Вчені В. В. Карелін, І. С. Яковець і К. А. Автухов наголошують, що заходи заохочення, особливо морально-організаційного характеру, мають сенс лише при задоволенні особистих амбіцій засудженого, чому має сприяти гласність процедури,

тому засуджені мають бути обізнані про застосування заохочень як до них, так і до інших засуджених [95, с. 167]. Відтак, заслуговує схвалення законодавче положення про те, що інформація про осіб, до яких застосовано заохочення, з метою виховного впливу на інших засуджених, за згодою засудженого, може поширюватися через місцеву стінгазету, радіо, на зібраннях засуджених, доводиться до відома родичів (ч. 9 ст. 131 КВК України). Щоправда, згадані науковці слушно пропонували закріпити й норму про те, що інші засуджені додатково інформуються про застосування заходів заохочення до певних осіб під час проведення щоденної перевірки наявності засуджених [95, с. 167].

З'ясуємо порядок застосування окремих видів заохочення неповнолітніх ув'язнених. Так, грошова премія приєднується до заробітку і зараховується на особовий рахунок засудженого, подарунок передається на зберігання до звільнення засудженого або за його проханням надсилається родичам (ч. 3 ст. 131 КВК України). Розмір грошової премії та вид подарунка визначаються, виходячи з особистості засудженого, обставин, що стали підставою преміювання або нагородження, а також фінансового стану колонії [95, с. 165; 3, с. 26; 169, с. 391]. Застосування такого заходу заохочення, як переведення на поліпшені умови тримання, здійснюється на підставі постанови начальника виховної колонії (абз. 1 і 3 ч. 2 ст. 143 КВК України та абз. 1 п. 3 розд. XXI ПВР УВП).

Як захід заохочення достроково із засудженого може бути знято, як правило, лише одне раніше накладене стягнення (ч. 6 ст. 131 КВК України). Зауважимо, що формулювання «як правило» означає, що за певних обставинах із засудженого може бути водночас знято кілька заходів стягнення (наприклад, за одночасне перевиконання норм виробітку та високу успішність у навчанні) [169, с. 393]. Притому із засудженого знімаються непогашені стягнення у порядку черговості їхнього накладення, тобто не будь-яке стягнення з-поміж непогашених, а лише те, що було накладене раніше за всі інші [323, с. 65; 95, с. 166; 3, с. 26; 169, с. 392]. У подальшому при повторному застосуванні цього виду заохочення стягнення знімаються за таким самим порядком відповідно до часу їхнього накладення [95, с. 166; 3, с. 26]; так, за наявності у засудженого п'яти стягнень спершу знімається

перше накладене стягнення, потім – друге і т. д. у хронологічному порядку їхнього застосування [169, с. 392]. Низка науковців стверджують, що, закон не передбачає жодних обмежень застосування такого заохочення у часовому вимірі, з чого випливає, що адміністрація вправі застосувати його у будь-який термін з часу, коли на засудженого було накладено дисциплінарне стягнення. Однак, як доведено наукою КВП та практикою виконання покарань, з метою забезпечення достатньої ефективності накладених стягнень, їхнє дострокове зняття в порядку заходу заохочення доцільне щойно після завершення певних термінів, а саме у межах від трьох до шести місяців з часу накладення стягнення (наприклад, догана може бути знята не раніше трьох місяців з дня накладення). Визначення тривалості такого строку зумовлюється видом накладеного стягнення та особою засудженого (його поведінкою упродовж усього часу перебування в місцях позбавлення волі) [2, с. 146; 3, с. 26; 262, с. 132; 169, с. 392]. Наприклад, можна регламентувати строки застосування зняття раніше накладеного стягнення не раніше: 1) одного місяця з дня накладення догани; та 2) трьох місяців з дня відбуття заходу стягнення у виді поміщення в ДІЗО, що унеможливилюватиме зловживання у цьому питанні з боку адміністрації УВП [323, с. 65].

Додаткове тривале побачення як захід заохочення неповнолітніх засуджених надається їм понад внормовану для них регулярність таких побачень, тобто частіше, ніж один раз в місяць (абз. 3 ч. 1 ст. 143 КВК України). Тривалість такого побачення може бути до трьох діб (ч. 1 ст. 110 КВК України). З цього приводу З. В. Яремко зауважує, що оскільки в кожному конкретному випадку тривалість побачення визначає адміністрація колонії, це може призводити до зловживань з її боку, а тому, на думку вченої, доцільно встановити чіткі межі тривалих побачень – три доби [323, с. 64]. Нам видається більш слушним законодавчо провести певну градацію тривалості таких побачень, скажімо: одна, дві і три доби, – залежно від обсягу заслуг засудженого при визначенні підстав для застосування до нього такого заходу заохочення [38, с. 14]. Відзначимо, що тривалі побачення надаються з правом спільного проживання і тільки з близькими родичами (подружжя, батьки, діти, всиновлювачі, всиновлені, рідні брати і сестри, дід, баба, онуки). Тривалі побачення

можуть надаватися і подружжю, яке проживало однією сім'єю, але не перебувало у шлюбі, за умови, що в них є спільні неповнолітні діти. Оплата послуг за користування кімнатами тривалих побачень здійснюється засудженими або їхніми родичами чи іншими особами за рахунок власних коштів (ч. 1 ст. 110 КВК України). Детальніше порядок проведення побачень врегульований розділом XV ПВР УВП, що висвітлено нами в окремій статті [29, с. 320].

При застосуванні такого заходу заохочення, як надання права виходу за межі виховної колонії у супроводі батьків чи інших близьких родичів, тривалість виходу за межі колонії встановлюється начальником колонії, але не може перевищувати восьми годин (ч. 2 ст. 144 КВК України). При наданні права відвідування культурно-видовищних і спортивних заходів за межами виховної колонії у супроводі працівників колонії забороняється відвідування тих заходів, які проводяться після двадцятої години (ч. 2 ст. 144). Порядок виходу засуджених за межі виховної колонії при застосуванні названих двох видів заохочень детальніше врегульований розділом XVI ПВР УВП, що розкрито нами в згаданій статті [29, с. 320-322].

Натомість, порядок застосування таких заходів заохочення, як подяка; нагородження похвальною грамотою; присвоєння почесного звання «кращий за поведінкою», «активний учасник самодіяльності» тощо; переведення на поліпшені умови тримання; та дострокове зняття раніше накладеного стягнення, фактично взагалі не визначений; а заходів заохочення у виді виплати грошової премії та нагородження подарунком – окреслений лише поверхово. Зауважимо, що у відомчих НПА (а саме методичних рекомендаціях, розроблених ДДУПВП) в цілому питання заходів заохочення засуджених, на відміну від заходів стягнення, зазвичай оминається, а його вивчення відбувається виключно шляхом статистичного обліку, у формі звичайної фіксації, що призводить до певних ускладнень та відсутності уніфікованості у їхньому застосуванні на практиці [92, с. 70]. А отже, процедура застосування заохочень потребує законодавчого доопрацювання (у т. ч. прийняття відповідних методичних вказівок і рекомендацій) і конкретизації, а попередньо – наукового аналізу й обґрунтування окремих її положень.

Далі розглянемо порядок застосування заходів стягнення до неповнолітніх ув'язнених. Передусім при встановленні факту порушення особою вимог режиму адміністрація колонії зобов'язана невідкладно розпочати перевірку причин, обставин і мотивів вчинення порушення, поведінки засудженого до вчинення проступку, визначити кількість і характер раніше накладених стягнень, а також отримати пояснення засудженого щодо суті проступку (ч. 1 і 16 ст. 134 КВК України). (Звернемо увагу на недоцільність того, що законодавець майже дослівно продублював викладене положення в двох різних частинах однієї й тієї ж статті Кодексу. – *Примітка Т. Б.*) Як вже зазначалось у попередньому підрозділі дослідження, персонал колонії зобов'язаний довести наявність у діяч чи бездіяльності особи, усіх ознак дисциплінарного проступку; відсутність таких ознак виключає застосування до особи заходів стягнення (ч. 2 ст. 131-1). А крім того, законодавець передбачає ще низку обставин, коли особа не підлягає дисциплінарній відповідальності: якщо вона діяла у стані крайньої необхідності, під дією психологічного або фізичного примусу, виконувала наказ або розпорядження (ст. 131-2). За наслідками проведеної адміністрацією колонії перевірки приймається рішення про доцільність або недоцільність застосування до засудженого заходів стягнення та обґрунтовується їхній вид (ч. 16 ст. 134). Притому стягнення, що накладаються, мають відповідати тяжкості і характеру проступку засудженого (ч. 1 ст. 134). Варто зазначити, що, оскільки у КВЗ ці поняття не визначені, то їхню сутність можна розкрити за аналогією з відповідними термінами кримінального права. А саме, зміст тяжкості правопорушення становлять такі об'єктивні ознаки та елементи, як об'єкт посягання, вид і форма посягання (дія чи бездіяльність, кількість посягань, їхня інтенсивність), суспільно небезпечні (шкідливі) наслідки тощо. А характер проступку визначається формою вини, суб'єктом правопорушення (вперше чи неодноразово, систематично вчиняв проступки), мотивом, метою та іншими суб'єктивними ознаками складу правопорушення [169, с. 401-402]. Разом з тим, якщо адміністрація колонії прийняла рішення обмежитися іншими профілактичними заходами, це відображається у щоденнику індивідуальної роботи із засудженим та доводиться до відома особи під підпис (ч. 16 ст. 134).

Стягнення може бути накладене лише на особу, яка вчинила проступок, і не пізніше десяти діб з дня виявлення проступку, а якщо у зв'язку з проступком проводилась перевірка, то з дня її завершення, але не пізніше шести місяців з дня вчинення проступку (ч. 3 ст. 134). Накладене стягнення звертається до виконання негайно, а у виняткових випадках – у строк не пізніше одного місяця з дня його накладення. Якщо упродовж місяця з дня накладення стягнення воно не було звернено до виконання, то це стягнення не виконується (ч. 4 ст. 134).

Стягнення накладається лише письмово (ч. 6 ст. 134 КВК України) та оформлюється постановами (абз. 2 п. 2 розд. XXI ПВР УВП). Зауважимо, що в КВК України не визначено чітко коло представників адміністрації виховної (і виправної) колонії, які уповноважені застосовувати заходи стягнення. Хоча в ч. 1 ст. 146 КВК України вказано, що право застосування заходів стягнення належить посадовим особам, визначеним у ст. 135 цього Кодексу, проте ця стаття в цілому врегульовує процедуру дисциплінарного провадження та порядок діяльності дисциплінарної комісії колонії, на засіданні якої вирішується питання про доцільність застосування стягнення (ст. 135 КВК України та п. 2 розд. XXI ПВР УВП), що ми детальніше висвітлили в окремій статті [29, с. 322-324]). Натомість, у ПВР УВП передбачено, що застосовувати у повному обсязі заходи стягнення до засуджених має право начальник УВП або особа, яка виконує його обов'язки (абз. 1 п. 1 розд. XXI). А крім них, право застосовувати заходи стягнення до неповнолітніх засуджених мають також старші вихователі і вихователі (ч. 1 ст. 146 КВК України та абз. 2 п. 1 розд. XXI ПВР УВП), котрі можуть застосовувати попередження (абз. 4 ч. 2 і абз. 4 ч. 3 ст. 146 КВК України та абз. 3 п. 1 розд. XXI ПВР УВП) і догану (абз. 5 ч. 2 і абз. 5 ч. 3 ст. 146 КВК України та абз. 3 п. 1 розд. XXI ПВР УВП). Інші посадові особи УВП не мають права застосовувати заходи стягнення щодо засуджених (абз. 10 п. 1 розд. XXI ПВР УВП). Разом з тим, як вказувалося вище, Типові посадові обов'язки психолога установи виконання покарань та слідчого ізолятора, затверджені наказом Мініюсту від 04.11.2013 р. № 2300/5, надають також психологу право подавати свої пропозиції щодо доцільності прийняття тих чи інших рішень стосовно засуджених

(п. 5 Розділу IV) [279], а отже у т. ч. і щодо застосування до неповнолітніх ув'язнених певних заходів стягнення.

Відзначимо, що засуджений може оскаржити накладене на нього стягнення до органу виконання покарань вищого рівня, прокурора чи суду, однак подання скарги не зупиняє виконання стягнення (абз. 1 ч. 7 ст. 135, ч. 13 ст. 134 КВК України та абз. 11 п. 1 розд. XXI ПВР УВП). Посадова особа, яка наклала стягнення, за наявності для того підстав може його скасувати або замінити іншим, більш м'яким стягненням. Вища посадова особа може скасувати стягнення в разі, коли посадова особа, яка наклала стягнення, перевищила свої повноваження або стягнення було накладено нею при відсутності порушення з боку засудженого (ч. 13 ст. 134 КВК України та абз. 11 п. 1 розд. XXI ПВР УВП). Якщо упродовж шести місяців з дня відбуття стягнення засуджений не буде підданий новому стягненню, він визнається таким, що не має стягнення (ч. 14 ст. 134).

Варто наголосити, що при накладенні стягнення на засудженого адміністрація колонії надає йому змогу у встановленому порядку повідомити про це близьких родичів, адвоката або інших фахівців у галузі права, які за законом мають право на надання правової допомоги особисто чи за дорученням юридичної особи (ч. 15 ст. 134 КВК України та абз. 12 п. 1 розд. XXI ПВР УВП).

За кілька проступків, вчинених одночасно, накладається одне стягнення (ч. 2 ст. 134 КВК України). Необхідно роз'яснити, що у цьому формулюванні статті йдеться про вчинення засудженим кількох проступків без розриву в часі, що у теорії права визнають т. зв. ідеальною сукупністю, коли одним діянням вчиняється водночас кілька правопорушень [169, с. 402]. Так, вчинене неповнолітнім порушення встановленого порядку і умов відбування покарання може полягати, наприклад, у нереагуванні на вимогу представника персоналу колонії припинити нецензурні висловлювання на адресу іншого засудженого, що охоплюватиме водночас кілька порушень, а саме: невиконання ним встановленої законодавством вимоги персоналу колонії (ч. 3 ст. 107 КВК України та у п. 3 розд. II ПВР УВП), посягання на честь і гідність інших осіб (п. 3 розд. II ПВР УВП), невічливе ставлення до інших засуджених (п. 3 розд. II ПВР УВП), вживання нецензурних слів

(ч. 4 ст. 107 КВК України та п. 4 розд. II ПВР УВП). Відтак, очевидно, що у такому разі повинно накладатися одне стягнення. Щоправда, зауважимо, що встановлення адміністрацією виховної колонії факту ідеальної сукупності вимагає особливої ретельності при дослідженні усіх обставин конкретної справи, інакше застосування нею аналізованого положення ч. 2 ст. 134 суперечитиме іншій, викладеній у попередньому підрозділі дослідження, вимозі законодавця про те, що стягнення мають відповідати ступеню вини, тяжкості і характеру проступку засудженого (ч. 1 ст. 134 КВК України та Методичні рекомендації ДДУПВП від 19.03.2002 р. № 5-1085/Лв [155]), а також принципу невідворотності покарання, оскільки засадничим є саме те, щоб кожен проступок засудженого був належно покараний з метою спонукання ув'язненого до позитивних змін особистості та його подальшого виправлення.

Захід стягнення у виді скасування поліпшених умов тримання може бути застосований після прийняття відповідного рішення дисциплінарною комісією на підставі відповідної постанови начальника виховної колонії (абз. 2 п. 3 розд. XXI ПВР УВП). Повторне переведення на поліпшені умови тримання може бути застосоване не раніше, ніж через шість місяців з дня відбуття стягнення (ч. 5 ст. 134 КВК України та абз. 3 п. 3 розд. XXI ПВР УВП).

Детальну увагу законодавець приділяє порядку застосування до неповнолітнього засудженого такого заходу стягнення, як поміщення в ДІЗО на строк до 5 діб з виведенням чи без виведення на навчання або роботу (ст. 134 КВК України та п. 5 і 6 розд. XXI ПВР УВП), що висвітлено нами в окремій статті [29, с. 326-327].

Відзначимо, що більш детально процедура накладення стягнень на осіб, засуджених до позбавлення волі, врегульована низкою вже частково згаданих вище Методичних рекомендацій від 19.03.2002 р. № 5-1085/Лв, розроблених ще понад 20 років тому ДДУПВП, які й дотепер здебільшого без змін застосовуються на практиці [152; 155; 153], та котрі детальніше розглянуто нами у згаданій статті [29, с. 323-325]. І хоча названі акти містять у собі лише окремі питання накладення стягнень, вони дають змогу хоча б у загальних рисах визначити процедуру

застосування заходів стягнень до ув'язнених [92, с. 70]. Попри те, можемо резюмувати, що існування цілої низки таких Методичних рекомендацій ДДУПВП, котрі, по-перше, змістовно застаріли і часто суперечать відповідним новим положенням КВК України, а, по-друге, маловідомі персоналу виховних колоній, який, відтак, рідко послуговується ними у своїй діяльності, – вимагає розроблення новітніх методичних вказівок і рекомендацій щодо порядку застосування заходів стягнення до неповнолітніх ув'язнених [29, с. 327].

Констатуємо, що законодавчо визначена на сьогодні процедура розгляду питання про накладення стягнення на осіб, засуджених до позбавлення волі, формально мала б забезпечити об'єктивність та ґрунтовність у вивченні всіх обставин вчинення ув'язненим дисциплінарного проступку [95, с. 160]. Тим паче, що щомісячно на засіданні дисциплінарної комісії аналізуються стан порушення вимог режиму відбування покарання в колонії та ефективність застосування дисциплінарних стягнень [3, с. 26]. Попри те, дотримання означеної процедури у правозастосовній діяльності адміністрації колонії має низку недоліків та недоопрацювань персоналу, що, відтак, вимагає узгодження такої діяльності із відповідними законодавчими положеннями. З огляду на це, вважаємо слушною пропозицію науковців В. В. Кареліна, І. С. Яковець, К. А. Автухова й А. Х. Степанюка, а також І. С. Михалко про встановлення персональної відповідальності посадових осіб, які застосовують заходи заохочення і стягнення, за таку діяльність. У разі встановлення порушень при вирішенні питання стосовно застосування чи незастосування заохочень і стягнень винні особи повинні притягуватися до дисциплінарної відповідальності, а у разі наявності в їхніх діях ознак адміністративного правопорушення чи злочину – до відповідальності відповідного виду [95, с. 165; 160, с. 118].

Підсумовуючи, відзначимо, що застосовані заходи заохочення (крім оголошених усно [3, с. 26]) та стягнення відображаються старшими вихователями та вихователями виховних колоній у статистичному обліку та у щоденнику індивідуальної СВП із засудженим неповнолітнім, а також беруться до уваги при визначенні ступеня виправлення засудженого та при складанні на нього

характеристики (абз. 8 п. 2 розд. XXI ПВР УВП). Облік заохочень і стягнень кожного засудженого ведеться старшими вихователями. Облік заохочень і стягнень засуджених по установі в цілому ведеться відділом СВІР (абз. 9 п. 2 розд. XXI ПВР УВП).

Резюмуємо, що для того, щоб застосування заходів заохочення і стягнення було ефективним та дозволило досягнути поставленої перед ними мети, а саме виправлення і ресоціалізації неповнолітніх ув'язнених, необхідно, щоб цей процес відповідав вимогам обґрунтованості та законності [49; 219, с. 109; 66, с. 397] як при визначенні належних підстав, так і при встановленні чіткого порядку застосування ЗДВ до таких осіб.

Висновки до Розділу 2

1. Сукупними ознаками, критеріями сумлінної поведінки неповнолітнього ув'язненого, як підстави застосування до нього заходів заохочення, на наш погляд, доцільно вважати такі: 1) усвідомлене (тобто добровільне і добросовісне, за власним переконанням, відповідальне, активне, з метою виправлення) дотриманням умов відбування покарання та виконанням ним усіх покладених обов'язків і вимог; 2) бездоганне (тобто зразкове, ретельне; повне і систематичне) дотриманням умов відбування покарання та виконанням ним усіх покладених обов'язків і вимог; 3) подання позитивного прикладу поведінки іншим засудженим.

2. Сумлінне ставлення до праці і навчання як підстави застосування до неповнолітнього ув'язненого заходів заохочення, на нашу думку, варто розглядати як свідоме, добросовісне, старанне, дбайливе, ретельне і повне, а також систематичне виконання засудженим покладених обов'язків, вимог і доручень у сфері трудової діяльності і навчального процесу.

3. Оскільки визначення таких матеріальних підстав застосування заходів заохочення до неповнолітніх ув'язнених, як наявність сумлінної поведінки та ставлення до праці і навчання, має оцінний характер, то у правозастосуванні це

провокує суб'єктивізм й упередженість адміністрації виховної колонії. А тому, на наше переконання, необхідно більш чітко формалізувати зміст і обсяг цих правових понять на законодавчому рівні, тим паче, що ч. 1 ст. 131 КВК України вимагає, щоб заходи заохочення застосовувалися на основі об'єктивної оцінки.

4. Під активною участю неповнолітнього ув'язненого у роботі самодіяльних організацій і виховних заходах як підставами застосування до нього заходів заохочення, вважаємо, варто розуміти його ініціативну, діяльну й інтенсивну участь у такій роботі і таких заходах.

5. На наше переконання, по-перше, для уникнення суперечностей та уніфікації підходів в науці КВП та діяльності адміністрації виховних колоній щодо розуміння сутності і змісту та визначення обсягу понять «виконання покладених обов'язків» та «додержання правил поведінки»; а, по-друге, для відмежування звичної поведінки засудженого, котра, відповідно до КВК України та ПВР УВП, має полягати у виконанні законодавчо визначених обов'язків та додержанні встановлених правил і заборон (тобто мінімально необхідних вимог до поведінки засудженого), від його більш позитивної, зразкової, соціально активної поведінки вважаємо доцільним визнати єдиними підставами застосування заходів заохочення (як для неповнолітніх, так і для повнолітніх ув'язнених) такі: 1) сумлінна поведінка; 2) сумлінне ставлення до праці; 3) сумлінне ставлення до навчання; 4) активна участь у роботі самодіяльних організацій; 5) активна участь у виховних заходах. Притому, наполягаємо, що для застосування певного заходу заохочення достатньо наявності хоча б однієї з цих підстав, а в разі наявності кількох підстав водночас видається слушним застосування кількох заходів заохочення або більш вагомого і пріоритетного для самого ув'язненого заходу заохочення.

6. Щоквартальне проведення оцінювання поведінки особи (ч. 8 ст. 131 КВК України) вважаємо занадто тривалим і необґрунтованим терміном для охарактеризування стабільно належної поведінки засудженого, а тому впевнені у нерациональності й неефективності застосування заходів заохочення не частіше одного разу на квартал. Натомість, оптимальним часовим критерієм для оцінки поведінки неповнолітнього ув'язненого визнаємо календарний місяць.

7. Можемо стверджувати про необхідність законодавчої зміни підстави застосування до неповнолітніх осіб, засуджених до позбавлення волі, заходів стягнення, передбаченої в абз. 1 ч. 1 ст. 145 КВК України, а саме «за порушення встановленого порядку і умов відбування покарання», на, на наш погляд, більш обґрунтовану підставу, сформульовану в абз. 1 ч. 1 ст. 132 названого Кодексу стосовно повнолітніх ув'язнених, а саме «за невиконання покладених обов'язків (перелік яких закріплено у ч. 3 ст. 107 КВК України та у п. 3 розд. II ПВР УВП. – *Примітка Т. Б.*) та порушення встановлених заборон» (список яких визначено у ч. 4 ст. 107 Кодексу та п. 4 розд. II ПВР УВП. – *Примітка Т. Б.*)

8. З метою сприяння об'єктивному оцінюванню поведінки неповнолітнього ув'язненого, на наше переконання, варто запровадити функціонування спеціальної комісії, уповноваженої застосовувати заохочення (подібно до дисциплінарної комісії, яка здійснює дисциплінарне провадження), котра щомісяця проводитиме засідання для оцінювання поведінки кожного засудженого та, відтак, прийматиме вмотивоване рішення про доцільність або недоцільність застосування до нього тих чи інших заходів заохочення. До складу такої комісії, на нашу думку, мали б увійти начальник колонії, заступник начальника колонії із СВІР, а також представники персоналу колонії, які за своїми функціональними обов'язками безпосередньо спілкуються із засудженими, а саме: начальник відділення СПС (старший вихователь), вихователь, психолог, вчитель, керівник гуртка, інспектор з фізкультурно-спортивної роботи тощо.

Більше того, встановлення відповідної процедури діяльності такої комісії буде запорукою обов'язковості, невід'ємності, неминучості застосування до неповнолітнього ув'язненого певного заходу заохочення у кожному випадку наявності достатніх для цього підстав, на відміну від наданої на сьогодні законодавцем лише можливості адміністрації виховної колонії застосовувати заходи заохочення, що, вважаємо, може призводити до її упередженості, а саме вибіркового призначення заохочень не кожному заслуговуючому на те засудженому та не у всіх, без винятку, заслуговуючих на те випадках.

9. Видається доречним законодавчо передбачити можливість подання неповнолітнім ув'язненим скарги до відповідних органів (органу виконання покарань вищого рівня, прокурора чи суду) у разі ненадання йому заохочення за наявності достатніх, за його розсудом, підстав для цього.

10. Наполягаємо на доцільності законодавчого закріплення можливості застосування до неповнолітнього ув'язненого водночас кількох заходів заохочення – залежно від наявності обґрунтованих кількох окремих підстав для цього, що, очевидно, сприятиме його більш ефективному виправленню і ресоціалізації.

11. Вважаємо, що з метою уникнення зловживань адміністрації виховної колонії необхідно чітко регламентувати строки застосування такого заходу заохочення, як зняття раніше накладеного стягнення, а саме, скажімо, не раніше трьох місяців з дня відбуття заходу стягнення у виді поміщення в ДІЗО та одного місяця з дня накладення всіх інших видів заходів стягнень (адже, як зазначено у п. 6 Висновків до Розділу 2, саме календарний місяць ми визнаємо оптимальним часовим критерієм для оцінки поведінки засудженого).

12. Видається слушним законодавчо провести певну градацію тривалості тривалих побачень, наприклад: одна, дві і три доби, – залежно від обсягу заслуг засудженого при визначенні підстав для застосування до нього такого заходу заохочення.

13. Обґрунтоване визначення як переліку видів ЗДВ, що застосовуються до неповнолітніх осіб, засуджених до позбавлення волі, так і підстав, а також порядку їхнього застосування, вважаємо, слугуватиме необхідною передумовою ефективізації таких заходів та, відтак, запорукою виправлення і ресоціалізації неповнолітніх ув'язнених. А отже, необхідні законодавчі доопрацювання, у т. ч. розроблення оновлених методичних вказівок і рекомендацій з цих питань.

РОЗДІЛ 3. ЗАСОБИ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ЗАХОДІВ ЗАОХОЧЕННЯ І СТЯГНЕННЯ, ЯКІ ЗАСТОСОВУЮТЬСЯ ДО НЕПОВНОЛІТНІХ ОСІБ, ЗАСУДЖЕНИХ ДО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ

3.1. Виправлення і ресоціалізація неповнолітніх ув'язнених як критерій ефективності застосовуваних до них заходів заохочення і стягнення.

Значення принципу індивідуалізації у виховній роботі як засобу підвищення ефективності таких заходів

КВЗ України регламентує порядок і умови виконання та відбування кримінальних покарань, зокрема у виді позбавлення волі, з метою захисту інтересів особи, суспільства і держави шляхом створення умов для виправлення і ресоціалізації засуджених, а також запобігання вчиненню нових кримінальних правопорушень як засудженими, так і іншими особами (ч. 1 ст. 1 КВК України) [130]. Відповідно завданням КВЗ України є, окрім іншого, визначення порядку застосування до засуджених ЗДВ з метою виправлення і профілактики асоціальної поведінки (ч. 2 ст. 1 КВК України). Зауважимо, що на виправлення і запобігання як мету покарання вказує і Кримінальний кодекс України (надалі – КК України) (ч. 2 ст. 50 і ч. 2 ст. 65) [123]. А у Постанові Пленуму Верховного Суду України від 16.04.2004 р. № 5 «Про практику застосування судами України законодавства у справах про злочини неповнолітніх» передбачено, що метою покарання неповнолітнього засудженого є його виправлення, виховання та соціальна реабілітація (ч. 1 п. 10) [217].

Ч. 1 ст. 7 КВК України передбачає, що держава забезпечує необхідні умови для виправлення і ресоціалізації засуджених. Низка інших НПА у сфері КВП наголошують, що метою виконання покарань повинно бути виправлення та ресоціалізація засуджених, а саме: ЗУ «Про Державну кримінально-виконавчу службу України» від 23.06.2005 р. № 2713-IV (п. 4 ч. 1 ст. 18) [212], Концепція державної політики у сфері реформування Державної кримінально-виконавчої служби України, схвалена Указом Президента України від 08.11.2012 р. № 631/2012

(п. 3 абз. 4 розд. 3 «Шляхи і способи розв'язання проблеми») [118], Концепція реформування (розвитку) пенітенціарної системи України, затверджена Розпорядженням КМУ від 13.09.2017 р. № 654-р (абз. 2 розд. 1 «Загальні положення») [119], Положення про Департамент з питань виконання кримінальних покарань від 21.12.2020 р. № 4403/5 (п. 11 § 5) [196], а також Проєкт ЗУ «Про пенітенціарну систему» від 22.03.2021 р. (ч. 2 ст. 1, п. 6 ч. 2 ст. 44) [216]. А особливо на цій меті акцентують НПА, котрі визначають засади ювенальної юстиції: Концепція розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні, схвалена Указом Президента України від 24.05.2011 р. N 597/2011 (абз. 4 і п. 4 абз. 5 розд. 1 «Загальні завдання розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх», пп. 1 і 2 п. 4 та пп. 2 п. 3 абз. 1 розд. 2 «Основні заходи з розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх») [120], Національна стратегія реформування системи юстиції щодо дітей на період до 2023 року, схвалена Розпорядженням КМУ від 18.12.2018 р. № 1027-р (абз. 6 розд. 1 «Загальні питання», абз. 4 розд. 3 «Міжнародні стандарти», розд. 4 «Мета Стратегії», підрозділ 4 «Ресоціалізація неповнолітніх» розділу 7 «Захист прав дітей у кримінальному провадженні») [171]. Розглянуті у Додатку Б міжнародно-правові стандарти виконання покарання у виді позбавлення волі щодо неповнолітніх особливу увагу у питанні застосування до неповнолітніх ув'язнених ЗДВ приділяють, зокрема, сприянню розвитку в них усвідомлення своєї відповідальності та прищеплення їм інтересу до перевиховання, що є чинниками виправлення і ресоціалізації засуджених.

Основними засобами виправлення (і ресоціалізації) є, зокрема, встановлений порядок виконання та відбування покарання (режим) та СВР (ч. 3 ст. 6 КВК України). Згідно з ч. 3 ст. 102 КВК України саме режим створює умови для використання решти засобів виправлення, зокрема СВР, про значення якої детальніше викладено у наступному підрозділі дослідження. У науці КВП загальноновизнано, що система ЗДВ, які можуть бути застосовані до осіб, засуджених до позбавлення волі, за належне дотримання чи, навпаки, порушення ними режиму УВП, є одним із основних елементів режиму, одним із засобів забезпечення режиму [39, с. 199, 201]. У підрозділі 1.1 нами вже стверджувалося, що застосовувані до

неповнолітніх ув'язнених ЗДВ не є самоціллю, а виступають засобом стимулювання їхньої правослухняної поведінки, котрий покликаний слугувати меті їхнього подальшого виправлення і ресоціалізації, а також запобігання новим правопорушенням як засуджених, до яких вони застосовані, так і інших осіб. Тобто вони, на наше переконання, є одним із основних засобів передусім виправлення і ресоціалізації неповнолітніх ув'язнених, вони безпосередньо слугують меті їхнього виправлення і ресоціалізації. І власне ця властивість заходів заохочення і стягнення і є свідченням їхньої ефективності.

Як закріплено у КВК України, виправлення засудженого становить процес позитивних змін, які відбуваються в його особистості та створюють у нього готовність до самокерованої правослухняної поведінки (ч. 1 ст. 6 КВК України). Натомість кримінальний закон має на увазі т. зв. «юридичне виправлення», що включає невчинення нового злочину та відповідну поведінку у період відбування покарання, тобто воно полягає лише у зміні поведінки особи, відтак, можливо, навіть і без суттєвих змін особистості, як це передбачено КВЗ [315, с. 129; 320, с. 334]. Відтак, наголосимо, що у нашому дослідженні як критерій ефективності застосовуваних до неповнолітніх ув'язнених заходів заохочення і стягнення ми розглядали саме юридичне виправлення, а не психологічне, передбачене КВК України, оскільки на момент відбування покарання неможливо достовірно встановити факт позитивних змін особистості засудженого, проте можна простежити позитивні зміни у його поведінці, готовність до самокерованої правослухняної поведінки чи, інакше кажучи, схильність до правомірної поведінки.

Як вказує законодавець, виправлення засудженого є необхідною умовою його ресоціалізації (абз. 2 ч. 2 ст. 6 КВК України). Ресоціалізація – це свідоме відновлення засудженого у соціальному статусі повноправного члена суспільства; повернення його до самостійного загальноприйнятого соціально-нормативного життя у суспільстві (абз. 1 ч. 2 ст. 6 КВК України). Отже, ресоціалізація засудженого є продовженням процесу його виправлення; вона полягає у ще більш глибоких, порівняно із виправленням засудженого, змінах в особистості і поведінці особи, внаслідок яких і відбувається свідоме відновлення засудженого у статусі

законослухняного громадянина [28, с. 307]. Погляди науковців на проблему ресоціалізації засудженого, зокрема таких, як О. Л. Главацька [51], Л. А. Жук і І. Л. Жук [172], С. В. Кушнар'ов [137], В. П. Лютий [141], О. М. Неживець [172], В. Б. Полях [199], О. В. Царькова [298] та ін., розкрито нами в окремій статті [28, с. 308]. Звернемо увагу, що як у пенітенціарній психології [59, с. 130] і педагогіці, так і в науці КВП [268, с. 161] ресоціалізацію поділяють на пенітенціарну та постпенітенціарну. Варто наголосити, що у нашому дослідженні як критерій ефективності застосовуваних до неповнолітніх ув'язнених заходів заохочення і стягнення ми розглядали ресоціалізацію лише у контексті її внутрішніх психологічних, а не соціальних чинників, тобто пенітенціарну ресоціалізацію, котра полягає у виробленні у засудженого законослухняної поведінки в УВП, вона включає адаптацію до умов виконання покарання і виправлення засудженого [318, с. 250]. Детальнішому висвітленню розуміння сутності і значення виправлення і ресоціалізації неповнолітніх ув'язнених як критеріїв ефективності застосовуваних до них заходів заохочення і стягнення присвячена наша окрема стаття [28, с. 301-312].

Законодавчо передбачено, що виконання і відбування покарань ґрунтується, зокрема, на принципі індивідуалізації виконання покарань (ст. 5 КВК України) [130]. Принцип індивідуалізації виконання покарання базується на обліку індивідуальних особливостей особи засудженого, які враховуються при відбуванні ним покарання. Утверджена законодавцем концепція індивідуального підходу до засудженої особи спрямована на забезпечення досягнення ефективності тих чи інших засобів виправлення та ресоціалізації такої особи [262, с. 7-8]. Так, відповідно до ч. 4 ст. 6 КВК України, засоби виправлення і ресоціалізації засуджених застосовуються з урахуванням особистості засудженого, характеру і ступеня суспільної небезпеки і мотивів вчиненого кримінального правопорушення та поведінки засудженого під час відбування покарання. А отже, при застосуванні ЗДВ, у т. ч. до неповнолітніх, засуджених до позбавлення волі, обов'язковою є їхня індивідуалізація, забезпечення адміністрацією виховних колоній індивідуального підходу до кожного ув'язненого з врахуванням соціально-психологічних властивостей особистості. На це прямо вказує низка українських науковців,

обґрунтовуючи, що індивідуалізація виконання покарання полягає в індивідуальному підході до кожного засудженого, що означає вибір потрібних саме цьому засудженому заходів [262, с. 24-25; 169, с. 24-25; 128, с. 155-156; 131, с. 21].

На необхідності врахування таких особливостей засуджених, особливо неповнолітніх, акцентує і низка НПА. Так, Концепція державної політики у сфері реформування Державної кримінально-виконавчої служби України, схвалена Указом Президента України від 08.11.2012 р. № 631/2012, констатувала, що низький рівень організації СВПР із засудженими не забезпечує умов для ефективної індивідуальної корекції їхньої поведінки, а також для створення умов для виправлення і ресоціалізації засуджених (абз. 19 розд. 1 «Проблема, що потребує розв'язання»). Відтак, Концепція передбачала досягнення підвищення рівня організації СВПР із засудженими шляхом розроблення і впровадження науково обґрунтованих методик та програм психолого-педагогічного вивчення особистості засудженого і засобів корекції його поведінки, а також спеціалізованих методик та рекомендацій щодо форм і методів впливу на засуджених за допомогою програм диференційованого виховного впливу (п. 1 абз. 4 розд. 3 «Шляхи і способи розв'язання проблеми») [118].

Схвалена ще 13 років тому Указом Президента України від 24.05.2011 р. N 597/2011 Концепція розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні передбачала з метою побудови повноцінної системи кримінальної юстиції щодо неповнолітніх необхідність забезпечення ефективного правосуддя щодо них з урахуванням вікових, соціально-психологічних, психофізичних та інших особливостей розвитку (п. 2 абз. 5 розд. 1 «Загальні завдання розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх») [120]. Положення про Міжвідомчу координаційну раду з питань правосуддя щодо неповнолітніх від 24.05.2017 р. № 357 встановлює, що одним з основних завдань МКР ППН є підготовка пропозицій стосовно запровадження ефективного правосуддя щодо неповнолітніх правопорушників з урахуванням вказаних особливостей їхнього розвитку (пп. 4 п. 3) [197]. Національна стратегія реформування системи юстиції щодо дітей на період до 2023 року, схвалена Розпорядженням КМУ від 18.12.2018 р. № 1027-р, відзначає, що Україною

зроблено певні кроки для запровадження індивідуального виховного підходу під час призначення покарань та їх виконання на противагу каральному підходу (абз. 1 підрозд. 3 «Призначення покарання неповнолітнім та його виконання» розд. 7 «Захист прав дітей у кримінальному провадженні») [171]. У Проекті ЗУ «Про юстицію, дружню до дитини» від 03.06.2021 р. № 17974/0/2-21 підкреслено, що заходи відповідальності, що застосовуються до дитини мають бути пропорційними (співрозмірними) вчиненому дитиною діянню, враховувати індивідуальні особливості дитини, відповідати потребам дитини з огляду на її вік, стать, фізичні та психологічні особливості (ч. 10 ст. 2) [218].

Соціально-правове призначення згадуваних нами у підрозділі 1.3 та Додатку Б законних інтересів полягає у тому, що вони дозволяють забезпечити індивідуальний підхід до засуджених при стимулюванні їхнього виправлення та ресоціалізації у процесі відбування покарання. Міжнародні стандарти вимагають врахуванням індивідуальних особливостей неповнолітніх ув'язнених при застосуванні до них ЗДВ, закріплюючи принцип індивідуалізації, для чого, зокрема, передбачають укладення індивідуальних планів і програм для кожного засудженого, у т. ч. на підставі психологічних, педагогічних і соціальних оцінок і звітів, а також принцип співрозмірності застосовуваних заходів як обставинам і тяжкості вчиненого неповнолітнім правопорушення, так і особливостям його особистості.

Попри те, видається, що і на сьогодні при застосуванні до неповнолітніх ув'язнених ЗДВ індивідуальні особливості особистості кожного з них враховуються не в повній мірі, без науково-дослідницького підґрунтя та комплексного підходу до означеного завдання, що, відтак, спричинює малоефективність чи й взагалі недовірливість призначених їм заходів заохочення і стягнення. Очевидно, саме тому заступник начальника Управління ресоціалізації та соціальної реабілітації ДПВКП – начальник відділу СВІР Управління В. Стаднік на офіційній зустрічі, що відбулася 18 грудня 2020 р., висловився щодо актуальності питання розробки корекційних програм роботи з неповнолітніми в місцях позбавлення волі, а також щодо необхідності постійного системного вивчення та проведення різноманітних досліджень процесів і закономірностей у відбутті покарання неповнолітніми [208].

Варто наголосити, що законодавець також встановлює, що виконання і відбування покарань ґрунтуються на принципі раціонального застосування примусових заходів і стимулювання правослухняної поведінки (ст. 5 КВК України). Раціональне застосування засобів виправлення полягає у цілеспрямованому виховному впливі на засуджених на підставі оптимального співвідношення правового примусу та заохочення зі зважанням на їхні типові та індивідуальні особливості [262, с. 25; 260, с. 306; 169, с. 23]. У цьому випадку реалізується метод індивідуалізованого психолого-педагогічного впливу на засуджених. Цей метод виходить за межі принципу індивідуалізації покарання, але реалізується у суворо визначених правових рамках. А принцип індивідуалізації виконання покарання якраз сприяє реалізації нерозривно пов'язаного з ним принципу раціонального застосування примусових заходів (у т. ч. стягнень. – *Примітка Т. Б.*) і стимулювання правової поведінки [226, с. 138] (зокрема, шляхом заохочень).

Поняття індивідуалізації виконання покарання вперше вжив учений І. І. Карпець ще у 1961 р., розуміючи під ним врахування в місцях позбавлення волі особливостей особистості засудженого та характеру вчиненого ним діяння під час визначення режиму тримання й організації роботи з виправлення і перевиховання засудженого [98, с. 137-138]. На засадничому значенні індивідуального підходу до особи засудженого при здійсненні його виправлення і ресоціалізації в цілому та при застосуванні до нього ЗДВ зокрема акцентують увагу ціла низка науковців. Так, теоретик КВП Ф. Р. Сундуров зазначав, що правильне застосування заходів стягнення і заохочення обов'язково вимагає глибокого пізнання особистості кожного засудженого [275, с. 5]. Інший науковець М. А. Єфімов наголошував, що для того, щоб кожний захід заохочення був максимально корисним, його застосування передбачає індивідуальне вивчення засуджених [73, с. 74]. Представниця науки юридичної психології І. О. Ярмиш стверджує, що практика пенітенціарних установ свідчить, що ефективність виправлення і перевиховання неповнолітніх ув'язнених безпосередньо пов'язана з тим, наскільки обґрунтовано і правильно будується і здійснюється індивідуальний підхід у процесі ресоціалізації таких осіб [325, с. 3]. Інша дослідниця ресоціалізаційної і постпенітенціарної

педагогіки І. Є. Курляк підкреслює, що у процесі вибору конкретних процедур ресоціалізаційної діяльності, а також подальшого застосування її конкретних форм і методів велике значення має індивідуальна діагностика кожного засудженого. Процедура такої діагностики ґрунтується на різних методах збирання інформації, передусім на основі вивчення особистої документації, спостереження та розмов із засудженим, виконання ним психологічних тестів тощо. На підставі отриманих даних визначаються ключові проблеми у структурі особистості засудженого і його поведінці, встановлюється специфіка його соціальної ситуації, першочергові потреби і відповідно до цього підбираються оптимальні форми, методи і засоби пенітенціарної ресоціалізації [135, с. 505].

Польський науковець Т. Вах зауважує, що внаслідок здійснення процедури діагностики оформлюється характеристика засудженого, яка стосовно неповнолітніх повинна обов'язково містити такі відомості: 1) демографічні дані: вік і стать, середовище походження, місце проживання, сімейний стан, побутові умови, спосіб життя, фінансовий стан, освіту, місце навчання/праці; конфлікт із законом (попередні судимості); 2) стан фізичного і психічного здоров'я, у т. ч. вміння налагоджувати контакти, задатки, здібності та вміння, зацікавлення і схильності до професійної діяльності, спосіб проведення вільного часу тощо; 3) характеристика особистості, зокрема темпераменту, домінуючих емоцій та способу їхнього вираження і контролю, потреб, рівня тривожності, рівня імпульсивності, рівня агресивності, мотивації діяльності, цінностей; 4) характеристика сімейного середовища: освіта та місце праці батьків, емоційні зв'язки з родичами, цінності, форми і методи сімейного виховання; наявні в родині патології (розлучення, алкоголізм, насильство, бідність, безробіття, злочинність); 5) характеристика оточуючого середовища ровесників: наявність друзів, участь у криміногенних групах, приналежність до в'язничної субкультури, позиція у групі; 6) пропозиції щодо вибору корекційних засобів [335, с. 143-144]. Звернемо увагу, що у нашому дослідженні ефективності ЗДВ, застосовуваних до неповнолітніх осіб, засуджених до позбавлення волі, ми, ґрунтуючись на принципі індивідуалізації як засобу ефективізації таких заходів, враховуємо більшість із пропонованих згаданим вченим

даних психодіагностичного обстеження неповнолітніх ув'язнених за цілою низкою показників кількох методик, чому присвячено розділ 4 роботи.

Відзначимо, що соціально-виховна, у т. ч. психологічна, робота персоналу органів й УВП та інших соціальних інституцій, яка покликана стимулювати правослухняну поведінку, повинна здійснюватися як один з основних засобів виправлення і ресоціалізації засуджених (ч. 3 ст. 6 КВК України) теж на засадах індивідуального підходу до особи засудженого, відповідно до ч. 4 вказаної статті. СВР спрямована на формування та закріплення в засуджених прагнення до заняття суспільно корисною діяльністю, сумлінного ставлення до праці, дотримання вимог законів та інших прийнятих у суспільстві правил поведінки, підвищення їхнього загальноосвітнього і культурного рівнів (абз. 2 ч. 1 ст. 123 КВК України). Вона призначена сприяти становленню засуджених на життєву позицію, яка відповідає правовим нормам і вимогам суспільно корисної діяльності (ч. 1 ст. 124 КВК України). Варто констатувати, що поняття «СВР» є комплексним, де такі складові, як соціальна робота і виховна робота тісно взаємопов'язані, так як соціальна робота здійснюється з метою ресоціалізації, а виховна робота – з метою виправлення засуджених.

Виховна робота організовується адміністрацією УВП на основі детальних планів, навчально-педагогічних рекомендацій та інших документів, які розробляються у відповідних структурах кримінально-виконавчої системи, покликаних зробити процес виховного впливу на засуджених комплексним та ефективним [261, с. 412]. Відтак, вважаємо, окремі висновки та пропозиції щодо ефективізації ЗДВ щодо неповнолітніх ув'язнених, котрі сформульовано у нашому дослідженні, варто взяти до уваги при розробці таких планів, рекомендацій, методичних матеріалів тощо відповідними уповноваженими інституціями.

Проведення СВР включає цілий комплекс різноманітних принципів, засобів, методів та прийомів застосування виховних заходів. На практиці органами та УВП застосовуються способи і методи виховного впливу на засуджених, засновані на категоріях психології і педагогіки, у т. ч. пенітенціарної [262, с. 31]. На це прямо вказує і законодавець, зазначаючи, що СВР із засудженими організовується в

індивідуальних, групових і масових формах на основі психолого-педагогічних принципів і методів (ч. 2 ст. 124 КВК України), до яких, зокрема, належать заохочення і стягнення як методи додаткової мотивації та стимулювання поведінки [206; 184, с. 93, 95-97; 277, с. 87].

Безпосередня організація СВР покладена на СПС УВП. Національна стратегія реформування системи юстиції щодо дітей на період до 2023 року від 18.12.2018 р. № 1027-р наголошує, що для забезпечення ефективної роботи з ресоціалізації неповнолітніх необхідно запровадити стандарти організації СВР з ними, а також підвищити професійний потенціал працівників СПС УВП (п. 1 і 4 абз. 3 підрозд. 4 «Ресоціалізація неповнолітніх» розд. 7 «Захист прав дітей у кримінальному провадженні») [171]. Щоправда, відповідно до настанов міжнародних стандартів, котрі рекомендують впроваджувати такі системи контактів і методів керівництва, які б сприяли встановленню позитивних стосунків між усім персоналом і засудженими задля досягнення мети виправлення і ресоціалізації останніх, вважаємо, що усі категорії персоналу – від вихователя до начальника УВП – повинні брати участь у виховному процесі із засудженими, проте найбільш значущою має бути роль саме психолога. Разом з тим, звернемо увагу, що, наприклад, опитувані В. Г. Павловим у 2014 р. засуджені різних УВП заявили, що в організації виховних заходів колонії повинні бути задіяні такі служби (ними було обрано кілька варіантів відповідей): спеціально навчені прийомам і методам виховної роботи – 82 %, вихователі та психологи – 56 %; всі служби – 8 % [183, с. 108]. Отже, як бачимо, значення фахівців, зокрема психологів і педагогів, при здійсненні СВР, у т. ч. при застосуванні ЗДВ, зокрема до неповнолітніх ув'язнених, важко переоцінити.

Це зумовлює потребу у ширшому залученні до діяльності виховної колонії передусім, на наше переконання, психологів та, відтак, в їхній змістовнішій і якіснішій роботі. А тому викликає подив, що законодавцем передбачено функціонування у структурі виховної колонії лише 1 практичного психолога, причому незалежно від кількості ув'язнених: чи до 300 осіб, чи 301-600, чи понад 600 осіб [280]. Такий приголомшливо мізерний норматив, зважаючи на специфіку потреб у психологічній допомозі і постійному психологічному супроводі такої

особливо уразливої категорії, як неповнолітні, які мають вікові психічні особливості, а тим паче, котрі перебувають в умовах ізоляції, а відтак мають часто нестійку психіку та, очевидно, різні особисті проблеми психологічного характеру, а крім того, безсумнівно, опиняються у різних конфліктних ситуаціях, спричинених в'язничною субкультурою, безперечно є вкрай необґрунтованим. Тому наше дослідження стане, зокрема, підтвердженням необхідності підвищення значення пенітенціарних психологів, котрі є фахівцями з психології саме неповнолітніх, та, відповідно, запровадження достатньої, оптимальної кількості таких посад у штаті виховної колонії, оскільки саме їм ми надаємо визначальну роль у встановленні соціально-психологічних особливостей особистості засуджених, зокрема у виявленні їхнього ставлення до ЗДВ, а отже у визначенні ступеня ефективності для кожного неповнолітнього ув'язненого конкретного виду ЗДВ.

Зауважимо, що позаштатним, постійно діючим органом у структурі колонії є методично-виховна рада (надалі – МВР), головним завданням якої є надання методичної та практичної допомоги персоналу установи, зокрема начальнику відділення СПС, в організації соціально-психологічної роботи із засудженими (п. 9 розд. II Положення про СПС [195]), а також вироблення рекомендацій щодо вдосконалення практики застосування основних засобів виправлення і ресоціалізації засуджених та організації діяльності колонії. До складу такої ради входять найдосвідченіші працівники системи виконання покарання; а за рішенням начальника колонії до участі у її роботі можуть також долучатися з правом дорадчого голосу представники громадських та релігійних організацій, які беруть активну участь у роботі із засудженими [41, с. 158].

Доцільно звернути увагу, що практика діяльності пенітенціарних установ та проведене у 2012 р. дослідником реалізації УВП принципу індивідуалізації виконання покарання у виді позбавлення волі М. С. Пузирьовим анкетування співробітників СПС колоній засвідчило, що найефективнішою формою СВР є саме індивідуальна [224, с. 117; 227, с. 174], яка має здійснюватися на основі вивчення та з урахуванням індивідуальних соціально-психологічних і педагогічних особливостей особистості засуджених [255, с. 186]. Відтак, законодавець

передбачає, що у процесі СВР стимулювання правослухняної поведінки засуджених здійснюється за допомогою програм диференційованого виховного впливу із врахуванням, передусім, їхньої поведінки (ч. 4 ст. 123 КВК України), а також можливості виховної функції заходів заохочення і стягнення (ч. 5 названої статті).

Законодавчо встановлено, що всі новоприбулі до колонії засуджені упродовж 14 діб перебувають у дільниці карантину, діагностики і розподілу (ч. 2 ст. 94 КВК України), де вони підлягають, серед іншого, первинному психолого-педагогічному вивченню (ч. 1 ст. 95). За результатами, зокрема, первинної психодіагностики і психолого-педагогічного вивчення, а також на підставі кримінологічної і кримінально-правової характеристики, оцінки ризиків вчинення повторного кримінального правопорушення на кожного засудженого складається індивідуальна програма СВПР, яка затверджується начальником колонії та реалізується, у т. ч., за допомогою програм диференційованого виховного впливу (ч. 2 ст. 95 КВК України, абз. 1 п. 9 розд. I Положення про СПС [195]). А надалі засуджені утримуються в дільниці ресоціалізації, де вони розподіляються по відділеннях СПС (ст. 96 КВК України). Щоправда, тут варто акцентувати увагу, що здебільшого характеристики на засуджених складаються за однією формою (шаблоном) та не містять чіткої і концентрованої інформації про особу неповнолітнього ув'язненого. Притому, зразки різноманітних формулювань, які можуть застосовуватися у характеристиках, наведені у Методичних рекомендаціях ДДУПВП 2008 р., що накладає певні штампи на них. Індивідуальні програми теж ведуться формально [318, с. 249-250; 3, с. 58].

Зауважимо, що індивідуальну програму СВР із повнолітнім засудженим складає начальник відділення СПС (який водночас за посадою є заступником начальника колонії з СВПР) спільно із самим засудженим, зрозумілою для нього мовою, з урахуванням його віку, рівня розвитку, життєвого досвіду, сформованих життєвих навичок (абз. 3 п. 2 розд. I Положення про СПС) [195]. А індивідуальну програму СВР із неповнолітнім засудженим складає старший вихователь чи вихователь за обов'язкової участі засудженого, та затверджує начальник виховної колонії. Притому до розробки цієї програми мають бути залучені інші фахівці установи залежно від потреби, яку визначає старший вихователь чи вихователь (абз.

1 п. 5 розд. X Щоденника) [311]. З метою контролю результатів реалізації індивідуальних програм роботи із засудженими, фіксації соціально-виховних та психологічних заходів у виховних колоніях ведеться Щоденник (абз. 10 п. 9 розд. I Положення про СПС), форма якого затверджена названим Положенням. У розд. II Щоденника міститься соціально-демографічна та психологічна характеристика засудженого. Доцільно зауважити, що психодіагностику засудженого за схожими показниками пропонує згадуваний вище польський дослідник Т. Вах; а також за подібними показниками нами проведено дослідження ефективності застосування ЗДВ до неповнолітніх ув'язнених.

Наголосимо, що, як вже вказувалося у підрозділі 2.2 дослідження, начальник відділення СПС зобов'язаний щоквартально здійснювати оцінювання поведінки засуджених та надавати пропозиції адміністрації установи для прийняття вмотивованого рішення про доцільність або недоцільність застосування до засуджених заходів заохочення (п. 12 розд. III Положення про СПС). А також він має право вносити керівництву колонії пропозиції щодо застосування до засуджених заходів стягнення (абз. 1 п. 5 розд. II) [195].

У контексті розглядуваного зазначимо, що СПС була створена у системі УВП у 1991 р. з метою впровадження нових форм і методів у виховну роботу з засудженими до позбавлення волі, вивчення їх на підставі індивідуальних програм психолого-педагогічного впливу [262, с. 417]. До її складу входить психолог, повноваження якого визначені Типовими посадовими обов'язками психолога установи виконання покарань та слідчого ізолятора, затвердженими наказом Мінюсту від 04.11.2013 р. № 2300/5 [279]. Він здійснює, зокрема, психодіагностичну функцію, яка полягає у вивченні й узагальненні особистісних та групових характеристик засуджених, спрямованих на визначення індивідуально-психологічних особливостей їхньої поведінки, а також у встановленні наявності у них тих чи інших психологічних якостей (п. 7 розд. III). Щоправда, варто зазначити, що зазвичай такий психологічний аналіз становить лише стислу характеристику темпераменту особи ув'язненого, долучену до його індивідуальної програми [318, с. 249-250; 3, с. 58]. Психолог зобов'язаний, посеред іншого, розробляти спільно з

іншим персоналом СПС виховних колоній щоденники СВІР з неповнолітнім засудженим (п. 3 Розділу V). Звернемо увагу, що психолог, як вже вказувалося у підрозділі 2.2 дослідження, має право надавати свої пропозиції щодо доцільності прийняття тих чи інших рішень стосовно засуджених (п. 5 розд. IV) [279], а отже, у т. ч., і щодо застосування до неповнолітніх ув'язнених певних ЗДВ. Проте, варто наголосити, що вони, як правило, не враховуються у практиці роботи із засудженим, принаймні це не відображається у програмі [318, с. 249-250; 3, с. 58].

Поза тим, як бачимо, як начальник відділення СПС, так і психолог мають право подавати адміністрації колонії пропозиції щодо застосування до засуджених ЗДВ, а тому, на наше переконання, саме їхня активна і, головне, фахова участь у цьому процесі сприятиме ефективізації застосування таких заходів до неповнолітніх осіб, засуджених до позбавлення волі. Притому, можемо підсумувати, що власне принцип індивідуалізації виконання покарання виступає засобом досягнення мети справедливості, доцільності й ефективності застосування ЗДВ до неповнолітніх ув'язнених.

3.2. Зміст і значення соціально-психологічних властивостей засудженого як засобу підвищення ефективності заходів заохочення і стягнення, застосовуваних до неповнолітніх ув'язнених

Оголошення законодавцем виправлення і ресоціалізації засуджених головною метою КВЗ України (ч. 1 ст. 1 КВК України) [130], а відтак і будь-якого покарання, у т. ч. позбавлення волі, а отже і ЗДВ (ч. 2 ст. 1 КВК України) щодо неповнолітніх ув'язнених, надає як виконанню покарань в цілому, так і застосуванню таких заходів зокрема очевидну педагогічну спрямованість [274, с. 165].

Тому не випадково в нормах КВП знаходять відображення багато важливих психолого-педагогічних вимог, зокрема передбачаються індивідуалізація виконання покарання та здійснення виправно-виховного впливу, закріплюються основні

правила поведінки засуджених, встановлюються порядок та умови використання виховної роботи як основного засобу виправлення та ресоціалізації засуджених.

Психолого-педагогічні передумови ефективності виховного впливу на засуджених не можна розглядати у відриві від основних засобів її забезпечення (режиму, СВР та ЗДВ, котрі, на наше переконання, виступають водночас як засобом забезпечення режиму, так і способом здійснення виховної роботи щодо засуджених. – *Примітка Т. Б.*), оскільки облік та використання даних як загальної і соціальної психології і педагогіки, так і пенітенціарних психології і педагогіки повинні здійснюватися якраз при застосуванні цих засобів [274, с. 166].

Так як характер позитивних змін особи засудженого, що лежать в основі виправлення та ресоціалізації, значною мірою визначається його особливостями як об'єкта та суб'єкта виховання, виникає необхідність у розробці науково обґрунтованої методики вивчення його особистості. Вміння досягнути і вивчити особистість засудженого, всебічність і глибина знань про неї є найважливішою передумовою ефективності застосування покарання та заходів виховного впливу, зокрема ЗДВ. Представниця науки юридичної психології І. О. Ярмиш стверджує, що поведінка неповнолітніх засуджених в умовах примусової ізоляції фактично відображає ті ж індивідуально-особистісні особливості, які проявилися і у їхніх протиправних діях. Тому при обґрунтуванні системи заходів соціально-психологічного впливу необхідне врахування цілої низки характеристик особистості неповнолітніх правопорушників та особливостей їхніх поведінкових реакцій [325, с. 3]. А авторитетний представник науки кримінального і КВП Ф. Р. Сундуров, керівник наукової школи «Проблеми меж диференціації та індивідуалізації покарання у кримінальному праві» та автор низки методологічних праць з цієї проблематики акцентує, що оптимальність тих чи інших психолого-педагогічних засобів і методів впливу вирішальною мірою зумовлюється соціально-типовими та індивідуально-психологічними параметрами особистості засудженого, тому при вивченні особи ув'язненого корисно звертати увагу і на його реакції при застосуванні заходів заохочення та стягнення [274, с. 168, 169].

Зауважимо, що в юридичній літературі не завжди однозначно трактуються соціально-психологічні явища, проте, ми переконані, що наукові, і зокрема методологічні, напрацювання пенітенціарної психології і педагогіки заслуговують особливої уваги при вивченні окремих проблемних питань науки КВП, а у контексті нашого дослідження – при визначенні ефективності застосування ЗДВ до неповнолітніх ув'язнених.

Варто відзначити, що одним із перших до дослідження соціально-психологічних аспектів правозастосовчої діяльності звернувся вчений Є. П. Шикін. Він пропонував аналізувати соціально-психологічні моменти у рамках системи «потреба-інтерес-воля-результат». Оскільки мотивація та прийняття рішення відбуваються не лише під впливом внутрішніх, а й зовнішніх факторів, вони теж набувають соціально-психологічного значення. Відтак, науковець наголошував на значенні поглибленого дослідження темпераменту та складніших психічних процесів при правозастосуванні [303, с. 98]. Відома дослідниця психології К. В. Шорохова відзначала, що в основі соціально-психологічного розуміння особи лежить характеристика соціального типу особистості як специфічного утворення, продукту соціальних обставин, її структури, рольових функцій особистості, її впливу на суспільне життя [309, с. 66].

Згадуваний Ф. Р. Сундуrow наголошує, що правильне визначення кола соціально-психологічних феноменів має важливе методологічне значення для встановлення та використання додаткових засобів у забезпеченні ефективності позбавлення волі. Адже ігнорування особистості засудженого як важливої соціально-психологічної ланки кримінально-виконавчого механізму може спричинити «недобір» виховних засобів, які при кваліфікованому підході мали б бути використані у практичній діяльності. Науковець зауважує, що фактично до середини 70-х рр. ХХ ст. соціально-психологічні проблеми виконання покарання залишалися в тіні, оскільки вважалося, що передбачений набір виправних та виховних засобів сам по собі повинен зумовлювати бажані результати – без необхідного обліку тих, на кого цей вплив розрахований [274, с. 85-86].

Щоправда, на сьогодні вже утвердилося розуміння того, що без знання та використання даних соціально-психологічних особливостей засудженого неможливо проводити конкретну та дієву виховну роботу, особливо у сфері виконання позбавлення волі (а відтак, і застосування ЗДВ щодо ув'язнених, у т. ч. неповнолітніх. – *Примітка Т. Б.*), в якій переплітаються та співіснують дуже складні і суперечливі соціально-психологічні моменти та взаємопов'язані аспекти і сторони соціального й індивідуального життя [274, с. 86]. Так, одним з перших поряд з об'єктивним виділив і суб'єктивний момент покарання О. О. Наташев [167, с. 6]. Останній отримав надалі поглиблене вивчення у працях В. О. Єлеонського, який досліджував проблеми ставлення засуджених до покарання та підвищення ефективності їхнього виправлення та перевиховання у місцях позбавлення волі [71; 72]. Г. О. Злобін також визнавав критерієм ефективності виправлення засудженого його суб'єктивне ставлення до призначеного покарання, оцінку ним справедливості та доцільності зазначеного покарання [85, с. 66]. Ф. Р. Сундуров теж вказував, що вибір тих чи інших засобів оптимального педагогічного впливу на засуджених передбачає передусім їхню індивідуалізацію, а тому значною мірою залежить від ставлення ув'язненого до призначеного покарання [274, с. 171], а отже і до застосовуваних до нього ЗДВ. На розкритті значущості такого ставлення ми детальніше зупинимося нижче.

Необхідність залучення у процесі виконання позбавлення волі даних про соціально-психологічні особливості засудженого диктується, по-перше, тим, що реалізація цього покарання тягне створення навколо засудженого специфічного соціально-психологічного мікроклімату, породжує у нього якісно нову мотиваційну систему. А по-друге, відбуваючи позбавлення волі, особа відчуває на собі вплив різних за своєю природою та спрямованістю виправних та виховних заходів, притому виховний вплив здійснюється адміністрацією УВП не лише безпосередньо на особистість засудженого, а й на колектив засуджених загалом, а через нього і окремих його членів [274, с. 86], чим забезпечується така мета покарання в цілому та застосування ЗДВ зокрема, як спеціальне та загальне запобігання вчиненню нових кримінальних правопорушень. Тому серед соціально-психологічних умов

ефективності виконання позбавлення волі, а відтак, і застосування ЗДВ необхідно виділяти такі фактори: а) враховувати соціально-психологічні властивості особистості засудженого; б) вивчати й управляти мотиваційною сферою особистості як спонукальним механізмом поведінки засудженого [274, с. 87], значення якої ми детальніше висвітлимо нижче у нашому дослідженні. Відповідно, виховна робота із засудженими повинна відбуватися з використанням диференціації її засобів і методів на підставі індивідуального підходу, залежно від соціально-психологічних властивостей особистості засудженого, зокрема її ціннісних орієнтацій, внутрішньої особистої мотивації, ставлення до ЗДВ тощо, що зумовлюватиме більш конкретний, цілеспрямований, а отже, й ефективніший виховний вплив на засуджених [274, с. 156]. Вивчення особистості засудженого як прийом індивідуалізації виконання покарання має бути спрямоване на виявлення її особливостей, актуальних для визначення юридико-педагогічної стратегії стосовно кожного окремого засудженого у процесі відбування покарання [223, с. 199], зокрема при виборі найоптимальніших і найдієвіших для конкретного ув'язненого ЗДВ.

Вважаємо, що усі означені вище фактори (соціально-психологічні особливості особистості засудженого, внутрішня мотивація особистості ув'язненого та його ставлення до заохочень і стягнень) є визначальними і при оцінюванні ефективності застосування ЗДВ до неповнолітніх ув'язнених, відтак саме їхньому аналізу присвячено розділ 4 нашого дослідження.

Для успішного виховного впливу та проведення ефективної психолого-педагогічної роботи з неповнолітніми ув'язненими необхідно з'ясувати насамперед такі їхні соціально-психологічні властивості, як соціально-демографічні характеристики цих осіб. А саме: стать, склад сім'ї, в якій виховувався неповнолітній (повна чи неповна), освіта, матеріальний стан родини, наявність чи відсутність власного житла, соціальний статус батьків, фізичне і психічне здоров'я членів родини, стосунки між членами сім'ї, асоціальний спосіб життя членів родини (зловживання наркотиками, алкоголем, схильність до протиправних дій, сексуальна розбещеність тощо), наявність постійної роботи тощо [206, с. 121]. Аналіз цих ознак дає змогу виявити умови формування особистості неповнолітнього ув'язненого та

визначити їхній вплив на його протиправну поведінку, у т. ч. вже під час відбування покарання, а відповідно, і простежити їхнє значення при оцінюванні ефективності застосовуваних до них ЗДВ. Отож, дослідженню багатьох соціально-демографічних особливостей неповнолітніх, позбавлених волі, ми приділили увагу у підрозділі 4.2 нашої роботи. А крім того, очевидно, що для результативної виховної роботи з неповнолітніми ув'язненими, а відтак, для їхнього успішного виправлення і ресоціалізації треба обов'язково вивчити їхні психологічні характеристики, аналіз яких доцільно здійснювати на підставі комплексу методик, укладених для визначення особистісних ознак темпераменту і характеру, оформлення психологічного портрету особистості тощо, котрі варто враховувати при виборі найефективніших для конкретної неповнолітньої особи, засудженої до позбавлення волі, заходів заохочень та стягнень. А тому низка суттєвих психологічних особливостей неповнолітніх ув'язнених теж розкрита нами у згаданому підрозділі 4.2 дослідження.

У цьому контексті звернемо увагу, що деякі міжнародні стандарти щодо особливостей застосування ЗДВ до неповнолітніх ув'язнених акцентують на необхідності соціально-психологічної діагностики таких осіб у пенітенціарній установі, а саме Європейські правила стосовно неповнолітніх правопорушників (п. 5, п. «а» п. 62.6) [333], Гаванські правила (п. 27) [205], Керівні принципи Комітету міністрів РЄ щодо правосуддя, дружнього до дітей (§ 16 і 17 підрозділу «А. Загальні елементи правосуддя, дружнього до дітей» розділу IV «Правосуддя, дружнє до дітей, до, під час та після судового розгляду») [101, с. 23], про що детальніше викладено у Додатку Б. Зауважимо, що схожу пропозицію про вироблення і схвалення відповідним уповноваженим органом єдиної, уніфікованої методики психодіагностики неповнолітніх ув'язнених з метою використання її при оцінюванні ефективності тих чи інших ЗДВ, застосовуваних до цих осіб, сформульовано нами у підрозділах 4.2 і 4.3 дослідження.

З огляду на викладене вище безсумнівно важливе значення має аналіз морально-психологічного стану особи неповнолітнього засудженого, що дозволить пізнати внутрішню сутність такої особистості. Вважаємо, що його вивчення дає

змогу створити цілісний психологічний портрет неповнолітнього ув'язненого, встановити причини його протиправної поведінки, у т. ч. і під час відбування покарання, та, відповідно, спланувати ефективні заходи індивідуального виховного впливу та психолого-педагогічної роботи з такими особами для їхнього виправлення і ресоціалізації загалом та при застосуванні до них заохочень і стягнень зокрема.

До морально-психологічних ознак особистості належать переконання особи, установки, ціннісні орієнтації, особливості емоційної, вольової й інтелектуальної сфер. Зasadничим для пізнання морально-психологічних властивостей і якостей неповнолітніх ув'язнених, на нашу думку, є необхідність розкрити їхнє ставлення до застосовуваних до них ЗДВ, а також мотиваційну сферу таких осіб, у т. ч. у контексті таких заходів, що застосовуються до них, що здійснено нами у підрозділі 4.2 роботи. А в межах цього підрозділу висвітлимо загальну характеристику цих морально-психологічних ознак особи.

Ставлення є категорією психології, воно відображає внутрішню сторону діяння, це суб'єктивне сприйняття об'єктивної реальності. Ставлення визначається особистим досвідом особи, її переживаннями, цінностями. Психолог О. О. Бодальов зазначає, що ставлення виявляється через власні дії, справи, вчинки людини, ставлення поряд із здібностями зумовлює поведінку особистості, постаючи у формі її потреб, інтересів, схильностей [21, с. 5-9]. Саме через усвідомлення власного ставлення в особи виникають певні емоції, які своєю чергою можуть стати поштовхом до дії, до розвитку; ставлення слугує причиною зовнішньої активності особи; воно є свого роду відображенням її сприйняття зовнішнього світу, оцінкою нею різноманітних факторів, ситуативних впливів.

Поняття «ставлення особистості» у психологію увів психолог О. Ф. Лазурський, визначивши ставлення як структурний компонент спрямованості особистості. У 1912 р. О. Ф. Лазурський опублікував у співавторстві з відомим філософом С. Франком «Програму дослідження особистості в її ставленнях до середовища». Автори обґрунтовують, що індивідуальність людини характеризується не тільки своєрідністю її внутрішніх психічних функцій, на зразок особливостей її пам'яті, уяви, уваги тощо, а й не меншою мірою її ставленням до оточуючих її явищ.

Ставлення особистості до різного роду зовнішніх подразників, на їхню думку, може бути позитивним, негативним або нейтральним.

У психологічній структурі ставлення виділяються емоційний, поведінковий і мотиваційний компоненти. Усвідомлення особистістю власного ставлення до різних речей і явищ завжди породжує певні емоції, через які активізується діяльність особи тієї чи іншої спрямованості [102, с. 81]. Ставлення, з одного боку, відображає внутрішню сторону діяння, а з іншого, є причиною зовнішньої активності особи, тобто мотивує особистість до дії.

У контексті нашого дослідження під різним ставленням неповнолітніх ув'язнених до ЗДВ ми розуміємо їхні власні оцінки щодо ефективності, дієвості, доцільності, впливовості і значущості для них конкретних видів ЗДВ.

Так, безперечно, що лише справедливе покарання (що є принципом кримінального і КВП) може мати виховний вплив, тож очевидно, що виховне значення стягнення незмірно підвищується, якщо сам засуджений сприймає його як справедливий, розумний захід. Більше того, іноді навіть заохочення, виражене у непристойній, грубій формі, не викликає в ув'язненого задоволення, і навпаки, часом покарання, незважаючи на небажані для нього наслідки, буває порівняно задоволеним. А отже, застосування ЗДВ зобов'язує дотримуватися певних як процесуальних, так і соціально-психологічних вимог [274, с. 172-173]. Щоправда, як вказує Ф. Р. Сундуrow, на практиці, на жаль, не завжди дотримуються психолого-педагогічні вимоги щодо застосування заходів заохочення, іноді вони застосовуються у масовому порядку, без врахування індивідуальних особливостей особистості [274, с. 174]. Тому, наголосимо, що саме індивідуальний підхід і врахування ставлення самого неповнолітнього ув'язненого має слугувати основою застосування ЗДВ. У цьому контексті варто відзначити, що власне на суб'єктивних відчуттях, сприйнятті самих ув'язнених акцентує увагу британська концепція та методологія MQPL (Вимірювання якості життя у пенітенціарній установі), автором якої є професорка Центру дослідження пенітенціарних установ при Кембриджському університеті Е. Ліблінг [45, с. 5]. Тож аналіз ефективності застосування ЗДВ до неповнолітніх ув'язнених має ґрунтуватися на думці, оцінці,

ставленні до них самого засудженого, що, тим паче, допоможе з'ясувати низку проблем, що стають на заваді виправленню та ресоціалізації цих осіб.

Мотивація є об'єктом вивчення таких наук, як психологія, соціологія, економіка та менеджмент. Вона є важливою умовою формування та становлення особистості. У широкому значенні мотивація становить не лише позитивне стимулювання (зокрема, у вигляді надання заохочення), а й виступає механізмом можливості застосування покарань, у т. ч. стягнень.

Під мотиваційною сферою особистості у психології розуміють сукупність мотиваційних спонукань у людини: диспозицій (мотивів), потреб, цілей, атитюдів ((англ. attitude – ставлення, установка) – це внутрішній стан готовності індивіда до дії, що передує поведінці; стійка схильність індивіда до певної активності у певній ситуації; а також система ціннісних орієнтацій особистості. – *Примітка Т. Б.*), поведінкових патернів, інтересів; складну систему різнохарактерних мотивів (мотиваційних установок, потреб, інтересів, бажань, ідеалів тощо), що відображають різні сторони діяльності людини та її соціальні ролі [167, с. 156], які безпосередньо детермінують людську діяльність [7, с. 172].

Мотиваційна сфера неповнолітніх визначає їхній життєвий шлях, безпосередньо впливає на діяльність, поведінку та їхнє ставлення до навколишнього світу. Мотивація є дуже важливою для становлення і розвитку особистості у підлітковому віці, адже саме тоді оформлюється ієрархія мотивів, виділяються домінуючі. У процесі формування особистості неповнолітніх правопорушників відбувається деформація їхніх мотиваційної та особистісної сфер. Мотиваційна сфера різних категорій неповнолітніх правопорушників має свої властивості та є психологічним чинником, який поряд з іншими є причиною скоєння злочину [22]. Тому так важливо вивчати і проводити аналіз психологічних особливостей особи правопорушника, оскільки саме через розкриття цих характеристик можна визначити ціннісні орієнтації особистості, які є основою її мотиваційної сфери і, зокрема, рушійною силою, яка викликає в неї бажання вчинити правопорушення, у т. ч. вже і під час перебування в ув'язненні, а крім того вони впливають на становлення конкретного типу внутрішньої мотивації особистості неповнолітнього

засудженого – на досягнення успіху або ж, навпаки, на уникнення невдач, – які ми розглянемо детальніше нижче. Як зазначає фахівець у сфері юридичної психології О. М. Павлик, врахування мотиваційної сфери різних категорій неповнолітніх ув'язнених дозволить розробляти диференційовані та ефективні програми виховного впливу [182, с. 19], зокрема сприятиме виробленню індивідуального підходу при застосуванні до них тих чи інших ЗДВ, що, відтак, зумовлюватиме ефективізацію таких заходів. Дослідники цієї проблематики Ф. Р. Сундуоров і В. Ф. Пірожков теж підкреслювали, що врахування особливостей мотиваційної системи особистості засуджених має бути однією з необхідних умов успішного досягнення такої мети покарання, як виправлення та ресоціалізація [274, с. 190-191; 187, с. 3]. Знаючи справжні мотиви вчинку, вихователь може уникнути формалізму у дисциплінарному впливі на засудженого та оцінці його поведінки [187, с. 8]. Тому у межах нашого дослідження вважаємо слушним приділити увагу висвітленню особливостей мотиваційної сфери особистості засудженого.

Мотивація досягнення (франц. *motif* – причина, що спонукає, лат. *movere* – рухати) як прагнення досягти найкращого вирішення складних проблем [143, с. 543] є одним із різновидів мотивації діяльності, яка пов'язана з потребами індивіда досягати успіхів та уникати невдач [88, с. 25]. Під мотивацією досягнення у психології розуміють сукупність цілей, потреб і мотивів, які стимулюють людину прагнути до досягнення мети у всіх сферах життєдіяльності та бути активною в її досягненні. Важливим предиктором поведінки в ситуаціях досягнення виступають пов'язані з досягненнями когніції (тобто знання та уявлення) людини. Те, що людина думає про причини успіхів і невдач, про роль здібностей і зусиль, а головне про ступінь підконтрольності їй ситуації досягнення, є важливим фактором, який значною мірою визначає поведінку людини, її наполегливість й ентузіазм щодо поставленого завдання, а відтак впливає на становлення мотивації до досягнення успіху або ж, натомість, до уникнення невдач. Такі дві протилежні мотиваційні тенденції у складі мотиву досягнення, як прагнення до успіху та до уникання невдачі вперше виділили американські психологи Д. Мак-Клелланд [331] і Д. Аткинсон [326; 331] та німецький психолог Х. Хекхаузен [330] [77, с. 56].

Поведінка людей з цими полярними мотивами кардинально відрізняється. Як роз'яснено в психологічній літературі, особи, мотивовані на успіх, ставлять у своїй діяльності певну позитивну мету, досягнення якої розцінюють як успіх. Всі їхні зусилля спрямовані тільки на успіх у діяльності. Вони впевнені у своїх силах, у схваленні своїх дій, тому від діяльності отримують позитивні емоції. Особи цього типу зазвичай активні, ініціативні, якщо натрапляють на перешкоди, то шукають способи їхнього подолання. Продуктивність їхньої діяльності і ступінь активності мало залежать від зовнішнього контролю. Для них характерна наполегливість у досягненні мети. Вони схильні планувати своє майбутнє на великі проміжки часу. Такі особи правильно оцінюють свої здібності, успіхи і невдачі, вибирають професію, відповідну їхнім знанням, умінням і навичкам. Вони воліють брати на себе середні за складністю або й злегка завищені, хоча і здійсненні, зобов'язання. Ставлять перед собою реально досяжні цілі, якщо ж ризикують, то обережно. При виконанні завдань проблемного характеру, а також в умовах дефіциту часу результативність їхньої діяльності, як правило, покращується. Привабливість завдання для них зростає пропорційно його складності. Особливо це проявляється в добровільних, а не нав'язаних ззовні завданнях. У разі невдалого виконання завдання його привабливість залишається на колишньому рівні – вони зазвичай повертаються до його вирішення, а інтерес до нього підвищується. Такі особи оцінюють свої досягнення як щось закономірне і залежне тільки від їхніх умінь, знань і навичок.

Інакше поведуться люди, мотивовані на уникнення невдачі. Вони малоініціативні, для них мета діяльності полягає в униканні невдач, а не в успішному досягненні певних цілей. Такі особи невпевнені у собі, бояться критики, не вірять в успіх, всіляко уникають роботи, пов'язаної з можливою невдачею. Інтерес до завдання у них після його невдалого вирішення падає. Вони нерідко неадекватно визначаються в житті – це проявляється при виборі професії, де перевага віддається або занадто легким, або занадто складним професіям. Мають завищену або занижену самооцінку, нереалістичний рівень домагань. Такі особи звертаються до аналізу своїх здібностей тільки в разі невдачі, а свої досягнення

пояснюють збігом обставин, натомість прагнучі до успіху особистості таким способом пояснюють свою невдачу.

Отже, мотивація досягнення успіху – це стратегія поведінки людини, коли вона орієнтована на активність, досягнення результату, не боїться помилок, вживає різні дії та здатна до ризику. Мотивація уникнення невдачі полягає у протилежній поведінці людини – пасивності, остраху помилок і невдач, уникненні прийняття відповідальних рішень, страху ризику. Мотивація досягнення успіху має позитивний характер; дії людини спрямовані на те, щоб досягти конструктивних, позитивних результатів. Особам, мотивованим на успіх, властиве очікування успіху, вони впевнені в ньому. Робота у них викликає позитивні емоції. Максимальний ризик під час виконання завдань мотивованими на успіх особами викликає у них максимальну гордість при досягненні успіху. С. С. Занюк серед факторів, які визначають мотивацію досягнення успіху, виділяє прагнення людини досягти високих результатів, вибір складних завдань і прагнення до самовдосконалення [76, с. 278]. Деякі дослідники вказують, що мотивації успіху сприяють статус людини, співвідношення заохочень і покарань, психологічний клімат у колективі, усвідомлення власної корисності тощо [142, с. 320]. Натомість мотивація уникнення невдачі має негативне значення. Орієнтовані на невдачі люди уникатимуть складних і відповідальних завдань, побоюючись можливої поразки. Їхню діяльність визначає очікування неприємних наслідків.

Загалом варто підсумувати у контексті теми нашого дослідження, що особи, мотивовані на уникнення невдачі, прагнуть насамперед не зазнавати осуду, покарання, а отже і заходів стягнень. На противагу їм, особи, вмотивовані на досягнення успіху, позитивно сприймають як заохочення, так і стягнення. Адже стягнення для них є перешкодою, після якої така особистість ще більше зацікавлена у досягненні бажаної мети, сприймаючи стягнення лише як тимчасову перепону. З огляду на вказане, нагадаємо, що пенітенціарна педагогіка та низка науковців до методів додаткової мотивації і стимулювання поведінки, що є методами виховного впливу, відносять, зокрема, заохочення і покарання, у т. ч. стягнення [206; 184, с. 93, 95-97; 277, с. 87].

У межах розглядуваної проблематики доцільно відзначити ще такий аспект мотивації, що вона завжди є внутрішньо зумовленою, тобто ґрунтується на внутрішніх спонуках, однак залежить від зовнішніх впливів. А саме, обставини, умови, ситуації мають значення для внутрішньої мотивації особистості лише, якщо стануть значущими для неї, для задоволення її інтересів, потреб, бажань. Зовнішня мотивація (стимули, ситуації тощо) іноді може впливати на поведінку людини, не змінюючи внутрішню мотивацію, а лише активізуючи її. Так, при достатньому і тривалому впливі тип поведінки, що обирається спершу завдяки мотиваційній дії покарань та нагород (стягнень і заохочень. – *Примітка Т. Б.*), у подальшому дотримується вже без їхнього тиску і впливу, фактично за звичкою [277, с. 50]. Відтак, вважаємо, що така особливість впливу зовнішньої мотивації у вигляді заохочень і стягнень на поведінку, а згодом і внутрішню особистісну мотивацію засудженого повинна теж враховуватися при застосуванні ЗДВ до неповнолітніх ув'язнених, психіка яких, а отже й мотиваційна сфера, ще нестійкі внаслідок їхнього незрілого віку.

Висновки до Розділу 3

1. Законодавець подає, на нашу думку, дещо некоректне, надто широке тлумачення змісту поняття виправлення засудженого, яке полягає у процесі позитивних змін, котрі відбуваються в його особистості. Таке визначення містить психологічний підхід до оцінки ступеня виправлення особи, яким доволі складно, а фактично майже неможливо послуговуватись у практичній діяльності виховної колонії, адже малоймовірно підтвердити достовірність позитивних змін саме особистості засудженого.

Відтак, ми обґрунтовуємо доцільність вужчого розуміння розглядуваного поняття, а саме використання юридичного підходу до встановлення факту виправлення неповнолітнього ув'язненого, яке проявляється у правослухняній поведінці засудженого (навіть за умови недоведеності суттєвих змін його

особистості) та, відтак, невчиненні нових правопорушень, принаймні, під час відбування покарання.

2. Одним із головних засобів виправлення засудженого під час відбування покарання є застосування до неповнолітніх ув'язнених ЗДВ.

3. Отже, досягнення виправлення засудженого під час відбування покарання, на наше переконання, є свідченням справедливості, обґрунтованості і раціональності застосування тих чи інших заходів заохочень і стягнень до неповнолітніх ув'язнених та засадничим критерієм доцільності, дієвості й ефективності відповідних заходів.

4. Можемо констатувати, що система ресоціалізації неповнолітніх ув'язнених передбачає комплекс заходів та програм, реалізовуваних адміністрацією виховної колонії, які спрямовані на зведення до мінімуму негативних наслідків позбавлення волі та відмінностей між умовами життя у в'язниці та на волі, зміцнення соціально корисних зв'язків із рідними (через контакти із сім'єю і близькими родичами) та громадськістю для успішної інтеграції у суспільне життя після звільнення.

5. Тому, на наш погляд, саме застосування до неповнолітніх осіб, позбавлених волі, певних ЗДВ, передусім заходів, пов'язаних із ширшим наданням або, навпаки, обмеженням волі засудженого (а саме, таких заохочень, як: надання додаткового тривалого побачення; надання права відвідування культурно-видовищних і спортивних заходів за межами виховної колонії у супроводі працівників колонії; надання права виходу за межі виховної колонії у супроводі батьків чи інших близьких родичів і т. п.; чи, натомість, таких стягнень, як поміщення в ДІЗО і т. п.), необхідно вважати основними засобами ресоціалізації неповнолітніх ув'язнених, оскільки саме вони, головно, зумовлюють зміцнення соціально корисних зв'язків як із рідними, так і з соціумом загалом та, відтак, сприяють успішній інтеграції засуджених у суспільне життя після звільнення.

6. А отже, раціональний, на виконання вимоги ст. 5 КВК України, вибір адміністрацією виховної колонії найоптимальніших та найбільш впливаючих на ресоціалізацію засудженого, а отже найефективніших для конкретного

неповнолітнього ув'язненого, заходів заохочень та стягнень виступатиме заporукою такої його ресоціалізації як під час, так і після відбуття ним покарання.

7. Застосування ЗДВ до неповнолітніх, позбавлених волі, має ґрунтуватися на принципі індивідуалізації, який полягає, насамперед, в індивідуальному підході до кожного засудженого, що проявляється у врахуванні соціально-психологічних властивостей особистості неповнолітнього ув'язненого, а також його поведінки під час відбування покарання.

8. СВПР з неповнолітніми ув'язненими, яка покликана стимулювати правослужняну поведінку, теж повинна здійснюватися на засадах індивідуального підходу до особи засудженого за допомогою індивідуальних програм, у т. ч. програм диференційованого виховного впливу. Вона має організовуватися, головню, в індивідуальних формах на основі психолого-педагогічних принципів і методів, до яких, зокрема, належать заохочення і стягнення.

9. Безпосередня організація виховної роботи покладена на СПС, у структурі якої визначальне значення, на наше переконання, має належати фахівцям із пенітенціарної психології та психології неповнолітніх.

10. Вважаємо, що МВР повинна брати активнішу участь в наданні методичної і практичної допомоги відділенню СПС, в оцінці стану й ефективності реалізації індивідуальних програм, а особливо у виробленні рекомендацій щодо вдосконалення практики застосування ЗДВ до неповнолітніх ув'язнених.

11. Індивідуальний підхід, на нашу думку, вимагає, передусім, проведення психодіагностичного обстеження кожного засудженого, причому як на момент його поступлення у виховну колонію, так і періодично (щоквартально), та, відтак, складення соціально-демографічної та психологічної характеристики особи, яка відображається у Щоденнику.

12. Багато дослідників розглядуваної проблеми наголошують на тому, що насправді на практиці такі характеристики засуджених та індивідуальні програми СВПР із ними складаються шаблонно, без врахування соціально-психологічних особливостей особистості ув'язненого. А тому, вважаємо, що психологи виховної колонії обов'язково повинні залучатися не лише до регулярного

психодіагностичного обстеження кожного неповнолітнього ув'язненого і складання на його підставі відповідної характеристики засудженого, а й до сформулювання на підставі такого психодіагностування пропозицій щодо врахування відповідних особливостей ув'язненого при застосуванні до нього конкретного виду ЗДВ.

13. А отже, можемо констатувати, що саме принцип індивідуалізації виступає засобом ефективізації ЗДВ, які застосовуються до неповнолітніх ув'язнених.

14. Оскільки характер позитивних змін особи засудженого, що лежать в основі виправлення та ресоціалізації, значною мірою визначається його соціально-психологічними особливостями, то, на наш погляд, постає потреба у розробці науково обґрунтованої методики вивчення його особистості, так як врахування таких індивідуальних властивостей і якостей кожного неповнолітнього ув'язненого є засадничим критерієм ефективності застосування до нього ЗДВ.

15. Можемо стверджувати, що індивідуальний підхід до особи засудженого, який полягає у пізнанні його соціально-психологічних властивостей, передбачає, у т. ч., аналіз соціально-демографічних та психологічних характеристик особистості неповнолітнього ув'язненого, визначення його внутрішньої особистої мотивації та виявлення його ставлення до застосовуваних щодо нього ЗДВ. Зважання адміністрацією виховної колонії при застосуванні таких заходів на перераховані нами особистісні особливості і якості кожної неповнолітньої особи, засудженої до позбавлення волі, безперечно, впливатиме на ступінь ефективності для неї конкретних видів заохочень і стягнень.

16. Оскільки ставлення спонукає поведінку особи, є поштовхом до дії, слугує причиною зовнішньої активності, мотивує особистість до певної діяльності, то, властиво, ставлення окремого неповнолітнього ув'язненого до тих чи інших ЗДВ є визначальним при виборі ним тієї чи іншої моделі поведінки в ув'язненні, а саме у його більшій прихильності, готовності до правослухняної поведінки чи, навпаки, до порушень режиму. Більше того, іноді у виховній колонії може існувати практика, коли адміністрація за конкретні прояви правослухняності чи порушення традиційно надає саме певні заохочення чи призначає певні стягнення. Відтак, видається, що певне ставлення засудженого до таких конкретних видів заходів заохочень чи

стягнень зумовлюватиме його більший або менший ступінь дотримання режиму, більшу або меншу сумлінність у поведінці чи праці, активність у виховних заходах чи самодіяльності або ж, натомість легше чи тяжче порушення режиму.

17. Відтак, ставлення неповнолітніх ув'язнених до ЗДВ, на наш погляд, можна визначити як їхні власні оцінки щодо ефективності, дієвості, доцільності, впливовості і значущості для них конкретних видів заохочень і стягнень.

18. Мотивація полягає не лише у позитивному стимулюванні, зокрема у вигляді надання заохочення, а й виступає механізмом можливості застосування покарання, у т. ч. стягнення. Тому як заохочення, так і стягнення є методами додаткової мотивації і стимулювання поведінки засуджених.

19. Мотивація поведінки різних осіб має протилежне спрямування – це мотивація досягнення успіху та мотивація уникання невдачі. Притому особи, мотивовані на уникнення невдачі, прагнуть насамперед не зазнавати заходів стягнень, оскільки намагаються уникати осуду і покарання. Натомість, особи, вмотивовані на досягнення успіху, позитивно сприймають як заохочення, так і стягнення, розцінюючи останнє лише як тимчасову перешкоду, котра ще більше мотивує її до досягнення успіху.

20. Тому вважаємо, що врахування відповідної мотиваційної сфери кожного неповнолітнього ув'язненого сприятиме виробленню індивідуального підходу при застосуванні до нього тих чи інших ЗДВ, що, відтак, зумовлюватиме ефективізацію таких заходів.

РОЗДІЛ 4. МЕТОДИКА ДОСЛІДЖЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ЗАХОДІВ ЗАОХОЧЕННЯ І СТЯГНЕННЯ, ЯКІ ЗАСТОСОВУЮТЬСЯ ДО НЕПОВНОЛІТНІХ ОСІБ, ЗАСУДЖЕНИХ ДО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ

4.1. Поняття та загальна методика вимірювання ефективності в юридичній науці та в теорії кримінального покарання.

Критерії оцінювання ефективності заходів заохочення і стягнення, застосовуваних до неповнолітніх ув'язнених

Термін «ефективність» походить від слова «ефект» (лат. «effectus»), що означає «результат, наслідок яких-небудь причин, сил, заходів, дій» [69, с. 214; 68, с. 177]. У довідковій літературі слово «ефективний» (лат. «effectious» – виконання, дія) означає «такий, що приводить до потрібних результатів, наслідків, дає найбільший ефект» [67, с. 358]. Керуючись цим, категорію «ефективний» варто розуміти як результативний, дієвий [306, с. 403].

Термін «ефективність» походить з економіки, де він слугує вимірюванню результату діяльності стосовно певної мети. Це теж одне з основних понять в науці управління для визначення досягнення поставлених перед керованою системою цілей за умови відповідності витрачених зусиль кінцевому результату [306, с. 403].

На сьогодні не вироблено єдиного, прийнятного для всіх галузей знань визначення терміну «ефективність», що зумовлює деякі складнощі при вивченні ефективності певного явища юридичною наукою. Поза тим, можна відзначити загальну тенденцію в обґрунтуванні поняття «ефективність», яка проявляється у використанні для осмислення суті цієї категорії таких понять, як «мета», «результат», «дієвість».

Американський фахівець у сфері системного аналізу Станфорд Л. Оптнер вважає, що ефективністю є ступінь фактичного досягнення результату [178, с. 56]. Однак, на наш погляд, формулювання «ступінь досягнення» не дає чіткого охарактеризування цього поняття. Інші автори під ефективністю розуміють ступінь досягнення цілей, що ставляться перед системою [85, с. 60; 186; 305]. Видається, що

включення у визначення елемента «мета» значно наближує до суті розглядуваного поняття, проте теж не розкриває цілковито його зміст. Отож, погоджуємося з В. І. Камінською, яка слушно стверджує, що співвідношення між фактично досягнутим результатом і метою є не ефективністю, а лише формулою для її визначення [87, с. 174]. Відтак, з поданих трактувань можемо виділити, принаймні, три необхідних компонента поняття «ефективність»: кінцевий результат яких-небудь дій, мета і показник її досягнення. Щоправда, на думку О. О. Шкути, такі елементи вказують радше на ефект, аніж на ефективність, що далеко не одне й те саме [306, с. 407]. Тому науковець оголошує головним змістом оцінки ефективності встановлення відповідності матеріальних витрат і людських (трудових) ресурсів отриманому результату [306, с. 408-409]. Зважаючи на таку позицію, можемо узагальнити, що ефективність – це виражені кількісними і якісними характеристиками кінцевих результатів діяльності та мірою їхньої відповідності зробленим для цього витратам досягнення цілей функціонування системи [17, с. 17-18]. Визначний теоретик права П. М. Рабінович критерієм ефективності правової норми оголошує здатність цієї норми із найменшими витратами позитивно впливати на суспільні відносини та на поведінку їхніх учасників [228, с. 16].

У цьому контексті зауважимо, що інший відомий правознавець С. С. Алексєєв до поняття ефективності теж включає низку показників: 1) фактичну ефективність (співвідношення між фактично досягнутими результатами та безпосередньою, найближчою метою, для досягнення якої були прийняті відповідні правові норми); 2) обґрунтованість і доцільність (умови і вимоги, які забезпечують такий зміст і порядок реалізації правових норм, котрий дозволяє йому бути високорезультативним регулятором суспільних відносин); 3) корисність (фактична ефективність, яка розглядається під кутом зору досягнення реального позитивного ефекту); 4) економічність (корисність правового регулювання із врахуванням кількості витрат матеріального, людського, часового характеру). Названі показники відображають ефективність (оптимальність) права загалом [5, с. 196]. Ці показники можуть отримати кількісний, математичний вираз.

Дослідниця науки КВП І. С. Яковець також зазначає, що ефективність процесу або діяльності досягається завдяки оптимізації засобів. Тому при оцінюванні такої ефективності недостатньо лише встановити співвідношення між певною метою і досягнутими результатами, а потрібно розглядати це співвідношення з урахуванням задіяних засобів. Ефективність виступає кінцевою метою процесу оптимізації, а оптимізація, відтак, є процесом вибору найкращого варіанту з можливих та приведення об'єкта у такий стан, за якого досягається його ефективність [316, с. 156-158]. Н. В. Ортинська теж стверджує, що ефективність застосування кримінального покарання необхідно розглядати як співвідношення поставленої мети і досягнутого результату, також засобу його досягнення, а крім того підготовленості тієї або іншої системи, того або іншого органу до реалізації поставлених перед ними завдань [180, с. 305].

Вочевидь, запропоновані Л. Ш. Берекашвілі і П. М. Рабіновичем визначення ефективності, а також виділення низкою згаданих вище науковців певних показників ефективності, а передусім засобів її досягнення, можна вважати оптимальними для сформулювання критеріїв оцінюванні ефективності будь-яких правових явищ, у т. ч. і ЗДВ, що застосовуються до неповнолітніх ув'язнених. Проте, за браком деяких вихідних даних, а саме щодо матеріальних витрат, трудових ресурсів персоналу виховної колонії, причетного до застосування таких заходів, часових затрат тощо, а також внаслідок неможливості встановити якісні характеристики, а лише вирахувати кількісні показники результатів застосування окремих видів таких заходів, у нашому дослідженні керуватимемося спрощеним визначенням такої ефективності.

Попри викладене, загальноприйнятий підхід до визначення ефективності правових норм полягає в оцінці результативності, ступеня досягнення певного соціально корисного, позитивного результату. Ефективність правової норми становить ступінь досягнення її мети, який можна виміряти шляхом порівняння (співвідношення) результатів дії норми з її метою. Отже, для визначення рівня ефективності певного правового явища (чи правової норми) необхідно встановити і

проаналізувати його мету та визначити усі його завдання, а також виявити результати, реальні наслідки їхньої дії [313, с. 41-47].

В юридичній літературі сформульовано низку загальнотеоретичних положень стосовно можливостей та методики виявлення (вимірювання) ефективності правового регулювання [147; 313, с. 48-52; 185, с. 3; 229, с. 202-205; 286, с. 26; 287, с. 31], відповідно до яких ефективність (Е) має визначатися співвідношенням реально досягнутих показників (Р – результат) із запланованими кількісними показниками (М – мета). Якщо таку мету (М) і такі результати (Р) виразити в однотипних, змістовно співставлюваних показниках, які можуть бути емпірично виявлені, зафіксовані й обраховані, тоді ефективність правового регулювання (Е) можна буде визначити у кількісній формі за такою формулою:

$$E = \frac{P}{M}$$

(Формула 4.1)

Метою правового регулювання (закону) є передбачувані і бажані для правотворчого органу результати здійснення закону. Мета закону, залежно від наявності засобів й умов її досягнення, може бути найближчою (прямою) або перспективною. Результатами здійснення правового регулювання є ті реальні зміни у суспільних відносинах, які відбулися після впровадження правової норми (закону) у практику. З-поміж таких результатів розрізняють заплановані (очікувані) і незаплановані (несподівані), позитивні (корисні) і негативні (шкідливі) [313, с. 48; 175, с. 84-99; 229, с. 202]. Для оцінювання, вимірювання ефективності правового регулювання послуговуються спеціальними дослідницькими процедурами [229, с. 203], про що йтиметься нижче.

У цілому ефективність правового регулювання забезпечується комплексною ефективністю – як правотворчості, так і правозастосування та загалом правореалізації: 1) самого закону (НПА, правової норми); 2) процедурно-процесуального механізму застосування закону; 3) діяльності із застосування і реалізації закону. Кожен із цих підвидів ефективності правового регулювання має

свої передумови – як загальносоціальні, так і юридичні, та характеризується специфічними показниками [229, с. 204].

Перш за все треба з'ясувати передумови ефективності правового регулювання на стадії правотворчості. Так, до загальносоціальних передумов ефективності юридичної норминалежить відповідність норми таким чинникам: 1) об'єктивним законам (закономірностям) існування і розвитку людини та суспільства; 2) конкретно-історичним умовам її функціонування, реальним можливостям її здійснення (матеріальним, часовим, кадровим та ін.), що передбачає й оперативне реагування законотворців на зміну цих умов і можливостей (звернемо увагу, що на деякі з таких можливостей стосовно певних ЗДВ ми вказували у підрозділі 1.2, зокрема про необхідність достатнього бюджетного фінансування для належного матеріального стимулювання засуджених (при застосуванні таких заходів заохочення, як виплата грошової премії та нагородження подарунком), а також для фінансового забезпечення реалізації такого заохочення, як надання неповнолітнім ув'язненим права відвідування культурно-видовищних і спортивних заходів за межами виховної колонії. – *Примітка Т. Б.*); 3) реальним потребам та інтересам тих суб'єктів, відносини між якими вона має регулювати (на значенні законних інтересів неповнолітніх засуджених ми акцентували у Додатку Б. – *Примітка Т. Б.*); 4) стану правосвідомості і моралі, рівню загальної культури згаданих суб'єктів; 5) висновкам правознавства, а також тих наук (суспільних (у контексті нашого дослідження – насамперед загальної, соціальної, вікової психології і психології особистості, педагогіки, а особливо пенітенціарної педагогіки і психології. – *Примітка Т. Б.*), природничих, технічних), які вивчають об'єкти, що перебувають у сфері правового регулювання; 6) загальним закономірностям самоорганізації системних явищ (що вивчає наука синергетика) і закономірностям цілеспрямованої організації таких явищ (що вивчає, зокрема, кібернетика) [229, с. 204].

До юридичних передумов ефективності правової норминалежать такі чинники: 1) відповідність норми об'єктивним закономірностям правового регулювання (наприклад, законам системності, яка є несумісною з неузгодженістю, суперечливістю, прогалинами структурних елементів кожної юридичної норми;

необхідним залежностям між матеріальними і процесуальними нормами) (зауважимо, що цьому чиннику ми приділили увагу у підрозділах 1.2, 2.1 і 2.2, виявивши у ході проведеного нами аналізу окремих видів та деяких підстав і порядку застосування ЗДВ до неповнолітніх осіб, засуджених до позбавлення волі, певні некоректності, неточності, суперечності і неузгодженості, а також прогалини і навпаки дублювання – *Примітка Т. Б.*); 2) наявність у суспільстві режиму законності, неухильне здійснення принципів юридичної відповідальності (особливо принципу її невідворотності); 3) домінування у суспільній свідомості шанобливого ставлення до права [229, с. 205].

Наявність усіх зазначених передумов дозволяє забезпечити високу ефективність правового регулювання на етапі правотворчості. Передумови ефективності правового регулювання на стадії правозастосування, а саме застосування ЗДВ до неповнолітніх ув'язнених, розглянуто нами нижче.

У теорії права на проблему ефективності одними із перших, мабуть, звернули увагу фахівці в області теорії покарання [132]. Ще в 1968 р. представник науки КВП Б. С. Нікіфоров визначав ефективність кримінального покарання як перевірену практикою боротьби зі злочинністю та попередження злочинів адекватність положень закону потребам життя, правильність призначення та виконання покарання та, врешті, ефективність умов подальшого життя тих, хто відбув покарання [314, с. 4]. Як зауважує Ф. Р. Сундуrow, хоча у такому розумінні ефективності не виділено соціальні параметри, на підставі яких і має визначатися дієвість покарання (мета, результати, засоби), та не проведено необхідної межі між сферою застосування покарання та дією інших соціальних засобів, тим не менше у цілому воно окреслює принциповий підхід до проблеми ефективності правових норм [274, с. 52]. Відтак, він наполягає, що ефективність норми права, у т. ч. і тієї, яка передбачає застосування покарання у виді позбавлення волі, невід'ємно пов'язана із правозастосовною діяльністю та іншими формами реалізації права [274, с. 52-53]. На це вказує й інший вчений В. В. Лазарев, слушно зазначаючи, що ефективність правових норм може бути з'ясована лише при розгляді права в дії [139, с. 92]. Оскільки термін «ефективний» тлумачиться як такий, що приводить до

потрібних результатів, дає найбільший ефект або викликає ефект, переважно автори вважають ефективною діяльність, яка найбільше наближує свої результати до бажаної мети. У зв'язку з цим можна стверджувати, що ефективність дії правової норми можна проаналізувати лише після того, як її застосовуватимуть чи загалом реалізовуватимуть [164, с. 120].

Водночас деякі правознавці, зокрема теоретик соціології права Е. А. Фомін, заявляли, що ефективність слугує лише певним кількісним показником, котрий відображає ступінь відповідності реальних відносин типовій мірі, яка міститься у конкретному акті [312, с. 36]. Проте, погоджуємося з Ф. Р. Сундуровим, що навряд чи обґрунтовано так різко протиставляти кількісні та якісні показники, тому стосовно виконання покарання ефективною можна назвати лише таку діяльність, яка відзначається високим рівнем досягнення заданих цілей у певних умовах [274, с. 53]. Аналогічно стверджує й А. Е. Жалінський, підкреслюючи, що ефективність є якісно-кількісною характеристикою, відображаючою певне співвідношення мети та результатів [278, с. 241]. Таке розуміння ефективності отримало в юридичній науці найбільшу підтримку, про що зазначено вище. Щоправда, представники науки КВП О. О. Наташев і М. О. Стручков вважають, що ефективність покарання можна визначити як реальне здійснення (ступінь досягнення) мети покарання [168, с. 164]; як досяжність цілей чи результативність визначає ефективність і Н. Ф. Кузнецова [133, с. 38]. Відтак, П. С. Тоболкін, намагаючись згладити протиріччя між двома означеними підходами, пропонує розуміти під ефективністю норм кримінального права фактичну здійсненість цілей кримінально-правових норм, що характеризується з точки зору найбільш оптимальних кримінально-правових засобів та гранично досяжних результатів [283, с. 27].

Отже, як бачимо, окремі автори акцентують свою увагу лише на певних ознаках ефективності, розглядаючи її то як потенційну властивість, то як процес або стан, то як кінцевий результат. Ми ж погоджуємося з Ф. Р. Сундуровим, який наголошує, що всі ці основні характеристики повинні бути якимось пов'язані воедино і так чи інакше відобразитися у визначенні аналізованого поняття [274, с. 54]. Адже категорія «ефективність» об'єднує в єдиний комплекс як питання соціальної

зумовленості правових норм, так і питання їхньої реалізації [283, с. 27]. Тому вона передусім обов'язково охоплює аналіз співвідношення мети й отриманого результату. Визначення ефективності покарання, зокрема позбавлення волі, через «мету-результат» дозволяє виробити «практичне мірило» дієвості і життєвості законів та заходів боротьби з правопорушниками [274, с. 54-55]. А водночас, очевидно, що при розгляді ефективності позбавлення волі треба бачити його зв'язок з іншими соціальними явищами, засоби і шляхи його впливу на соціальні умови та особистість. Одним з істотних моментів цієї взаємодії і виступає досягнення цілей, що стоять перед ним. У процесі їхнього досягнення і проявляється соціальна значущість цього покарання. Тобто соціальна значущість правового явища буде тим вищою, чим вищий рівень обґрунтованості його цілей. Відтак, при розгляді ефективності найважливішого значення набуває з'ясування цілей цієї діяльності, з'ясування їхньої соціальної обґрунтованості [274, с. 55-56].

Зважаючи на висвітлені вище наукові позиції, можемо підсумувати, що ефективність позбавлення волі можна охарактеризувати як найповніший збіг його науково обґрунтованих цілей з досягнутими результатами та найбільш оптимальний його позитивний вплив на суспільні відносини і виховання громадян [274, с. 60]. Відзначимо, що, як зауважує П. Рабінович, задля отримання повного уявлення про ефективність правового регулювання варто брати до уваги всі цілі, які ставилися законодавцем, а також встановити і порівняти всі види результатів здійснення закону стосовно кожної з його цілей [229, с. 203]. Відтак, критеріями ефективності виконання позбавлення волі виступає ступінь досягнення його базових цілей (а разом з ними і реалізація кінцевої мети) [274, с. 72], які визначено у ч. 1 ст. 1 КВК України: а) виправлення і ресоціалізація засуджених, б) спеціальне запобігання вчиненню нових кримінальних правопорушень та в) загальне запобігання таким правопорушенням [130]. Згадувані вище О. О. Наташев і М. О. Стручков теж акцентують, що ефективність свідчить про рівень організації виконання позбавлення волі та здійснення виховного впливу [168, с. 176].

Як констатовано нами у підрозділі 1.1 дослідження, метою застосування ЗДВ до неповнолітніх ув'язнених є насамперед їхні виправлення і ресоціалізація, а також

запобігання (спеціальне і загальне) кримінальним правопорушенням та профілактика асоціальної поведінки (ч. 1 і 2 ст. 1 КВК України). Причому для досягнення запобігання вчиненню нових злочинів велике значення має реальне (не лише юридичне, а й т. зв. психологічне) виправлення особи засудженого. У контексті розглядуваного зауважимо, що загальне запобігання стосується насамперед осіб, схильних до вчинення злочину [262, с. 8], адже КВЗ переважно може створити умови саме для запобігання вчиненню нових злочинів колишніми засудженими, що забезпечується системою заходів соціальної адаптації, контролю та нагляду. Натомість, механізм забезпечення ефективності запобігання кримінальним правопорушенням, вчинюваним іншими особами соціуму, на сьогодні практично відсутній [169, с. 10], тож, безперечно ж, неможливо встановити і вплив застосування ЗДВ як загалом, так і певних їхніх видів на таке запобігання.

Разом з тим, варто акцентувати, що виявлення досягнення такої мети цих заходів, як запобігання кримінальним правопорушенням колишніх засуджених, потребує всебічного вивчення проблеми шляхом здійснення скрупульозних статистичних досліджень щодо як рецидивів злочинів, скоєних конкретними раніше засудженими неповнолітніми, до яких застосовувалися ті чи інші види заохочень і стягнень, так і щодо подальшої злочинної поведінки інших раніше засуджених неповнолітніх, котрі перебували у виховній колонії водночас з конкретним ув'язненим, щодо якого застосувались певні ЗДВ. Проте наразі в Україні не ведеться статистика саме таких даних, а тому нема змоги провести такий порівняльний аналіз. Щоправда, допускаємо можливість відстеження впливу застосування ЗДВ на запобігання злочинам не після відбуття покарання, а під час його відбуття. А саме, його видається ймовірним встановити на підставі виявлення зв'язку поміж застосуванням конкретних видів заохочень і стягнень до одних неповнолітніх ув'язнених та, відтак, подальшою правослухняною поведінкою чи, натомість, вчиненням кримінальних правопорушень як ними, так і іншими неповнолітніми засудженими, перебуваючими у той же час у колонії. Однак, в рамках нашого дослідження використання саме такого методу виявлення ефективності цих заходів,

на підтвердження досягнення завдяки їхньому застосуванню мети запобігання злочинам, не є можливим внаслідок відсутності означеного емпіричного матеріалу.

А крім того, вважаємо за доцільне звернути увагу на деяку некоректність формулювання законодавцем метою застосування ЗДВ профілактики асоціальної поведінки. Так, оскільки термін «профілактика» перейшов у кримінологію з медичної практики масових щеплень проти хвороб, можемо визначити кримінологічну профілактику як попередження негативного впливу криміногенних факторів (причин та умов) безвідносно до конкретного злочину. Отже, профілактика не має на увазі конкретний злочин, а забезпечується шляхом попередження криміногенних ситуацій, їхнього усунення, послаблення дії криміногенних факторів, захисту об'єктів від посягань тощо. На противагу, запобігання злочинам спрямоване на перешкоджання здійсненню злочинного наміру конкретної особи до початку посягання на стадіях виявлення наміру або готування до злочину [84, с. 141-142]. Відтак, можемо припустити, що під профілактикою у ч. 2 ст. 1 КВК України законотворець мав на увазі саме запобігання.

Слід резюмувати, що, натомість, ступінь виправлення засудженого і рівень його ресоціалізації можна частково простежити вже під час відбування покарання, про що нами детальніше висвітлено у підрозділі 3.1 дослідження та окремій статті [28, с. 301-312]. Більше того, саме досягнення виправлення і ресоціалізації є, як обґрунтовано у названому підрозділі, основною метою застосування до неповнолітнього ув'язненого ЗДВ, а відтак засадничим критерієм їхньої ефективності. Тому при виборі методик дослідження такої ефективності ми керувалися саме цим критерієм, про що ґрунтовніше роз'яснено нижче.

З огляду на висловлене, доречно зазначити, що для правильної оцінки ефективності певного явища необхідно коректно визначити критерії його оцінювання. У широкому розумінні під критерієм оцінювання варто розуміти будь-яку ознаку, показник, на підставі якого можна зробити висновки про стан і якість діяльності, процесу, явища. Отже, критерій ефективності є еталоном, мірилом, вираженим кількісними показниками, за допомогою яких здійснюється оцінювання ефективності явища [17, с. 69]. Ефективність функціонування правових інститутів

кримінально-виконавчої системи має оцінюватися за допомогою кількох показників (критеріїв) – як описових (якісних), так і кількісних індикаторів, що характеризують результат їхнього функціонування або успішність у досягненні їхньої мети. Водночас, оскільки ефективність будь-якого публічного інституту у процесі складного поліфункціонування складається з великої кількості факторів, тому відсутній універсальний критерій оцінювання ефективності правових елементів кримінально-виконавчої системи [306, с. 419].

У контексті нашого дослідження викликає інтерес твердження Ф. Р. Сундурова про те, що створення науково обґрунтованої методики вимірювання ефективності виконання позбавлення волі цілком можливе, оскільки як проміжні, так і основні її критерії та показники мають достатнє коло емпіричних референтів, більшість з яких фіксуються документально. Наприклад, про наявність проміжних критеріїв та показників можна судити за даними про дотримання розпорядку дня засудженими, за рівнем порушень режиму, кількістю та якістю виховних заходів, активністю самодіяльних організацій засуджених тощо. Також повинні виділятися і певні референти, на підставі яких встановлюється досягнення мети позбавлення волі, тобто наявність основних критеріїв його ефективності. Так, про досягнення мети виправлення та ресоціалізації свідчать ті позитивні зміни особи засудженого, які є результатом саме відбуття покарання [274, с. 74-75].

Вважаємо, що такий підхід науковця актуальний і стосовно ймовірності оцінювання ефективності ЗДВ, застосовуваних до неповнолітніх осіб, позбавлених волі. Про засадничий критерій такої ефективності, тобто виправлення і ресоціалізацію неповнолітніх ув'язнених, та їхні емпіричні референти викладено нами у присвяченій цьому питанню статті [28, с. 301-312]. Проміжними критеріями і показниками оцінки ефективності ЗДВ є такі: сумлінна поведінка і ставлення до праці та навчання, активна участь у роботі самодіяльних організацій і виховних заходах (абз. 1 ч. 1 ст. 144 КВК України); непорушення встановленого порядку і умов відбування покарання (абз. 1 ч. 1 ст. 145), а точніше невиконання покладених обов'язків та порушення встановлених заборон. У контексті нашого подальшого дослідження треба наголосити, що засадничий критерій такої ефективності, тобто

виправлення і ресоціалізацію неповнолітніх ув'язнених та відповідні їм емпіричні референти можливо всебічно перевірити виключно після відбуття засудженим покарання, що обґрунтовувалося у нашій статті [28, с. 301-312]. Відтак, можемо стверджувати, що виправлення і ресоціалізація засуджених, по суті, не підлягають виміру кількісно-статистичними методами. Як зазначають деякі науковці, виправлення як мета кримінального покарання не піддається пізнанню, оскільки відсутні критерії оцінки настання бажаного результату, відсутній хоч би приблизний критерій, за яким можна було б припустити можливість її досягнення. Попри те, дослідники виправдано вказують, що відсутність змін у моральному образі засудженого не може бути приводом «дорікати» призначеному йому покаранню за низьку ефективність. І справді, на факт виправлення впливає величезна кількість показників: починаючи із вчиненого знову злочину та його однорідності із раніше вчиненим та завершуючи особистісно-мотиваційними змінами, поєднаними з формуванням соціально корисних якостей особистості. Більше того, на поступенітенціарну поведінку особи значний вплив має ступінь «зіпсованості» особи злочинця до засудження [306, с. 417-418].

Проміжні ж критерії і показники оцінки ефективності ЗДВ є можливим досліджувати під час відбуття покарання з метою з'ясування дієвості виховного впливу такого заходу щодо конкретного засудженого. Проявом таких критеріїв і показників ефективності виступають, передусім, такі референти, як: кількість, інтенсивність і характер порушень режиму, тобто встановленого порядку і умов відбування покарання ув'язненим та кількість накладених на нього конкретних видів стягнень або ж, натомість, стабільність і якість сумлінної поведінки і ставлення до праці та навчання, активної участі у роботі самодіяльних організацій і виховних заходах та, відтак, кількість наданих йому певних заохочень. Разом з тим, з огляду на наше дослідження, зацентруємо, що окрім таких об'єктивних (зовнішніх) емпіричних референтів проміжних критеріїв і показників оцінки ефективності ЗДВ, засадниче, на наше переконання, значення для з'ясування ефективності застосування до неповнолітніх ув'язнених певних видів заохочень і стягнень мають такі суб'єктивні (внутрішні) референти, якими виступають

конкретні показники внутрішньої особистісної мотивації та ставлення неповнолітніх ув'язнених до окремих ЗДВ, про що йтиметься у наступному підрозділі.

Окрім критеріїв і показників ефективності, у літературі з КВП виділяють різні умови чи засоби підвищення ефективності виконання позбавлення волі. Так, О. О. Наташев і М. О. Стручков досліджують їх у межах вдосконалення режиму позбавлення волі та інших основних засобів виправлення і перевиховання засуджених [168, с. 163-170]. Подібний підхід бачимо і в І. В. Шмарова [308; 272]. І справді, вважаємо, що всебічне вдосконалення застосування передусім таких основних засобів виправлення і ресоціалізації засуджених, як режим та СВР, а особливо індивідуальної роботи із засудженими як найважливішої форми останньої, котра здійснює систематичний і цілеспрямований виховний вплив на конкретних ув'язнених за допомогою вивчення особи та з урахуванням їхніх індивідуальних соціально-психологічних особливостей, – становить головний напрям підвищення ефективності виконання позбавлення волі в цілому та застосування ЗДВ, у т. ч. щодо неповнолітніх, зокрема. Дослідник Ф. Р. Сундуров теж з-поміж умов, пов'язаних із підвищенням ефективності застосування заходів виховного впливу виділяє, посеред інших, такі, як: послідовна індивідуалізація застосування заходів виховного впливу на підставі знання особистості кожного засудженого, а також підготовка та залучення висококваліфікованих фахівців-педагогів, вихователів для роботи із засудженими, у т. ч. запровадження служби психологічної діагностики в УВП [274, с. 81]. Водночас він зазначає, що такі фактори, умови ефективності, як психолого-педагогічні (вивчення особистості засудженого, використання у перевихованні її особливостей, вміле застосування педагогічних засобів і методів), повинні розглядатися у системі всіх інших засобів, факторів, котрі так чи інакше впливають на ефективність покарання – економічних, правових, адміністративно-управлінських, організаційних, господарських тощо [274, с. 81]. Вважаємо, що таке твердження доцільно враховувати і при визначенні умов ефективності застосування ЗДВ, у т. ч. щодо неповнолітніх осіб, позбавлених волі, проте у межах нашого дослідження ми присвятили увагу, як вже було сказано вище, вивченню виключно

психолого-педагогічних факторів такої ефективності та, відтак, обґрунтуванню значущості індивідуального підходу у виховній роботі з ув'язненими.

А отже, з метою встановлення рівня ефективності застосування ЗДВ до неповнолітніх осіб, позбавлених волі, нами досліджено такі референти, як внутрішня особистісна мотивація та ставлення неповнолітніх ув'язнених до кожного виду заохочення і стягнення. Притому проведено оцінювання ефективності усього законодавчо передбаченого переліку ЗДВ, доповненого також кількома запропонованими нами видами заходів, задля виявлення їхнього попереднього рівня ефективності, на підставі чого ми змогли сформулювати авторські пропозиції щодо законодавчого удосконалення такого переліку, які викладені у підрозділі 4.3 роботи та Додатку Е.1.

Слід наголосити, що у нашому дослідженні ми не послуговувалися усталеною в науці формулою: $E = \frac{P}{M}$, оскільки неможливо встановити співвідношення реально досягнутих показників виправлення і ресоціалізації неповнолітніх ув'язнених (результату) як критеріїв ефективності ЗДВ із запланованими кількісними показниками їхнього виправлення і ресоціалізації (метою). Адже ми не в змозі, як вже було вказано вище, всебічно оцінити ступінь виправлення і рівень ресоціалізації неповнолітніх осіб, засуджених до позбавлення волі, на етапі лише відбування ними покарання, як, зрештою, і визначити реально досягнуті (не юридичні, а психологічні) показники їхнього виправлення і ресоціалізації. Щоправда, зважаючи на те, що, як було зазначено, мета закону (правової норми, правового інституту), залежно від наявності засобів й умов її досягнення, може бути найближчою (прямою) або перспективною, видається, що на підставі обліковуваних адміністрацією виховної колонії відомостей про кількість застосованих до кожного конкретного засудженого заходів заохочень чи, натомість, стягнень, можна було б стверджувати про ступінь його виправлення і ресоціалізації, принаймні формального, тобто юридичного, так як про достовірність якісного, сутнісного, тобто психологічного виправлення і ресоціалізації особи засудженого ми, однаково, не мали б підтвердження (на цьому аспекті змісту виправлення особистості ми

акцентували у нашій статті [28, с. 301-312]). Перспективну ж мету застосування ЗДВ, а саме остаточне виправлення неповнолітнього ув'язненого після відбуття покарання та його поступову ресоціалізацію, безумовно, можна буде засвідчити лише з плином певного часу після його звільнення, причому теж не з цілковитою вірогідністю, оскільки в разі вчинення ним нового кримінального правопорушення вже після зняття з нього попередньої судимості ми не зможемо оперувати даними про його попереднє ув'язнення і застосовувати в той час до нього заходи заохочень чи стягнень, а отже не зможемо враховувати їхній вплив на його подальшу, тобто вже нову, злочинну поведінку.

Звернемо увагу, що у теорії права вважається, що визначити ефективність правового регулювання можна такими двома шляхами:

I. Встановлення кількісних показників стану певного явища (у нашому дослідженні – ЗДВ, що застосовуються до неповнолітніх ув'язнених. – *Примітка Т. Б.*) до і після введення врегульовуючих їх правових норм в дію або до і після застосування чи реалізації таких норм (метод факторного аналізу), що складається з кількох стадій, а саме: 1) факторизація – виявлення (відбір) тих факторів, чинників, які так чи інакше впливають на досліджуваний стан правового явища (для цього ми використали відповідні методики, які охарактеризовані у підрозділі 4.2 дослідження (Див. Додаток В.1). – *Примітка Т. Б.*); 2) квантифікація вказаних факторів – визначення кількісних показників впливу кожного фактору на стан такого явища (шляхом анкетування, опитування, тестування); 3) визначення середнього показника ефективності – встановлення соціальних результатів внаслідок застосування чи реалізації відповідної правової норми [248, с. 3].

II. Співвідношення стану правового явища на підставі дії правової норми до того стану, який був би, якби ця норма не діяла (логічні, психологічні та конкретно-соціологічні методи) [175, с. 104-105].

Нами у дослідженні використано саме перший метод – метод факторного аналізу вимірювання ефективності застосовуваних до неповнолітніх ув'язнених ЗДВ, де середній показник ефективності кожного окремого виду заохочення і стягнення із запропонованого опитуваним переліку усіх ЗДВ ми визначали на

підставі реально досягнутих (отриманих у ході анкетування) показників рівня ефективності конкретного заходу (результату), порівняно із запланованими кількісними показниками, оцінюваними за 7-бальною шкалою (метою), з врахуванням, передусім, таких емпіричних референтів, як внутрішня особистісна мотивація засуджених та їхнє ставлення до кожного виду заохочення і стягнення, аналізу яких присвячено наступний підрозділ дослідження.

Підсумуємо, що процес дослідження ефективності охоплює такі послідовні дії, етапи: 1) висування гіпотез про результати застосування правової норми (чи дії правового явища) та фактори, що впливають на цей результат; 2) виявлення мети та результату застосування норми (дії явища) і вираження їх у показниках, які дозволяють спостерігати та вимірювати їх; 3) вираз показників мети та результату у кількісній формі та вимірювання їхнього співвідношення; 4) змістовне тлумачення результатів дослідження та вироблення рекомендацій щодо підвищення ефективності досліджуваної норми чи явища [313, с. 140-147]. Саме такі стадії вивчення ефективності ЗДВ, застосовуваних до неповнолітніх осіб, засуджених до позбавлення волі, охоплює проведене нами дослідження.

4.2. Характеристика методик дослідження ефективності заходів заохочення і стягнення, які застосовуються до неповнолітніх осіб, засуджених до позбавлення волі, та особливості їхнього використання

Спершу охарактеризуємо вибірку досліджуваних та обґрунтуємо вибір нами методик дослідження.

Емпіричною базою нашого дослідження було анкетування (опитування) ув'язнених Кременчуцької виховної колонії. Вибірку досліджуваних становили всі засуджені, перебуваючі в ній станом на 2020 р., – 55 хлопців-підлітків у віці від 15 до 17 років.

Контингент неповнолітніх ув'язнених щодо скоєних ними злочинів був такий: умисне вбивство вчинили 2 особи; кримінальні правопорушення проти волі, честі та

гідності – 4 особи; звалтування – 3; розбій – 5; грабіж – 6; крадіжку – 29; кримінальні правопорушення у сфері обігу наркотичних засобів – 2; інші злочини – 4 особи. Більшість скоєних ними злочинів – нетяжкі (крадіжка, грабіж – (64 %, 35 осіб)), що передбачають позбавлення волі неповнолітніх на строк не більше 4 років; частина – тяжкі, що передбачають позбавлення волі неповнолітніх на строк не більше 7 років; за особливо тяжкі злочини, що передбачають позбавлення волі неповнолітніх на строк не більше 10 років (пп. 2, 3 і 4 ч. 3 ст. 102 КК України) [123], засуджені 2 осіб (за умисне вбивство). Термін перебування неповнолітніх у місці позбавлення волі на момент проведення нами дослідження становив 1-2 роки.

Опитування досліджувані проходили під час навчальних занять. Кожному були запропоновані індивідуальні набори анкет (тестів-опитувальників) та реєстраційні бланки. У часі їх не обмежували, порядок виконання методик не нав'язували, всі інструкції та пояснення були дані на початку обстеження. Усі дані опитування були оброблені згідно з алгоритмами методик та зведені у Таблицю зведених даних за показниками методик дослідження (Додаток В.2).

Для цього дослідження нами було використано комплекс таких методик.

1. Методика діагностики особистості на мотивацію до успіху Т. Елерса (Додаток Д.1) та Методика діагностики особистості на мотивацію до уникнення невдач Т. Елерса (Додаток Д.2). За цими методиками [82, с. 146, 152] внутрішню мотивацію, тобто спонуки до певної діяльності, що не пов'язані із зовнішнім середовищем, можна визначити у вигляді боротьби двох орієнтацій: бажання уникнути невдач і бажання досягти успіху. Сила кожної орієнтації значною мірою визначається внутрішніми, часто вродженими характеристиками особи. Для виявлення домінуючої орієнтації нами застосовано тести Т. Елерса (показники 1-2) (Додаток В.1).

2. Опитувальник «Поведінка батьків і ставлення підлітків до них» (ADOR – скорочено «Підлітки про батьків») (Додаток Д.3), який вивчає установки, поведінку і методи виховання батьків так, як їх бачать діти у підлітковому віці 13-18 років. Методика дозволяє описати стосунки з кожним з батьків (окремо з матір'ю та

батьком) за найбільш загальними проявами: доброзичливість, ворожість, автономність, директивність та непослідовність [234].

Основою цієї методики слугував опитувальник «Children's Report of Parental Behavior Inventory», створений Є. Шафером в 1965 р., що складався з 28 шкал по 10 завдань у кожній. Опитувальник базувався на положенні про те, що виховний вплив батьків (так, як його описують діти) можна охарактеризувати за допомогою трьох факторних змінних: прийняття – емоційне відкидання; психологічний контроль – психологічна автономія; прихований контроль – відкритий контроль.

У 1983 р. чеські психологи З. Матейчик і П. Ржичани запропонували модифікований варіант опитувальника з врахуванням соціокультурних відмінностей. Суттєвим в оновленій методиці є насамперед скорочення кількості шкал, оскільки факторний аналіз у цій вибірці виділяє три значущих фактори: позитивний інтерес – ворожість; директивність – автономія; непослідовність.

У ході міжнародного наукового співробітництва лабораторії клінічної психології і психодіагностики Національного медичного дослідницького центру психіатрії і неврології ім. В. М. Бехтерева з Інститутом психодіагностики (м. Братислава, Словаччина) ця методика була апробована на підлітках 13-18 років. Вона виявилася вельми корисною для відображення факторів сімейного виховання, прихованих як від лікарів і психологів (педагогів), так і від самих батьків.

Після того, як досліджувані нами неповнолітні ув'язнені заповнили обидва бланки (на батька і матір), всі отримані дані ми звели на «оцінний аркуш». Потім за кожним параметром підраховували арифметичну суму балів (POZ – позитивний інтерес, DIR – директивність, NOS – ворожість, AUT – автономність і NED – непослідовність). Результати опитування за тестом «Підлітки про батьків» подані нами у Додатку В.1 під номерами 9-13 (показники щодо ставлення матері) та 14-18 (ставлення батька).

3. П'ятифакторний особистісний опитувальник Р. МакКрає і П. Коста (або тест «Велика п'ятірка») [234] (Додаток Д.4), розроблений американськими психологами у 1983-1985 рр. Нами його було застосовано з метою виявити провідні чинники темпераменту та характеру особистості досліджуваних.

Автори опитувальника Р. МакКрає і П. Коста переконані, що виділених п'яти незалежних змінних, точніше особистісних факторів темпераменту і характеру, достатньо для об'єктивного опису психологічного портрету, моделі особистості: I. екстраверсія – інтроверсія; II. прихильність – відособленість; III. самоконтроль – імпульсивність; IV. емоційна нестійкість – емоційна стійкість; V. експресивність – практичність. Показники методики «Велика п'ятірка» розміщені у Додатку В.1 під номерами 4-8.

4. Крім того, у дослідженні ми послуговувалися двома авторськими анкетами:

1) Анкета для вивчення соціально-психологічних особливостей сім'ї, умов зростання і виховання досліджуваних. Адже сімейні стосунки є важливим чинником становлення особистості, впливаючим на формування її мотиваційної, ціннісної сфери, на її вчинки. Ця анкета дала змогу дізнатись про батьків правопорушників, про стосунки з ними, про склад та соціально-матеріальний стан сім'ї, а також про особисті вподобання щодо дозвілля та спілкування (Додаток Д.5. Анкета 1).

2) Анкета для вивчення ставлення неповнолітніх ув'язнених до застосовуваних щодо них ЗДВ, а саме оцінки самими ув'язненими вагомості, дієвості, впливовості, доцільності й ефективності для них різних видів заохочень та стягнень (Додаток Д.6. Анкета 2).

Застосування описаних методик дало змогу проаналізувати сімейні стосунки неповнолітніх правопорушників, які є важливим чинником становлення особистості та формування її мотиваційної сфери; з'ясувати особистісні фактори темпераменту та характеру засуджених, що дозволило визначити співвідношення мотиваційної сфери з особливостями характеру неповнолітнього; оцінити рівень спрямованості особистості досліджуваних на мотивацію до успіху та уникнення невдач; виявити відмінне ставлення неповнолітніх ув'язнених до різних видів застосовуваних до них заохочень та стягнень, а відтак встановити значення та рівень ефективності тих чи інших ЗДВ для неповнолітніх осіб, засуджених до позбавлення волі.

Звернемо увагу, що для всебічнішого уявлення про контингент досліджуваних ми представили у Додатку Д.7 соціально-психологічну характеристику їхніх сімей, яку визначали за допомогою Анкети 1 (Додаток Д.5). На підставі її аналізу підсумуємо, що вибірку досліджуваних можна характеризувати як 100 % неповнолітніх чоловіків, більшість з яких засуджені до позбавлення волі за нетяжкі злочини (головно, крадіжка і грабіж). Більшість – жителі міст, вихідці з освічених сімей, мають цілком задовільні житлові умови, проте незадовільний рівень достатку. Стосунки між батьками частіше характеризуються як не дуже хороші або погані. До переважної більшості респондентів застосовувалися фізичні покарання.

Як вказувалося вище, для вивчення ставлення неповнолітніх осіб, засуджених до позбавлення волі, до застосовуваних щодо них ЗДВ нами було розроблено відповідну анкету (Додаток Д.6. Анкета 2). До запитань анкети було включено перелік усіх таких заходів з метою оцінювання ефективності кожного виду заохочення і стягнення для досліджуваних за шкалою від 1 бала (неефективне взагалі) до 7 балів (найбільш ефективне). Варто наголосити, що пропонований нами в анкеті список конкретних видів заохочень і стягнень охоплює перелік ЗДВ, що застосовуються до неповнолітніх ув'язнених, передбачених КВК України, проте з врахуванням наших зауважень щодо уточнення змісту і обсягу деяких заходів, а також деяких наших попередніх пропозицій щодо розширення каталогу заходів (викладених у підрозділі 1.2 дослідження).

А саме, анкета містить перелік таких ЗДВ. Види заохочень: 1) подяка; 2) дострокове зняття раніше накладеного стягнення; 3) нагородження похвальною грамотою; 4) присвоєння почесного звання «кращий за поведінкою» чи «активний учасник самодіяльності» тощо; 5) виплата грошової премії; 6) нагородження подарунком; 7) переведення на поліпшені умови тримання (під якими розуміємо, відповідно до положення абз. 3 ч. 2 ст. 143 КВК України, надання один раз на три місяці короткострокового побачення за межами виховної колонії. – *Примітка Т. Б.*); 8) надання права виходу за межі виховної колонії у вихідні та святкові дні у супроводі батьків, близьких родичів чи інших осіб; 9) надання додаткового (тобто понад 1 раз на місяць. – *Примітка Т. Б.*) тривалого побачення; 10) надання права

відвідування культурно-видовищних і спортивних заходів за межами виховної колонії у супроводі працівників колонії; 11) надання права виходу за межі виховної колонії у супроводі батьків чи інших близьких родичів; 12) надання відпустки у виді щорічного короткочасного виїзду за межі колонії на строк від 7 до 14 діб з метою відвідування рідних і близьких засудженим вперше до позбавлення волі за злочини, вчинені з необережності, та нетяжкі злочини, а також особам, які тримаються у дільницях соціальної адаптації.

Звернемо увагу, що оскільки відповідно до запропонованих нами коректив такий захід заохочення, як надання права виїзду за межі колонії до семи діб з метою відвідування рідних чи близьких засудженим, які тримаються у дільницях соціальної адаптації, стосується не всіх неповнолітніх ув'язнених, а лише перебуваючих у дільниці соціальної адаптації (до котрих належать ті, яким згідно з ч. 5 ст. 94 КВК України до звільнення залишається не більше шести місяців), то ми не включали його до переліку заходів заохочення, представленого в анкеті, для оцінювання респондентами його ефективності. А також не включали такий захід заохочення, як надання права на святкування дня народження та інших сімейних подій з близькими родичами чи іншими особами, оскільки за своїм змістовним наповненням і значенням для ув'язнених він доволі близький до такого заходу заохочення, як надання права виходу за межі виховної колонії у вихідні та святкові дні у супроводі батьків, близьких родичів чи інших осіб.

В анкеті подано такий перелік видів стягнень: 1) попередження; 2) догана; 3) сувора догана; 4) скасування поліпшених умов тримання; 5) поміщення в ДІЗО на строк до п'яти діб з виведенням чи без виведення на навчання або роботу; 6) скасування права на відпустку; 7) скасування права виходу за межі виховної колонії у вихідні та святкові дні у супроводі батьків, близьких родичів чи інших осіб.

Перелік ЗДВ, пропорованих анкетованим для оцінювання, наведений у показниках 32-50 Додатку В.1. Показники з даними щодо ефективності (дієвості) перерахованих заходів для респондентів, отримані внаслідок проведеного анкетування (Додаток Д.6, Анкета 2), ми вважали у ході нашого подальшого

дослідження показниками їхнього ставлення (Див. Анкета ставлення до заходів заохочень та Анкета ставлення до заходів стягнень у Додатку В.2).

Наступним етапом дослідження було застосування щодо показників ставлення опитуваних до окремих ЗДВ процедури кластерного аналізу за методом найближчих сусідів (за Евклідовою відстанню, яка найчастіше використовується і відображає середні відмінності між об'єктами) – з метою об'єднати у кластери найбільш схожі (подібні) за дієвістю для досліджуваних заходи впливу та, відтак, спростити подальший аналіз. Результати такого аналізу представлені у Додатку Д.8.

На цьому етапі дослідження достовірно стверджувати, за яким принципом аналізовані показники саме у такий спосіб згрупувалися у кластери, не вважаємо можливим, проте можемо констатувати, що загалом ЗДВ, що об'єдналися в один кластер, є найбільш близькими, подібними за змістом і сутністю. Відтак, на підставі якісного аналізу показників у кластерах, що дозволяє відзначити їхню змістовну подібність, кластерам можна дати такі умовні назви: Кластер 1 – «Мотивація волею» (тобто «Морально-організаційні та матеріально-організаційні заохочення і стягнення»), Кластер 2 – «Матеріальні заохочення», Кластер 3 – «Моральні заохочення і стягнення» (показники 51–53 (Кл1-Кл3) у Додатку В.1). Середні арифметичні оцінки ефективності для досліджуваних ЗДВ за цими кластерами наведені у Додатку В.2 у Зведених даних ефективності ЗДВ (Кл 1, Кл 2, Кл 3).

У цьому контексті варто підкреслити, що саме така класифікація ЗДВ за критерієм розмежування цих заходів за характером стимулювання засудженої особи є найбільш значущою для встановлення ефективності кожного конкретного виду ЗДВ, що застосовуються до неповнолітніх ув'язнених [112, с. 145; 242, с. 44, 52], з-поміж різноманітних класифікацій заходів заохочень та заходів стягнень в юридичній науці [3, с. 9-11; 23, с. 200; 27, с. 86; 42, с. 26-27; 46, с. 22-23; 75, с. 12; 81, с. 27; 99, с. 17; 110, с. 14, 25-26; 138, с. 58; 149, с. 52; 160, с. 89, 93, 103, 137, 138-139, 141, 142; 169, с. 394; 231, с. 6-8; 236, с. 139, 37; 241, с. 10; 242, с. 38, 40, 43-45, 50; 252, с. 45; 254, с. 93, 95; 262, с. 430, 440; 269, с. 157-159, 161, 162; 288, с. 5; 301, с. 18, 19; 323, с. 83].

Далі для перевірки гіпотези про взаємозв'язок різного ставлення до заохочень і стягнень з відповідними типами внутрішньої мотивації особистості (зі спрямованістю на уникання невдач або на прагнення успіху) вибірку досліджуваних було поділено на групи за такими критеріями: 1) за переважанням ефективності, дієвості для них заохочень або ж, навпаки, стягнень; 2) за типом внутрішньої мотивації респондентів. Роз'яснення розмежування за першим критерієм подано у Додатку Д.9, де представлено графічно гістограмою (рис. 4.2).

За допомогою аналізованої гістограми виділено контрастні групи досліджуваних, які чутливіші до стягнень – група ЕС (14 осіб), та, натомість, тих респондентів, що виявилися більш прихильними до заохочень – група ЕЗ (9 осіб).

Зауважимо, що внутрішня мотивація, тобто спонукання до діяльності, що не пов'язане з впливом навколишнього середовища, визначається у вигляді боротьби двох орієнтацій: бажання уникнути невдач і бажання досягти успіху. Сила кожної орієнтації зумовлюється здебільшого внутрішніми, часто вродженими характеристиками особистості.

Особи, у яких домінує орієнтація на уникання невдач, – тривожні і невпевнені в собі, схильні стримувати свою активність у досягненні мети, їхня поведінка у контактах з партнерами зі спілкування має захисний характер. Вони більше схильні відповідати на питання, а не самі ставити їх.

Коли ж домінує орієнтація на досягнення успіху, особистість характеризується низькою тривожністю, наполегливістю у досягненні мети, впевненістю у правильності своїх дій, незалежністю, прагненням до конкуренції, ставить перед собою складні завдання, вміє докладати вагомі зусилля для їхнього досягнення.

Тому для перевірки цієї гіпотези ми виміряли компоненти внутрішньої мотивації досліджуваних за допомогою двох опитувальників Т. Елерса (Додатки Д.1 і Д.2). При цьому встановили, що чим більша сума балів за кожною методикою, тим вищий рівень відповідної мотивації – до успіху або до уникнення невдач. Результати отриманих показників мотивації на досягнення успіху (МУ) та мотивації на уникання невдач (УН) респондентів наведено у Додатку В.2.

Внаслідок проведеного тестування неповнолітніх ув'язнених за методиками Т. Елерса ми змогли розмежувати їх на 4 групи за типом їхньої внутрішньої мотивації (групи А, В, С і D) на підставі оцінювання у матричній формі отриманих у ході опитування балів, що відображено у Таблиці 4.1, представленій у Додатку Д.10. Результати такої класифікації за типом внутрішньої мотивації респондентів наведено у показнику ВМ (тип внутрішньої мотивації) у Додатку В.2.

В теорії мотивації трудової діяльності обґрунтовується, що особи типу А завжди орієнтовані на досягнення мети, однак у своїй діяльності схильні застосовувати засоби, що виходять за рамки етичних і правових норм. Особи типу С слабо орієнтовані на досягнення успіху, проте не порушують прийнятих норм поведінки. Особи типу В і D виявляють проміжні форми поведінки, відмінності між ними полягають лише у тому, що перші не мають чітко вираженої орієнтації, а інші – постійно залежно від ситуації змінюють свою орієнтацію.

Для того, щоб перевірити, чи не дублюють виділені за двома вказаними вище критеріями групи одна одну, ми склали гістограму взаємного розподілу оцінок ефективності заохочень і стягнень для досліджуваних за показниками їхніх типів внутрішньої мотивації (ВМ) та груп ставлення до заходів заохочення і стягнення (ГС), яку зображено на рис. 4.3 (Див. Додаток Д.10).

Зауважимо, що для наступного аналізу нами проводилося порівняння насамперед між респондентами групи А (13 осіб) як орієнтованих на успіх та групи С (14 осіб) як переважно орієнтованих на уникнення невдач (показник – ВМ (тип внутрішньої мотивації) (Додаток В.2), які по суті є найбільш контрастними за внутрішньою мотивацією.

З аналізованої гістограми виявляємо, що серед типу А (більш рішучих, орієнтованих на успіх «за будь-яку ціну») значно більше представників групи ЕС, які вважають ефективнішими, дієвішими для себе стягнення, а у типі С (не порушуючих норм і правил та більш орієнтованих на уникання невдач) – представників груп ЕС і ЕЗ майже однакова кількість. Отже, досліджувані групи, розмежовані за розглядуваними критеріями, не тотожні, а тому необхідний подальший аналіз, у т. ч. порівняльний для обох категорій груп, щоб перевірити

висунути гіпотезу про те, що різні ставлення до заохочень і стягнень пов'язані з відповідним типом внутрішньої мотивації, більш ретельно, підтвердити або заперечити її статистично значущими показниками.

Відтак, підсумуємо, що нами було виділено два основних критерії для розмежування контрастних груп досліджуваних і проведення подальшого порівняльного аналізу: 1) за типом внутрішньої мотивації – типи А і С (перші орієнтовані на досягнення успіху за будь-яку ціну, інші – схильні дотримуватись правил і орієнтовані на уникання невдач); 2) за ставленням до ЗДВ – групи ЕЗ і ЕС (перші вважають для себе більш ефективними заходи заохочень, інші – заходи стягнень).

Наступним етапом дослідження було проведення порівняльного аналізу за критерієм внутрішньої мотивації. До аналізу нами було включено лише контрастні групи А і С, тобто переважно мотивовані на досягнення успіху і, натомість, на уникання невдач, відповідно. Результати цього аналізу представлені у Додатку Г.1.

Як уже йшлося вище, внутрішня мотивація не зумовлюється зовнішніми чинниками та ситуацією, а формується характерними особливостями самої особистості. Це підтверджують і дані порівняння деяких показників Анкети соціально-психологічних особливостей сім'ї досліджуваних, які були виражені кількісно, що дало змогу включити їх до процедури порівняльного аналізу (Таблиця 4.2 (Див. Додаток Д.10)). А саме, на формування мотивації до успіху або на уникання невдач не впливає ні вік респондентів (показник В), ні житлові умови (показник ЖУ), ні вагомо матеріальне становище (показник МС). Також не простежуємо відмінності показника застосування фізичних покарань (ФП) при вихованні опитуваних зі сформованою мотивацією на досягнення успіху або на уникання невдач.

Відтак, для вивчення особистісних чинників, що зумовлюють орієнтацію мотивації на досягнення успіху чи на уникання невдач, нами розглянуто перш за все відмінності, що виявляються у порівнюваних групах за показниками методики «Велика п'ятірка». Для зручності і більшого унаочнення результату аналізу за такими показниками (де ЕІ: Екстраверсія – інтроверсія, ПВ: Прихильність –

відособленість, СІ: Самоконтроль – імпульсивність, СН: Емоційна стійкість – емоційна нестійкість, ЕП: Експресивність – практичність) зведено у Таблиці 4.3 (Див. Додаток Д.10), а на основі середніх оцінок порівнюваних груп побудовано графічні усереднені особистісні профілі груп А і С (рис. 4.4) (Див. Додаток Д.10). Роз'яснення сутності і значення статистично значущих відмінностей за певними показниками цієї методики між порівнюваними групами викладено у Додатку Д.10.

Щоправда, глибше пояснити особливості відмінностей респондентів групи А і С може дослідження їхніх стосунків з батьками, які ми визначали за допомогою методики ADOR (тест «Підлітки про батьків»). Для зручності дані порівняльного аналізу груп А і С за показниками опитувальника ADOR (де POZ – позитивний інтерес; DIR – директивність; NOS – ворожість; AUT – автономність; NED – непослідовність) наведено у Таблиці 4.4 (Див. Додаток Д.10), а на підставі середніх оцінок побудовані чотири графічні профілі батьків: двоє батьків респондентів групи А, і двоє – у групі С (рис. 4.5) (Див. Додаток Д.10). Детальне роз'яснення сутності і значення відмінностей між досліджуваними групами А і С за вказаними показниками викладено у Додатку Д.10.

Наступним етапом нашого дослідження став аналіз ставлення порівнюваних груп досліджуваних до різних видів заходів заохочень і стягнень. Перш за все розглянемо, чи є у групах А і С відмінності між ставленнями до ЗДВ, котрі за їхньою ефективністю для респондентів було об'єднано за допомогою процедури кластерного аналізу у три групи (кластери): Кл 1 – «Мотивація волею» («Морально-організаційні та матеріально-організаційні заохочення і стягнення»), Кл 2 – «Матеріальні заохочення» та Кл 3 – «Моральні заохочення і стягнення». Результати порівняльного аналізу за цими показниками з Додатку Г.1 подано у Таблиці 4.5 (Див. Додаток Д.10), а на підставі середньогрупових оцінок побудовано графічні профілі кластерів ЗДВ для груп А і С (рис. 4.6) (Див. Додаток Д.10).

Як видно з даних Таблиці 4.5 і рис. 4.6, завдяки кластерному аналізу рівня ефективності ЗДВ для досліджуваних груп А і С ми виявили, що заходи кластеру 1 «Мотивація волею» є для обох порівнюваних груп найбільш дієвими, а найменш дієві – заходи кластеру 3 «Моральні заохочення і стягнення». При цьому заходи

кожного кластеру для групи А ефективніші, ніж для групи С. Відтак, заходи кластеру 1 для групи А достовірно більш дієві, і, навпаки, заходи кластеру 3 для групи С найменше дієві. В цілому, можна констатувати, що неповнолітні ув'язнені групи А, які орієнтовані на досягнення успіху, більш чутливі до дії ЗДВ загалом – як заохочень, так і стягнень [40, с. 117], що підтверджує і представлений нижче порівняльний аналіз показників ефективності кожного виду заохочення і стягнення для обох контрастних груп. Цей феномен можна пояснити тим, що, оскільки у них досить високий показник СІ, це свідчить про високий рівень їхньої вольової регуляції поведінки, у них висока добросовісність і свідомість зазвичай поєднуються з хорошим самоконтролем. Відтак, внаслідок високої вольової саморегуляції вони вище оцінюють ефективність будь-яких ЗДВ; тому для таких засуджених достатньо навіть невеликих дисциплінарних втручань, у т. ч. лише морального характеру (на відміну від представників групи С) для досягнення виховної мети [53, с. 46]. На таку специфіку цього типу особистості звертають увагу, зокрема, відомі американські психологи. Так, А. Бандура вважає саморегуляцію однією з найважливіших характеристик людської особистості, впливаючих на поведінку [327, р. 73]. Ч. Карвер і М. Шейєр зазначають, що, коли індивіду не вдається відповідати власним стандартам, його поведінка викликає у нього почуття незадоволеності і примушує засуджувати себе, що і може провокувати правопорушення серед неповнолітніх, орієнтованих на досягнення успіху. Відтак, реакції самооцінки як один із невід'ємних чинників саморегуляції набувають критеріїв заохочення чи покарання (а отже, і стягнення. – *Примітка Т. Б.*) залежно від досягнутих результатів [328, р. 247].

Розглянемо ступінь ефективності окремих видів ЗДВ для груп А і С детальніше. Результати порівняльного аналізу показників кожного заохочення і стягнення (Див. Додаток Г.1) наведено у Таблиці 4.6 (Див. Додаток Д.10), а на підставі середньогрупових оцінок побудовано графічні профілі ефективності ЗДВ (рис. 4.7) (Див. Додаток Д.10). Також для більшого унаочнення і репрезентативності дослідження у графік включено і середні оцінки ефективності заходів в цілому по усій вибірці досліджуваних.

Як бачимо з даних Таблиці 4.6 і рис. 4.7, заохочення 3 і 4 (нагородження похвальною грамотою і присвоєння почесного звання, відповідно) абсолютно неефективні одностайно для респондентів обох груп; більше того, – практично і для всіх досліджуваних, окрім 3 осіб, тобто для 94 %. Також майже неефективними є подяка (31) та попередження (С1). Найбільш ефективними для всіх опитуваних груп А і С, як і для переважної більшості вибірки досліджуваних, є надання відпустки (312) (для приблизно 80 % всієї вибірки), та поміщення в ДІЗО на строк до п'яти днів з виведенням чи без виведення на навчання або роботу (С5) (для близько 74 %).

З висвітлених порівняльних аналізів показників кожного виду заохочення і стягнення, як у контрастних групах А і С, так і у всій вибірці досліджуваних, наведених у Таблиці 4.6 і на рис. 4.7, можемо констатувати, що вони розподілилися, як і у процедурі кластерного аналізу, на: 1. абсолютно неефективні чи майже неефективні заохочення – це нагородження похвальною грамотою (33), присвоєння почесного звання (34), подяка (31), дострокове зняття раніше накладеного стягнення (32); та абсолютно неефективні чи майже неефективні стягнення – попередження (С1), догана (С2), сувора догана (С3); 2. найбільш ефективні або достатньо чи здебільшого ефективні заохочення – надання відпустки (312), надання права виходу за межі виховної колонії в супроводі батьків чи інших близьких родичів (311), переведення на поліпшені умови тримання (37), дозвіл виходу за межі виховної колонії у вихідні та святкові дні (38), надання права відвідування культурно-видовищних і спортивних заходів за межами колонії у супроводі працівників колонії (310), надання додаткового тривалого побачення (39); та найбільш ефективні або достатньо чи здебільшого ефективні стягнення – поміщення в ДІЗО (С5), скасування поліпшених умов тримання (С4), скасування права виходу за межі виховної колонії у вихідні та святкові дні (С7), скасування права на відпустку (С6); 3. середнього ступеня ефективності чи мало ефективні – виплата грошової премії (35) і нагородження подарунком (36).

Разом з тим, порівняльний аналіз демонструє, що, застосовуючи окремі ЗДВ вибірково, до конкретної категорії неповнолітніх ув'язнених, можна досягти їхньої більшої результативності для відповідних засуджених, адже деякі заходи до певної

міри ефективніші для респондентів групи А порівняно з групою С, а саме дострокове зняття раніше накладеного стягнення (32), догана (С2) і сувора догана (С3), скасування поліпшених умов тримання (С4) та скасування права виходу за межі виховної колонії у вихідні та святкові дні (С7) (в середньому на 0,75-0,85 бала, а сувора догана на 1,3 бала). Так, досліджувані групи А достовірно чутливіші до позбавлення короткострокового побачення за межами виховної колонії один раз на три місяці (як скасування поліпшених умови тримання (С4)) та до скасування права виходу за межі виховної колонії у вихідні та святкові дні (С7), що свідчить про те, що, оскільки вони більш активні, комунікабельні, дієві внаслідок своєї екстравертованості, то додаткові обмеження їхньої і так обмеженої свободи для них більш болісні. Видається, що і дострокове зняття раніше накладеного стягнення (32) сприймається ними, як певне звільнення від додаткових обмежень. Вважаємо, що догана (С2) і сувора догана (С3) виявляються більш ефективними для опитуваних групи А, вмотивованих на досягнення успіху [53, с. 46], яким, безперечно ж, не до вподоби несхвалення їхньої поведінки, а тому такі заходи стягнення краще мотивують їх до виправлення і перевиховання.

Загалом же простежуємо, що як для контрастних груп А і С, так і для всієї вибірки досліджуваних найбільш ефективними є ЗДВ (причому і заохочення, і стягнення), пов'язані із додатковою свободою, а саме, передусім, з виходом за межі виховної колонії, а також з обмеженням свободи у виді поміщення в ДІЗО. Натомість фактично неефективними є заходи морального характеру, що можна пояснити тим, що вони не зумовлюють жодних ні преференцій і привілеїв, ні обмежень чи позбавлень для неповнолітніх ув'язнених.

З метою більш всебічного обґрунтування ефективності та, навпаки, неефективності конкретних видів заходів заохочень і стягнень для неповнолітніх осіб, засуджених до позбавлення волі, окрім виявлення впливу на цей стан орієнтації їхньої внутрішньої мотивації, варто провести детальний порівняльний аналіз груп досліджуваних, контрастних за критерієм їхнього ставлення до ЗДВ, а саме: більше чутливих до заохочень (група Е3) і, натомість, більш сприйнятливих до стягнень (група ЕС). Притому доцільно розглянути особистісні властивості

респондентів таких груп, які з'ясовано на підставі середніх оцінок окремих показників застосовуваних у дослідженні методик, котрі подані у Додатку Г.2. Насамперед звернемо увагу, що у показниках внутрішньої мотивації (показники методик Т. Елерса: МУ (мотивація успіху) та УН (уникання невдач)) не простежуємо статистично значущих відмінностей між цими групами. А отже, це свідчить про те, що виділились цілком інші контрастні групи досліджуваних, ніж були проаналізовані вище.

Відтак, перш за все нами висвітлено відмінності в особистісних характеристиках засуджених, визначених опитувальником «Велика п'ятірка». Для більшої зручності і унаочнення результату їхнього порівняльного аналізу з Додатку Г.2 наведено у Таблиці 4.7 (Див. Додаток Д.11), а на підставі середньогрупових оцінок побудовано графічні профілі груп ЕЗ і ЕС за показниками названої методики (рис. 4.8) (Див. Додаток Д.11). Роз'яснення сутності і значення статистично значущих відмінностей за певними показниками цієї методики між порівнюваними групами викладено у Додатку Д.11.

Слід констатувати, що оскільки нами виявлено дуже різноманітне співвідношення результатів опитування досліджуваних контрастних груп А і С та ЕЗ і ЕС за показниками методики МакКрає-Коста, то таких отриманих даних недостатньо, щоб провести всебічний кореляційний аналіз розмежованих нами груп. Тож наше дослідження потребує порівняння цих груп ще за їхніми результатами показників за іншими методиками.

Тому надалі нами з'ясовано, чи зумовлюється формування того чи іншого ставлення до заходів заохочення і стягнення стилем виховання і стосунками підлітків з їхніми батьками, що демонструє порівняльний аналіз показників тесту «Підлітки про батьків» (ADOR) у групах ЕЗ і ЕС. Для зручності результати таких показників, котрі представлені у Додатку ГВ.2, наведено у Таблиці 4.8 (Див. Додаток Д.11), а на підставі середньогрупових оцінок побудовані чотири графічні профілі батьків: двоє батьків респондентів групи ЕЗ, і двоє – у групі ЕС (рис. 4.9) (Див. Додаток Д.11). Детальне роз'яснення сутності і значення відмінностей між досліджуваними групами ЕЗ і ЕС за показниками цієї методики подано у Додатку Д.11.

Відтак, порівнюючи результати аналізу за показниками опитувальника ADOR, проведеного у контрастних групах А і С (Див. Додаток Д.10) та ЕЗ і ЕС, можемо констатувати наявність певних кореляційних зв'язків поміж групами А і ЕС та, натомість, С і ЕЗ (Див. Додаток Д.11).

Для повноти порівняльного аналізу контрастних груп А і С та ЕЗ і ЕС нами розглянуто результати опитування їхніх респондентів ще за деякими значущими показниками Анкети соціально-психологічних особливостей сім'ї досліджуваних, а саме: матеріального становища (МС) і житлових умов (ЖУ), а також дозвілля (Д) (Див. Додаток Д.11). Притому за показником Д виявлено певні кореляційні зв'язки поміж групами А і ЕЗ та, натомість, С і ЕС (Див. Додаток Д.11).

На наступному етапі нашого дослідження необхідно здійснити аналіз ставлення респондентів порівнюваних груп ЕЗ і ЕС до різних видів заходів заохочень і стягнень. У цьому контексті насамперед з'ясуємо, чи є у цих групах відмінності між ставленнями до ЗДВ, котрі за їхньою ефективністю для досліджуваних було об'єднано за допомогою процедури кластерного аналізу у три групи (кластери): Кл 1 – «Мотивація волею» («Морально-організаційні та матеріально-організаційні заохочення і стягнення»), Кл 2 – «Матеріальні заохочення» та Кл 3 – «Моральні заохочення і стягнення». Результати порівняльного аналізу за цими показниками з Додатку Г.2 свідчать, що заходи кластеру 1 є для обох груп найбільш дієвими, а найменш дієві – заходи кластеру 3. Звернемо увагу, що внаслідок такого самого аналізу за кластерами, проведеного серед респондентів контрастних за мотивацією груп А і С, отримано фактично аналогічні середні бали: по Кл 1 і Кл 2 – у групі А майже однаково із групою ЕЗ, а в групі С – з групою ЕС, та по Кл 3 – навпаки, у групі А майже ідентично групі ЕС, а в групі С – групі ЕЗ. Притому варто відзначити, що якщо для досліджуваних групи А заходи кожного кластеру ефективніші, ніж для респондентів групи С, то для представників групи ЕЗ доволі ефективніші заходи Кл 2, а для опитуваних групи ЕС дещо ефективніші заходи Кл 3, натомість ефективність заходів Кл 1 для цих контрастних груп майже однакова; на противагу, для групи А достовірно більш дієві заходи кластеру 1, і, навпаки, для групи С найменше дієві заходи кластеру 3. Відтак,

можемо констатувати, що неповнолітні ув'язнені групи ЕЗ більш чутливі, порівняно з групою ЕС, до надання їм матеріальних заохочень, а представники групи ЕС, порівняно з групою ЕЗ, сприйнятливіші до моральних заохочень і стягнень; а до ЗДВ, пов'язаних з мотивацією волею, респонденти обох цих груп ставляться фактично аналогічно; натомість досліджувані групи А більш вразливі, на відміну від опитуваних групи С, до дії будь-яких ЗДВ. У цьому контексті доцільно акцентувати, що, хоча в опитуваних групи ЕЗ фактично ідентичний з групою А доволі високий показник СІ (Самоконтроль – імпульсивність), що свідчить про їхню високу вольову саморегуляцію, проте вони не піддаються впливу заходів морального характеру. Загалом можемо резюмувати, що досліджувані усіх чотирьох порівнюваних груп найбільш чутливі (доволі схоже за балами) до дії заходів Кл 1 «Мотивація волею» («Морально-організаційні та матеріально-організаційні заохочення і стягнення»), середній рівень ефективності (дуже подібно за балами оцінювання) для них становлять заходи Кл 2 «Матеріальні заохочення»; а, водночас, найнижчу ефективність виявили заходи Кл 3 «Моральні заохочення і стягнення», причому мінімальну – для респондентів груп С і ЕЗ.

З огляду на виявлене відзначимо, що на засадничості потреби у волі у мотиваційній системі загалом усіх ув'язнених наголошував Ф. Р. Сундуров [274, с. 202, 207]. Він стверджував, що якщо засуджений буде прагнути свободи, а відтак матиме намір належно поводитися, то його особистісна мотивація значною мірою полегшуватиме його виправлення і ресоціалізацію. Тобто потреба бути вільним може використовуватися як ефективний засіб досягнення мети покарання (а отже, і як засіб ефективізації ЗДВ. – *Примітка Т. Б.*), шляхом підвищення в ув'язнених зацікавленості тими проявами життя на волі, які вони цінують або повинні цінувати [274, с. 206], зокрема до таких, вважаємо, належать різноманітні контакти із сім'єю і близькими, культурно-видовищні і спортивні заходи тощо. Разом з тим науковець зауважував, що серед засуджених нерідко зустрічаються безвольні, соціально дезорганізовані особистості (тобто мотивовані на уникнення невдачі. – *Примітка Т. Б.*), тому щодо них потрібен інший підхід. Відтак, у них необхідно формувати почуття престижу, що є соціогенною потребою, почуття гідності та самоцінності

особистості [274, с. 209]. А отже, саме цьому сприятиме, на думку вченого, застосування до них заходів морального характеру. Водночас, вчений відзначав, що така потреба властива (чи має бути властивою більшою мірою) усім засудженим, а тому завдяки її формуванню у засудженого та утвердженню (а відповідно, ширшому застосуванню названих заходів. – *Примітка Т. Б.*) можливе успішніше його виправлення і ресоціалізація [274, с. 213]. Щоправда, як бачимо з представлених вище результатів проведеного нами дослідження, саме заходи Кл 3 «Моральні заохочення і стягнення» виявили найнижчу ефективність для усіх досліджуваних.

Надалі розглянемо ступінь ефективності окремих видів ЗДВ для груп ЕЗ і ЕС детальніше – на підставі результатів порівняльного аналізу показників кожного заохочення і стягнення, наведених у Додатку Г.2.

Так, абсолютно неефективними виявилися такі заохочення, як нагородження похвальною грамотою (33) і присвоєння почесного звання (34) для респондентів групи ЕС та подяка (31) для досліджуваних групи ЕЗ, а також фактично неефективні вони для представників, відповідно, груп ЕЗ та ЕС. Крім того, майже неефективним опитувані обох груп ЕЗ і ЕС оголосили дострокове зняття раніше накладеного стягнення заохочення (32). У цьому контексті звернемо увагу, що у контрастних за мотивацією групах А і С 33 і 34 визнали абсолютно неефективними опитувані обох цих груп, а 31 і 32 – майже неефективними теж респонденти обидвох груп (що було висвітлено вище). Натомість, найбільш ефективним одностайно для всіх досліджуваних групи ЕЗ та для майже абсолютної більшості представників групи ЕС є надання відпустки (312). Закцентуємо, що аналогічне твердження висловили респонденти груп А і С, відповідно. Також достатньо чи здебільшого ефективними опитувані обох груп ЕЗ і ЕС називають такі заохочення, як: надання права виходу за межі виховної колонії в супроводі батьків чи інших близьких родичів (311), надання додаткового тривалого побачення (39), надання права відвідування культурно-видовищних і спортивних заходів за межами колонії у супроводі працівників колонії (310), дозвіл виходу за межі виховної колонії у вихідні та святкові дні (38), переведення на поліпшені умови тримання (37). Зауважимо, що у контрастних за мотивацією групах А і С досліджувані визнали достатньо чи здебільшого

ефективними ті ж самі заохочення, щоправда у дещо іншій послідовності, відповідно до співвідношення наданих їм середньогрупових балів. І, врешті, наполовину ефективними заохоченнями респонденти обох груп ЕЗ і ЕС вважають виплату грошової премії (35), а опитувані групи ЕЗ – і нагородження подарунком (36), натомість представники групи ЕС позиціонують останнє заохочення як дуже мало ефективне. З цього приводу відзначимо, що у контрастних за мотивацією групах А і С досліджувані визнали виплату грошової премії наполовину ефективним заохоченням, а нагородження подарунком – мало ефективним.

Абсолютно неефективним виявилось таке стягнення, як попередження (С1) для респондентів групи ЕЗ та фактично неефективне воно для представників групи ЕС. Звернемо увагу, що аналогічної позиції в оцінюванні такого виду стягнення дотримуються і досліджувані контрастних за мотивацією груп С і А, відповідно. Також майже неефективними опитувані групи ЕЗ визнали догану (С2) і сувору догану (С3), натомість респонденти групи ЕС вважають їх мало ефективними. Порівнюючи ці результати з опитуванням представників контрастних за мотивацією груп, зауважимо, що догану (С2) оголосили майже неефективною обидві групи А і С, а сувору догану (С3) назвали майже неефективною досліджувані групи С та мало ефективною – групи А. І навпаки, найбільш ефективним стягненням визнали поміщення в ДІЗО на строк до п'яти діб з виведенням чи без виведення на навчання або роботу (С5) одностайно всі респонденти групи ЕЗ та майже абсолютна більшість представників групи ЕС; таке ж твердження висловили і досліджувані контрастних за мотивацією груп А і С, відповідно. Майже достатньо ефективним опитувані обох груп ЕЗ і ЕС вважають скасування права на відпустку (С6); відзначимо, що у контрастних за мотивацією групах А і С таке стягнення респонденти назвали здебільшого ефективним. А також достатньо ефективним представники групи ЕС оголосили скасування поліпшених умов тримання (С4) та скасування права виходу за межі виховної колонії у вихідні та святкові дні (С7); натомість досліджувані групи ЕЗ визнали ці стягнення здебільшого ефективними. Закцентуємо, що аналогічної думки дотримуються і опитувані групи А і С, відповідно.

З висвітленого порівняльного аналізу показників кожного виду заохочення і стягнення у контрастних групах ЕЗ і ЕС можемо констатувати, що вони розподілилися аналогічно, як і у контрастних групах А і С, а також як у процедурі кластерного аналізу. Попри те, проведений вище аналіз демонструє, що, застосовуючи окремі ЗДВ вибірково, до конкретної категорії неповнолітніх ув'язнених, можна досягти їхньої більшої результативності для відповідних засуджених, адже деякі заходи до певної міри ефективніші для респондентів однієї із порівнюваних груп. Так, для досліджуваних групи ЕЗ дещо ефективніші, порівняно з групою ЕС, такі заохочення, як: нагородження подарунком (36), надання додаткового тривалого побачення (39), надання права виходу за межі виховної колонії в супроводі батьків чи інших близьких родичів (311), дозвіл виходу за межі виховної колонії у вихідні та святкові дні (38) (в середньому на 0,75-0,9 бала, а нагородження подарунком на 1,3 бала). А, натомість, для представників групи ЕС доволі ефективніші, порівняно з групою ЕЗ, такі стягнення, як: сувора догана (С3) (на 1,8 бала), скасування поліпшених умов тримання (С4) (на 1,7 бала), скасування права виходу за межі виховної колонії у вихідні та святкові дні (С7) (на 0,9 бала) та догана (С2) (на 0,8 бала). Таке співвідношення більшої впливовості певних видів ЗДВ для респондентів груп ЕЗ і ЕС частково відрізняється від переліку більш ефективних видів таких заходів для опитуваних контрастних за мотивацією груп А і С, який представлено вище. А саме, для досліджуваних групи А, на відміну від групи С, пріоритетнішим виявилось лише таке заохочення, як дострокове зняття раніше накладеного стягнення (32), щоправда більш дієвими стягненнями опитувані групи А, порівняно із групою С, визнали аналогічні виокремленим респондентами групи ЕС, причому сувору догану вони теж вважають порівняно ефективнішою (на 1,3 бала).

Відтак, з розглянутого нами порівняльного аналізу показників ступеня ефективності кожного виду заохочення і стягнення, у т. ч. за допомогою процедури кластерного аналізу, отриманих в результаті опитування досліджуваних контрастних за мотивацією груп А і С та контрастних за ставленням до ЗДВ груп ЕЗ і ЕС, можемо резюмувати, що нами загалом не виявлено кореляційних

взаємозв'язків між цими чотирма групами за вказаними показниками, за винятком простежування певної кореляції між групами А і ЕС, яка полягає у схожому співвідношенні середньогрупових балів, наданих ними більш ефективнішим для них, на відміну від груп С і ЕЗ, видам стягнень.

Підсумовуючи, варто відзначити, що встановлені вимоги до обсягу дисертаційних робіт не дозволяють нам провести вичерпний аналіз впливу кожного показника усіх розглядуваних методик на визначення ступеня ефективності кожного виду заохочення і стягнення для різних груп неповнолітніх ув'язнених. Проте, наголосимо, що при реалізації принципу індивідуального підходу при застосуванні ЗДВ до неповнолітніх осіб, засуджених до позбавлення волі, адміністрації виховної колонії в цілому та пенітенціарним психологам і педагогам зокрема необхідно враховувати усі показники, у т. ч. Анкети соціально-психологічних особливостей сім'ї досліджуваних, для всебічного, детального вивчення особистості кожного неповнолітнього засудженого та, відтак, виявлення кореляційних залежностей поміж усіма показниками різних методик психодіагностичного обстеження особи неповнолітнього ув'язненого та рівнем ефективності окремих заходів заохочення і стягнення для конкретного засудженого.

Водночас, варто акцентувати, що комплекс методик, котрими ми послуговувалися для дослідження ефективності ЗДВ, які застосовуються до неповнолітніх ув'язнених, підібраний нами на власний розсуд задля всебічного аналізу соціально-психологічних властивостей засудженого як засобу ефективізації застосовуваних до нього заходів, а відтак, він не є вичерпним. А тому використання таких методик у практиці виховної колонії з метою оцінювання ефективності застосовуваних до неповнолітніх ув'язнених ЗДВ потребує розробки та укладення уніфікованого комплексу таких методик фахівцями з юридичної психології, пенітенціарної психології і педагогіки, психології неповнолітніх.

Притому одним з головних шляхів підвищення ефективності таких заходів, на нашу думку, може стати зміна і вдосконалення методів правового регулювання цього інституту, а саме надання переваги диспозитивному, а не імперативного методу, тобто наділення неповнолітнього ув'язненого правом самому обирати собі

з-поміж певного, запропонованого адміністрацією, переліку той вид заходу заохочення чи стягнення [147], котрий він вважає найефективнішим для себе, а саме найбільш стимулюючим його виправлення і ресоціалізацію. У цьому контексті доцільно зазначити, що в міжнародних стандартах з розглядуваної проблематики наголошується на необхідності встановлення таких основних елементів режиму пенітенціарної установи, які б передбачали формування у засуджених власного бажання та вольового спрямування до перевиховання. Притому використання у цих стандартах таких категорій стосовно ув'язнених, як формування «почуття відповідальності» за свою поведінку, «самовизначення», «людська гідність», «самоповага», засвідчує, що виправлення і ресоціалізація неможливі без їхнього власного бажання та зацікавленості в цьому [115, с. 232], а тому, на наше переконання, саме застосування бажаних для них самих конкретних видів ЗДВ заохочуватиме їх до правослухняної поведінки. Більше того, як вказано у Додатку Б, Європейські правила стосовно неповнолітніх правопорушників акцентують на необхідності їхньої безпосередньої участі у призначенні їм таких заходів (п. 13) [333]. А у підсумковому документі Спеціальної сесії в інтересах дітей ГА ООН Декларації та Плані дій «Світ, сприятливий для дітей» від 10.05.2002 р. проголошується принцип прислухання до дітей та забезпечення їхньої участі; підкреслюється необхідність поважати і заохочувати їхнє право висловлювати свою думку та брати участь у вирішенні всіх питань, що зачіпають їх, з урахуванням їхнього віку та зрілості (п. 9 § 7 і п. 1 § 32) [64].

4.3. Пропозиції щодо удосконалення законодавства про заходи заохочення і стягнення, які застосовуються до неповнолітніх ув'язнених, а також практичні рекомендації стосовно підвищення ефективності таких заходів

На підставі проведеного нами дослідження вважаємо за необхідне сформулювати пропозиції щодо удосконалення законодавства про ЗДВ,

застосовувані до неповнолітніх осіб, позбавлених волі. А саме, пропонуємо наступне:

1. Сформулювати перелік усіх видів заходів заохочення, що застосовуються до неповнолітніх осіб, засуджених до позбавлення волі, в окремій статті КВКУ країни.

2. Видається раціональним внести деякі відповідні зміни, доповнення та уточнення до переліку видів ЗДВ, застосовуваних до неповнолітніх ув'язнених, з огляду на наступне: а) беручи до уваги висловлені нами у підрозділі 1.2 зауваження та обґрунтування щодо некоректності, нечіткості чи дубльованості певних законодавчих положень щодо переліку видів таких ЗДВ; б) задля наповнення такого переліку більш стимулюючим змістом; та, головню, в) опираючись на результати проведеного нами опитування неповнолітніх ув'язнених щодо рівня ефективності для них кожного виду заохочення і стягнення. А саме:

1) вилучити такий вид заходу заохочення, як поліпшення умов тримання (та, відповідно, пов'язаний з ним вид стягнення – скасування поліпшених умов тримання), оскільки окремі положення, що становили його змістове наповнення, вже скасовані самим законодавцем, а надання один раз на три місяці короткострокового побачення за межами виховної колонії видається зайвим виділяти як окремий вид заходу заохочення (та, відповідно, скасування такого права – як окремий вид стягнення), оскільки його зміст фактично охоплюється іншими заходами заохочення, а саме: наданням права виходу за межі виховної колонії у супроводі батьків чи інших близьких родичів та наданням права виходу за межі виховної колонії у вихідні та святкові дні, котрі передбачають значно ширший обсяг прав засудженого; а короткострокові побачення у межах виховної колонії надаються без жодних обмежень;

2) доповнити перелік видів ЗДВ, по-перше, заходами заохочення і стягнення організаційного характеру, які пов'язані з мотивацією волею, оскільки результати проведеного нами анкетування неповнолітніх ув'язнених засвідчили їхню найбільшу ефективність; а по-друге, тими заходами заохочення, котрі розширюють можливості контактів засудженого передусім з родиною (рідними, сім'єю) і близькими, а також зумовлюють зміцнення соціально корисних зв'язків із соціумом

загалом, що сприятиме швидшій, легшій й ефективнішій ресоціалізації та успішній інтеграції у суспільне життя після звільнення неповнолітнього ув'язненого, а водночас становитиме впровадження міжнародних стандартів з цього питання.

Відтак, вважаємо за доцільне доповнити цей перелік такими заходами заохочення, як:

- надання права виходу за межі виховної колонії у вихідні та святкові дні у супроводі батьків, близьких родичів чи інших осіб – одноразово чи на певний термін, скажімо, упродовж місяця (оскільки пропонуємо, як було обґрунтовано у підрозділі 2.1 дослідження, приймати рішення про застосування до засудженого заходу заохочення щомісяця);

- надання права на святкування дня народження та інших сімейних подій з близькими родичами чи іншими особами – аналогічно: одноразово чи на певний період;

- надання права виїзду за межі колонії до семи діб з метою відвідування рідних чи близьких засудженим, які тримаються у дільницях соціальної адаптації;

- надання відпустки у виді щорічного короткочасного виїзду за межі колонії на строк від 7 до 14 діб з метою відвідування рідних і близьких засудженим вперше до позбавлення волі за злочини, вчинені з необережності, та нетяжкі злочини, а також особам, які тримаються у дільницях соціальної адаптації.

Та, відповідно, вважаємо за доцільне доповнити цей перелік такими заходами стягнення, як:

- скасування права виходу за межі виховної колонії у вихідні та святкові дні – одноразово чи на певний, визначений термін (наприклад, на місяць);

- скасування права на святкування дня народження та інших сімейних подій з близькими родичами чи іншими особами – аналогічно: одноразово чи на певний період;

- скасування права виїзду за межі колонії до семи діб з метою відвідування рідних чи близьких засудженим, які тримаються у дільницях соціальної адаптації, – на певний період;

– скасування права на відпустку – тобто відтермінування її надання на певний строк.

Відзначимо, що наразі визнаємо доречним збереження у переліку ЗДВ моральних заохочень і стягнень, попри те, що результати проведеного нами опитування респондентів засвідчили їхню майже цілковиту неефективність, однак, зважаючи на: 1) висловлювані в науці КВП твердження про їхню слушність чи й актуальність для певної категорії ув'язнених [274, с. 209, 213; 109, с. 185; 160, с. 145]; та 2) вірогідність інших результатів щодо ефективності цих заходів при анкетуванні іншої вибірки досліджуваних.

3. Закріпити у КВК України такий оновлений перелік видів заходів заохочення, що застосовуються до неповнолітніх осіб, засуджених до позбавлення волі: 1) подяка; 2) дострокове зняття раніше накладеного стягнення; 3) нагородження похвальною грамотою; 4) присвоєння почесного звання «кращий за поведінкою» чи «активний учасник самодіяльності» тощо; 5) виплата грошової премії; 6) нагородження подарунком; 7) надання додаткового (понад 1 раз на місяць) тривалого побачення; 8) надання права відвідування культурно-видовищних і спортивних заходів за межами виховної колонії у супроводі працівників колонії; 9) надання права виходу за межі виховної колонії у супроводі батьків чи інших близьких родичів; 10) надання права виходу за межі виховної колонії у вихідні та святкові дні у супроводі батьків, близьких родичів чи інших осіб; 11) надання права на святкування дня народження та інших сімейних подій з близькими родичами чи іншими особами; 12) надання права виїзду за межі колонії до 7 діб з метою відвідування рідних чи близьких засудженим, які тримаються у дільницях соціальної адаптації; 13) надання відпустки у виді щорічного короткочасного виїзду за межі колонії на строк від 7 до 14 діб з метою відвідування рідних і близьких засудженим вперше до позбавлення волі за злочини, вчинені з необережності, та нетяжкі злочини, а також особам, які тримаються у дільницях соціальної адаптації; 14) дострокове зняття раніше накладеного стягнення (Див. Додаток Е.1).

4. Закріпити у КВК України такий оновлений перелік видів заходів стягнення, що застосовуються до неповнолітніх осіб, засуджених до позбавлення волі:

1) попередження; 2) догана; 3) скасування права виходу за межі виховної колонії у вихідні та святкові дні у супроводі батьків чи інших близьких родичів; 4) скасування права на святкування дня народження та інших сімейних подій з близькими родичами чи іншими особами; 5) скасування права виїзду за межі колонії до семи діб з метою відвідування рідних засудженим, які тримаються у дільницях соціальної адаптації; 6) скасування права на відпустку; 7) поміщення в ДІЗО на строк до трьох діб з виведенням чи без виведення на навчання або роботу (Див. ДодатокЕ.1).

5. При застосуванні такого заходу стягнення, як поміщення в ДІЗО, скасувати передбачені на сьогодні такі правообмеження засудженого, як заборона придбання продуктів харчування і предметів першої потреби та заборона брати із собою у ДІЗО продукти харчування і особисті речі, оскільки вони мають антигуманний характер, а також суперечать вимогам міжнародних стандартів.

6. Коректно і однозначно сформулювати підстави застосування до неповнолітніх осіб, засуджених до позбавлення волі, як заходів заохочень, так і заходів стягнень – відповідно до зауважень і пропозицій, висловлених у підрозділі 2.1 та висновках до розділу 2 дослідження.

7. Удосконалити порядок застосування до неповнолітніх осіб, засуджених до позбавлення волі, як заходів заохочень, так і заходів стягнень – відповідно до зауважень і пропозицій, висловлених у підрозділі 2.2 та висновках до розділу 2 дослідження.

8. Вважаємо, що застосування до неповнолітніх ув'язнених бажаних для них самих конкретних видів ЗДВ заохочуватиме їх до правослухняної поведінки. Тому, на наше переконання, доцільно наділити неповнолітнього ув'язненого правом самому обирати собі з-поміж певного, запропонованого адміністрацією, переліку той вид заходу заохочення чи стягнення, котрий він вважає найефективнішим для себе, а саме найбільш стимулюючим його виправлення і ресоціалізацію.

Це дасть змогу забезпечити максимальне врахування інтересів неповнолітніх ув'язнених, на чому особливо акцентують як міжнародні стандарти, так, зрештою, і український законодавець, про що було викладено у висновках до розділу 1 та Додатку Б.

9. Необхідно розробити та укласти уніфікований комплекс методик оцінювання ефективності ЗДВ, застосовуваних до неповнолітніх ув'язнених, шляхом залучення фахівців з юридичної психології, пенітенціарної психології і педагогіки, психології неповнолітніх, який надалі повинен використовуватися у практиці виховної колонії.

10. Законодавчо встановити (у ст. 131 і 134 КВК України, що визначають порядок застосування ЗДВ), що СПС (а саме, в особі передусім психолога та за участі старшого вихователя чи вихователя) вперше при поступленні неповнолітнього засудженого, а надалі щоквартально упродовж усього терміну відбування ним позбавлення волі повинна проводити його опитування на підставі уніфікованого комплексу методик виявлення ефективності для нього тих чи інших заходів заохочення та стягнення та, відтак, враховувати результати такого анкетування при наданні йому відповідних заохочень та призначенні стягнень.

У контексті останнього відзначимо, що низка теоретиків КВП стверджували, що поведінку засудженого, а отже ступінь його виправлення (а відповідно і ефективність ЗДВ. – *Примітка Т. Б.*), варто оцінювати на кожному етапі відбування покарання [230, с. 165; 146; 166; 167; 168; 308]. Тим паче, така періодичність і регулярність оцінювання ефективності окремих видів ЗДВ для конкретного неповнолітнього ув'язненого необхідна, оскільки внутрішня мотивація особистості засудженого та ставлення до ЗДВ, а відповідно і їхня ефективність для засудженої особи, у процесі відбуття покарання можуть змінюватися, особливо, коли ув'язнення доволі довготривале.

Варто зауважити, що у виховній колонії ведеться облік усіх застосовуваних ЗДВ. Це відображається, зокрема, персоніфіковано у Щоденнику кожного неповнолітнього ув'язненого (розділ V Щоденника), де зазначається дата застосування заходу, підстава заохочення чи стягнення, вид заохочення чи стягнення, ким воно надане чи накладене, а також дата і підстава зняття стягнення [311]. А також загалом по всіх засуджених у III розділі Журналу обліку роботи із засудженими відділення СПС, ведення і зберігання якого забезпечує начальник цього відділення (абз. 1 п. 1 і пп. 3 п. 1 розд. IV Положення про СПС) [195], фіксується аналіз

дисциплінарної практики серед засуджених, а саме: щомісячна загальна кількість стягнень (п. 2 розд. III Журналу), у т. ч. вибірково лише таких їхніх видів, як поміщення в ДІЗО (пп. 2.2) та скасування поліпшених умов тримання (пп. 2.5), і види порушень, за які їх застосовано (п. 3 розд. III), а також щомісячна загальна кількість заохочень (п. 5 розд. III), у т. ч. нагородження подарунком чи грошовою премією (пп. 5.1 розд. III). Крім того, загальні відомості про застосування ЗДВ подаються у щорічних звітах колонії. Відтак, можемо констатувати, що такий облік засвідчує фактично лише кількісні показники застосування таких заходів як до конкретного ув'язненого, так і до всіх засуджених в цілому. Проте, наголосимо, він не висвітлює обґрунтовану нами на підставі проведеного дослідження залежність ступеня ефективності тих чи інших ЗДВ, застосовуваних до неповнолітніх ув'язнених, від соціально-психологічних особливостей особистості неповнолітнього засудженого та його ставлення до кожного виду заохочення і стягнення.

Поза тим, на сьогодні, про що вказано у підрозділі 3.2 дослідження, у виховних колоніях психологом СПС проводиться психодіагностичне обстеження засуджених, що включає їхню соціально-демографічну та психологічну характеристику, яка відображається у Розділі II Щоденника. Проте треба відзначити, що таке психологічне діагностування неповнолітніх ув'язнених не охоплює низки оптимальних для встановлення соціально-психологічних особливостей особистості неповнолітнього засудженого методик, а отже деяких важливих показників, необхідних для виявлення внутрішньої особистісної мотивації і ставлення кожного ув'язненого до конкретного виду заохочення і стягнення, а відтак для визначення ефективності застосування до неповнолітніх ув'язнених тих чи інших ЗДВ.

11. У цьому контексті звернемо увагу, що попри те, що у структурі виховної колонії функціонує МВР, яка уповноважена надавати методичну та практичну допомогу в організації роботи із засудженими, а також напрацьовувати рекомендації щодо вдосконалення практики застосування основних засобів виправлення і ресоціалізації засуджених, зокрема і ЗДВ, її діяльність видається мало результативною у питанні ефективізації таких заходів, застосовуваних до неповнолітніх ув'язнених.

Під цим оглядом варто зазначити, що, відповідно до п. 9 ч. 6 Положення про ДПВКП від 21.12.2020 р. № 4403/5 [196], названий Департамент для виконання покладених на нього завдань має право проводити аналітичну та методичну роботу, готувати методичні рекомендації щодо діяльності УВП з питань, що належать до його компетенції. Тому вважаємо доречним створити при Управлінні ресоціалізації та соціальної реабілітації ДПВКП певну науково-методичну раду з фахівців – психологів (компетентних у пенітенціарній психології та психології неповнолітніх), педагогів, правознавців-дослідників теорії застосування ЗДВ та юристів-співробітників виховних колоній – з метою розробки нею як єдиного взірця комплексу обов'язкових методик психодіагностичного обстеження новоприбулих у колонію неповнолітніх ув'язнених, котрі слугуватимуть підґрунтям виявлення ефективності ЗДВ, так і укладення методичних вказівок і рекомендацій щодо проведення СПС колонії вперше при поступленні неповнолітнього засудженого, а надалі щоквартально упродовж усього терміну відбування ним позбавлення волі опитування на підставі уніфікованого комплексу методик оцінювання ефективності для нього тих чи інших заходів заохочення та стягнення та відповідного врахування результатів такого анкетування при подальшому застосуванні до конкретного неповнолітнього ув'язненого ЗДВ. А це, у свою чергу, вимагатиме ширшого залучення до діяльності як МВР виховної колонії, так і СПС пенітенціарних психологів, обізнаних у психології неповнолітніх ув'язнених.

12. Наступним етапом діяльності такої науково-методичної ради (чи загалом Управління ресоціалізації та соціальної реабілітації), на нашу думку, має стати регулярний (наприклад, щорічний) моніторинг результатів такого опитування неповнолітніх ув'язнених та практики застосування до них ЗДВ – з метою відстежування ймовірних змін у мотивації і ставленні кожного ув'язненого до певного заохочення і стягнення, а відтак встановлення динаміки визначення ступеня ефективності конкретних видів таких заходів.

13. І, врешті, на перспективу, вважаємо за доцільне здійснення уповноваженою радою експертного узагальнення результатів такого моніторингу, скажімо, за 5 років, що дасть змогу виявити певні закономірності у взаємозв'язку

соціально-психологічних особливостей особистості неповнолітнього ув'язненого, у т. ч. його внутрішньої особистісної мотивації, з його ставленням до конкретних видів заохочення і стягнення, а отже, констатувати тенденції більшої і, навпаки, меншої ефективності деяких видів ЗДВ як для того чи іншого типу особистості неповнолітніх засуджених, так і загалом для всього контингенту неповнолітніх ув'язнених. Встановлення означених закономірностей, на наш погляд, має спростити у подальшому роботу СПС виховної колонії та сприяти більш обґрунтованому, раціональному та ефективнішому застосуванню ЗДВ до неповнолітніх осіб, позбавлених волі. А крім того, оскільки з'ясування таких закономірностей слугуватиме простеженню різних ступенів ефективності кожного заходу заохочення і стягнення, то слушним стане законодавче оновлення переліку видів таких заходів із закріпленням найефективніших та достатньо і здебільшого ефективних з-поміж них усіх, та натомість, виключенням із КВКУ країни неефективних і малоефективних заходів.

14. Варто акцентувати, що наше дослідження має пілотний характер та полягає у попередньому зрізі окремих критеріїв ефективності заходів заохочення та стягнення, проте його результати зможуть у подальшому слугувати підставою для проведення масштабних репрезентативних досліджень, спрямованих на ґрунтовний аналіз кореляційних зв'язків між різними факторами та змінними, впливаючими на ефективізацію застосування до неповнолітніх ув'язнених ЗДВ. У той же час, результати дослідження можуть бути використані в ході подальших дискусій та обговорень за участі фахівців та експертів у пенітенціарній сфері з метою визначення шляхів вирішення висвітлених проблем.

Висновки до Розділу 4

1. Ефективність ЗДВ, які застосовуються до неповнолітніх осіб, засуджених до позбавлення волі, становить ступінь досягнення їхньої мети, який можна виміряти шляхом порівняння (співвідношення) реально досягнутих результатів (показників)

їхнього застосування із поставленою метою (запланованими результатами, показниками).

2. Для правильної оцінки ефективності будь-якого правового явища, у т. ч. ЗДВ, що застосовуються до неповнолітніх ув'язнених, необхідно коректно визначити найоптимальніші і найраціональніші критерії його оцінювання.

Доцільно наголосити, що при виробленні методики виявлення ефективності застосування ЗДВ до неповнолітніх осіб, позбавлених волі, ми не враховували такий її критерій, як досягнення мети запобігання (спеціального і загального) кримінальним правопорушенням, внаслідок браку достатнього емпіричного матеріалу для проведення такого аналізу.

Тому, на нашу думку, розробка науково обґрунтованої методики вимірювання ефективності таких заходів має опиратися насамперед на такий основний критерій ефективності ЗДВ, як досягнення мети виправлення та ресоціалізації засудженого, що засвідчує такий емпіричний референт, як позитивні зміни особи засудженого, проте це можливо всебічно перевірити виключно після відбуття неповнолітнім покарання. Натомість, проміжний критерій (показник) оцінки ефективності таких заходів, яким є дотримання чи порушення режиму засудженими, можливо досліджувати вже на етапі відбуття покарання. Його підтверджують, передусім, такі об'єктивні (зовнішні) референти, як кількість і характер порушень режиму (а точніше, кількість і характер невиконання покладених обов'язків та порушень встановлених заборон) неповнолітнім ув'язненим та, відповідно, кількість накладених на нього певних видів стягнень або ж, натомість, стабільність і якість сумлінної поведінки і ставлення до праці та навчання, активної участі у роботі самодіяльних організацій і виховних заходах та, відтак, кількість наданих йому певних видів заохочень.

Поза тим, на наше переконання, засадниче значення для виявлення ефективності застосування до неповнолітніх осіб, засуджених до позбавлення волі, кожного виду заохочення і стягнення мають такі суб'єктивні (внутрішні) емпіричні референти, якими виступають певні показники внутрішньої особистісної мотивації та ставлення неповнолітніх ув'язнених до конкретних ЗДВ, а також показники

соціально-демографічних характеристик та психологічних особливостей особистості засуджених.

3. Відтак, нами у дослідженні застосовано метод факторного аналізу вимірювання ефективності ЗДВ для неповнолітніх ув'язнених, з врахуванням названих суб'єктивних емпіричних референтів, зокрема шляхом порівняння реально досягнутих показників рівня ефективності конкретного заходу (результату) із запланованими кількісними показниками, оцінюваними за 7-бальною шкалою (метою), відповідно до ставлення засуджених до окремих видів ЗДВ.

4. Для дослідження ефективності ЗДВ, застосовуваних до неповнолітніх осіб, засуджених до позбавлення волі, нами було використано комплекс таких методик: методика діагностики особистості на мотивацію до успіху Т. Елерса та методика діагностики особистості на мотивацію до уникнення невдач Т. Елерса; опитувальник «Поведінка батьків і ставлення підлітків до них» (ADOR); п'ятифакторний особистісний опитувальник Р. МакКрає і П. Коста (тест «Велика п'ятірка»); дві авторські анкети: анкета для вивчення соціально-психологічних особливостей сім'ї, умов зростання і виховання досліджуваних та анкета для вивчення ставлення неповнолітніх ув'язнених до застосовуваних щодо них ЗДВ.

5. Для перевірки висунутої у дослідженні гіпотези про взаємозв'язок різного ставлення до заохочень і стягнень з відповідними типами внутрішньої мотивації особистості нами було розмежовано опитуваних на такі контрастні групи: 1) за типом внутрішньої мотивації – групи А і С (А спрямовані на досягнення успіху, С орієнтовані на уникання невдач); 2) за ставленням до ЗДВ – групи ЕЗ і ЕС (ЕЗ вважають для себе більш ефективними заходи заохочення, ЕС – навпаки, заходи стягнення).

6. Підтверджено, що внутрішня мотивація не зумовлюється зовнішніми чинниками та ситуацією (про що свідчать отримані дані Анкети соціально-психологічних особливостей сім'ї досліджуваних, а саме: показники віку, житлових умов, матеріального становища, фізичних покарань), а формується характерними особливостями самої особистості. Тому було розглянуто відмінності у порівнюваних групах А і С за показниками тесту «Велика п'ятірка» (а саме:

екстраверсія – інтроверсія (EI), прихильність – відособленість (PB), самоконтроль – імпульсивність (CI), емоційна стійкість – емоційна нестійкість (CH), експресивність – практичність (EP)) та опитувальника ADOR (а саме: позитивний інтерес (POZ), директивність (DIR), ворожість (HOS), автономність (AUT), непослідовність (NED)). Відтак, статистично значущі відмінності виявлено у показниках EI, PB і CI, за якими респондентам групи А притаманні високі оцінки за факторами EI і CI та низькі – за фактором PB, та у показниках DIR обох батьків (вищі у групі С) та AUT батька (навпаки, вищий у групі А), а також певні відмінності простежено у показниках POZ (вищі у групі С) і NED (вищі у групі А) обох батьків.

7. До отриманих за результатами анкетування показників ставлення досліджуваних до окремих ЗДВ було застосовано процедуру кластерного аналізу з метою об'єднати у кластери найбільш схожі за дієвістю, ефективністю для опитуваних заходи. Відтак, заходи згрупувались у такі три групи (кластери): Кл 1 – «Мотивація волею» (морально-організаційні та матеріально-організаційні заохочення і стягнення), Кл 2 – «Матеріальні заохочення» та Кл 3 – «Моральні заохочення і стягнення».

Відзначимо, що саме така класифікація ЗДВ за критерієм розмежування цих заходів за характером стимулювання засудженої особи на організаційні, матеріальні і моральні є найбільш значущою для встановлення ефективності кожного конкретного виду ЗДВ, що застосовуються до неповнолітніх ув'язнених, з-поміж різноманітних класифікацій заходів заохочень та заходів стягнень в юридичній науці.

На підставі кластерного аналізу рівня ефективності ЗДВ для респондентів груп А і С встановлено, що заходи кластеру 1 «Мотивація волею» є для обох порівнюваних груп найбільш ефективними (насамперед такі, як надання відпустки та поміщення в ДІЗО), а, натомість, найменш ефективні – заходи кластеру 3 «Моральні заохочення і стягнення» (абсолютно неефективні – нагородження похвальною грамотою і присвоєння почесного звання та майже неефективні – подяка і попередження). При цьому заходи кожного кластеру для групи А ефективніші, ніж для групи С. Тобто заходи кластеру 1 для групи А достовірно

більш дієві, впливові і, навпаки, заходи кластеру 3 для групи С найменш дієві, незначущі. Відтак, можемо констатувати, що неповнолітні ув'язнені, які орієнтовані на досягнення успіху, більш чутливі до дії ЗДВ загалом – як заохочень, так і стягнень, що можна пояснити їхнім досить високим показником СІ, котрий є свідченням високого рівня їхньої вольової саморегуляції поведінки.

Притому з'ясовано, що показники ефективності кожного виду заохочення і стягнення для груп А і С розподілилися аналогічно, як і у процедурі кластерного аналізу таких показників всієї вибірки досліджуваних (щоправда, у дещо іншій послідовності, відповідно до співвідношення наданих їм середньогрупових балів), на: 1. найбільш ефективні або достатньо чи здебільшого ефективні – Кл 1 «Мотивація волею»; 2. середнього ступеня ефективності чи мало ефективні – Кл 2 «Матеріальні заохочення»; 3. абсолютно неефективні чи майже неефективні – Кл 3 «Моральні заохочення і стягнення».

8. Оскільки ми не виявили статистично значущих відмінностей у показниках внутрішньої мотивації (мотивація успіху – МУ, уникання невдач – УН) між групами досліджуваних з протилежним ставленням до ЗДВ (ЕЗ і ЕС), то з метою визначення певних кореляційних взаємозв'язків поміж контрастними групами А і С та ЕЗ і ЕС було проаналізовано особистісні властивості респондентів цих груп. Так, за результатами тесту «Велика п'ятірка» статистично значущі відмінності встановлено у показниках ПВ і СІ, які суттєво вищі у респондентів групи ЕЗ. Відтак, порівнюючи ці дані з результатами, отриманими у контрастних за мотивацією групах А і С, можемо констатувати, що показник ПВ майже однаковий у групах С і ЕЗ (на середньому рівні) та досить схожий у групах А і ЕС (на низькому рівні), натомість, показник СІ майже ідентичний у групах А і ЕЗ (на високому рівні) та нижчий у групах С (на середньому рівні) і ЕС (на низькому рівні). Крім того, показник ЕІ у групах ЕЗ і ЕС фактично аналогічний (на середньому рівні), натомість у групах А і С він значно відрізняється (доволі вищий в групі А і дещо нижчий у групі С). Та майже однакові результати отримано у всіх чотирьох порівнюваних групах за показниками СН (на високому рівні) і ЕП (на середньому рівні). А отже, за показниками методики МакКрає-Коста простежено дуже різноманітне

співвідношення результатів опитування респондентів контрастних груп А і С та ЕЗ і ЕС.

9. За отриманими в ході анкетування результатами опитувальника ADOR статистично значущі відмінності виявлено у показниках POZ і DIR (особливо матері), які суттєво вищі у досліджуваних групи ЕЗ, а також за показниками AUT і NED (особливо батька), які істотно вищі у представників групи ЕС. Відтак, порівнюючи ці дані з результатами, отриманими у контрастних за мотивацією групах А і С, можемо констатувати, що схоже співвідношення результатів отримано за наступними показниками: найнижчі показники POZ і DIR встановлено у респондентів груп А і ЕС, та, натомість, вагомо вищі – у груп С і ЕЗ. Крім того, найвищим з-поміж інших є показник AUT у всіх чотирьох порівнюваних групах, притому він значно вищий у досліджуваних груп А і ЕС та нижчий – у груп С і ЕЗ. Також доволі високий показник NED представлено у всіх групах, притому він вищий у представників груп А і ЕС. А отже, підсумуємо, що статистичні відмінності у порівнюваних групах найбільш значущо проявилися за такими показниками, як: DIR, який вищий у респондентів груп С і ЕЗ (причому в ЕЗ особливо вищий у матері) та AUT, який вищий, навпаки, у досліджуваних груп А і ЕС (причому в обох групах значно вищий у батька). А також певні відмінності вбачаємо у таких показниках, як: POZ, який вищий в опитуваних груп С і ЕЗ (причому в ЕЗ суттєво вищий у матері), та NED, який вищий, навпаки, у досліджуваних груп А і ЕС (причому в ЕЗ вагомо вищий у батька). Отже, за результатами опитування представників контрастних груп А і С та ЕЗ і ЕС за методикою ADOR нами простежено чітке співвідношення вищих показників директивності і позитивного ставлення у респондентів груп С і ЕЗ (причому в ЕЗ особливо у матері) та, натомість, автономності і непослідовності у досліджуваних груп А і ЕС (причому в обох групах значно вищий у батька).

10. Задля встановлення всебічних кореляційних взаємозв'язків між контрастними групами А і С та ЕЗ і ЕС необхідно враховувати також результати опитування їхніх респондентів ще за деякими значущими показниками Анкети соціально-психологічних особливостей сім'ї досліджуваних. Так, показники

матеріального становища (МС) і житлових умов (ЖУ) опитуваних груп ЕЗ і ЕС виявилися важливими чинниками формування різного ставлення до заохочень і стягнень. А саме, більшу сприйнятливість до заохочень забезпечують кращі матеріальні та житлові умови респондентів, а неповнолітні, які мали гірші матеріальні та житлові умови, більше орієнтовані на стягнення. Натомість, для контрастних за мотивацією груп А і С зазначені показники фактично не мають відмінності. Співвідношення результатів опитування представників чотирьох контрастних груп виявлено лише за показником дозвілля (Д), а саме: для груп А і ЕЗ пріоритетним дозвіллям є заняття спортом, натомість досліджувані групи С і ЕС здебільшого проводять вільний час за переглядом телебачення, домашнім застіллям та ресторанним відпочинком.

11. На підставі кластерного аналізу рівня ефективності різних видів ЗДВ для респондентів груп ЕЗ і ЕС встановлено, що заходи кластеру 1 «Мотивація волею» є для обох груп найбільш ефективними (насамперед такі, як надання відпустки та поміщення в ДІЗО), а, натомість, найменш ефективні – заходи кластеру 3 «Моральні заохочення і стягнення» (абсолютно неефективні – нагородження похвальною грамотою і присвоєння почесного звання та майже неефективні – подяка і попередження). Притому досліджувані групи ЕЗ більш чутливі, порівняно з групою ЕС, до надання їм матеріальних заохочень (заходів кластеру 2), а представники групи ЕС, порівняно з групою ЕЗ, сприйнятливіші до моральних заохочень і стягнень; натомість ефективність заходів Кл 1 для обох груп майже однакова. При порівнянні отриманих даних у групах ЕЗ і ЕС з результатами кластерного аналізу респондентів груп А і С виявлено, що показники по Кл 1 і Кл 2 у групі А майже однакові із групою ЕЗ, а в групі С – з групою ЕС, а по Кл 3 навпаки – у групі А майже ідентичні групі ЕС, а в групі С – групі ЕЗ. Загалом же можемо підсумувати, що досліджувані усіх чотирьох порівнюваних груп найбільш сприйнятливі до дії заходів Кл 1, середній рівень ефективності для них становлять заходи Кл 2, а найнижчу ефективність мають заходи Кл 3, причому мінімальну – для респондентів груп С і ЕЗ.

Притому встановлено, що показники ступеня ефективності кожного виду заохочення і стягнення для груп ЕЗ і ЕС виявилися фактично ідентичними, як у групах А і С, та розподілилися аналогічно, як і у процедурі кластерного аналізу, що викладено вище у висновках до розділу 4, щоправда, у дещо іншій послідовності, ніж у групах А і С та у всієї вибірки досліджуваних – відповідно до дещо інакшого співвідношення наданих їм середньогрупових балів. Та разом з тим, з'ясовано, що, окремі види ЗДВ є до певної міри більш ефективними для респондентів тієї чи іншої групи з-поміж усіх порівнюваних груп, а тому, застосовуючи кожен вид заходу заохочення і стягнення вибірково – до конкретної категорії неповнолітніх ув'язнених, можна досягти більшої результативності у виправленні і ресоціалізації засуджених.

12. Отже, можемо узагальнити, що на підставі порівняльного аналізу результатів опитування, проведеного за окремими показниками різних методик дослідження у контрастних за мотивацією групах А і С та за ставленням до ЗДВ групах ЕЗ і ЕС, ми виявили найбільш суттєві статистичні відмінності в певних показниках деяких методик, які засвідчили наступну кореляцію порівнюваних груп: подібне співвідношення середньогрупових оцінок визначено у таких пар груп, як С і ЕЗ та, навпаки, А і ЕС – за показниками DIR (директивність), AUT (автономність), POZ (позитивний інтерес) і NED (непослідовність) опитувальника ADOR, а також ПВ (прихильність – відособленість) опитувальника МакКрає-Коста. Натомість, за показником CI (самоконтроль – імпульсивність) опитувальника МакКрає-Коста встановлено протилежне співвідношення, яке схоже у таких пар груп, як А і ЕЗ та, навпаки, С і ЕС. За результатами інших показників у чотирьох досліджуваних групах не простежуються статистично значущі відмінності, а відтак, не можемо стверджувати про беззаперечну наявність певних кореляційних взаємозв'язків між ними.

13. Сформульовано цілу низку пропозицій, котрі детальніше викладені й обґрунтовані у підрозділах 1.2, 1.3, 2.1, 2.2 і 4.3 та висновках до розділів 1 і 2 дослідження, а також Додатку Е, щодо удосконалення законодавства про ЗДВ, які застосовуються до неповнолітніх осіб, засуджених до позбавлення волі, а саме

стосовно: 1) звуження деяких правообмежень засудженого при застосуванні такого заходу стягнення, як поміщення в ДІЗО (Див. Додаток Е.1); 2) внесення певних змін, доповнень та уточнень до переліку видів заходів заохочення та переліку видів заходів стягнення, що застосовуються до неповнолітніх ув'язнених (Див. Додаток Е.1); 3) внесення певних змін, доповнень та уточнень до переліку та змісту підстав застосування до неповнолітніх ув'язнених заходів заохочення та підстав застосування до неповнолітніх ув'язнених заходів стягнення (Див. Додатки Е.1, Е.2); 4) внесення певних змін, доповнень та уточнень до особливостей порядку застосування заходів заохочення та порядку застосування заходів стягнення до неповнолітніх ув'язнених (Див. Додаток Е.1); 5) узгодження окремих положень національного законодавства щодо застосування до неповнолітніх ув'язнених ЗДВ з відповідними міжнародними стандартами.

14. Сформульовано й обґрунтовано цілу низку практичних рекомендацій щодо ефективізації ЗДВ, які застосовуються до неповнолітніх осіб, засуджених до позбавлення волі, а саме стосовно: 1) наділення неповнолітнього ув'язненого правом самому обирати собі з-поміж певного, запропонованого адміністрацією виховної колонії, переліку найефективніший для нього вид заходу заохочення чи стягнення; 2) розробки й укладення з метою використання у практиці виховної колонії уніфікованого комплексу методик оцінювання ефективності ЗДВ, застосовуваних до неповнолітніх ув'язнених; 3) проведення СПС опитування неповнолітнього засудженого на підставі уніфікованого комплексу методик виявлення ефективності для нього тих чи інших заходів заохочення та стягнення з метою врахування його результатів при застосуванні до нього відповідних заходів; 4) ролі МВР виховної колонії у питанні ефективізації ЗДВ, застосовуваних до неповнолітніх ув'язнених; 5) ширшого залучення до діяльності СПС та МВР виховної колонії пенітенціарних психологів, обізнаних у психології неповнолітніх ув'язнених; 6) створення при Управлінні ресоціалізації та соціальної реабілітації ДПВКП науково-методичної ради для розробки єдиного взірця комплексу обов'язкових методик психодіагностичного обстеження неповнолітніх осіб, засуджених до позбавлення волі, котрий становитиме водночас уніфікований

комплекс методик оцінювання ефективності ЗДВ, застосовуваних до неповнолітніх ув'язнених; 7) проведення вказаною науково-методичною радою щорічного моніторингу результатів анкетування (опитування) неповнолітніх ув'язнених за означеними методиками та практики застосування до них ЗДВ з метою встановлення динаміки визначення ступеня ефективності конкретних видів таких заходів; 8) здійснення уповноваженою радою експертного узагальнення результатів такого моніторингу (наприклад, за 5 років) задля виявлення певних закономірностей у взаємозв'язку соціально-психологічних особливостей особистості неповнолітнього ув'язненого, у т. ч. його внутрішньої особистісної мотивації, з його ставленням до конкретних видів заохочення і стягнення, а відтак констатування тенденції більшої чи, натомість, меншої ефективності деяких видів ЗДВ як для певного типу особистості неповнолітніх засуджених, так і загалом для всього контингенту неповнолітніх ув'язнених. Встановлення таких закономірностей, вважаємо, сприятиме у подальшому більш обґрунтованому, раціональному та ефективнішому застосуванню ЗДВ до неповнолітніх осіб, позбавлених волі. А крім того, на підставі тривалого (упродовж 5 років) простеження ступеня ефективності кожного виду заходу заохочення і стягнення для неповнолітніх ув'язнених можна буде здійснити обґрунтоване законодавче оновлення переліку видів таких заходів із закріпленням найефективніших та, натомість, виключенням із КВК України неефективних заходів.

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено комплексне вирішення актуальної для науки КВП проблеми теоретичних засад і практичних особливостей застосування ЗДВ до неповнолітніх осіб, засуджених до позбавлення волі, а також виявлення їхньої ефективності. Одержані результати дослідження можна відобразити у низці таких основних положень, узагальнень, висновків, законодавчих пропозицій та практичних рекомендацій.

1. Встановлено, що ЗДВ, які застосовуються до неповнолітніх осіб, засуджених до позбавлення волі, мають стимулюючий характер, тобто вони здійснюють стимулюючий вплив на неповнолітніх ув'язнених, котрий сприяє їхній правослухняній поведінці та, отже, виступає запорукою виправлення і ресоціалізації таких засуджених, а також запобігання новим правопорушенням.

Розуміння сутності, мети та значення заходів заохочення і стягнення власне як стимулюючих вважаємо засадничим передусім для укладення раціонального переліку видів таких заходів з огляду на їхню ефективність, тобто сприяння виправленню і ресоціалізації неповнолітніх ув'язнених, а також для обґрунтованого визначення їхніх підстав та встановлення оптимального порядку їхнього застосування, що, у свою чергу, теж слугуватиме їхній ефективізації. А тому, необхідні відповідні законодавчі доопрацювання, у т. ч. розроблення оновлених методичних вказівок і рекомендацій з цих питань.

2. Проаналізовано, що міжнародно-правові стандарти виконання покарання у виді позбавлення волі щодо неповнолітніх визначають, зокрема, особливості застосування до неповнолітніх ув'язнених ЗДВ, а саме передусім такі його аспекти, які виступають запорукою виправлення і ресоціалізації неповнолітніх засуджених, як: забезпечення найкращих інтересів, потреб та благополуччя таких неповнолітніх; сприяння розвитку в них почуття власної гідності та усвідомлення своєї відповідальності; прищеплення їм почуття справедливості та інтересу до перевиховання.

3. Досліджено, що в національному законодавстві впроваджено більшість положень міжнародних стандартів щодо особливостей застосування до неповнолітніх ув'язнених ЗДВ, зокрема стосовно: а) значення виховної роботи та виховного впливу таких заходів, а відтак врахування індивідуальних особливостей неповнолітніх ув'язнених при застосуванні до них цих заходів (принцип індивідуалізації), зокрема шляхом укладення індивідуальних планів і програм для кожного засудженого, у т. ч. на підставі психологічних, педагогічних і соціальних оцінок і звітів; б) підстав і порядку застосування заходів стягнень, передусім права неповнолітнього ув'язненого на захист та процедури подання скарг засудженим з приводу накладення на нього стягнення; в) надання ув'язненим можливості зв'язків із зовнішнім світом, а насамперед із сім'єю, друзями тощо (зокрема, побачень, відвідин, а також права виходу за межі виховної колонії), з метою сприяння їм у підтримці і розвитку сімейних відносин та соціальних зв'язків, а відтак їхній ефективнішій соціальній реінтеграції; г) надання ув'язненим можливості для проведення дозвілля; д) утримання у виховних установах, розташованих якнайближче до місця проживання ув'язнених чи їхньої сім'ї.

Проте встановлено, що міжнародні стандарти вимагають більшої гуманізації заходів дисциплінарного стягнення, застосовуваних до неповнолітніх ув'язнених, встановлюючи заборону чи максимальне обмеження одиночного ув'язнення та схожих заходів, до яких, на нашу думку, варто прирівнювати поміщення в ДІЗО, а також забороняючи зменшення харчування та обмеження чи позбавлення контактів і побачень з родиною, близькими і друзями, котрі, натомість, передбачає український законодавець. Крім того, виявлено, що деякі міжнародні стандарти визнають необхідність надання ув'язненим відпустки, однак національне законодавство не містить такого положення щодо неповнолітніх ув'язнених.

4. Сформульовано цілу низку пропозицій, котрі детальніше викладені й обґрунтовані у підрозділах 1.2, 1.3, 2.1, 2.2 і 4.3 та висновках до розділів 1 і 2 дослідження, а також Додатку Е, щодо удосконалення законодавства про ЗДВ, які застосовуються до неповнолітніх осіб, засуджених до позбавлення волі, а саме стосовно: 1) звуження деяких правообмежень засудженого при застосуванні такого

заходу стягнення, як поміщення в ДІЗО, та скорочення його терміну (Див. Додаток Е.1); 2) внесення певних змін, доповнень та уточнень до переліку видів заходів заохочення та переліку видів заходів стягнення, що застосовуються до неповнолітніх ув'язнених (Див. Додаток Е.1); 3) внесення певних змін і уточнень до переліку та змісту підстав застосування до неповнолітніх ув'язнених заходів заохочення та підстав застосування до неповнолітніх ув'язнених заходів стягнення (Див. Додатки Е.1, Е.2); 4) внесення певних змін, доповнень та уточнень до особливостей порядку застосування заходів заохочення та порядку застосування заходів стягнення до неповнолітніх ув'язнених (Див. Додаток Е.1); 5) узгодження окремих положень національного законодавства щодо застосування до неповнолітніх ув'язнених ЗДВ з відповідними міжнародними стандартами.

Обґрунтовано доцільність визнання єдиними підставами застосування заходів заохочення (як для неповнолітніх, так і для повнолітніх ув'язнених) таких: 1) сумлінна поведінка; 2) сумлінне ставлення до праці; 3) сумлінне ставлення до навчання; 4) активна участь у роботі самодіяльних організацій; 5) активна участь у виховних заходах (Див. Додаток Е.1). Притому, визнаємо, що для застосування певного заходу заохочення достатньо наявності хоча б однієї з цих підстав, а в разі наявності кількох підстав водночас видається слушним застосування кількох заходів заохочення або більш вагомого, пріоритетнішого для самого ув'язненого заходу заохочення.

Необхідно більш чітко формалізувати зміст і обсяг таких правових понять, як сумлінна поведінка, сумлінне ставлення до праці та/або до навчання, а також активна участь у роботі самодіяльних організацій та/або у виховних заходах, на законодавчому рівні (наприклад, у відповідних Методичних рекомендаціях) (Див. Додаток Е.2)), оскільки на сьогодні визначення цих матеріальних підстав застосування заходів заохочення до неповнолітніх ув'язнених має оцінний характер, що провокує суб'єктивізм й упередженість адміністрації виховної колонії при їхньому застосуванні.

Можемо стверджувати про необхідність законодавчої зміни підстави застосування до неповнолітніх осіб, засуджених до позбавлення волі, заходів

стягнення, передбаченої в абз. 1 ч. 1 ст. 145 КВК України, а саме «за порушення встановленого порядку і умов відбування покарання», на, на наш погляд, більш обґрунтовану підставу, сформульовану в абз. 1 ч. 1 ст. 132 Кодексу стосовно повнолітніх ув'язнених, а саме: «за невиконання покладених обов'язків та порушення встановлених заборон». Варто зазначити, що перелік покладених обов'язків закріплено у ч. 3 ст. 107 КВК України та у п. 3 розд. II ПВР УВП, а список встановлених заборон – у ч. 4 ст. 107 Кодексу та п. 4 розд. II ПВР УВП.

З метою сприяння об'єктивному оцінюванню поведінки неповнолітнього ув'язненого варто запровадити функціонування спеціальної комісії, уповноваженої застосовувати заохочення (подібно до дисциплінарної комісії, яка здійснює дисциплінарне провадження), котра щомісяця (а не щоквартально, як передбачено на сьогодні ч. 8 ст. 131 КВК України) проводитиме засідання для оцінювання поведінки кожного засудженого та, відтак, прийматиме вмотивоване рішення про доцільність або недоцільність застосування до нього тих чи інших заходів заохочення (Див. Додаток Е.1).

Необхідно чітко регламентувати строки застосування такого заходу заохочення, як зняття раніше накладеного стягнення, та тривалості наданого як захід заохочення додаткового тривалого побачення (Див. Додаток Е.1).

5. Аргументовано доцільність використання юридичного підходу до встановлення факту виправлення неповнолітнього ув'язненого (замість закріпленого законодавцем у ч. 1 ст. 6 КВК України психологічного підходу, котрий полягає у надто широкому тлумаченні змісту поняття виправлення засудженого), яке проявляється у правослухняній поведінці засудженого (навіть за умови недоведеності суттєвих змін його особистості) та, відтак, невчиненні нових правопорушень, принаймні, під час відбування покарання.

6. Узагальнено, що система ресоціалізації неповнолітніх ув'язнених передбачає комплекс заходів та програм, реалізовуваних адміністрацією виховної колонії у постійній взаємодії з державними, громадськими, науковими та навчальними закладами, які спрямовані на зведення до мінімуму негативних наслідків позбавлення волі та відмінностей між умовами життя у в'язниці та на волі,

зміцнення соціально корисних зв'язків із рідними (через контакти із сім'єю і близькими родичами) та громадськістю для успішної інтеграції у суспільне життя після звільнення.

7. Обґрунтовано, що, оскільки застосування до неповнолітніх ув'язнених ЗДВ є одним із головних засобів їхнього виправлення та ресоціалізації, то саме досягнення цього необхідно визнати засадничим критерієм доцільності, дієвості й ефективності застосовуваних до них тих чи інших заходів. А відтак, раціональний вибір адміністрацією виховної колонії найбільш впливаючих на виправлення і ресоціалізацію засудженого, а отже найефективніших для конкретного неповнолітнього ув'язненого, заходів заохочень та стягнень виступатиме запорукою його виправлення і ресоціалізації.

8. Констатовано, що засобом ефективізації ЗДВ, які застосовуються до неповнолітніх осіб, засуджених до позбавлення волі, виступає принцип індивідуалізації, який полягає, насамперед, в індивідуальному підході до кожного засудженого, що проявляється у врахуванні соціально-психологічних властивостей особистості неповнолітнього ув'язненого, а також його поведінки під час відбування покарання.

9. Доведено, що розробка науково обґрунтованої методики вимірювання, оцінювання ефективності ЗДВ, що застосовуються до неповнолітніх осіб, засуджених до позбавлення волі, має опиратися насамперед на такий основний критерій ефективності цих заходів, як досягнення мети виправлення та ресоціалізації засудженого, що засвідчує такий проміжний критерій (показник) оцінки ефективності таких заходів, як дотримання чи порушення режиму засудженими. Притому, на наше переконання, засадниче значення для виявлення ефективності застосування до неповнолітніх ув'язнених окремих видів заходів заохочення і стягнення мають такі суб'єктивні (внутрішні) емпіричні референти, якими виступають передусім певні показники внутрішньої особистісної мотивації та ставлення засудженого до конкретних ЗДВ, а також показники соціально-демографічних характеристик та психологічних особливостей особистості засудженого.

10. Відтак, для дослідження ефективності ЗДВ, застосовуваних до неповнолітніх осіб, засуджених до позбавлення волі, загалом та визначення названих суб'єктивних емпіричних референтів зокрема нами було використано комплекс таких методик: методика діагностики особистості на мотивацію до успіху Т. Елерса та методика діагностики особистості на мотивацію до уникнення невдач Т. Елерса; опитувальник «Поведінка батьків і ставлення підлітків до них» (ADOR); п'ятифакторний особистісний опитувальник Р. МакКрає і П. Коста (тест «Велика п'ятірка»); дві авторські анкети: анкета для вивчення соціально-психологічних особливостей сім'ї, умов зростання і виховання досліджуваних та анкета для вивчення ставлення неповнолітніх ув'язнених до застосовуваних щодо них ЗДВ.

Притому, для перевірки взаємозв'язку різного ставлення неповнолітніх ув'язнених до заохочень і стягнень з відповідними типами внутрішньої мотивації особистості цих осіб нами було розмежовано досліджуваних на такі контрастні групи: 1) за типом внутрішньої мотивації – групи А і С (А спрямовані на досягнення успіху, С орієнтовані на уникання невдач); 2) за ставленням до ЗДВ – групи ЕЗ і ЕС (ЕЗ вважають для себе більш ефективними заходи заохочення, ЕС – навпаки, заходи стягнення).

Проте, ми не виявили статистично значущих відмінностей у показниках внутрішньої мотивації між групами досліджуваних з протилежним ставленням до ЗДВ (ЕЗ і ЕС). А тому з метою визначення певних кореляційних взаємозв'язків поміж контрастними групами А і С та ЕЗ і ЕС нами було проаналізовано особистісні властивості респондентів цих груп на підставі опитувальників «Велика п'ятірка» та ADOR. Відтак, за показниками методики МакКрає-Коста простежено дуже різноманітне співвідношення результатів опитування досліджуваних цих чотирьох груп, притому за показником прихильність–відособленість (ПВ) подібне співвідношення встановлено у таких пар груп, як С і ЕЗ та, навпаки, А і ЕС, а натомість за показником самоконтроль–імпульсивність (СІ) схоже співвідношення визначено у протилежних парах груп – А і ЕЗ та, навпаки, С і ЕС. А за методикою ADOR виявлено чітке співвідношення вищих показників директивності (DIR) і позитивного ставлення (POZ) у представників груп С і ЕЗ (причому в ЕЗ особливо у

матері) та, натомість, автономності (AUT) і непослідовності (NED) у респондентів груп А і ЕС (причому в обох групах значно вищий у батька).

Відтак, задля встановлення всебічних кореляційних взаємозв'язків поміж чотирма порівнюваними групами нами було здійснено аналіз результатів опитування їхніх представників ще за деякими значущими показниками Анкети соціально-психологічних особливостей сім'ї досліджуваних. Однак, співвідношення поміж ними виявлено лише за показником дозвілля, а саме: для респондентів груп А і ЕЗ пріоритетним дозвіллям є заняття спортом, натомість опитувані груп С і ЕС здебільшого проводять вільний час за переглядом телебачення, домашнім застіллям та ресторанним відпочинком. А крім того, вищі показники матеріального становища і житлових умов встановлено в досліджуваних групи ЕЗ, на відміну від групи ЕС, проте у представників груп А і С зазначені показники фактично не відрізняються.

До отриманих за результатами анкетування показників ставлення респондентів до окремих ЗДВ нами було застосовано процедуру кластерного аналізу з метою об'єднати у кластери найбільш схожі за дієвістю, ефективністю для опитуваних заходи. Відтак, заходи згрупувались у такі три групи (кластери): Кл 1 – «Мотивація волею» (морально-організаційні та матеріально-організаційні заохочення і стягнення), Кл 2 – «Матеріальні заохочення» та Кл 3 – «Моральні заохочення і стягнення».

На підставі кластерного аналізу рівня ефективності ЗДВ встановлено, що для досліджуваних як контрастних груп А і С та ЕЗ і ЕС, так і всієї вибірки респондентів заходи кластеру 1 «Мотивація волею» є найбільш ефективними або достатньо чи здебільшого ефективними (а саме такі заохочення, як: надання відпустки, надання права виходу за межі виховної колонії в супроводі батьків чи інших близьких родичів, переведення на поліпшені умови тримання, дозвіл виходу за межі виховної колонії у вихідні та святкові дні, надання права відвідування культурно-видовищних і спортивних заходів за межами колонії у супроводі працівників колонії, надання додаткового тривалого побачення; та такі стягнення, як: поміщення в ДІЗО, скасування поліпшених умов тримання, позбавлення права виходу за межі виховної колонії у вихідні та святкові дні, позбавлення права на відпустку); а, натомість,

абсолютно неефективні чи майже неефективні – заходи кластеру 3 «Моральні заохочення і стягнення» (а саме такі заохочення, як: нагородження похвальною грамотою, присвоєння почесного звання, подяка, дострокове зняття раніше накладеного стягнення; та такі стягнення, як: попередження, догана, сувора догана); а заходи кластеру 2 «Матеріальні заохочення» (виплата грошової премії та нагородження подарунком) мають середній ступінь ефективності чи мало ефективні.

Щоправда, виявлено, що показники ступеня ефективності кожного виду заохочення і стягнення як у контрастних групах, так і у всієї вибірки досліджуваних розподілилися у дещо іншій послідовності, відповідно до дещо інакшого співвідношення наданих їм середньогрупових балів, що є свідченням того, що окремі види ЗДВ є до певної міри більш чи, навпаки, менш ефективними для респондентів тієї чи іншої групи з-поміж усіх порівнюваних груп, а тому, застосовуючи вибірково – до конкретної категорії неповнолітніх ув'язнених ефективніший саме для неї вид заходу, можна досягти більшої результативності у виправленні і ресоціалізації засуджених.

Отже, можемо узагальнити, що на підставі порівняльного аналізу результатів опитування, проведеного за окремими показниками різних методик дослідження у контрастних за мотивацією групах А і С та за ставленням до ЗДВ групах ЕЗ і ЕС, нами встановлено дуже різноманітне їхнє співвідношення у чотирьох порівнюваних групах. А саме, у певних показниках деяких методик виявлено найбільш суттєві статистичні відмінності, які засвідчили наступну кореляцію порівнюваних груп: визначено співвідношення поміж такими парами груп, як С і ЕЗ та, навпаки, А і ЕС, за подібними у них показниками DIR, AUT, POZ і NED опитувальника ADOR та ПВ опитувальника МакКрає-Коста; та, натомість, протилежне співвідношення поміж такими парами груп, як А і ЕЗ та, навпаки, С і ЕС, за схожими у них показником СІ опитувальника МакКрає-Коста та показником дозвілля Анкети соціально-психологічних особливостей сім'ї досліджуваних. А крім того, за показниками матеріального становища і житлових умов даної Анкети встановлено співвідношення поміж групами ЕЗ і ЕС, однак воно фактично відсутнє поміж групами А і С. За результатами решти показників, у т. ч. кластерного аналізу рівня

ефективності ЗДВ, у чотирьох досліджуваних групах не простежено статистично значущих відмінностей. А отже, отриманих у процесі проведеного нами дослідження даних недостатньо для ствердження про беззаперечну наявність очевидних кореляційних взаємозв'язків між такими групами. Відтак, для здійснення всебічного кореляційного аналізу розмежованих нами груп необхідне порівняння їх ще за цілою низкою показників за іншими методиками, причому у значно ширшій вибірці респондентів. Тож таке дослідження потребує ще низки передусім методичних напрацювань та продовження наукового вивчення розглядуваної проблематики з метою досягнення достовірних висновків про ефективність тих чи інших ЗДВ, застосовуваних до неповнолітніх ув'язнених. Наше бачення цього процесу викладено у практичних рекомендаціях.

11. За результатами проведеного дослідження нами сформульовано й обґрунтовано низку практичних рекомендацій щодо ефективізації ЗДВ, які застосовуються до неповнолітніх ув'язнених, а саме такі:

1) Варто створити при Управлінні ресоціалізації та соціальної реабілітації ДПВКП науково-методичну раду з фахівців (пенітенціарних психологів, педагогів, правознавців-теоретиків кримінально-виконавчого права та юристів-практиків (а саме, співробітників виховних колоній)) з метою розробки нею як єдиного взірця комплексу обов'язкових методик психодіагностичного обстеження новоприбулих у колонію неповнолітніх ув'язнених, котрі слугуватимуть підґрунтям виявлення ефективності ЗДВ, так і укладення методичних вказівок і рекомендацій щодо проведення соціально-психологічною службою колонії опитування на підставі уніфікованого комплексу методик оцінювання ефективності для конкретного засудженого тих чи інших заходів заохочення та стягнення та відповідного врахування результатів такого анкетування при подальшому застосуванні до нього ЗДВ.

2) Законодавчо встановити, що СПС (насамперед в особі психолога) повинна спершу при поступленні неповнолітнього засудженого здійснити його опитування на підставі типового комплексу методик психодіагностичного обстеження неповнолітніх ув'язнених, на основі котрого відбувається встановлення зазначених

вище емпіричних референтів, а надалі щоквартально упродовж усього терміну відбування ним позбавлення волі проводити його опитування на підставі уніфікованого комплексу методик виявлення ефективності для нього тих чи інших заходів заохочення та стягнення. Зазначимо, що така періодичність і регулярність оцінювання ефективності окремих видів ЗДВ для конкретного неповнолітнього ув'язненого необхідна, оскільки його ставлення до певних видів заходів у процесі відбуття покарання може змінюватися, особливо, коли ув'язнення доволі довготривале.

За результатами такого психодіагностування особи засудженого психолог СПС повинен сформулювати рекомендації щодо врахування відповідних соціально-психологічних властивостей особистості неповнолітнього ув'язненого при застосуванні до нього окремих видів ЗДВ; а за результатами опитування за методиками оцінювання ефективності для конкретного засудженого окремих видів ЗДВ, котрі засвідчують більшу чи, навпаки, меншу ефективність для нього деяких видів заходів, психолог повинен подавати спеціальній комісії, уповноваженій застосовувати такі заходи, обґрунтовані пропозиції стосовно доцільності або недоцільності застосування до цього неповнолітнього ув'язненого саме певного конкретного виду заходу заохочення та стягнення.

Притому, доцільно наділити неповнолітнього ув'язненого правом самому обирати собі з-поміж певного, запропонованого уповноваженою комісією, переліку той вид заходу заохочення чи стягнення, котрий він вважає найефективнішим для себе, тобто найбільш стимулюючим його виправлення і ресоціалізацію. І власне ґрунтуючись на таких рекомендаціях і пропозиціях психолога СПС, а також зважаючи на висловлену думку, побажання самого засудженого, спеціальна комісія повинна приймати рішення про призначення кожному ув'язненому відповідного виду заохочення та стягнення.

3) Необхідно підвищити результативність роботи МВР виховної колонії у питанні ефективізації ЗДВ, застосовуваних до неповнолітніх ув'язнених, а саме вона повинна брати активнішу участь в наданні СПС методичної і практичної допомоги,

а особливо у виробленні рекомендацій щодо вдосконалення практики застосування таких заходів.

4) Означені повноваження СПС та МВР виховної колонії потребують ширшого залучення до діяльності цих інституцій пенітенціарних психологів, обізнаних у психології неповнолітніх ув'язнених.

5) Слушним видається проведення вказаною вище науково-методичною радою (чи загальною Управлінням ресоціалізації та соціальної реабілітації) регулярного (наприклад, щорічного) моніторингу результатів опитування неповнолітніх ув'язнених за уніфікованим комплексом методик та практики застосування до них ЗДВ – з метою встановлення динаміки визначення ступеня ефективності конкретних видів таких заходів.

6) Доцільним вважаємо здійснення певною уповноваженою радою експертного узагальнення результатів такого моніторингу, скажімо, за 5 років, що дасть змогу виявити певні закономірності у взаємозв'язку між соціально-психологічними особливостями особистості неповнолітнього ув'язненого, у т. ч. його внутрішньою особистісною мотивацією, та його ставленням до конкретних видів заохочення і стягнення, а отже, констатувати тенденції більшої і, навпаки, меншої ефективності деяких видів ЗДВ як для того чи іншого типу особистості неповнолітніх засуджених, так і загальною для всього контингенту неповнолітніх ув'язнених. Встановлення означених закономірностей, на наш погляд, має спростити у подальшому роботу соціально-психологічної служби виховної колонії та сприяти більш обґрунтованому, раціональному та ефективнішому застосуванню ЗДВ до неповнолітніх осіб, позбавлених волі. А крім того, оскільки з'ясування таких закономірностей слугуватиме простеженню різних ступенів ефективності кожного заходу заохочення і стягнення, то доречним стане законодавче оновлення переліку видів таких заходів із закріпленням найефективніших та достатньо і здебільшого ефективних з-поміж них усіх, та натомість, виключенням із КВК України неефективних і мало ефективних заходів. Це буде запорукою утвердження нової парадигми ЗДВ, що застосовуються до неповнолітніх осіб, засуджених до позбавлення волі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Автухов К. А. Законний інтерес у структурі правового статусу засуджених. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2013. Вип. 25. С. 160-173.
2. Автухов К. А., Ткачова О. В., Яковець І. С. Особливості діяльності окремих підрозділів кримінально- виконавчої системи: навч. посібник / за ред. А. Х. Степанюка. Харків: Право, 2012. 152 с.
3. Автухов К. А., Яковець І. С. Реінтеграційний напрям діяльності персоналу установ виконання покарань: наук.-практ. посібник / за заг. ред. А. Х. Степанюка. Харків: Право, 2013. 148 с.
4. Адміністративне право. Загальна частина: навч. посібник (альбом схем) / О. В. Кузьменко, І. Д. Пастух, М. В. Плугатир, М. В. Співак. Київ: Центр учбової літератури, 2015. 232 с.
5. Алексеев С. С. Общая теория права: в 2 кн. Москва: Юрид. лит., 1981. Т. 1. 1981. 361 с.
6. Артамонов В. П. Комментарий к исправительно-трудовому кодексу. Москва: Юрид. лит., 1979. 264 с.
7. Асеев В. Г. Структурные характеристики мотивационной системы личности. *Психологические проблемы социальной регуляции поведения*. Москва: Наука, 1976.
8. Бадира В. А., Денисова Т. А. Правові основи виправлення та ресоціалізації жінок, засуджених до позбавлення волі: монографія. Запоріжжя, 2009. 168 с.
9. Базылев В. Т. Об институте юридической ответственности. *Советское государство и право*. 1975. № 1. С. 110-115.
10. Барабаш А. Т. Ответственность за нарушение трудовой дисциплины. Киев: Вища школа, 1977. 43 с.
11. Барабаш О. О. Заохочення у праві: загальнотеоретичне дослідження: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Львів, 2013. 18 с.
12. Барабаш О. О. Заохочення у праві: загальнотеоретичне дослідження: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Львів, 2013. 186 с.

13. Баранов В. М. Истинность норм советского права. Проблемы теории и практики / под ред. М. И. Байтина. Саратов: Изд-во Саратов. ун-та, 1989. 398 с.
14. Баранов В. М. Поощрительные нормы советского социалистического права / под ред. М. И. Байтина. Саратов: Изд-во Саратов. ун-та, 1978. 147 с.
15. Беляев Н. А. Общественный контроль за деятельностью исправительно-трудовых учреждений и воспитательных колоний. Москва: Государственное издательство юридической литературы, 1962. 72 с.
16. Беляев Н. А. Цели наказания и средства их достижения в исправительно-трудовых учреждениях. Ленинград: Изд-во Ленингр. ун-та, 1963. 186 с.
17. Берекашвили Л. Ш. Проблемы оценки эффективности деятельности органов внутренних дел. Москва: Академия МВД СССР, 1981. 136 с.
18. Бігун В. С., Коритько Д. Г. Філософія нагородного права як сфера правової політики та нагородної юстиції (на прикладі відзначення суддів державними нагородами України). *Проблеми філософії права*. Київ, 2008-2009. Т. VI-VII. С. 187-203.
19. Бляхман Б. Я. Теоретические вопросы правового положения осужденных. *Проблемы охраны прав и интересов осужденного: сб. науч. трудов*. Кемерово, 1985. 152 с.
20. Богатирьев І. Г. Кримінально-виконавче право України: підручник. Київ: Всеукраїнська асоціація «Правова єдність», 2008. 352 с.
21. Бодальов А. А. Психология о личности. Москва: МГУ, 1988. 188 с.
22. Божович Л. І. Изучение мотивации поведения детей и подростков / под ред. Л. І. Божович, Л. В. Благонадежиной. Москва: Педагогика, 1972. 352 с.
23. Бойко М. Д. Трудове право України: навч. посібник. Вид. 2-ге, доповн. і переробл. Київ: Атіка, 2008. 316 с.
24. Болотіна Н. Б. Трудове право України: навч. посібник. Київ: Знання, 2008. 357 с.
25. Бондаренко Г. П. Адміністративна відповідальність в СРСР. Львів: Видавниче об'єднання «Вища школа»; Видавництво при Львівському Державному Університеті, 1975. 150 с.

26. Борисов Э. Т. Основания условно-досрочного освобождения и замены наказания более мягким: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Моск. гос. ун-т. Москва, 1969. 15 с.

27. Бородина Н. Н. Трудовая дисциплина и меры ее укрепления. Москва: Московский рабочий, 1973. 112 с.

28. Бурдіна Т. Виправлення і ресоціалізація неповнолітніх ув'язнених як критерій ефективності застосовуваних до них заходів заохочення і стягнення. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 4. С. 301-312. URL: <https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2023/09/53.pdf>. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.04.51>.

29. Бурдіна Т. Деякі особливості порядку застосування заходів заохочення та процедури застосування заходів стягнення до неповнолітніх ув'язнених. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2024. Випуск 78. С. 318-330. URL: <http://publications.lnu.edu.ua/bulletins/index.php/law/article/view/12277/12621>.

DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/vla.2024.78.318>.

30. Бурдіна Т. Міжнародні стандарти законних інтересів неповнолітніх осіб, засуджених до позбавлення волі. *Юриспруденція сьогодні: між апологією і креативністю. Пам'яті професора Ю. М. Оборотова (до 75-річчя від дня народження доктора юридичних наук, професора Ю. М. Оборотова): матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 17 вересня 2021 р.) / Нац. ун-т «Одеська юрид. академія»; за заг. ред. А. Ф. Крижановського. Одеса: Фенікс, 2021. С. 232-237. URL:*

http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/16010/NU_OUA_Konf_Oborotov_Print%283%29%2b.pdf?sequence=1&isAllowed=y.

31. Бурдіна Т. Міжнародні стандарти застосування заходів дисциплінарного впливу до неповнолітніх осіб, засуджених до позбавлення волі. *Незалежність України: права людини та національна безпека: збірник матеріалів Першої міжнародної науково-практичної конференції (м. Львів, 21 травня 2021 р.) / Національний університет «Львівська політехніка»; упоряд. Л. В. Ярмол. Львів: Галицька видавнича спілка, 2021. С. 236-238. URL:*

<https://lpnu.ua/sites/default/files/2020/pages/483/vipusk-1zbornik-konf150621nezalezhnist-ukraini.pdf>.

32. Бурдіна Т. Міжнародні стандарти процедури застосування до неповнолітніх ув'язнених заходів дисциплінарного впливу. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2021. Вип. 73. С. 131-139. URL: <http://publications.lnu.edu.ua/bulletins/index.php/law/article/view/11380/11713>. DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/vla.2021.73.131>.

33. Бурдіна Т. Особливості та дискусійні аспекти підстав застосування заходів заохочення до неповнолітніх ув'язнених. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2024. № 2. С. 553-563. URL: <https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2024/04/96.pdf>. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.02.94>.

34. Бурдіна Т. Переведення на поліпшені умови тримання як захід заохочення, що застосовується до неповнолітніх осіб, засуджених до позбавлення волі. *Незалежність України: права людини та національна безпека: збірник матеріалів Другої міжнародної науково-практичної конференції (м. Львів, 20 травня 2022 р.)* / Національний університет «Львівська політехніка»; упоряд. Л. В. Ярмол. Львів: Галицька видавнича спілка, 2022. С. 196-199. URL: <https://lpnu.ua/sites/default/files/2020/pages/483/zbornik-konferencii200622.pdf>.

35. Бурдіна Т. Підстави застосування заходів заохочення до неповнолітніх осіб, засуджених до позбавлення волі. *The process and dynamics of the scientific path: collection of scientific papers «SCIENTIA» with Proceedings of the II International Scientific and Theoretical Conference (Vol. 1) (September 17, 2021, Athens, Hellenic Republic): European Scientific Platform*. С. 56-60. URL: <https://ojs.ukrlogos.in.ua/index.php/scientia/issue/view/17.09.2021/583>.

36. Бурдіна Т. Поняття, сутність і значення заохочень, що застосовуються до неповнолітніх осіб, засуджених до позбавлення волі. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2022. Вип. 74. С. 166-175. URL: <http://publications.lnu.edu.ua/bulletins/index.php/law/article/view/11589/11913>. DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/vla.2022.74.166>.

37. Бурдіна Т. Поняття, сутність і значення заходів стягнення, що

застосовуються до неповнолітніх осіб, засуджених до позбавлення волі. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2022. Вип. 75. С. 153-160. URL: <http://publications.lnu.edu.ua/bulletins/index.php/law/article/view/11690/12017>.

DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/vla.2022.75.153>.

38. Бурдіна Т. Порядок застосування заохочень до неповнолітніх осіб, засуджених до позбавлення волі. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2022. № 1. С. 12-16. URL: https://journal-vjhr.sk/wp-content/uploads/2022/04/VJHR_1_2022.pdf.

39. Бурдіна Т. Сутність, мета і значення заходів дисциплінарного впливу, що застосовуються до неповнолітніх осіб, засуджених до позбавлення волі. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2023. Вип. 76. С. 198-205. URL: <http://publications.lnu.edu.ua/bulletins/index.php/law/article/view/11809/12175>.

DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/vla.2023.76.198>.

40. Бурдіна Т. Юридичні та психологічні засади методики дослідження ефективності заходів дисциплінарного впливу, які застосовуються до неповнолітніх осіб, засуджених до позбавлення волі. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2021. Вип. 72. С. 113-121. URL: <http://publications.lnu.edu.ua/bulletins/index.php/law/article/view/11204/11512>.

DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/vla.2021.72.113>.

41. Василенко К. І. Інтегрований вплив соціально-виховної роботи із засудженими на розвиток діяльності інституцій громадського суспільства та самодіяльних організацій засуджених у виправних колоніях. *Науково-інформаційний вісник «Право»*. 2015. № 12. С. 154-163.

42. Васильев А. И., Маслихин А. Ф., Фефелов В. А. Средства обеспечения режима в исправительно-трудовых учреждениях: Лекция. Рязань: НИ и РИО. 1979. 45 с.

43. Веремеенко И. И. Административно-правовые санкции. Москва: Юридическая литература, 1975. 191 с.

44. 8 років гуманізації правосуддя для дітей в Україні. Що зроблено, що заплановано і хто відповідальний? URL: <https://www.prostir.ua/?blogs=8-rokiv->

[humanizatsiji-pravosuddya-dlya-ditej-v-ukrajini-scho-zrobleno-schob-zaplanovano-i-hto-vidpovidalnyj.](#)

45. В'язниця очима в'язня. Дослідження / Ю. Белоусов, З. Швець. Київ: Експертний центр з прав людини, 2017. 64 с.

46. Галінський О. І., Резніченко Г. С. Особливості застосування заходів заохочення до жінок, засуджених до позбавлення волі. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2006. № 1. С. 22-25.

47. Галкин В. М. Система поощрений в уголовном праве. *Советское государство и право*. 1977. № 2. С. 92-95.

48. Гель А. Застосування заходів стягнення до осіб, засуджених до позбавлення волі: проблемні питання. URL: <http://www.pravoznavec.com.ua/period/article/5647/%C0>.

49. Гель А. Проблемні питання застосування заходів заохочення та стягнення до осіб, засуджених до позбавлення волі. URL: <http://khp.org/1239800400>.

50. Гель А. П., Семаков Г. С., Яковець І. С. Кримінально-виконавче право України: навч. посібник / за ред. А. Х. Степанюка. Київ: Юрінком Інтер, 2008. 624 с.

51. Главацька О. Л. Сутність, зміст і особливості процесу ресоціалізації неповнолітніх засуджених. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Педагогіка. Соціальна робота*. 2015. Вип. 36. С. 32-36.

52. Государственная дисциплина и ответственность / Дрейшев Б. В., Николаева Л. А., Кожохин Б. И. и др.; под ред. Л. И. Антоновой и Б. И. Кожохина. Ленинград: Издательство Ленинградского университета, 1990. 152 с.

53. Грабовська С., Бурдіна Т. Особливості мотиваційної сфери неповнолітніх правопорушників з різним ставленням до засобів дисциплінарного впливу. *Психічне здоров'я особистості у кризовому суспільстві: збірник тез V Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Львів, 23 жовтня 2020 р.)* / уклад. З. Р. Кісіль. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2020. С. 43-46. URL:

<https://sci.ldubgd.edu.ua/bitstream/123456789/7352/1/%D0%9B%D1%8C%D0%B2%D0%94%D0%A3%D0%A1%20%D0%B6%D0%BE%D0%B2%D1%82%D0%B5%D0%BD>

[%D1%8C%20%D1%82%D0%B5%D0%B7%D0%B8%20%281%29.pdf.](#)

54. Грабовська С., Бурдіна Т. Психологічні засади розробки ефективних засобів дисциплінарного впливу на неповнолітніх правопорушників, що перебувають у виправному закладі. *Тези звітної наукової конференції філософського факультету Львівського національного університету імені Івана Франка* / відп. за випуск Л. Рижак, Н. Жигайло. Львів, 2021. С. 157-160. URL: <https://filos.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2021/03/Tezy-konferentsii-2021.pdf>.

55. Грамота. *Словник української мови: академічний тлумачний словник (1970–1980): в 11 т.* / за ред. І. К. Білодіда; АН УРСР, Ін-т мовознавства. Київ: Наукова думка, 1971. Т. 2. С. 155. URL: <http://sum.in.ua/s/ghramota>.

56. Грибалев Н. П., Сухин В. А. Проблемы материального и морального стимулирования труда. *Право и социальное планирование* / авт. кол.: А. С. Пашков, П. Н. Лебедев, А. Т. Перфильев и др.; редкол.: А. С. Пашков и др. Москва: Юридическая литература, 1981. С. 134-152.

57. Гритенко О. А. Дисциплінарна практика в жіночих кримінально-виконавчих установах мінімального рівня безпеки із загальними умовами тримання: теоретичні та соціально-правові аспекти: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право. Одеса, 2012. 243 с.

58. Гритенко О. А. Теоретико-правові концептуальні засади прогресивної системи виконання та відбування покарання у виді позбавлення волі: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право / Одеський державний університет внутрішніх справ. Одеса, 2020. 492 с.

59. Гуменюк О. Г. Основи загальної та юридичної психології: підручник [за рейтингово-модульною системою навчання]. Київ: КНТ, Каравела, 2012. 592 с.

60. Гуменюк О. Г. Психологічні основи ресоціалізації засуджених та осіб, звільнених з місць позбавлення волі. *Університетські наукові записки*. 2013. № 3 (47). С. 529-534. URL: http://univer.km.ua/statti/humenyuk_o.h._psykholohichni_osnovy_resotsializatsiyi_zasudzhenykh_ta_osib_zvil_nenykh_z_mists_pozbavlennya_voli.pdf.

61. Даниленко О. В. Стимулирование охраны природы в народном хозяйстве. (Организационно-правовые проблемы) / отв. ред. О. С. Колбасов. Москва: Наука, 1989. 129 с.
62. Дашенко О. В. Умовно-дострокове звільнення від відбування покарання за злочини, вчинені у віці до вісімнадцяти років. *Форум права*. 2007. № 1. С. 40-44. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2007_1_10.
63. Дей М. О. Правове регулювання засобів стимулювання праці в умовах ринкової економіки: теоретичні аспекти: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.05 – трудове право; право соціального забезпечення. Харків, 2015. 20 с.
64. Декларация и План действий «Мир, пригодный для жизни детей»: Резолюция S-27/2, принятая специальной сессией Генеральной Ассамблеи от 10.05.2002 г. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_b20#Text.
65. Догана. *Словник української мови: академічний тлумачний словник: в 11 томах*. Т. 2. / за ред. І. К. Білодіда; АН УРСР, Ін-т мовознавства. Київ: Наукова думка, 1971. С. 338. URL: <http://sum.in.ua/s/doghana>.
66. Дотримання прав людини у пенітенціарній системі України / К. А. Автухов, А. П. Гель, М. В. Романов, В. О. Човган, І. С. Яковець; за заг. ред. М. В. Романова; ГО «Харківська правозахисна група». Харків: ТОВ «Видавництво права людини», 2015. 480 с.
67. Эффективный. *Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.)* / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.
68. Эффективность *Великий тлумачний словник української мови* / упоряд. Т. В. Ковальова. Харків: Фоліо, 2005. 767 с.
69. Эффективность. *Словник іноземних слів* / уклад. С. М. Морозов, Л. М. Шкарапута. Київ: Наукова думка, 2000. 683 с.
70. Європейські пенітенціарні правила: Рекомендація № R (2006)2 Комітету Міністрів держав-учасниць Ради Європи від 11.01.2006 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_032#Text.
71. Елеонский В. А. Отношение осужденных к наказанию и вопросы

повышения эффективности их исправления и перевоспитания в местах лишения свободы: учеб. пособие. Рязань: НИиРИО РВШ МВД СССР, 1976. 200 с.

72. Елеонский В. А. Теоретические проблемы отношения осужденных к наказанию и повышения эффективности их исправления и перевоспитания в местах лишения свободы. Москва, 1987.

73. Ефимов М. А. Основы советского исправительно-трудового права. *Сборник ученых трудов*. Свердловск, 1963.

74. Ждиняк Н. П. Ефективність забороняючих кримінально-правових норм: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право / Львівський національний університет імені Івана Франка, Інститут держави і права ім. В. М. Корецького Національної академії наук України. Київ, 2021. 187 с.

75. Журавлев М. П., Новиков А. А. и др. Правонарушения осужденных к лишению свободы и меры дисциплинарной ответственности. Москва: ВНИИ МВД СССР, 1970. 144 с.

76. Занюк С. С. Психология мотивации: Теория и практика мотивирования. Мотивационный тренинг. Киев: Эльга-Н, Ника-Центр, 2001. 351 с.

77. Занюк С. С. Психологія мотивації: навч. посібник. Київ: Либідь, 2002. 304 с.

78. Заохочення. *Енциклопедія освіти* / гол. ред. В. Г. Кремень. Київ: Юрінком Інтер, 2008. 1040 с.

79. Заохочення. *Словник української мови: академічний тлумачний словник*: в 11 томах. Т. 3. / за ред. І. К. Білодіда; АН УРСР, Ін-т мовознавства. Київ: Наукова думка, 1972. С. 237. URL: <http://sum.in.ua/s/zaokhochennja>.

80. Запобігання правопорушенням у місцях позбавлення волі / В. Л. Ортинський, О. Г. Колб, В. П. Захаров та ін.; за заг. ред. В. Л. Ортинського та О. Г. Колба; вид. 2-ге, доп. і випр. Луцьк: ПП Іванюк В. П., 2010. 244 с.

81. Зарецкая Е. И., Каринский С. С. Поощрение за труд по советскому праву. *Советское государство и право*. 1954. № 5. С. 25-33.

82. Збірник методик для діагностики психологічної готовності

військовослужбовців військової служби за контрактом до діяльності у складі миротворчих підрозділів: методичний посібник / О. М. Кокун, І. О. Пішко, Н. С. Лозінська, О. В. Копаниця, О. Р. Малхазов. Київ: НДЦ ГП ЗСУ, 2011. 281 с.

83. Звід принципів захисту всіх осіб, які піддаються затриманню чи ув'язненню будь-яким чином : Резолюція 43/173 Генеральної Асамблеї ООН від 09.12.1988 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_206#Text.

84. Зелинский А. Ф. Криминология: курс лекций. Харьков, 1996.

85. Злобин Г. А. О методологии изучения эффективности уголовного наказания в советском уголовном праве и криминологии. *Вопросы предупреждения преступности*. 1965. № 1. С. 60-66.

86. Исправительно-трудовая педагогика: учеб. пособие / отв. ред. В. Ф. Пирожков. Москва: НИиРИО ВШ МООП СССР, 1967. 304 с.

87. Каминская В. И. Теоретические проблемы социальной обусловленности и эффективности уголовного правосудия. *Эффективность применения уголовного права*. Москва: Юрид. лит., 1973.

88. Карамушка Л. М. Психологія управління: навч. посібник. Київ: Міленіум. 2003. 344 с.

89. Карелін В. В. Дисциплінарна відповідальність засуджених як чинник забезпечення адміністративно-правових режимів в установах виконання кримінальних покарань. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2015. № 5. С. 124-127. URL: http://www.lsej.org.ua/5_2015/35.pdf.

90. Карелін В. В. Забезпечення дотримання принципу раціонального застосування примусових заходів і стимулювання право слухняної поведінки при застосовуванні до засуджених заходів стягнення і заохочення. *Форум права*. 2013. № 2. С. 216-222. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2013_2_33.pdf.

91. Карелін В. В. Правове регулювання застосування заходів заохочення та заходів стягнень у процесі відбування покарання у виді позбавлення волі: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 – кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право. Харків, 2014. 216 с.

92. Карелін В. В. Проблема правового регулювання та практики

застосування заходів заохочення і стягнення до засуджених, які відбувають покарання у виді позбавлення волі. *Технології професійної діяльності: теорія і практика: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Чернігів, 02 серп. 2016 р.)* / редкол.: Тогочинський О. М., Олійник О. І., Чебоненко С. О., Пузирьов М. С.; Міністерство юстиції України, Академія Державної пенітенціарної служби. Чернігів: Десна Поліграф, 2016. С. 69-71. URL: <http://academysps.edu.ua/wp-content/uploads/2017/02/Mizhnarodna-naukovo-praktichna-konferentsiya-Tehnologiyi-profesijnoyi-diyal-nosti-teoriya-i-praktika-02.08.2016.pdf>.

93. Карелін В. В. Сутність заохочень і стягнень в процесі виконання покарання у виді позбавлення волі. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України*. Вип. 33. С. 278-290. URL: <https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewByFileId/829043.pdf>.

94. Карелін В. В. Сутність та значення адміністративно-правового режиму дисциплінарної відповідальності засуджених у діяльності органів та установ виконання покарань. *Сучасні проблеми та тенденції розвитку кримінально-виконавчого права в Україні: збірник матеріалів Всеукраїнського науково-практичного семінару (м. Харків, 20 листопада 2015 р.)* / Харківський нац. ун-т внутр. справ; Наук.-дослід. ін-т вивч. пробл. злочинності ім. акад. В. В. Сташиса НАПрН України; Кримінологічна асоціація України. Харків: ХНУВС, 2015. С. 83-86.

95. Карелін В. В., Яковець І. С., Автухов К. А. Правове регулювання застосування заходів заохочення та стягнення у процесі виконання покарань, пов'язаних з ізоляцією засуджених: монографія / за заг. ред. А. Х. Степанюка. Харків: Право, 2014. 240 с.

96. Каринский С. С. Материальные и моральные стимулы к повышению производительности труда (Правовые вопросы). Москва: Юрид. лит., 1966. 223 с.

97. Каринский С. С. Поощрения за успешный труд по советскому праву. Москва: Госюриздат, 1961. 151 с.

98. Карпец И. И. Индивидуализация наказания в советском уголовном праве. Москва: Гос. изд-во юрид. лит., 1961. 152 с.

99. Кваша Ю. Ф., Метелкин М. Б. Нарушение режима и привлечение осужденных к ответственности за их совершение. *Проблемы профилактики правонарушений в местах лишения свободы*. Москва: ВНИИ МВД СССР, 1985. С. 12-22.
100. Кваша Ю. Ф., Михлин А. С. Злостные нарушители режима в ИТК: учеб. пособие. Рязань: Изд-во РВШ МВД СССР, 1982. 92 с.
101. Керівні принципи щодо правосуддя, дружнього до дітей: прийняті Комітетом міністрів Ради Європи від 17.11.2010 р., і Пояснювальна записка. Видавництво Ради Європи, 2013. 94 с. URL: <https://rm.coe.int/16804c2188>.
102. Кічук А. Ціннісне ставлення як психологічний феномен. *Психологія і суспільство*. 2006. № 3. С. 80-84.
103. Ключниченко А. П. Меры административного принуждения, применяемые милицией. (Особенности. Классификация. Системовыражение): учеб. пособие. Киев: Научно-исследовательский и редакционно-издательский отдел, 1979. 85 с.
104. Ковалев А. Г. Психологические основы исправления правонарушителя. Москва: Юрид. лит, 1968. 136 с.
105. Кодекс законів про працю України: затверджений Законом УРСР від 10.12.1971 р. № 322-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text>.
106. Кодекс України про адміністративні правопорушення. Науково-практичний коментар / за заг. ред. С. В. Петкова. Київ: Юрінком Інтер, 2020. 792 с. URL: <http://uazakon.ru/ukr/kupap/26/default.htm>.
107. Колб О. Г. Запобігання злочинності у місцях позбавлення волі: навч. посібник. Луцьк: РВВ «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2005. 492 с.
108. Коломієць Н. В. Актуальні проблеми інституту заохочень в кримінально-виконавчому праві. *Євроінтеграційні процеси як основа соціально-економічної перебудови України: міжнародна науково-практична конференція (м. Київ, 28 лютого 2015 р.)*. Київ: ВМГО «ОМУ», 2015. 96 с.
109. Коломієць Н. В. До проблеми класифікації заходів заохочення засуджених. *Право і суспільство*. 2016. № 4. С. 181-186. URL: <http://ir.stu.cn.ua/bitstream/handle/123456789/16119/%d0%94%d0%9e%20%d0%9f%d0>

https://ndi.mvs.gov.ua/files/pdf/abstract_Kolomiyets_N_V.pdf?sequence=1&isAllowed=y.

110. Коломієць Н. В. Заохочення у кримінально-виконавчому праві: теоретичні засади та практика застосування: автореф. дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.08 – кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право / Державний науково-дослідний інститут Міністерства внутрішніх справ. Київ, 2018. 39 с. URL: https://ndi.mvs.gov.ua/files/pdf/abstract_Kolomiyets_N_V.pdf.

111. Коломієць Н. В. Заохочення як форма схвалення соціально-очікуваної поведінки засуджених. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Юридичні науки.* 2015. Вип. 6(3). С. 27-30. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvkhdu_jur_2015_6\(3\)_8](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvkhdu_jur_2015_6(3)_8).

112. Коломієць Н. В. Класифікація заходів заохочення за кримінально-виконавчим законодавством України. *Підприємництво, господарство і право.* 2016. № 2. С. 144-147. URL: <http://ir.stu.cn.ua/bitstream/handle/123456789/16118/%d0%9a%d0%9b%d0%90%d0%a1%d0%98%d0%a4%d0%86%d0%9a%d0%90%d0%a6%d0%86%d0%af%20%d0%97%d0%90%d0%a5%d0%9e%d0%94%d0%86%d0%92%20%d0%97%d0%90%d0%9e%d0%a5%d0%9e%d0%a7%d0%95%d0%9d%d0%9d%d0%af%20%d0%97%d0%90%20%d0%9a%d0%a0%d0%98%d0%9c%d0%86%d0%9d%d0%90%d0%9b%d0%ac%d0%9d%d0%9e%d0%92%d0%98%d0%9a%d0%9e%d0%9d%d0%90%d0%92%d0%a7%d0%98%d0%9c%20%d0%97%d0%90%d0%9a%d0%9e%d0%9d%d0%9e%d0%94%d0%90%d0%92%d0%a1%d0%a2%d0%92%d0%9e%d0%9c%20%d0%a3%d0%9a%d0%a0%d0%90%d0%87%d0%9d%d0%98%20.pdf?sequence=1&isAllowed=y..>

113. Коментарий к исправительно-трудовому кодексу / под ред. и с предислов. Н. П. Мальшакова. 2-е изд., перераб. и доп. Москва: Юрид. лит., 1979.

264 с.

114. Конвенція про права дитини від 20.11.1989 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text.

115. Конопельський В. Я., Гритенко О. А. Прогресивна система виконання та відбування покарання у виді позбавлення волі: відповідність міжнародно-правовим стандартам. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2020. № 1(13). С. 221-235.

116. Конопельський В. Я. Переведення на поліпшені умови утримання засуджених до позбавлення волі: окремі теоретичні та правові аспекти. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2009. № 4. С. 54-57.

117. Конституція України від 28.06.1996 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.

118. Концепція державної політики у сфері реформування Державної кримінально-виконавчої служби України: Указ Президента України від 08.11.2012 р. № 631/2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/631/2012#Text>.

119. Концепція реформування (розвитку) пенітенціарної системи України: Розпорядження КМУ від 13.09.2017 р. № 654-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/654-2017-%D1%80#Text>.

120. Концепція розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні: Указ Президента України від 24.05.2011 р. № 597/2011. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/597/2011#Text>.

121. Краснокутський О. В. Міжнародно-правові механізми забезпечення прав засуджених до позбавлення волі: дис. ... канд. юрид. наук (доктора філософії) за спеціальністю 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право (081 – Право) / Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого; Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса Національної академії правових наук України. Харків, 2019. 201 с.

122. Кревсун О. М. Прогресивна система виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк у виправних колоніях: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Харків: ХНУВС, 2016. 20 с.

123. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.

124. Кримінально-виконавче право: навчальний посібник / Гритенко О. А., Конопельський В. Я., Резніченко Г. С. Одеса: ОДУВС, 2019. 272 с.

125. Кримінально-виконавче право: підручник / В. В. Голіна, А. Х. Степанюк, О. В. Лисодед та ін.; за ред. В. В. Голіни і А. Х. Степанюка. Харків: Право, 2011. 328 с.

126. Кримінально-виконавче право України / О. Г. Колб, А. М. Хлистік, А. І. Барчук та ін. Луцьк: Вид-во волинська обл. друкарня, 2000. 165 с.

127. Кримінально-виконавче право України: Загальна та Особлива частини: навч. посібник / О. М. Джужа, С. Я. Фаренюк, В. О. Корчинський та ін.; за заг. ред. О. М. Джужи. 2-е вид., перероб. та доп. Київ: Юрінком Інтер, 2012. 448 с.

128. Кримінально-виконавче право України: підручник / О. М. Джужа, І. Г. Богатирьов, О. Г. Колб, В. В. Василевич та ін.; за заг. ред. д. ю. н., проф. О. М. Джужи. Київ: Атіка, 2010. 752 с.

129. Кримінально-виконавче право України: підручник (у 2-х т.) / А. А. Музика, В. Я. Конопельський, Є. О. Письменський та ін.; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. Є. Ю. Бараша. Київ: Нац. акад. внутр. справ, ФОП Кандиба Т. П., 2018. Т. II. 622 с.

130. Кримінально-виконавчий кодекс України від 11.07.2003 р. № 1129-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15#Text> (дата звернення 27.05.2024 р.).

131. Кримінально-виконавчий кодекс України: науково-практичний коментар / за заг. ред. В. В. Коваленка, А. Х. Степанюка. Київ, 2012.

132. Кузнецов Ф. Т., Подымов П. Е., Шмаров И. В. Эффективность деятельности исправительно-трудовых учреждений. Москва: Юридическая литература, 1968.

133. Кузнецова Н. Ф. Проблемы изучения эффективности уголовно-правовых норм и институтов. *Эффективность применения уголовного закона*. Москва:

Юридическая литература, 1973.

134. Кузьма М. Деякі проблеми впровадження в національне законодавство України міжнародних стандартів виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк щодо неповнолітніх. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2017. Вип. 64. С. 208-217.

135. Курляк І. Є. Теоретичні та практичні проблеми пенітенціарної ресоціалізації в Польщі в контексті її ефективності. *Молодий вчений*. 2017. № 2 (42). С. 502-510. URL: <http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2017/2/117.pdf>.

136. Курс кримінально-виконавчого права України. Загальна та Особлива частини: навч. посібник. 2-ге вид. переробл. та доп. / О. М. Джужа, В. О. Корчинський, С. Я. Фаренюк, В. Б. Василець; за заг. ред О. М. Джужи. Київ: Юрінком Інтер, 2001. 304 с.

137. Кушнар'єв С. В. Правові та психологічні особливості ресоціалізації неповнолітніх засуджених. *Наука і правоохорона*. 2015. № 2. С. 229-234.

138. Лавріненко О. В. Трудове право: Курс лекцій: у 2-х ч. Донецьк; Маріуполь: Норд-Прес, МІНА УП, 2006. Ч. II. 212 с.

139. Лазарев В. В. Эффективность правоприменительных актов. Вопросы теории. Казань: Изд-во Казан, ун-та, 1975. 207 с.

140. Лук'янець Д. М. Адміністративно-деліктні відносини в Україні: теорія та практика правового регулювання: монографія. Суми: ВДД «Університетська книга», 2006. 367 с.

141. Лютий В. П. Ресоціалізація неповнолітніх, звільнених від відбування покарання з випробуванням. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді: зб. наук. праць*. 2008. Т. 12. С. 197-204.

142. Макаренко С. С. Формування мотивації досягнень в структурі мотиваційної сфери особистості вчителя. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2013. Вип. 1. С. 314-323.

143. Макклелланд Д. Мотивация человека. Киев, 2007. 672 с.

144. Максимова Н. Ю., Красілова Ю. М. Захист прав неповнолітніх засуджених: ресоціалізаційний потенціал. *Вісник Пенітенціарної асоціації України*.

2020. № 1(11). С. 82-89. URL:
<https://visnykpau.com/index.php/journal/article/view/386/286>.

145. Мартьянов И. В. Административная ответственность по советскому законодательству. Киев: Вища школа, 1985. 55 с.

146. Мелентьев М. П. О понятии и критериях эффективности исполнения наказания в виде лишения свободы. *Труды ВНИИ МВС СССР*. 1969. № 14. С. 49-55.

147. Мельник О. М. Правове регулювання та шляхи підвищення його ефективності : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2004. 19 с.

148. Меркулова В. О. Жінка як суб'єкт кримінальної відповідальності: монографія. Вид. 2-ге. Одеса: НДРВВ ОЮІ НУВС, 2003. 281 с.

149. Метелкин М. Б. О нормах, которые регулируют применение взысканий. Исправительно-трудовые учреждения: Бюллетень ВНИИ МВД СССР. 1978. № 4. С. 52-56.

150. Методичні рекомендації до складання характеристики на засуджених / відп. за вип. О. В. Светлак. Київ: ДДУПВП, 2008. 52 с.

151. Методичні рекомендації з організації роботи, пов'язаної із забезпеченням прогресивної системи відбування покарання в установах виконання покарань. Київ: Управління соціально-виховної і психологічної роботи ДДУПВП, 2004. 15 с.

152. Методичні рекомендації про заходи щодо підвищення ефективності застосування дисциплінарної практики щодо засуджених до позбавлення волі в установах кримінально-виконавчої системи: вказівка Державного департаменту України з питань виконання покарань від 19 березня 2002 р. № 5-1085/Лв. Київ: ДДУПВП, 2002. 36 с.

153. Методичні рекомендації щодо кваліфікації порушень вимог режиму відбування покарання особами, засудженими до позбавлення волі: вказівка Державного департаменту України з питань виконання покарань від 19 березня 2002 р. № 5-1085/Лв. Київ: ДДУПВП, 2002. 36 с.

154. Методичні рекомендації щодо організації в установах кримінально-виконавчої системи роботи, пов'язаної із застосуванням до осіб, позбавлених волі,

- умовно-дострокового звільнення від відбування покарання. Київ: ДДУПВП, 2005. 25 с.
155. Методичні рекомендації щодо порядку обліку даних про стан правопорядку та застосування заходів стягнення до осіб, засуджених до позбавлених волі: вказівка Державного департаменту України з питань виконання покарань від 19 березня 2002 р. № 5-1085/Лв. Київ: ДДУПВП, 2002. 36 с.
156. Минимальные стандартные правила Организации Объединенных Наций в отношении обращения с заключенными (Правила Нельсона Манделы): Резолюция 70/175, принятая Генеральной Ассамблеей 17.12.2015 г. URL: https://www.un.org/mandela_rules/.
157. Минимальные стандартные правила Организации Объединенных Наций, касающиеся отправления правосудия в отношении несовершеннолетних («Пекинские правила»): Резолюция 40/33, принятая Генеральной Ассамблеей от 29.11.1985 г. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_211#Text.
158. Мирзажанов К. Амнистия и помилование в советской уголовной политике / под ред. Ш. З. Уразаева. Ташкент: Фан, 1991. 96 с.
159. Михалко І. С. Забезпечення принципу раціонального застосування примусових заходів і стимулювання правослухняної поведінки засуджених: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право. Харків, 2012. 20 с.
160. Михалко І. С. Забезпечення принципу раціонального застосування примусових заходів і стимулювання правослухняної поведінки засуджених: монографія. Харків: Право, 2013. 200 с.
161. Мінімальні стандартні правила поводження з в'язнями від 30.08.1955 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_212#Text.
162. Назимко Є. Використання математичних методів як засіб оптимізації застосування покарання до неповнолітніх: кримінально-правовий аспект. *Віче*. 2013. № 10. С. 14-17. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/viche_2013_10_6.
163. Назимко Є. С. Змістовні складові міжнародних та європейських стандартів застосування покарання до неповнолітніх. URL: https://www.dli.donetsk.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=3937.

164. Назимко Є. С. Категорії «якість» та «ефективність» у встановленні міри покарання в кримінально-правових санкціях. *Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності*. 2012. № 2 (49). С. 119-126. URL: <https://repo.dli.donetsk.ua/bitstream/123456789/725/1/%d0%9a%d0%b0%d1%82%d0%b5%d0%b3%d0%be%d1%80%d1%96%d1%97%20%c2%ab%d1%8f%d0%ba%d1%96%d1%81%d1%82%d1%8c%c2%bb%20%d1%82%d0%b0%20%c2%ab%d0%b5%d1%84%d0%b5%d0%ba%d1%82%d0%b8%d0%b2%d0%bd%d1%96%d1%81%d1%82%d1%8c%c2%bb.pdf>.

165. Назимко Є. С., Мицька О. І. Мета покарання неповнолітніх за кримінальним правом України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2019. № 6. С. 350-353. URL: http://www.lsej.org.ua/6_2019/85.pdf.

166. Наташев А. Е. Критерии эффективности наказания в виде лишения свободы и деятельности исправительно-трудовых учреждений. *Труды ВНИИ МВД СССР*. 1967. № 11. С. 11-23.

167. Наташев А. Е. Теоретические основы советского исправительно-трудового законодательства: автореф. дисс. ... д-ра юрид. наук. Москва, 1973.

168. Наташев А. Е., Стручков Н. А. Основы теории исправительно-трудового права. Москва: Юридическая литература, 1967. 191 с.

169. Науково-практичний коментар Кримінально-виконавчого кодексу України / А. П. Гель, О. Г. Колб, В. О. Корчинський [та ін.]; за заг. ред. А. Х. Степанюка. Київ: Юрінком Інтер, 2008. 496 с.

170. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України. 7-ме вид, переробл. та допов. / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. Київ: Юридична думка, 2010. 1288 с.

171. Національна стратегія реформування системи юстиції щодо дітей на період до 2023 року: Розпорядження КМУ від 18.12.2018 р. № 1027-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1027-2018-%D1%80#Text>.

172. Неживець О. М., Жук Л. А., Жук І. Л. Ресоціалізація засуджених та осіб звільнених з місць позбавлення волі: монографія. Київ: Кондор, 2009. 229 с.

173. Неидзе Е. Г. Сущность и методы регулирования дисциплины труда в

СССР. Тбилиси: Издание Тбилисского университета, 1964. 130 с.

174. Никитинский В. И., Глазырин В. В. Общие законы управления и правовое регулирование. *Сов. государство и право*. 1978. № 9. С. 40-47.

175. Никитинский В. И. Эффективность норм трудового права. Москва: Юридическая литература, 1971. 248 с.

176. Ной И. С. Теоретические вопросы лишения свободы. Саратов: Издательство Саратовского университета, 1965. 167 с.

177. Опанасенков О. І. Критерії та показники якості, що висуваються до кримінально-виконавчого законодавства. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. Вип. 43. 2008. С. 102-106.

178. Оптнер С. Л. Системный анализ для решения деловых и промышленных проблем / пер. с англ. Москва, 1969.

179. Ортинська Н. В. Правовий статус неповнолітніх: теоретико-правове дослідження: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень / Національний університет «Львівська Політехніка». Львів, 2017. 524 с.

180. Ортинська Н. В. Співвідношення принципів гуманності та ефективності при притягненні неповнолітнього до кримінальної відповідальності. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: Юридичні науки. 2016. № 837. С. 304-308. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/UJRN/vnulpurn_2016_837_51.

181. Павлентій І. Ф. Щодо застосування заходів заохочення в кримінально-виконавчому праві. *Актуальные проблемы современной науки: тезисы докладов XXX Международной научно-практической конференции (Санкт-Петербург–Астана–Киев–Вена, 30 мая 2018 г.)*. *International Scientific Journal «Internauka»*. Секція: Юридичні науки. URL: <https://www.inter-nauka.com/issues/conf-2018/may/3790>.

182. Павлик О. М. Особливості мотиваційної сфери неповнолітніх правопорушників: автореф. дис. ... канд. психолог. наук. Харків, 2005. 22 с.

183. Павлов В. Г. Кримінально-виконавчі засади забезпечення персоналом Державної пенітенціарної служби України виконання покарань у виді позбавлення

волі: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право. Запоріжжя, 2015. 230 с. URL: http://virtuni.education.zp.ua/info_cpu/sites/default/files/diss_Pavlova.pdf.

184. Пахомов І. В., Григоренко А. М. Соціально-виховна робота із засудженими та особами, взятими під варту: навчальний посібник / Білоцерківський центр ПКП ДКВС України; за заг. ред. д. пед. н., проф. М. О. Супруна, 2019. 296 с. URL: <https://i-rc.org.ua/files/PPD-posibnyk-sots-vyhovn-robota.pdf>.

185. Пашков А. С., Чечат Д. М. Эффективность правового регулирования и методы ее выявления. *Сов. государство и право*. 1965. № 8. С. 3-11.

186. Пашков А. С., Явим Л. С. Эффективность действия правовой нормы. *Сов. гос-во и право*. 1970. № 3. С. 40-48.

187. Пирожков В. Ф. Направленность личности и мотивы деятельности осужденного к лишению свободы. Москва, 1967.

188. Письменський Є. О. Теоретико-прикладні проблеми звільнення від покарання та його відбування за кримінальним правом України. Луганськ: РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2014. 727 с. URL: <https://dspace.lduvs.edu.ua/bitstream/123456789/238/1/%281%29%20%D0%9F%D0%B8%D1%81%D1%8C%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D0%B9%20%D0%84.%D0%9E.%20%D0%A2%D0%B5%D0%BE%D1%80.-%D0%BF%D1%80%D0%B8%D0%BA%D0%BB.%20%D0%BF%D1%80%D0%BE%D0%B1%D0%BB%D0%B5%D0%BC%D0%B8%20%D0%B7%D0%B2%D1%96%D0%B%D1%8C%D0%BD%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F%20%D0%B2%D1%96%D0%B4%20%D0%BF%D0%BE%D0%BA%D0%B0%D1%80%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F%20%D1%82%D0%B0%20%D0%B9%D0%BE%D0%B3%D0%BE%20%D0%B2%D1%96%D0%B4%D0%B1%D1%83%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F%20%28%D0%BC%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%B3%D1%80%D0%B0%D1%84%D1%96%D1%8F%29.pdf>.

189. Письменський Є. О. Умовно-дострокове звільнення від відбування покарання та заміна невідбутої частини покарання більш м'яким: проблеми

розмежування та вдосконалення законодавства. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2012. № 2. С. 124-134.

190. Пільга. *Словник української мови: академічний тлумачний словник*: в 11 томах. Т. 6. / за ред. І. К. Білодіда; АН УРСР, Ін-т мовознавства. Київ: Наукова думка, 1975. С. 535. URL: <http://sum.in.ua/s/piljgha>.

191. Пільги. *Термінологічний словник*. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/view/TS000586?q=>.

192. План заходів щодо реалізації Концепції розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні: Розпорядження КМУ від 12.10.2011 р. № 1039-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1039-2011-%D1%80#Text>.

193. Плюхин Н. В. Дисциплинарная ответственность рабочих и служащих. Москва: Юрид. лит., 1978. 72 с.

194. Подяка. *Словник української мови: в 11 томах*. Т. 6. / за ред. І. К. Білодіда; АН УРСР. Ін-т мовознавства. Київ: Наукова думка, 1975. С. 763. URL: <http://sum.in.ua/s/podjaka>.

195. Положення про відділення соціально-психологічної служби: Наказ Міністерства юстиції України «Про організацію соціально-виховної та психологічної роботи із засудженими» від 04.11.2013 р. № 2300/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1863-13#Text>.

196. Положення про Департамент з питань виконання кримінальних покарань: Наказ Міністерства юстиції України від 21.12.2020 р. № 4403/5. URL: <https://kvs.gov.ua/wp-content/uploads/2020/12/Polojenia.pdf>.

197. Положення про Міжвідомчу координаційну раду з питань правосуддя щодо неповнолітніх: постанова Кабінету Міністрів України від 24.05.2017 р. № 357. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/357-2017-%D0%BF#Text>.

198. Положення про програму диференційованого виховного впливу на засуджених «Формування життєвих навичок у неповнолітніх засуджених»: Наказ Міністерства юстиції України від 07.09.2021 р. № 3157/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1179-21#n4>.

199. Полях В. Б. Ресоціалізація неповнолітніх, засуджених до позбавлення волі: поняття та значення. *Часопис Київського університету права*. 2014. № 4. С. 264-269. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chkup_2014_4_64.

200. Популярна юридична енциклопедія / уклад. В. С. Ковальський (кер.) та ін. Київ: Юрінком Інтер, 2012. 528 с.

201. Права человека при отправлении правосудия, включая правосудие в отношении несовершеннолетних: Резолюция 36/16, принятая Советом по правам человека от 29.09.2017 г. URL: <https://digitallibrary.un.org/record/1310420?ln=ru>

202. Права человека при отправлении правосудия: Резолюция 75/185, принятая Генеральной Ассамблеей от 16.12.2020 г. URL: <https://digitallibrary.un.org/record/3896439?ln=ru>.

203. Права человека при отправлении правосудия: Резолюция 77/219, принятая Генеральной Ассамблеей от 15.12.2022 г. URL: <https://digitallibrary.un.org/record/3999876>.

204. Правила внутрішнього розпорядку установ виконання покарань: Наказ Міністерства юстиції України від 28.08.2018 р. № 2823/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1010-18#Text>.

205. Правила Организации Объединенных Наций, касающиеся защиты несовершеннолетних, лишенных свободы («Гаванские правила») від 14.12.1990 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_205#Text.

206. Правова педагогіка. URL: https://pidru4niki.com/78548/pedagogika/metodi_priyomi_zasobi_vihovnogo_vplivu.

207. Правосудие: вопросы, касающиеся детей, находящихся в конфликте с законом. Типовой закон о правосудии в отношении несовершеннолетних и соответствующий комментарий. Naciones Unidas; Nueva York, 2013. 138 с. URL: https://www.unodc.org/documents/justice-and-prison-reform/Russian_Model_Law_21122014_final.pdf.

208. Працюємо в напрямку покращення психічного здоров'я неповнолітніх у місцях позбавлення волі. URL: <https://kvs.gov.ua/new/note/6317/>.

209. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо

забезпечення виконання кримінальних покарань та реалізації прав засуджених: Закон України від 07.09.2016 р. № 1492-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1492-19#n291>.

210. Про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України щодо вдосконалення порядку застосування до засуджених заходів заохочення і стягнення: Закон України від 06.09.2016 р. № 1487-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1487-19#n34>.

211. Про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України щодо забезпечення прав засуджених осіб в установах виконання покарань: Закон України від 21.01.2010 р. № 1828-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1828-17#Text>.

212. Про Державну кримінально-виконавчу службу України: Закон України від 23.06.2005 р. № 2713-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2713-15#Text>.

213. Про затвердження Інструкції з ведення квиткового господарства в театральних-видовищних підприємствах та культурно-освітніх закладах: Наказ Міністерства культури і мистецтва України від 07.07.1999 р. № 452. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0483-99>.

214. Про затвердження положень про програми диференційованого виховного впливу на засуджених: Наказ Міністерства юстиції України від 16.05.2016 р. № 1418/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0727-16#Text>.

215. Про заходи щодо підвищення ефективності застосування дисциплінарної практики щодо засуджених до позбавлення волі в установах кримінально-виконавчої системи: Наказ Державного департаменту України з питань виконання покарань від 19.03.2002 р. № 5-1085/Лв. Київ: Державний департамент України з питань виконання покарань, 2002. 36 с.

216. Про пенітенціарну систему: Проект Закону України від 22.03.2021 р. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=71498.

217. Про практику застосування судами України законодавства у справах про злочини неповнолітніх: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 16.04.2004 р. № 5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va005700-04#Text>.

218. Про юстицію, дружню до дитини: Проект Закону України від 03.06.2021 р. № 17974/0/2-21. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=72137.

219. Проблеми забезпечення прав засуджених у кримінально-виконавчій системі України / В. А. Бадира, О. П. Букалов, А. П. Гель, М. В. Романов, І. С. Яковець; за заг. ред. Є. Ю. Захарова. Харківська правозахисна група. Харків: Права людини, 2011. С. 108-114.

220. Проблеми кримінально-виконавчого права: навч. посібник / О. Г. Кальман, С. С. Мірошниченко, О. М. Подільчак, В. П. Плотнікова, М. С. Туркот; за заг. ред. О. Г. Кальмана. Київ: Національна академія прокуратури України; Чернігів: Десна, 2012. 335 с.

221. Прокопенко В. І. Трудове право України: підручник. Видання третє, перероблене та доповн. Харків: Консум, 2002. 528 с.

222. Пронина М. Г. Поощрение и ответственность в условиях внутрипроизводственного хозрасчета / науч. ред. В. И. Семенов. Минск: Наука и техника, 1982. 120 с.

223. Пузирьов М. С. Вивчення особистості засудженого як прийом індивідуалізації виконання покарання. *Теоретичні та практичні проблеми удосконалення діяльності кримінально-виконавчої системи України: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Київ, 4 трав. 2011 р.)*. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2011. С. 197-199.

224. Пузирьов М. С. Диференціація та індивідуалізація виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Нац. акад. внутр. справ. Київ: НАВС, 2012. 252 с.

225. Пузирьов М. С. Порівняльний аналіз виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк в Україні та зарубіжних країнах: монографія. Київ: ВД «Дакор», 2018. 514 с.

226. Пузирьов М. С. Реалізація виправними колоніями принципу диференціації та індивідуалізації виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк: монографія / за наук. ред. І. Г. Богатирьова; Держ. пенітенціар.

служба України, Ін-т кримін.-викон. служби. Київ: ВД «Дакор, 2014. 300 с.

227. Пузирьов М. С. Соціально-виховна робота із засудженими до позбавлення волі на певний строк як форма диференціації та індивідуалізації виконання покарання. *Юридична психологія та педагогіка*. 2013. № 1. С. 174-183. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/urpp_2013_1_22.

228. Рабінович П. М. Ефективність юридичних норм: загальнотеоретично-поняттєвий інструментарій дослідження. *Вісник Академії правових наук України*. 2008. № 1(52). С. 13-22.

229. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави: навч. посібник. Вид. 10-е, доповнене. Львів: Край, 2008. 224 с.

230. Резніченко Г. С. Деякі проблеми сутності поняття «виправлення засудженого». *Кримінально-правові та кримінологічні аспекти протидії злочинності: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 24 лист. 2017 р.)*. Одеса: ОДУВС, 2017. С. 165-166. URL: <http://dspace.oduvs.edu.ua/bitstream/123456789/396/1/%D0%A0%D0%B5%D0%B7%D0%BD%D1%96%D1%87%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE%20%D0%93.%D0%A1..pdf>.

231. Резніченко Г. С. Особливості виконання і відбування покарання у виді позбавлення волі стосовно засуджених жінок: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08. Дніпропетровськ, 2009. 19 с.

232. Резніченко Г. С. Стать засудженої особи як підстава диференціації виконання покарання у виді позбавлення волі. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2015. № 3. С. 48-51.

233. Ременсон А. Л. Вопросы индивидуализации уголовного наказания в виде лишения свободы. *Вопросы предупреждение преступности*. Томск, 1967. С. 110-116.

234. Рогов Е. И. Настольная книга практического психолога: учеб. пособие: в 2 кн. Москва, 1989. Кн. 1: Система работы психолога с детьми разного возраста. 384 с.

235. Романов М. В. Виправлення засуджених до позбавлення волі як результат діяльності системи виконання кримінальних покарань. *Проблеми*

злочинності: *республік. міжвід. наук. зб.* / відп. ред. В. Я. Тацій. Харків: Нац. юрид. акад. України, 2008. Вип. 9. С. 190-198.

236. Романов М. В. Дисциплінарна відповідальність засуджених до позбавлення волі. Харків: Фоліо, 2004. 160 с.

237. Романов М. В. Дисциплінарна відповідальність засудженого: визначення і загальні питання. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2015. № 6. С. 185-188.

238. Романов М. В. Забезпечення прав засуджених неповнолітніх під час відбування покарання у виді позбавлення волі. *Проблеми законності*. 2012. Вип. 119. С. 182-192. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pz_2012_119_23.

239. Романов М. В. Законні інтереси засудженого. *Теорія і практика правознавства*. 2014. Вип. 2 (6). URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/tipp_2014_2_36.

240. Романов М. В. Особливості відбування покарання у виді позбавлення волі засудженими неповнолітніми. *Theory and practice of jurisprudence*, 2011. Вип. 1. Т. 1. С. 41-48. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/osobennosti-otbyvaniya-nakazaniya-v-vide-lisheniya-svobody-osuzhdennymi-nesovershennoletnimi/viewer>.

241. Романов М. В. Правове регулювання заходів стягнення, що застосовуються до осіб, позбавлених волі: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право. Харків, 2003. 20 с.

242. Романов М. В. Правове регулювання заходів стягнення, що застосовуються до осіб, позбавлених волі: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08. – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право / Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого. Харків, 2002. 208 с.

243. Рузинаров Ш. Н. Стимулирование исполнения подрядных договоров в строительстве. *Сов. государство и право*. 1990. № 1. С. 125-130.

244. Руководящие принципы в отношении действий в интересах детей в системе уголовного правосудия (Венские руководящие принципы): Резолюция Экономического и социального совета 1997/30 от 21.07.1997 г. URL: <https://www.ohchr.org/EN/Professionalinterest/Pages/CriminalJusticeSystem.aspx>

245. Руководящие принципы Организации Объединенных Наций для предупреждения преступности среди несовершеннолетних (Эр-Риядские руководящие принципы): Резолюция Генеральной Ассамблеи от 14.12.1990 г. № 45/112. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_861#Text.

246. Рябовол И. М. Сущность поощрения за труд по советскому трудовому праву. *Правоведение*. 1974. № 5. С. 35-41.

247. Сабитов Р. А. Уголовно-правовое регулирование посткриминального поведения: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08 / Ленинград. гос. ун-т им. А. А. Жданова. Ленинград, 1988. 31 с.

248. Самощенко И. С. Математический метод измерения эффективности правовых норм. *Ученые записки*. 1971. Вип. 21.

249. Свод принципов защиты всех лиц, подвергаемых задержанию или заключению в какой бы то ни было форме: Резолюция 43/173, принятая Генеральной Ассамблеей ООН от 09.12.1988 г. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_206#Text.

250. Сейнароев Б. М. План и договор: материальное стимулирование: практ. пособие. Москва: Юрид. лит., 1989. 191 с.

251. Семаков Г. С., Гель А. П. Кримінально-виконавче право України: курс лекцій. Київ: МАУП, 2000. 196 с.

252. Серегина В. В. Государственное принуждение по советскому праву. Воронеж: Изд-во Воронеж. ун-та, 1991. 119 с.

253. Скакун О. Ф. Теорія держави і права. Харків: Консум, 2006. 656 с.

254. Советское исправительно-трудовое право / Н. А. Беляев, А. И. Бойцов, Д. П. Водяников и др.; под ред. Н. А. Беляева, В. С. Прохорова. Ленинград: Изд-во Ленинградского университета, 1989. 296 с.

255. Советское исправительно-трудовое право: учебник / под ред. Н. А. Стручкова, Ю. М. Ткачевского. Москва: Юрид. лит., 1983. 352 с.

256. Сорокин П. А. Мотивационное действие наград и наказаний. *Человек. Цивилизация. Общество* / Общ. ред., сост. и предисл. А. Ю. Союмонов; пер. с англ. С. А. Сидоренко. Москва: Политиздат, 1990. 543 с.

257. Социальная ценность и эффективность правовой нормы. Казань: Изд-во Казан. ун-та, 1977.

258. Стаднік В. В. Виконання покарання у виді позбавлення волі щодо неповнолітніх: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право / Національний університет «Львівська політехніка». Львів, 2017. 262 с.

259. Степанюк А. Ф. Сущность исполнения наказания. Харьков: Фолио, 1999. 254 с.

260. Степанюк А. Х., Байлов А. В., Лисодєд О. В., Михалко І. С., Мукшименко А. П. Засоби виправлення і ресоціалізації засуджених до позбавлення волі: монографія / Інститут вивчення проблем злочинності ; за заг. ред. А. Х. Степанюка. Харків: Кроссруд, 2011. 323 с.

261. Степанюк А. Х., Яковець І. С. Втілення міжнародних стандартів у практику діяльності кримінально-виконавчої системи України. Харків: ТОВ «Кроссруд», 2007. 184 с.

262. Степанюк А. Х., Яковець І. С. Кримінально-виконавчий кодекс України: науково-практичний коментар / за заг. ред. А. Х. Степанюка. Харків: ТОВ «Одіссей», 2005. 560 с.

263. Степанюк А. Х., Яковець І. С. Кримінально-виконавчий кодекс України: науково-практичний коментар / за заг. ред. А. Х. Степанюка; видання друге, доповнене і перероблене. Харків: ТОВ «Одіссей», 2008.

264. Стефанов С. О. Виконання покарань, альтернативних позбавленню волі: навч.-метод. посібник. Одеса: Юридична література, 2002. 109 с.

265. Стефанов С. О. Організаційно-правові проблеми трудової зайнятості засуджених у місцях позбавлення волі: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право. Одеса, 2002. 19 с.

266. Стратегія Ради Європи з прав дитини (2016-2021): прийнята Комітетом міністрів Ради Європи від 02.03.2016 р. URL: http://www.nsj.gov.ua/files/147679858320161003101948_CoE%20Strategy%20on%20ch

[ildren_ukr-1.pdf](#).

267. Стрельченко О. Г. Заохочення як метод управління у сфері охорони здоров'я: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право. Київ, 2008. 19 с.

268. Стручков Н. А. Курс исправительно-трудового права. Проблемы Общей части. Москва: Юрид. лит., 1984. 240 с.

269. Стручков Н. А. Курс исправительно-трудового права. Проблемы Особенной части. Москва: Юрид. лит., 1985. 256 с.

270. Стручков Н. А. Советская исправительно-трудовая политика и ее роль в борьбе с преступностью. Саратов: Изд-во Саратов. ун-та, 1970. 271 с.

271. Стручков Н. А. Советское исправительно-трудовое право: учеб. пособие. Москва, 1961. 95 с.

272. Стручков Н. А., Шмаров И. В. Советское исправительно-трудовое право. Москва: «Юридическая литература», 1977.

273. Стручков Н. А., Щупилов В. П. Исполнение уголовного наказания в капиталистических странах (США, Япония). Москва: Академия МВД СССР, 1978. 86 с.

274. Сундуrow Ф. Р. Лишение свободы и социально-психологические предпосылки его эффективности. Казань: Изд-во Казанского ун-та, 1980. 214 с. URL: <https://ua1lib.org/book/3254119/922e5b?id=3254119&secret=922e5b>.

275. Сундуrow Ф. Р. Социально-психологические и правовые аспекты исправления и перевоспитания осужденных. Казань: Изд-во Казанского ун-та, 1976. 144 с.

276. Сундуrow Ф. Р., Тарханов И. А. Прокурорский надзор как гарантия обеспечения прав осужденного. *Проблемы охраны прав и интересов осужденного: сборник научных трудов*. Кемерово, 1985. 152 с.

277. Таволжанський О. В. Соціально-виховна робота із засудженими до позбавлення волі: монографія / за ред. проф. В. В. Голіни і доц. Л. П. Оніки. Харків: Право, 2015. 192 с. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/17726/1/Tavolzhansky_monograph_2015.pdf.

278. Теоретические основы предупреждения преступности. Москва: Юридическая литература, 1977.

279. Типові посадові обов'язки психолога установи виконання покарань та слідчого ізолятора: наказ Міністерства юстиції України «Про організацію соціально-виховної та психологічної роботи із засудженими» від 04.11.2013 р. № 2300/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1866-13#n4>.

280. Типові штатні нормативи спеціальних виховних установ: Наказ Міністерства юстиції України від 05.20.2020 р. № 412/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0145-20#n135>.

281. Тихонов А. А. Меры поощрения и взыскания, применяемые к осужденным в исправительно-трудовых колониях. Киев: РИО МВД УССР, 1980. С. 52.

282. Ткачевский Ю. М. Советское исправительно-трудовое право. Москва: Издат. Москов. ун-та., 1971. 232 с.

283. Тоболкин П. С. Понятие эффективности норм советского уголовного права. *Проблемы эффективности уголовного закона: сборник ученых трудов Свердловского юридического института*. 1975. Вып. 37. С. 27-38.

284. Трудове право України: Академ. курс: підручник / А. Ю. Бабаскін, Ю. В. Баранюк, С. В. Дріжчана та ін.; за заг. ред. Н. М. Хуторян. Київ: Видавництво А.С.К., 2004. 608 с.

285. Ус О. Заміна невідбутої частини покарання більш м'яким. *Право*. 2011. Вип. № 2 (65). С. 186-187.

286. Фаткулин Ф. Н., Чулюкин Л. Д. Социальная ценность и эффективность правовой нормы. Казань: Изд-во Казанского университета, 1977.

287. Федосова В. Ф. Эффективность действия норм советского государственного права. Воронеж: Изд-во Воронежского университета, 1984.

288. Фирсов Г. А. Меры взыскания, применяемые к осужденным, которые злостно нарушают требования режима исправительно-трудовой колонии. Москва: ВНИИ МВД СССР, 1976. 62 с.

289. Хавронюк М. І. Дисциплінарні правопорушення і дисциплінарна відповідальність: навч. посібник. Київ: Атіка, 2003. 240 с.

290. Халавка В. І. Заохочення у кримінально-виконавчому праві: визначення та класифікація. *Актуальні проблеми державно-правового розвитку України в контексті інтеграційних процесів: матеріали III-ї Міжнародної науково-практичної конференції (28 березня 2018 р.)* / редкол.: С. К. Бостан, Р. М. Максакова, Т. Є. Леоненко. Запоріжжя: «ЛІРА ЛТД», 2018. С. 348–351. URL: http://194.8.51.150/uploads/dept_s&r/2018/conf/2/Materialy.pdf#page=349.

291. Халфина Р. О. О формах воздействия социалистического права на экономику. *Сов. государство и право*. 1961. № 11. С. 35-46.

292. Хартия основных прав Европейского Союза от 07.12.2000 г. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_524.

293. Хлистова Н. Б. Заохочення суспільно корисної мотивації: кримінально-правові та кримінологічні аспекти: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 – кримінальне право, кримінологія; кримінально-виконавче право. Київ, 2003. 22 с.

294. Хлистова Н. Б. Зміщення акцентів правозастосування у кримінальному праві: крізь призму правомірної поведінки. *Актуальні проблеми держави і права*. 2009. № 4. С. 185-191.

295. Хохряков Г. Ф., Голубев В. П. Ценностные ориентации и их влияние на противоправное поведение осужденных. *Социально-психологические правовые проблемы профилактики правонарушений в ИГУ*. Рязань, 1982. С. 102-111.

296. Хряпінський П. В. Заохочувальні норми у кримінальному законодавстві України: навч. посібник. Київ: Центр учбової літератури, 2008. 192 с.

297. Хряпінський П. В. Заохочувальні норми у кримінальному законодавстві України: теоретичні, законотворчі та правозастосовні проблеми: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: спец. 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право. Харків, 2010. 39 с.

298. Царькова О. В. Ресоціалізація засуджених як один з важливих напрямів профілактики рецидивної злочинності. *Вісник Харківського національного педагогічного університету ім. Г. С. Сковороди*. 2012. Вип. 43 (2). С. 235-242.

299. Човган В. Державна пенітенціарна служба України та рекомендації Європейського комітету з запобігання катуванням (аналіз доповіді про візит 2013 року). URL: <https://khpg.org/1400424873>.

300. Човган В. О. Обмеження прав в'язнів: правова природа та обґрунтування: монографія. Харків: Права людини, 2017. 608 с.

301. Чубуков Г. В. Правовые формы поощрения работников сельского хозяйства. Москва: Юрид. лит., 1980. 152 с.

302. Шамис А. В. Основные средства обеспечения карательно-воспитательного процесса в исправительно-трудовой колонии. Москва: ВНИИ МВД СССР, 1978. 98 с.

303. Шикин Е. П. О значении социально-психологических факторов в правоприменительной деятельности. *Научные труды «Социально-психологические аспекты правового регулирования»*. Свердловск, 1975. Вып. 42.

304. Шимоволос С., Яковец И. Руководство. Общественная оценка поведения заключенных / Издание Международной тюремной реформы - Penal Reform International, 2009. 86 с. URL: https://www.academia.edu/16746077/%D0%A0%D1%83%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D0%B4%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%BE_%D0%9E%D0%B1%D1%89%D0%B5%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D0%B0%D1%8F_%D0%BE%D1%86%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%B0_%D0%BF%D0%BE%D0%B2%D0%B5%D0%B4%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D1%8F_%D0%B7%D0%B0%D0%BA%D0%BB%D1%8E%D1%87%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8B%D1%85_%D0%A2%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%82_%D0%A1_%D0%A8%D0%B8%D0%BC%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D1%81_%D0%98_%D0%AF%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D0%B5%D1%86_%D0%9C_%D0%98%D0%B7%D0%B4%D0%B0%D0%BD%D0%B8%D0%B5_%D0%9C%D0%B5%D0%B6%D0%B4%D1%83%D0%BD%D0%B0%D1%80%D0%BE%D0%B4%D0%BD%D0%BE%D0%B9_%D1%82%D1%8E%D1%80%D0%B5%D0%BC%D0%BD%D0%BE%D0%B9_%D1%80%D0%B5%D1%84%D0%BE%D1%80%D0%BC%D1%8B_Penal_Reform_International_2009_86_%D1%81.

305. Шишкин Е. П. Основные условия эффективности применения права.

Свердловск, 1971.

306. Шкута О. О. Теоретико-прикладні засади функціонування кримінально-виконавчої системи України: дис. ... д-ра юрид. наук (доктора права): спец. 12.00.08 – кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право / Класичний приватний університет. Запоріжжя:, 2017. URL: http://virtuni.education.zp.ua/info_cpu/sites/default/files/%20%D0%BD%D0%B0%20%D0%94%D0%A0%D0%A3%D0%9A%20%D0%A8%D0%BA%D1%83%D1%82%D0%B0%20%D0%9E.%D0%9E..pdf.

307. Шмаров И. В., Мелентьев М. П. Дифференциация исполнения наказания в исправительно-трудовых учреждениях. Пермь: Изд-во Перм. ун-та, 1971. 178 с.

308. Шмаров И. В. Предупреждение преступлений среди освобожденных от наказания. Москва: Юридическая литература, 1974.

309. Шорохова Е. В. Социально-психологическое понимание личности. *Методологические проблемы социальной психологии* / под ред. Шороховой Е. В. Москва: Наука, 1975. С. 63-71.

310. Шумляева І. Д. Трудове право України: навч. посібник. Донецьк: ДРІДУ НАДУ, 2004. 139 с.

311. Щоденник соціально-виховної роботи із засудженим неповнолітнім: Додаток 2 до Положення про відділення соціально-психологічної служби: наказ Міністерства юстиції України від 04.11.2013 р. № 2300/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1863-13#Text>.

312. Эффективность действия правовых норм. Ленинград: Изд-во ЛГУ, 1977. 143 с.

313. Эффективность правовых норм: монография / В. Н. Самощенко, В. И. Никитинский, И. С. Самощенко и др. Москва: Юрид. лит., 1980. 280 с.

314. Эффективность уголовно-правовых мер борьбы с преступностью / под ред. Б. С. Никифорова. Москва: Юридическая литература, 1968.

315. Яковець І., Автухов К., Таволжанський О. Виправлення засуджених через застосування кримінальних покарань: реалії та перспективи. *Правовий вплив на неправомірну поведінку: актуальні грані*: монографія / за ред. проф. О. В. Козаченка, проф. Є. Л. Стрельцова. Миколаїв: Іліон, 2016. С. 126-162. URL:

https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/12286/1/Ykovec_Avtuhov_Tavolganskiy_126-162.pdf.

316. Яковець І. С. Загальнонауковий підхід до визначення категорії «оптимізація процесу виконання кримінальних покарань». *Питання боротьби зі злочинністю*. 2013. Вип. 25. С. 149-159. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pbzz_2013_25_15.

317. Яковець І. С. Права в'язнів / Українська Гельсінська Спілка з прав людини, 27.12.2016. URL: <https://helsinki.org.ua/prava-v-yazniv-2/>.

318. Яковець І. С. Теоретичні та прикладні засади оптимізації процесу виконання кримінальних покарань: монографія. Харків: Право, 2013. 392 с.

319. Яковець І. С. Умовно-дострокове звільнення та заміна невідбутої частини покарання більш м'яким: монографія. Київ: PRI, 2012. 212 с.

320. Яковець І. С. Умовно-дострокове звільнення та заміна покарання більш м'яким. *Дотримання прав людини у пенітенціарній системі України* / К. А. Автухов, А. П. Гель, М. В. Романов, В. О. Човган, І. С. Яковець; за заг. ред. М. В. Романова; ГО «Харківська правозахисна група». Харків: ТОВ «Видавництво права людини», 2015. С. 333-360.

321. Яремко З. В. Актуальність заходів заохочення у стимулюванні правомірної поведінки засуджених. *Актуальні проблеми підготовки фахівців соціальної сфери: тези доповідей міжнародної науково-практичної конференції (м. Хмельницький, 17 листопада 2011 р.)*. Хмельницький: ХІСТ Університету «Україна», 2011. С. 322-324.

322. Яремко З. В. Застосування заходів заохочення та стягнення до осіб, позбавлених волі на певний строк: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08. Львів: ЛДУВС, 2016. 19 с.

323. Яремко З. В. Застосування заходів заохочення та стягнення до осіб, позбавлених волі на певний строк: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право / Львівський державний університет внутрішніх справ. Львів, 2016. 276 с.

324. Яремко З. В. Поняття заохочення в кримінально-виконавчому праві. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична*. 2012. № 2 (2). С. 272-281.

325. Ярмиш І. О. Психологічні механізми адаптації підлітків з кримінальною поведінкою в умовах примусової ізоляції: автореф. дис. канд. психол. наук: спец. 19.00.06 – юридична психологія / Національний університет внутрішніх справ. Харків, 2003. 22 с. URL: [http://194.44.11.130/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=S&I21DBN=ARD&P21DBN=ARD&S21FMT=JwU_B&S21ALL=%28%3C.%3EU%3D%D0%AE947.1-734\\$%3C.%3E%29&FT_REQUEST=&FT_PREFIX=&Z21ID=&S21STN=1&S21REF=10&S21CNR=20](http://194.44.11.130/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=S&I21DBN=ARD&P21DBN=ARD&S21FMT=JwU_B&S21ALL=%28%3C.%3EU%3D%D0%AE947.1-734$%3C.%3E%29&FT_REQUEST=&FT_PREFIX=&Z21ID=&S21STN=1&S21REF=10&S21CNR=20).

326. Atkinson J. W. An introduction to motivation. Princeton; New York: Van Nostrand, 1964.

327. Bandura A. Self-efficacy: The Exercise of Control. New York: Freeman, 1997. 604 p.

328. Carver C. S., Scheier M. F. On the Self regulation of Behavior. USA: Cambridge University Press, 1998.

329. General comment No. 24 (2019) on children`s rights in the child justice system: adopted by the Committee on the Rights of the Child on 18 September 2019 № CRC/C/GC/24. URL:

<http://docstore.ohchr.org/SelfServices/FilesHandler.ashx?enc=6QkG1d%2FPPrICAqhKb7yhsqIkirKQZLK2M58RF%2F5F0vEnG3QGKUxFivhToQfjGxYjV05tUAIgpOwHQJsFPdJXCiixFSrDRwow8HeKLLh8cgOw1SN6vJ%2Bf0RPR9UMtGkA4>

330. Heckhausen H. Motivation und Handein. Lehtbuch der Motivationpsychologie. Berlin; Heidelberg: Springer, 1980, 1985, 2010.

331. McClelland D. C., Atkinson J. W., Clark R. A., Lowell E. L. The achievement motive. New York: Appleton, 1953.

332. Morgan R., Evans M. Combating Torture in Europe: The Work and Standards of the European Committee for the Prevention of Torture (CPT). Strasbourg: Council of Europe, 2001. 119 p.

333. Recommendation CM/Rec(2008)11 of the Committee of Ministers to member states on the European Rules for juvenile offenders subject to sanctions or measures: adopted by the Committee of Ministers on 5 November 2008 at the 1040th meeting of the Ministers' Deputies. URL: <https://www.refworld.org/pdfid/4a7058c02.pdf>.

334. Rights of the child: Resolution 76/147: adopted by the General Assembly on 16 December 2021. URL: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N21/402/13/PDF/N2140213.pdf?OpenElement>.

335. Wach T. Resocjalizacja nieletnich sprawców gwałtownych czynów zabronionych. Lublin: KUL, 2009. 223 s.

ДОДАТКИ

Додаток А

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Бурдіна Т. Виправлення і ресоціалізація неповнолітніх ув'язнених як критерій ефективності застосовуваних до них заходів заохочення і стягнення. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 4. С. 301-312. URL: <https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2023/09/53.pdf>. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.04.51>.
2. Бурдіна Т. Деякі особливості порядку застосування заходів заохочення та процедури застосування заходів стягнення до неповнолітніх ув'язнених. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2024. Випуск 78. С. 318-330. URL: <http://publications.lnu.edu.ua/bulletins/index.php/law/article/view/12277/12621>. DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/vla.2024.78.318>.
3. Бурдіна Т. Міжнародні стандарти процедури застосування до неповнолітніх ув'язнених заходів дисциплінарного впливу. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2021. Випуск 73. 185 с. С. 131-139. URL: <http://publications.lnu.edu.ua/bulletins/index.php/law/article/view/11380/11713>. DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/vla.2021.73.131>.
4. Бурдіна Т. Особливості та дискусійні аспекти підстав застосування заходів заохочення до неповнолітніх ув'язнених. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2024. № 2. С. 553-563. URL: <https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2024/04/96.pdf>. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.02.94>.
5. Бурдіна Т. Поняття, сутність і значення заохочень, що застосовуються до неповнолітніх осіб, засуджених до позбавлення волі. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2022. Випуск 74. 199 с. С. 166-175. URL:

<http://publications.lnu.edu.ua/bulletins/index.php/law/article/view/11589/11913>.

DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/vla.2022.74.166>.

6. Бурдіна Т. Поняття, сутність і значення заходів стягнення, що застосовуються до неповнолітніх осіб, засуджених до позбавлення волі. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2022. Випуск 75. 188 с. С. 153-160. URL: <http://publications.lnu.edu.ua/bulletins/index.php/law/article/view/11690/12017>.

DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/vla.2022.75.153>.

7. Бурдіна Т. Сутність, мета і значення заходів дисциплінарного впливу, що застосовуються до неповнолітніх осіб, засуджених до позбавлення волі. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2023. Випуск 76. 234 с. С. 198-205. URL: <http://publications.lnu.edu.ua/bulletins/index.php/law/article/view/11809/12175>.

DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/vla.2023.76.198>.

8. Бурдіна Т. Юридичні та психологічні засади методики дослідження ефективності заходів дисциплінарного впливу, які застосовуються до неповнолітніх осіб, засуджених до позбавлення волі. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2021. Випуск 72. 176 с. С. 113-121. URL: <http://publications.lnu.edu.ua/bulletins/index.php/law/article/view/11204/11512>.

DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/vla.2021.72.113>.

які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

9. Бурдіна Т. В. Міжнародні стандарти законних інтересів неповнолітніх осіб, засуджених до позбавлення волі. *Юриспруденція сьогодні: між апологією і креативністю. Пам'яті професора Ю. М. Оборотова (до 75-річчя від дня народження доктора юридичних наук, професора Ю. М. Оборотова): матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 17 вересня 2021 р.) / Нац. ун-т «Одеська юрид. академія»; за заг. ред. А. Ф. Крижановського. Одеса: Фенікс, 2021. 320 с. С. 232-237.*

URL: http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/16010/NU_OUA_Konf_Oborotov_Print%283%29%2b.pdf?sequence=1&isAllowed=y.

10. Бурдіна Т. Міжнародні стандарти застосування заходів дисциплінарного впливу до неповнолітніх осіб, засуджених до позбавлення волі. *Незалежність України: права людини та національна безпека: збірник матеріалів Першої міжнародної науково-практичної конференції (м. Львів, 21 травня 2021 р.)* / Національний університет «Львівська політехніка»; упоряд. Л. В. Ярмол. Львів: Галицька видавнича спілка, 2021. 340 с. С. 236-238. URL: <https://lpnu.ua/sites/default/files/2020/pages/483/vipusk-1zbirnik-konf150621nezalezhnist-ukraini.pdf>.

11. Бурдіна Т. Переведення на поліпшені умови тримання як захід заохочення, що застосовується до неповнолітніх осіб, засуджених до позбавлення волі. *Незалежність України: права людини та національна безпека: збірник матеріалів Другої міжнародної науково-практичної конференції (м. Львів, 20 травня 2022 р.)* / Національний університет «Львівська політехніка»; упоряд. Л. В. Ярмол. Львів: Галицька видавнича спілка, 2022. 380 с. С. 196-199. URL: <https://lpnu.ua/sites/default/files/2020/pages/483/zbirnik-konferencii200622.pdf>.

12. Бурдіна Т. В. Підстави застосування заходів заохочення до неповнолітніх осіб, засуджених до позбавлення волі. *The process and dynamics of the scientific path : collection of scientific papers «SCIENTIA» with Proceedings of the II International Scientific and Theoretical Conference (Vol. 1) (Athens, Hellenic Republic, September 17, 2021): European Scientific Platform.* С. 56-60. URL: <https://ojs.ukrlogos.in.ua/index.php/scientia/issue/view/17.09.2021/583>.

13. Грабовська С., Бурдіна Т. Особливості мотиваційної сфери неповнолітніх правопорушників з різним ставленням до засобів дисциплінарного впливу. *Психічне здоров'я особистості у кризовому суспільстві: збірник тез V Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Львів, 23 жовтня 2020 р.)* / уклад. З. Р. Кісіль. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2020. 256 с. С. 43-46. URL:

<https://sci.ldubgd.edu.ua/bitstream/123456789/7352/1/%D0%9B%D1%8C%D0%B2%D0%94%D0%A3%D0%A1%20%D0%B6%D0%BE%D0%B2%D1%82%D0%B5%D0%BD%D1%8C%20%D1%82%D0%B5%D0%B7%D0%B8%20%281%29.pdf>.

14. Грабовська С., Бурдіна Т. Психологічні засади розробки ефективних засобів дисциплінарного впливу на неповнолітніх правопорушників, що перебувають у виправному закладі. *Тези звітної наукової конференції філософського факультету Львівського національного університету імені Івана Франка* / Відп. за випуск Л. Рижак, Н. Жигайло. Львів, 2021. 274 с. С. 157-160. URL: <https://filos.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2021/03/Tezy-konferentsii-2021.pdf>.

Міжнародні стандарти прав неповнолітніх осіб, засуджених до позбавлення волі, при застосуванні до них заходів дисциплінарного впливу

Насамперед наголосимо, що міжнародно-правові стандарти виконання покарання у виді позбавлення волі щодо неповнолітніх осіб акцентують на якнайкращому забезпеченні інтересів неповнолітніх ув'язнених, у т. ч. у процесі застосування до них ЗДВ (ч. 1 ст. 3 Конвенції про права дитини; абз. 1 ст. 46 Єр-Рядських керівних принципів; п. «а» § 8, п. «а» § 11 і п. «а» § 14 Віденських керівних принципів; п. 12 Гаванських правил; п. 5 Європейських правил стосовно неповнолітніх правопорушників; абз. 21, 22 і 26 Преамбули Резолюції 36/16; п. 10 Резолюції ГА ООН 76/147 «Права дитини» від 16.12.2021 р.; абз. 29 Преамбули Резолюції 75/185; абз. 30 Преамбули Резолюції 77/219; абз. 1 Преамбули, п. 2 ст. 13 і коментар до п. 2 ст. 13 Типового закону; та ін.) [30, с. 233-235]. Натомість, українське КВЗ містить лише кілька згадок про значення законних інтересів засуджених, а саме: у ч. 2 ст. 1, ч. 1 ст. 7 і ч. 1 ст. 102 КВК України; абз. 35 п. 2 розд. II ПВР УВП [204]; п. 2 ч. 1 ст. 18 ЗУ «Про Державну кримінально-виконавчу службу України» від 23.06.2005 р. № 2713-IV [212]; п. 5 § 3 і п. 56 § 4 Положення про Департамент з питань виконання кримінальних покарань від 21.12.2020 р. № 4403/5 [196]; п. 1 і пп. 1 п. 3 Положення про Міжвідомчу координаційну раду з питань правосуддя щодо неповнолітніх від 24.05.2017 р. № 357 [197]; абз. 5 розд. «Загальні питання» і п. 2 абз. 1 розд. «Принципи реалізації Стратегії» Національної стратегії реформування системи юстиції щодо дітей на період до 2023 року від 18.12.2018 р. № 1027-р [171]; а також у п. 11 ч. 1 ст. 1, п. 1 ч. 1 ст. 2 і ч. 3 ст. 2 Проекту ЗУ «Про юстицію, дружню до дитини» від 03.06.2021 р. № 17974/0/2-21 [218].

Разом з тим, звернемо увагу, що міжнародно-правові акти, закріплюючи цілу низку вимог щодо застосування заходів стягнення, натомість не приділяють належної уваги заходам заохочення [32, с. 133], про які є згадка лише у Правилах Нельсона Мандели (правило 95) [156] та Європейських правил стосовно неповнолітніх правопорушників (п. 88.4) [333], про що йтиметься нижче.

Згадані Європейські правила стосовно неповнолітніх правопорушників обґрунтовують значення заходів кримінально-виконавчого характеру, у т. ч. ЗДВ, акцентуючи на їхньому виховному впливі. Зокрема, наголошується, що заходи, які можуть бути призначені неповнолітнім, а також порядок їхнього застосування повинні опиратися на принципи соціальної інтеграції, виховання і попередження повторної злочинності (п. 2) [333]. У цьому контексті звернемо увагу, що Конвенція про права дитини визнає право кожного неповнолітнього правопорушника на таке поводження, яке сприяє реінтеграції дитини і виконанню нею корисної ролі у суспільстві (ч. 1 ст. 40) [114]. Згадана Конвенція наполягає, що метою ювенального правосуддя не повинно бути покарання, а натомість необхідна наявність різних заходів задля забезпечення такого поводження з дитиною, яке сприяло б її благополуччю та було б відповідне її становищу, у т. ч. рівню розвитку, і характеру злочину (ч. 4 ст. 40) [114]. Зауважимо, що ці положення деталізуються в міжнародних стандартах, про що розглянуто нами нижче.

У підрозділі Європейських правил стосовно неповнолітніх правопорушників, присвяченому режиму у виховній колонії (Е. 10. Режим), передбачено, що виховний вплив повинен бути організований так, щоб сприяти розвитку особистості неповнолітніх, які мають бути залучені до виховного процесу (п. 76.1, 50.2). Тому варто заохочувати неповнолітніх обговорювати питання, пов'язані з умовами і режимом в установах, і спілкуватися індивідуально, а якщо можливо, то і колективно, з адміністрацією з цих питань (п. 50.3). Виховна робота повинна бути спрямована на вирішення індивідуальних проблем неповнолітніх з врахуванням їхнього віку, статі, соціального походження та рівня загального і культурного розвитку, а також виду скоєного злочину. Засоби виховного впливу мають бути відповідними встановленим професійним вимогам, розробленим на підставі наукових досліджень і передового практичного досвіду (п. 76.2). Відтак, метою режиму є, зокрема, особистий і соціальний розвиток, виправлення і підготовка до звільнення. Отож режим охоплює, серед іншого: навчання соціально корисним навичкам і вмінням; пригнічення агресивності; індивідуальну і групову терапію; заходи поза установою, відпустки різних видів (звернемо увагу, що міжнародні

стандарти відносять відпустки до обов'язкового елементу режиму відбування покарання неповнолітніми особами, засудженими до позбавлення волі, натомість український законодавець не передбачає надання відпусток навіть як заходу заохочення неповнолітніх ув'язнених, хоча в науці КВП висловлюються такі пропозиції, які ми виклали у підрозділі 1.2 роботи. – *Примітка Т. Б.*); підготовку до звільнення і допомогу у соціальній адаптації (п. 77). Причому пріоритети повинні надаватися, за змогою, виховному впливу (п. 78.1). Відразу після прибуття у виховну колонію: а) неповнолітній має бути опитаний і повинен бути підготовлений перший психологічний, педагогічний і соціальний звіт щодо методів виховного впливу, які мають застосовуватися до нього; с) за винятком випадків, коли строк позбавлення волі нетривалий, повинен бути розроблений всебічний план, який має містити програму виховання відповідно до особистісної характеристики неповнолітнього; d) при розробці програми доцільно брати до уваги думку неповнолітнього (п. 62.6). Індивідуальний план неповнолітнього засудженого має бути розроблений на основі переліку засобів виправлення, вказаних у п. 77 (п. 79.1). Метою такого плану є надання неповнолітньому змоги із самого початку відбування покарання якнайкраще використати час перебування в установі і розвинути вміння і навички, які дозволять йому повернутися у суспільство (п. 79.2). План повинен бути спрямований на підготовку неповнолітнього до можливості звільнитися достроково і дати орієнтири для життя на свободі (п. 79.3). План має виконуватися і постійно оновлюватися за участі самого неповнолітнього, а також зацікавлених відомств поза установою і, за змогою, батьків чи законних представників (п. 79.4) [333].

Правила Нельсона Мандели, що мають рекомендаційний характер, замінили Мінімальні стандартні правила поведження з в'язнями від 30.08.1955 р., котрі становили мінімальні умови, що розглядалися ООН як прийнятні, та які були покликані забезпечувати захист в'язнів від поганого поведження, особливо при підтримуванні дисципліни і застосуванні заходів щодо наведення порядку в пенітенціарних установах (абз. 2 Вступу) [161]. Відтак, вони у підрозділі «Обмеження, дисципліна і заходи стягнення» (правила 36-46) [156] виділяють такі аспекти, які завжди повинні врегульовуватися законом або НПА компетентного

адміністративного органу: а) поведінка, що становить дисциплінарне порушення; б) вид і тривалість заходів стягнення, які можуть бути накладені на ув'язнених; с) орган, що має право накладати такі заходи стягнення; d) будь-які заходи примусового відокремлення від загального контингенту ув'язнених, зокрема ізоляція, яка застосовується як дисциплінарне стягнення (правило 37). Правила Мандели наголошують, що заходи стягнення мають бути відповідними принципам справедливості (ч. 1 правила 39); притому в'язнична адміністрація повинна забезпечувати співрозмірність дисциплінарного стягнення порушенню, за яке воно накладається (ч. 2 правила 39). Заяви про вчинення дисциплінарного порушення ув'язненим повинні негайно повідомлятися компетентному органу, який має розслідувати їх без зайвих затримок (ч. 1 правила 41). Ув'язнених варто негайно інформувати про характер пред'явлених їм обвинувачень, і вони мають володіти достатніми часом і умовами для підготовки свого захисту (ч. 2 правила 41). Їм дозволено захищати себе особисто чи з використанням юридичної допомоги (ч. 3 правила 41). В них повинна бути можливість домагатися судового перегляду накладеного на них дисциплінарного стягнення (ч. 4 правила 41). Ув'язнений ніколи не повинен підлягати повторному стягненню за одне й те саме порушення (ч. 1 правила 39). Адміністрація має вести належний облік всіх накладених дисциплінарних заходів (ч. 2 правила 39). Медичні працівники повинні негайно повідомляти директору в'язничної установи про будь-який негативний вплив дисциплінарних стягнень на фізичне чи психічне здоров'я ув'язненого, підданого їм, а також, якщо вважають за необхідне, перервати чи змінити стягнення з причин фізичного або психічного стану ув'язненого (ч. 2 правила 46) [156].

Європейські пенітенціарні правила теж закріплюють підстави і порядок застосування заходів стягнення до позбавлення волі осіб у підрозділі «Дисципліна та стягнення» частини IV [70]. Зокрема, вказано, що дисциплінарним порушенням може вважатися тільки поведінка, яка може загрожувати внутрішньому розпорядку, режиму або безпеці (абз. 1 п. 57). Притому у національному законодавстві має бути визначено: а) дії або бездіяльність ув'язнених, які становлять дисциплінарні провини; б) процедури, яких необхідно дотримуватися при дисциплінарних

слуханнях; с) види та тривалість накладених стягнень; d) органи, уповноважені накладати такі стягнення; е) доступ до оскарження та уповноважений на це орган (абз. 2 п. 57). Про будь-яке ймовірне порушення ув'язненим дисциплінарних правил негайно доповідається компетентному органу, який проводить розслідування без необґрунтованого зволікання (п. 58). Ув'язнені, які звинувачуються в дисциплінарних провинах, повинні: а) негайно та докладно бути поінформовані зрозумілою їм мовою про характер обвинувачень проти них; б) мати достатній час та адекватні умови для підготовки свого захисту; с) мати можливість захищати себе особисто або із залученням правової допомоги; d) мати змогу вимагати присутності свідків і заслуховувати їх або вимагати їхнього заслуховування від свого імені (п. 59). Ув'язнені повинні мати доступ до документів, які стосуються процесуальних дій щодо них, або мати можливість тримати такі документи в себе (абз. 6 п. 23). Суворість будь-якого стягнення має бути пропорційна порушенню (абз. 2 п. 60). Ув'язнений не повинен каратися двічі за скоєння того самого діяння або вчинку (п. 63) [70].

Зауважимо, що Віденські керівні принципи зазначають (п. «а» § 8) [244], що при їхньому застосуванні необхідно враховувати такий принцип Конвенції про права дитини, як надання дитині права вільно висловлювати власні погляди з усіх питань, що її торкаються, у т. ч. надання їй можливості бути заслуханою в ході будь-якого судового чи адміністративного розгляду, що стосується дитини, безпосередньо або через представника чи відповідний орган у порядку, передбаченому процесуальними нормами національного законодавства (ст. 12 Конвенції) [114]; аналогічну вказівку містить і Типовий закон (абз. 1 Преамбули, п. 5 ст. 13 [207, с. 11, 18]).

Принцип 30 Резолюції 43/173 також присвячений дисциплінарному стягненню. А саме: характер поведінки ув'язненої особи, становлячий дисциплінарне правопорушення, вид і тривалість дисциплінарного покарання, яке може бути накладено, та органи, до компетенції яких належить призначення такого покарання, повинні бути точно визначені в законах чи встановлених відповідно із законом правилах (п. 1 принципу 30). Ув'язнена особа має право бути заслуханою

до накладення дисциплінарних санкцій. Вона має право оскаржити такі заходи перед вищестоящими органами (п. 2 принципу 30) [83].

Гаванські правила теж містять підрозділ «Дисциплінарний режим», який врегульовує підстави і порядок застосування заходів стягнення до неповнолітніх осіб, засуджених до позбавлення волі [205]. Зокрема, передбачено, що у положеннях і інструкціях, що приймаються компетентними органами, повинні, при повному врахуванні основних особливостей, потреб і прав неповнолітніх, встановлюватися норми стосовно таких аспектів, як: а) поведінка, що становить дисциплінарне порушення; б) вид і тривалість дисциплінарних санкцій, які можуть накладатися; с) інстанції, уповноважені накладати такі санкції; d) інстанції, уповноважені розглядати скарги (п. 68). Доповідні про погану поведінку повинні негайно надаватися компетентним органам, які мають безвідкладно приймати по них рішення. Ці органи повинні ретельно вивчати кожен поданий на їхній розгляд випадок (п. 69). Дисциплінарні санкції щодо будь-якого неповнолітнього можуть застосовуватися лише після того, як він був поінформований про припущення стосовно вчинення ним порушення у цілковито зрозумілій для нього формі і за умови надання йому належної змоги для захисту, включно з правом на подання апеляції у компетентний неупереджений орган. Протоколи усіх проваджень дисциплінарних порушень повинні зберігатися (п. 70). Жоден неповнолітній не повинен каратися за одне й те саме дисциплінарне порушення більше одного разу (п. 67) [205].

В Європейських правилах стосовно неповнолітніх правопорушників теж окремий підрозділ присвячений ЗДВ (Е.13.5. Дисципліна і заходи дисциплінарного впливу). Привертає увагу те, що Правила наполягають, що дисциплінарний вплив повинен застосовуватися як крайній захід; для нормалізації ситуації пріоритети мають бути надані веденню переговорів як засобу вирішення конфлікту і бесідам виховного характеру, а не формальній процедурі і накладенню дисциплінарного стягнення (п. 94.1) [333]. З цієї тези можемо констатувати, що розглядуваний міжнародний стандарт під ЗДВ розуміє виключно стягнення [32, с. 134]. Тому лише поведінка, яка становить загрозу безпеці і правопорядку, може розцінюватися як

дисциплінарне порушення (п. 94.2) [333]. Схожу тезу містять і Правила Нельсона Мандели, зазначаючи, що в'язничій адміністрації рекомендується використовувати, наскільки це можливо, механізми попередження конфліктів, посередництва або будь-які інші альтернативні методи вирішення спорів для попередження дисциплінарних порушень чи врегулювання конфліктів (ч. 1 правила 38) [156].

Аналізовані Європейські правила стосовно неповнолітніх правопорушників вимагають, щоб в національному законодавстві були закріплені певні дії чи бездіяльність, котрі становлять дисциплінарне порушення; процедура його розгляду; види і тривалість дисциплінарного стягнення, яке може застосовуватися; керівник, який має повноваження для прийняття рішення про накладення стягнення; процедура подання скарг (п. 94.3) [333]. Зауважимо, що саме процедурі подання скарг Правила приділяють особливу увагу (підрозділ «G. Процедура подання скарг» частини V; пп. 121-124). Неповнолітні, обвинувачені у вчиненні дисциплінарного порушення, повинні бути негайно поінформовані на зрозумілій для них мові про характер скоєного проступку і їм має бути надано час і умови для підготовки свого захисту; притому їм має бути дозволено захищати себе самостійно чи за допомогою батьків або законних представників, а також, якщо того вимагають інтереси справи, звертатися за юридичною допомогою (п. 94.4). Наголошується, що будь-яка система кримінального правосуддя щодо неповнолітніх повинна забезпечувати їхню ефективну участь у призначенні заходів (п. 13).

З приводу цього положення відзначимо, що в українській науці КВП висловлюється схожа, підтримувана нами як слушна, пропозиція про те, що призначення адміністрацією виховної колонії конкретного виду ЗДВ має відбуватися за вибором самого неповнолітнього, засудженого до позбавлення волі, який повинен бути наділений правом ініціювати застосування щодо себе такого виду заходу, котрий він вважає найбільш стимулюючим та найефективнішим для власного виправлення і ресоціалізації. Детальніше ця теза обґрунтована нами у підрозділах 4.2 і 4.3 дослідження. Відповідно, Правила акцентують, що, за змогою, дисциплінарні стягнення повинні вибиратися з точки зору їхнього виховного впливу; а також вони мають бути відповідними тяжкості вчиненого проступку (п.

94.5). Заходи повинні застосовуватися негайно та лише тією мірою і на такий строк, котрі необхідні (принцип мінімального впливу) (п. 9) [333].

Типовий закон також закріплює окрему статтю, присвячену дисциплінарним заходам, обґрунтовуючи, що вони не повинні принижувати людську гідність неповнолітніх та мають застосовуватися лише як крайній захід (п. 1 ст. 71) [207, с. 38]. З цього положення констатуємо, що розглядуваний міжнародний стандарт, як і аналізовані вище Європейські правила стосовно неповнолітніх правопорушників, під дисциплінарними заходами розуміє виключно стягнення. Кожен неповнолітній має бути поінформований про правила дисципліни і про можливі заходи покарання (п. 5 ст. 71). Кожен дисциплінарний захід повинен вноситися в офіційний протокол, який має бути поданий компетентним органам для перевірки (п. 4 ст. 71). Значну увагу Типовий закон приділяє і праву неповнолітніх ув'язнених подавати прохання і скарги, які повинні розглядатися негайно і на підставі справедливості (п. 2 ст. 75). Для складення прохань і/чи скарг вони повинні мати змогу звернутися за допомогою до членів сім'ї, юридичного представника, компетентних організацій та окремих осіб (п. «а» п. 2 ст. 75). Прохання і/чи скарга не повинні проходити цензуру до розгляду у компетентному адміністративному органі (п. «b» п. 2 ст. 75). Неповнолітні мають бути поінформовані про результати розгляду їхніх прохань і/чи скарг (п. «с» п. 2 ст. 75). Подання прохань і/чи скарг не повинно мати жодних негативних наслідків для заявників/скаржників (п. «d» п. 2 ст. 75) [207, с. 39]. У коментарі до Типового закону наголошується, що обов'язком керівництва виправної установи є забезпечення простоти і легкості процедури подання скарг (коментар до п. 2 ст. 75) [207, с. 125].

Відзначимо, що український законодавець встановлює в цілому аналогічну передбаченій розглянутими вище міжнародними НПА процедуру застосування заходів стягнення до неповнолітніх осіб, засуджених до позбавлення волі (ч. 2 ст. 145, 134 і 135 КВК України), яка детально висвітлена нами у підрозділі 2.2 дослідження.

В Мінімальних стандартних правилах поводження з в'язнями підкреслювалося, що установа повинна використовувати всі виправні, виховні,

моральні і духовні сили і види допомоги, якими вона володіє і які вважає придатними, застосовуючи їх з урахуванням потреб перевиховання кожного в'язня (п. 59) [161]. Відтак, Правила Нельсона Мандели особливого значення надають заходам заохочення, акцентуючи, що у кожній в'язничній установі треба мати систему пільг і розробляти різноманітні методи поводження з різними категоріями в'язнів, щоб заохочувати їх до доброї поведінки, розвивати в них почуття відповідальності, прищеплювати їм інтерес до перевиховання і домагатися їхньої співпраці (правило 95) [156]. У цьому контексті зауважимо, що Європейські правила стосовно неповнолітніх правопорушників також наголошують, що варто заохочувати кожного неповнолітнього підтримувати встановлений порядок в установі (п. 88.4) [333]. Відтак, у найкоротший строк після прийняття кожного в'язня, засудженого на доволі тривалий термін, на підставі вивчення його характеру треба розробити програму роботи з ним, виходячи з отриманих відомостей про його індивідуальні потреби, здібності і нахили (правило 94 Правил Нельсона Мандели) [156]. У поводженні із ув'язненими треба прагнути прищеплювати їм бажання підкорятися законам і забезпечувати своє існування після звільнення, а також допомагати їм пристосуватися до нового життя; таке поводження повинно зміцнювати в них відчуття власної гідності та усвідомлення своєї відповідальності (правило 91) [156]. Зауважимо, що Конвенція про права дитини також визнає право кожного неповнолітнього правопорушника на таке поводження, яке сприяє розвитку у дитини почуття гідності і значущості та зміцнює в ній повагу до прав людини й основних свобод інших (ч. 1 ст. 40) [114]. Типовий закон теж висловлює прагнення, щоб до неповнолітніх правопорушників ставилися з повагою їхнього почуття гідності і значущості (абз. 6 Преамбули) та враховувалися їхні особливості (абз. 8 Преамбули) [207, с. 11].

Втілення вказаних вище положень правила 91 Правил Нельсона Мандели потребує вжиття усіх належних заходів, у т. ч. врахування індивідуальних потреб кожного в'язня, його соціального і злочинного минулого, його фізичних і розумових здібностей та можливостей, його темпераменту, тривалості терміну його ув'язнення та його можливостей після звільнення (ч. 1 правила 92) [156]. Притому щодо

кожного в'язня директор установи має отримати якомога швидше вичерпні відомості з перерахованих питань (ч. 2 правила 92), і вся ця інформація та інші документи і медичні звіти (у т. ч. про психічний стан), що стосуються в'язня, повинні бути підшиті до його особової справи, яку треба доповнювати новими свідченнями і зберігати так, щоб відповідальні працівники (зокрема, психіатри, психологи, соціальні працівники, вчителі та викладачі ремісничих дисциплін (абз. 1 п. 49) [161]) могли за потреби звертатися до неї (ч. 2 і 3 правила 92) [156].

Гаванські правила закріплюють схожу норму про те, що матеріали справи неповнолітнього засудженого, будь-які звіти, протоколи розгляду дисциплінарних порушень та всі інші документи повинні зберігатися у регулярно доповнюваній новими даними особовій справі, яка має бути доступною для уповноважених осіб. Коли це можливо, кожен неповнолітній повинен мати право оспорити будь-який відображений у його справі факт чи думку, відтак, щоб можна було виправити неточні, необґрунтовані або несправедливі твердження. Для здійснення цього права передбачаються процедури, допускаючи ознайомлення неповнолітнього чи відповідної незалежної третьої сторони з цими матеріалами справи на їхнє прохання (п. 19) [207]. Правила Нельсона Мандели передбачають, що в усіх місцях ув'язнення треба мати стандартизовану систему роботи з особовими справами ув'язнених у вигляді електронної бази даних реєстрації чи журналу (правило 6). До неї вноситься інформація, зокрема, про первинну оцінку і кваліфікацію, про поведінку і дотримання дисципліни, про накладення заходів дисциплінарного стягнення (пп. «b», «c» і «e» правила 8) [156].

Правила Нельсона Мандели уточнюють, що метою ув'язнення є, головне, захист суспільства від злочинців і скорочення випадків рецидивів, чого можна досягти лише, якщо строк ув'язнення використовується, наскільки це можливо, для забезпечення реінтеграції таких осіб у суспільство після їхнього звільнення, щоб вони могли вести законослухняний і самостійний спосіб життя (п. 1 правила 4). Для цього адміністрації в'язниці і компетентним органам треба надавати ув'язненим допомогу виправного, морального, духовного, соціального, медичного і спортивного характеру. Усі такі програми, заходи і послуги повинні здійснюватися з

врахуванням індивідуальних потреб перевиховання ув'язнених (п. 2 правила 4). Відтак, в'язничий режим має прагнути зводити до мінімуму ту відмінність між життям у в'язниці і на волі, котра послаблює почуття відповідальності ув'язнених чи повагу їхньої гідності як людської особистості (п. 1 правила 5) [156]. До речі, на те, що режим у колоніях має зводити до мінімуму відмінності між умовами життя в колонії і на свободі, що повинно сприяти підвищенню відповідальності засуджених за свою поведінку і усвідомленню людської гідності, прямо вказує і український законодавець у ч. 2 ст. 102 КВК України.

Рекомендація № R (2006)2 встановлює, що поводження з ув'язненими потребують дотримання вимог безпеки та дисципліни при одночасному забезпеченні умов утримання, які не порушують гідність людини та надають ув'язненим можливість зайняття змістовною діяльністю та впровадження для них відповідних програм, у такий спосіб готуючи їх до повернення в суспільство (абз. 5) [70]. Європейські пенітенціарні правила зазначають, подібно до викладеного вище п. 1 правила 4 Правил Нельсона Мандели, що режим для ув'язнених має бути спрямований на те, щоб у подальшому вони вели відповідальний спосіб життя без скоєння злочинів (абз. 1 п. 102) [70]. Наголошено, що позбавлення волі саме по собі є покаранням, і тому режим для засуджених не повинен збільшувати страждання, заподіяні ув'язненням (абз. 2 п. 102). Якнайшвидше після надходження ув'язнених на них заводяться особові справи, складається план відбування покарання та стратегія підготовки до звільнення (абз. 2 п. 103). Причому варто заохочувати участь ув'язнених у складанні таких індивідуальних планів (абз. 3 п. 103). Відтак, необхідно розробити процедури складання та регулярного перегляду індивідуальних планів після розгляду відповідних рапортів, всебічних консультацій між відповідним персоналом і ув'язненими, які повинні залучатися до цього процесу, наскільки це можливо (абз. 2 п. 104); до таких рапортів завжди повинні долучатися рапорти персоналу, який безпосередньо працює з цим ув'язненим (абз. 3 п. 104).

Пекінські правила акцентують, що метою виховної роботи з неповнолітніми ув'язненими є забезпечення, зокрема, опіки і захисту задля надання їм допомоги для виконання соціально-корисної і плідної ролі у суспільстві (§ 26.1). Відтак,

неповнолітнім ув'язненим повинен забезпечуватися догляд, захист і вся необхідна допомога, у т. ч. соціальна, психологічна, медична, фізична, котра може знадобитися їм з врахуванням їхнього віку, статі і особистості, а також інтересів їхнього повноцінного розвитку (§ 26.2) [157].

Гаванські правила, доповнюючи тези правил 4 і 5 Правил Нельсона Манделі, вимагають гарантування здійснення в інтересах неповнолітніх ув'язнених ефективних заходів і програм, які слугували б підтримці їхнього здоров'я і самоповаги, виховували у них почуття відповідальності і заохочували формування таких поглядів і навичок, котрі допомогли б їм розвивати свої можливості як членам суспільства (п. 12) [207]. Дисциплінарні заходи і процедури повинні забезпечувати інтереси безпеки і збереження порядку та бути відповідними завданням збереження невід'ємної гідності неповнолітніх і основній меті утримання у виховній колонії, а саме прищепленню почуття справедливості, самоповаги і поваги основних прав кожної людини (п. 66). У найкоротший строк з моменту поступлення у виховну колонію з кожним неповнолітнім повинна проводитися співбесіда і має бути підготовлений психологічний і соціальний звіт, в якому визначаються будь-які фактори, котрі стосуються конкретного виду і рівня утримання засудженого та конкретної програми, яка необхідна для цього неповнолітнього (п. 27). Неповнолітнім повинен бути забезпечений такий вид утримання, який найбільшою мірою відповідний особливим потребам окремих осіб і гарантує захист їхньої фізичної, психічної і моральної цілісності і благополуччя (п. 28) [207].

Рекомендація СМ/РЕС (2008)11, якою прийняті Європейські правила стосовно неповнолітніх правопорушників, акцентує, що на європейському рівні необхідні спільні дії для кращого захисту прав і благополуччя неповнолітніх, які перебувають у конфлікті із законом, та для розвитку в державах-членах РЄ системи правосуддя, сприятливої для дітей (абз. 7 Преамбули) [333]. Європейські правила стосовно неповнолітніх правопорушників встановлюють своєю метою сприяння їхньому фізичному, психічному і соціальному благополуччю під час відбуття ними позбавлення волі (абз. 1 Преамбули) та, відтак, вказують, що, оскільки неповнолітні ув'язнені дуже вразливі (незахищені), адміністрація повинна оберігати їхнє фізичне

і психічне здоров'я та сприяти забезпеченню їхнього благополуччя (п. 52.1). Правила передбачають, що таким неповнолітнім повинні бути гарантовані різні види осмисленої діяльності і методи виховного впливу на основі індивідуального плану, мета якого – поетапне відбуття покарання, підготовка до звільнення і реінтеграція у суспільство. Ці види діяльності і методи виховного впливу мають сприяти їхньому фізичному і психічному здоров'ю, самоповазі і почуттю відповідальності та розвивати здібності і навички, котрі б не дозволили їм вчинити новий злочин (п. 50.1) [333].

Керівні принципи КМ РС щодо правосуддя, дружнього до дітей, закріплюють подібну тезу про те, що під час будь-якої процедури або справи варто приділяти особливу увагу особистій ситуації дітей, благополуччю та конкретним потребам, а також ставитися до них з повною повагою їхньої фізичної та психологічної недоторканності (§ 1 підрозділу «С. Гідність» розділу III «Основні принципи») [101, с. 18-19]. Підкреслюється, що доцільно заохочувати тісну співпрацю між різними фахівцями для отримання повного розуміння дитини, а також оцінки її правового, психологічного, соціального, емоційного, фізичного та пізнавального стану (§ 16 підрозділу «А. Загальні елементи правосуддя, дружнього до дітей» розділу IV «Правосуддя, дружнє до дітей, до, під час та після судового розгляду») [101, с. 23]. Повинні бути створені загальні рамки оцінки для професіоналів, які працюють з дітьми (наприклад, юристів, психологів, лікарів, соціальних працівників та посередників тощо) під час заходів, які впливають на дітей, для забезпечення необхідної підтримки тих, хто приймає рішення, дозволяючи їм найкращим способом слугувати інтересам дітей у цьому випадку (§ 17 вказаного підрозділу) [101, с. 23]. Зауваження загального порядку теж наголошують, що усі дисциплінарні заходи мають бути сумісними з підтриманням притаманної неповнолітньому гідності і з засадничими цілями утримання у спеціалізованих установах (п. «g» § 95) [329].

Типовий закон також констатує, дублюючи вже згадане вище положення Конвенції про права дитини (ч. 1 ст. 40) [114], що метою законодавства ювенальної юстиції є сприяння реінтеграції дитини і виконання нею корисної ролі у суспільстві

(абз. 10 Преамбули, ст. 2) [207, с. 11, 14]. Позбавлення волі повинно сприяти реабілітації і реінтеграції дитини у суспільство шляхом: а) створення справедливих і гуманних умов утримання, сприяючих благополуччю дитини, при повній повазі її прав і почуття власної гідності; та б) здійснення ефективних програм з реабілітації і реінтеграції дитини у суспільство (ст. 58) [207, с. 34].

Резолюція 36/16 акцентує, що соціальна реабілітація і реінтеграція ув'язнених повинні стати найважливішими завданнями системи кримінального правосуддя для забезпечення, наскільки це можливо того, щоб правопорушники були готові і здатні вести законослухняний спосіб життя та забезпечувати своє існування після повернення до життя у суспільстві (абз. 14 Преамбули). При поводженні з кожним неповнолітнім ув'язненим варто поважати його права, гідність і потреби згідно з нормами міжнародного права, беручи до уваги відповідні міжнародні стандарти захисту прав людини при здійсненні правосуддя, а також враховуючи його вік, гендерну приналежність, соціальні умови та потреби у розвитку (п. 20) [201]. Останнє положення продубльоване і в Резолюції 77/219 (п. 25) [203].

Резолюція 75/185 і Резолюція 77/219 теж підкреслюють, що одним із найважливіших завдань пенітенціарної системи і системи кримінального правосуддя є забезпечення можливості виправлення, соціальної реабілітації, реадaptaції і соціальної реінтеграції ув'язнених для того, щоб правопорушники були готові вести законослухняний спосіб життя і самостійне існування після повернення до життя у суспільстві (абз. 22 і 23 Преамбули Резолюції 75/185 [202], абз. 24 і 25 Прембули Резолюції 77/219 [203]). Крім того, Резолюція 77/219 вказує на важливість реінтеграції колишніх дітей-правопорушників, зокрема за допомогою виховних програм та програм набуття життєвих навичок, щоб вони могли взяти на себе конструктивну роль у суспільстві (п. 28) [203].

Пекінські правила встановлюють, як і Гаванські правила (п. 28), що система правосуддя стосовно неповнолітніх має бути спрямована передусім на забезпечення благополуччя неповнолітнього (з метою уникнення суто каральних санкцій (абз. 1 коментаря до § 5.1)), а також того, щоб будь-які заходи впливу на неповнолітнього правопорушника були завжди співрозмірні як з особливостями його особистості, так

і з обставинами правопорушення (§ 5.1) – задля обмеження застосування принципу відплати по заслугах відповідно до тяжкості правопорушення, адже індивідуальні особливості правопорушника (наприклад, соціальний статус, становище в сім'ї та інші чинники, пов'язані з особистістю правопорушника) мають впливати на співрозмірність подальших дій правопорушника (скажімо, врахування бажання правопорушника вести повноцінне і корисне життя) (абз. 2 коментаря). Пекінські правила наголошують, що заходи впливу завжди повинні бути співрозмірні не лише з обставинами і тяжкістю правопорушення, а й зі становищем (тобто життєвими обставинами [31, с. 237]) і потребами неповнолітнього, а також з потребами суспільства (п. «а» § 17.1); причому при розгляді справи неповнолітнього питання про його благополуччя має слугувати визначальним фактором (п. «d» § 17.1). При зважанні відповідних органів на викладені практичні керівні принципи останні могли б значною мірою сприяти забезпеченню основних прав неповнолітніх правопорушників, особливо права на розвиток особистості (абз. 3 коментаря до § 17.1) [157]. Типовий закон також виділяє такий принцип ювенальної юстиції, як співрозмірність, акцентуючи, що всі заходи, застосовувані до неповнолітнього правопорушника, повинні бути співрозмірні обставинам і тяжкості порушення, а також відповідні умовам життя, освітнім, соціальним та іншим потребам дитини (п. 3 ст. 13) [207, с. 18], тобто особистим обставинам дитини (коментар до п. 3 ст. 13) [207, с. 63].

Європейські правила стосовно неповнолітніх правопорушників містять схоже до закріплених у § 5.1 і п. «а» § 17.1 Пекінських правил положення про те, що призначення і виконання заходів повинно виходити з інтересів неповнолітніх правопорушників з урахуванням тяжкості вчиненого порушення (принцип пропорційності) та їхнього віку, фізичного і психологічного стану, розвитку, здібностей і особистісних характеристик (принцип індивідуалізації), на підставі, за потреби, звіту про психологічне, психіатричне чи соціальне вивчення особистості (п. 5) [333]. Заходи мають застосовуватися так, щоб не спричинятися до їхнього негативного впливу і не створювати загрозу фізичному чи психічному здоров'ю (п. 8). Для того, щоб застосування заходів було відповідним особливостям кожної

справи, органи, котрі їх застосовують, повинні володіти достатньою свободою вибору, яка не має призводити до вагомої нерівності у поводженні (п. 6).

Зведені дані психодіагностичного обстеження

Додаток В.1

Методики дослідження та їхні показники

№	Методики	Абревіатура	Найменування показників	
1	Методики Т. Елерса	МУ	Мотивація на досягнення успіху	
2		УН	Мотивація на уникання невдач	
3		ВМ	Тип групи за внутрішньою мотивацією	
4	П'ятифакторний особистісний опитувальник МакКрає-Коста	ЕІ	I Екстраверсія – інтроверсія	
5		ПВ	II Прихильність – відособленість	
6		СІ	III Самоконтроль – імпульсивність	
7		СН	IV Емоційна стійкість – емоційна нестійкість	
8		ЕП	V Експресивність – практичність	
9	Тест «Підлітки про батьків» (ADOR)	Характеристики матері	МП	POZ – позитивний інтерес
10			МД	DIR – директивність
11			МВ	HOS – ворожість
12			МА	AUT – автономність
13			МН	NED – непослідовність
14		Характеристики батька	БП	POZ – позитивний інтерес
15			БД	DIR – директивність
16			БВ	HOS – ворожість
17			БА	AUT – автономність
18			БН	NED – непослідовність

№	Методики	Абревіатура	Найменування показників
19	Анкета соціально-психологічних особливостей сім'ї досліджуваних	В	Вік
20		ОМ	Освіта матері
21		ОБ	Освіта батька
22		КБС	Кількість братів/сестер
23		ПН	Порядок народження
24		ССС	Соціальний статус сім'ї
25		Д	Переважний тип дозвілля
26		ТСС	Тип стосунків у сім'ї
27		ФП	Застосування фізичних покарань
28		МП	Місцевість проживання
29		ЖУ	Житлові умови
30		МС	Матеріальне становище
31		С	Переваги у спілкуванні
32	Анкета ставлення до заходів заохочень	31	Подяка
33		32	Дострокове зняття раніше накладеного стягнення
34		33	Нагородження похвальною грамотою
35		34	Присвоєння почесного звання
36		35	Виплата грошової премії
37		36	Нагородження подарунком
38		37	Переведення на поліпшені умови тримання
39		38	Дозвіл виходу за межі виховної колонії у вихідні та святкові дні
40		39	Надання додаткового тривалого побачення
41		310	Надання права відвідування культурно-видовищних і спортивних заходів за межами колонії у супроводі працівників колонії
42		311	Надання права виходу за межі виховної колонії в супроводі батьків чи інших близьких родичів
43		312	Надання відпустки
44	Анкета ставлення до заходів стягнень	С 1	Попередження
45		С 2	Догана
46		С 3	Сувора догана
47		С 4	Скасування поліпшених умови тримання
48		С 5	Поміщення в ДІЗО на строк до 5 діб з виведенням чи без виведення на навчання або роботу
49		С 6	Скасування права на відпустку
50		С7	Скасування права виходу за межі виховної колонії у вихідні та святкові дні
51	Зведені дані ефективності заходів заохочення і стягнення	Кл1	Кластер 1 – «Мотивація волею» («Морально-організаційні та матеріально-організаційні заохочення і стягнення»)
52		Кл2	Кластер 2 – «Матеріальні заохочення»
53		Кл3	Кластер 3 – «Моральні заохочення і стягнення»
54		С3	Ставлення до заохочень
55		СС	Ставлення до стягнень
56		ЕЗ/С	Ефективність заохочень і стягнень
57		ГС	Групи ставлення до заходів заохочення і стягнення

Додаток В.2

Таблиця зведених даних за показниками методик дослідження

Дослі джу вані	Методики Т. Елерса			тест «Велика п'ятірка»					Тест «Підлітки про батьків» (ADOR)									
	МУ	УН	ВМ	ЕІ	ПВ	СІ	СН	ЕП	МП	МД	МВ	МА	МН	БП	БД	БВ	БА	БН
1	10	3	В	36	51	53	56	37	2	16	17	4	14	0	15	16	6	13
2	9	6	В	45	49	55	54	39	7	16	12	9	10	6	10	11	9	14
3	14	23	С	25	41	48	60	35	5	6	10	15	15	18	8	11	13	8
4	24	8	А	69	38	68	53	56	14	9	6	9	4	12	7	2	16	4
5	12	25	С	25	39	54	64	33	18	8	1	13	8	5	6	10	15	15
6	18	13	В	63	39	62	70	45	6	15	16	7	15	7	9	7	7	6
7	7	9	В	41	33	15	35	32	1	0	15	16	16	2	1	13	15	13
8	23	18	Д	52	61	73	40	50	20	11	1	18	5	15	8	1	13	5
9	7	1	В	53	16	18	47	37	2	2	10	16	10	0	2	17	14	8
10	8	27	С	20	57	58	67	52	1	12	18	8	13	4	4	3	15	6
11	26	11	А	71	19	62	59	41	0	3	12	15	16	2	2	13	16	12
12	25	13	А	63	24	63	50	49	1	0	6	17	7	1	3	9	16	11
13	24	11	А	64	19	63	59	52	2	7	10	12	13	2	4	9	13	8
14	23	13	А	54	23	60	39	44	1	3	10	16	11	1	0	6	17	7
15	18	18	Д	53	42	50	51	46	4	7	10	12	10	14	15	7	4	10
16	26	17	Д	49	41	56	54	51	9	9	3	9	10	8	4	5	16	14
17	17	5	А	61	41	51	47	48	14	16	8	4	10	4	7	10	12	11
18	25	6	А	58	42	50	52	50	10	7	5	8	9	8	9	9	12	11
19	22	8	А	64	16	53	43	50	1	1	14	14	12	0	0	14	17	7
20	19	23	Д	43	51	50	51	46	10	5	4	5	4	10	6	3	5	5
21	11	4	В	48	39	48	56	48	11	8	2	7	7	14	12	5	8	8
22	12	4	В	49	42	48	56	48	15	12	5	8	7	11	8	2	7	7
23	9	6	В	45	17	19	60	31	2	1	7	14	12	1	1	12	14	8
24	20	25	Д	43	51	50	51	46	10	5	4	5	4	10	5	4	5	4
25	19	24	Д	43	51	53	51	46	10	5	4	6	4	8	6	4	5	3
26	10	0	В	47	16	23	40	32	1	1	13	17	14	1	1	13	15	9
27	7	12	В	49	31	24	59	41	7	17	12	2	11	3	15	14	7	14
28	7	24	С	34	42	31	61	43	7	12	13	5	11	2	10	14	6	17
29	8	11	Д	49	31	24	59	43	7	12	13	5	11	3	10	14	6	17
30	7	24	С	49	31	24	57	43	7	12	13	15	11	4	15	14	7	14
31	9	8	В	51	22	55	50	47	1	0	13	16	11	1	2	10	14	7
32	14	20	С	47	50	51	49	52	8	10	8	13	11	10	8	13	9	3
33	15	22	С	41	43	44	43	43	9	10	8	12	5	8	11	5	10	4
34	12	20	С	46	53	49	46	46	8	7	3	13	10	9	5	2	11	9
35	13	21	С	42	48	47	48	46	10	10	10	16	11	9	6	11	7	4
36	6	5	В	36	18	15	60	30	2	0	9	13	13	2	0	10	13	13
37	10	25	С	40	45	52	65	52	12	16	8	9	15	11	2	3	16	15
38	7	2	В	46	27	15	36	47	2	0	7	17	6	1	0	6	3	9
39	7	1	В	44	27	15	37	47	2	1	8	15	10	2	1	9	17	10
40	12	10	В	42	43	51	58	50	11	2	3	16	15	9	8	7	12	12
41	8	11	В	50	44	52	60	50	6	6	12	10	14	11	2	3	14	15
42	12	11	В	56	41	40	55	47	2	9	13	11	15	6	9	7	11	11
43	18	22	Д	41	38	40	37	42	9	8	2	10	5	2	3	4	4	4
44	8	4	В	42	16	15	66	33	2	0	7	17	6	0	2	11	16	12
45	10	6	В	43	17	24	63	43	3	2	16	16	16	3	2	16	16	17
46	6	2	В	46	31	15	31	41	2	0	5	17	5	2	0	4	18	4
47	22	10	А	58	15	61	65	44	2	8	13	15	12	1	2	12	16	11
48	18	9	А	36	38	35	55	38	7	7	6	11	13	7	7	10	10	12
49	17	8	А	40	34	37	50	39	4	6	8	13	12	6	8	11	12	11
50	20	10	А	33	41	39	53	36	5	6	5	13	15	4	8	8	14	13

Досліджувані	Методики Т. Елерса			тест «Велика п'ятірка»					Тест «Підлітки про батьків» (ADOR)									
	МУ	УН	ВМ	ЕІ	ПВ	СІ	СН	ЕП	МП	МД	МВ	МА	МН	БП	БД	БВ	БА	БН
51	19	7	А	39	35	40	51	31	8	6	8	13	10	7	5	11	12	13
52	14	18	С	53	33	39	56	51	5	4	8	12	7	2	10	10	10	6
53	12	17	С	57	40	41	58	52	3	5	7	13	6	1	9	8	11	4
54	15	20	С	55	41	39	53	51	6	8	9	13	6	3	11	12	12	5
55	16	19	С	51	39	35	57	50	7	6	4	11	6	5	9	6	13	4

продовження Таблиці

Досліджувані	Анкета соціально-психологічних особливостей сім'ї досліджуваних												
	В	ОМ	ОБ	КБС	ПН	ССС	Д	ТСС	ФП	МП	ЖУ	МС	С
1	16	В	В	С	Ст	П	рестор	Д	Ін	М	3	1	одн
2	15	В	В	С	Мл	П	ТБ	НД	Ч	М	3	1	одн
3	17	В	В	Од	Ст	Н/П	ТБ	Д	Ін	сmt	5	2	одн
4	17	В	В	Б	Ст	Н/П	спорт	ДД	Ін	М	5	3	одн
5	17	С/С	В	Од	Мл	Н/П	ТБ	ДД	Н	сmt	5	2	м
6	16	В	В	С	Ст	Н/П	спорт	Д	Ч	М	5	5	дор
7	17	С/С	С/С	Од	Ст	Н/П	ТБ	НД	Ч	М	3	1	одн
8	17	Н/В	В	С	Мл	Н/П	спорт	Д	Ч	М	6	5	дор
9	15	С	С/С	С	Ст	Н/П	спорт	П	Ч	М	2	1	одн
10	17	С	В	Од	Ст	Н/П	ТБ	НД	Ч	С	2	1	одн
11	16	Н/В	Н/В	С	Ст	МЗ	ТБ	НД	Ч	М	2	1	одн
12	17	Н/В	В	С	Ст	БД	спорт	НД	Ч	М	3	2	одн
13	17	Н/В	Н/В	С	Ст	БД	спорт	НД	Ч	М	4	3	одн
14	17	С/С	С/С	Б	Мл	Н/П	спорт	НД	Ін	М	3	1	одн
15	17	С/С	В	С	Ст	Н/П	ТБ	Д	Ін	сmt	4	3	дор
16	16	В	В	С	Мл	Н/П	ТБ	Д	Ч	сmt	3	2	одн
17	17	В	В	С	Ст	Н/П	спорт	Д	Ч	сmt	4	3	дор
18	17	С/С	С/С	Б	Мл	Н/П	спорт	ДД	Ін	М	4	3	одн
19	17	С/С	С/С	Б	Ст	МЗ	спорт	НД	Ін	М	2	1	дор
20	17	В	В	Б	Ст	Н/П	спорт	Д	Ч	М	4	4	одн
21	16	С/С	С/С	С	Ст	П	дом/заст	Д	Ін	сmt	3	3	одн
22	17	С/С	В	Б/С	Ст	БД	спорт	Д	Ч	М	3	3	одн
23	17	Н/В	С/С	С	Мл	МЗ	спорт	НД	Ін	М	1	1	одн
24	17	В	В	Б	Ст	П	спорт	Д	Ч	М	4	4	одн
25	16	В	В	Б	Ст	П	спорт	Д	Ч	М	3	3	одн
26	17	С	С	С	Ст	МЗ	ТБ	П	Ін	С	1	1	одн
27	16	С	С	Б/С	Ст	БД	дом/заст	П	Ч	М	2	1	одн
28	17	С/С	Н/В	С	Ст	П	рестор	НД	Ч	М	2	2	одн
29	15	Н/В	Н/В	Б	Ст	П	рестор	НД	Ін	сmt	3	1	одн
30	17	Н/В	В	С	Ст	П	дом/заст	НД	Ч	сmt	3	1	одн
31	17	С	С/С	Од	Ст	МЗ	ТБ	П	Ч	М	1	1	одн
32	17	В	В	Б	Ст	П	спорт	НД	Ч	сmt	3	3	одн
33	17	В	В	Б	Ст	П	спорт	Д	Ч	М	3	3	одн
34	17	В	В	Б	Ст	П	спорт	НД	Ч	С	3	3	одн
35	17	В	В	Б	Ст	П	спорт	НД	Ч	М	3	3	одн
36	17	С/С	С/С	Б	Ст	МЗ	ТБ	П	Ч	С	2	1	одн
37	16	В	В	Од	Ст	П	ТБ	НД	Ін	М	3	3	одн
38	17	С/С	Н/В	Б	Мл	МЗ	ТБ	НД	Ін	сmt	2	2	одн
39	17	Н/В	С/С	С	Ст	БД	ТБ	НД	Ін	М	2	1	одн
40	16	С/С	В	Б	Ст	П	дом/заст	НД	Ін	сmt	3	3	одн
41	17	С/С	В	Од	Ст	П	рестор	НД	Ч	сmt	3	2	одн
42	17	Н/В	В	С	Мл	П	дом/заст	НД	Ч	сmt	3	3	одн
43	15	В	В	Б	Ст	П	спорт	Д	Ч	М	3	3	одн
44	17	С	С/С	Од	Ст	Н/П	ТБ	НД	Н	С	2	1	одн
45	17	С/С	С/С	С	Мл	БД	спорт	П	Ч	М	2	1	одн
46	16	Н/В	Н/В	Од	Ст	МЗ	дом/заст	НД	Н	М	1	1	одн
47	17	В	Н/В	Б	Ст	МЗ	спорт	НД	Ч	М	1	1	одн
48	17	В	В	С	Ст	П	ТБ	НД	Ч	М	4	2	одн
49	17	В	В	Б/С	Ст	БД	дом/заст	П	Ч	М	3	1	одн
50	17	С/С	Н/В	С	Ст	П	спорт	НД	Ч	М	4	1	одн
51	17	С/С	В	Б	Ст	БД	дом/заст	НД	Ч	М	3	1	одн
52	15	В	В	Б	Мл	П	рестор	Д	Ін	М	4	2	одн
53	17	С/С	Н/В	б/с	Ст	БД	дом/заст	НД	Ч	сmt	3	1	одн
54	17	В	В	Од	Ст	П	спорт	Д	Ін	М	4	2	одн
55	15	В	В	С	Ст	П	рестор	П	Ч	М	3	1	одн

продовження Таблиці

Досліджувані	Анкета ставлення до заходів заохочень												Анкета ставлення до заходів стягнень						
	31	32	33	34	35	36	37	38	39	310	311	312	C1	C2	C3	C4	C5	C6	C7
1	1	7	1	1	7	7	7	7	7	7	7	7	1	2	3	5	7	7	7
2	1	1	1	1	7	6	6	7	7	5	6	7	1	2	3	5	7	7	5
3	1	1	1	1	7	5	6	7	6	5	6	7	1	3	4	6	7	7	6
4	1	2	1	1	6	5	6	7	7	7	7	7	1	2	2	6	7	6	6
5	1	2	1	1	5	4	6	7	6	6	7	7	1	1	2	6	7	6	6
6	1	2	1	1	6	5	6	7	7	7	7	7	1	2	3	5	7	6	6
7	1	1	1	1	5	4	4	5	4	3	5	6	1	1	1	5	6	5	3
8	3	1	2	1	6	5	7	7	7	7	7	7	1	3	4	6	7	5	7
9	1	1	1	1	6	5	4	3	3	6	6	7	1	1	1	5	6	6	5
10	1	1	1	1	4	3	5	5	3	3	5	6	1	1	1	4	6	5	5
11	1	4	1	1	4	3	7	6	6	6	7	7	1	3	4	7	7	6	6
12	1	3	1	1	4	3	6	7	7	7	6	7	1	2	3	7	7	6	7
13	1	1	1	1	5	4	7	7	7	6	6	7	1	3	4	6	7	6	7
14	1	1	1	1	5	4	7	7	7	6	6	7	1	3	4	6	7	6	7
15	1	2	1	1	3	2	5	5	6	6	7	7	1	3	4	7	7	5	6
16	1	1	1	1	6	4	6	6	6	5	6	7	1	2	2	6	7	6	6
17	1	2	1	1	3	2	5	5	6	6	7	7	1	2	2	6	7	5	6
18	1	3	1	1	5	3	6	7	6	6	7	7	1	2	3	6	7	6	7
19	1	3	1	1	4	4	6	6	6	6	7	7	1	3	4	7	7	5	7
20	1	1	1	1	5	4	5	6	5	5	7	7	1	2	2	4	7	6	5
21	1	1	1	1	5	3	5	6	6	5	7	7	1	2	3	6	7	5	6
22	1	1	1	1	3	3	5	6	6	6	7	7	1	2	2	5	6	5	5
23	2	1	1	1	5	4	5	5	5	4	5	6	1	2	3	5	6	5	4
24	1	2	1	1	5	4	5	6	5	5	7	7	1	1	1	4	7	6	5
25	1	1	1	1	5	4	5	6	6	5	7	7	1	1	1	4	7	6	6
26	1	1	1	1	4	3	5	5	5	5	6	7	1	1	1	6	6	5	4
27	1	1	1	1	3	2	5	6	5	6	5	6	1	1	1	5	6	4	6
28	1	1	1	1	3	2	5	6	6	6	6	7	1	1	1	5	6	4	6
29	1	1	1	1	4	2	4	5	6	3	4	5	1	1	1	4	5	5	6
30	1	1	1	1	4	3	5	5	5	5	6	6	1	1	1	5	6	5	6
31	1	1	1	1	4	3	5	5	5	5	5	6	1	1	1	6	6	5	5
32	1	1	1	1	3	3	6	6	6	7	7	7	1	2	1	5	7	5	5
33	1	2	1	1	3	3	6	6	7	7	7	7	1	1	1	5	7	5	5
34	1	2	1	1	3	3	6	6	6	7	7	7	1	2	1	5	7	5	5
35	1	1	1	1	3	3	6	6	6	7	7	7	1	1	1	5	7	5	5
36	1	3	1	1	5	4	6	6	5	7	6	7	1	2	4	6	7	6	6
37	1	3	1	1	3	2	6	5	6	5	6	6	1	3	4	6	6	6	6
38	1	2	1	1	4	3	6	6	5	6	6	7	1	2	3	6	7	6	6
39	1	1	1	1	3	2	5	5	5	6	5	6	1	2	2	6	7	6	6
40	1	2	3	3	4	4	5	6	7	5	6	7	1	2	3	4	7	6	4
41	1	1	1	1	3	3	6	6	6	5	6	7	1	3	4	6	6	5	6
42	1	1	1	1	4	3	6	6	6	6	6	7	2	3	4	6	7	6	6
43	1	2	2	2	4	3	5	6	7	5	6	7	1	2	2	4	7	6	4
44	1	1	1	1	4	3	6	5	5	4	6	6	1	2	2	6	7	6	6
45	1	2	1	1	5	3	6	6	6	6	6	7	1	3	4	6	7	6	6
46	1	3	1	1	4	2	6	6	6	6	6	7	1	3	4	6	7	6	6
47	2	3	1	1	5	4	6	6	6	6	6	7	2	3	4	6	7	6	6
48	2	3	1	1	4	2	7	6	6	6	6	7	2	3	4	7	7	6	6
49	2	3	1	1	4	2	7	6	6	6	6	7	2	3	4	7	7	6	6
50	2	3	1	1	5	4	6	6	6	6	6	7	2	3	4	6	7	6	6
51	2	3	1	1	6	5	7	6	5	6	5	7	2	3	4	7	7	6	6
52	2	3	1	1	5	3	6	5	5	6	6	7	2	3	4	7	7	6	6
53	2	3	1	1	4	3	7	6	6	6	6	7	1	2	3	7	7	6	6
54	2	3	1	1	5	3	7	6	6	6	6	7	1	2	3	7	7	6	7
55	1	2	1	1	5	3	6	5	5	5	5	7	1	3	4	7	7	6	6

продовження Таблиці

Досліджувані	Зведені дані ефективності заходів заохочення і стягнення						
	Кл1	Кл2	Кл3	СЗ	СС	ЕЗ/С	ГС
1	6,80	7,00	2,29	5,50	4,57	0,93	ЕЗ
2	6,20	6,50	1,43	4,58	4,29	0,30	СГ
3	6,30	6,00	1,71	4,42	4,86	-0,44	СГ
4	6,60	5,50	1,43	4,75	4,29	0,46	ЕЗ
5	6,40	4,50	1,29	4,42	4,14	0,27	СГ
6	6,50	5,50	1,57	4,75	4,29	0,46	ЕЗ
7	4,60	4,50	1,00	3,33	3,14	0,19	СГ
8	6,70	5,50	2,14	5,00	4,71	0,29	СГ
9	5,10	5,50	1,00	3,67	3,57	0,10	СГ
10	4,70	3,50	1,00	3,17	3,29	-0,12	СГ
11	6,50	3,50	2,14	4,42	4,86	-0,44	СГ
12	6,70	3,50	1,71	4,42	4,71	-0,30	СГ
13	6,60	4,50	1,71	4,42	4,86	-0,44	СГ
14	6,60	4,50	1,71	4,42	4,86	-0,44	СГ
15	6,10	2,50	1,86	3,83	4,71	-0,88	ЕС
16	6,10	5,00	1,29	4,17	4,29	-0,12	СГ
17	6,00	2,50	1,43	3,83	4,14	-0,31	СГ
18	6,50	4,00	1,71	4,42	4,57	-0,15	СГ
19	6,40	4,00	2,00	4,33	4,86	-0,52	ЕС
20	5,70	4,50	1,29	4,00	3,86	0,14	СГ
21	6,00	4,00	1,43	4,00	4,29	-0,29	СГ
22	5,80	3,00	1,29	3,92	3,71	0,20	СГ
23	5,00	4,50	1,57	3,67	3,71	-0,05	СГ
24	5,70	4,50	1,14	4,08	3,57	0,51	ЕЗ
25	5,90	4,50	1,00	4,08	3,71	0,37	СГ
26	5,40	3,50	1,00	3,67	3,43	0,24	СГ
27	5,40	2,50	1,00	3,50	3,43	0,07	СГ
28	5,70	2,50	1,00	3,75	3,43	0,32	СГ
29	4,70	3,00	1,00	3,08	3,29	-0,20	СГ
30	5,40	3,50	1,00	3,58	3,57	0,01	СГ
31	5,30	3,50	1,00	3,50	3,57	-0,07	СГ
32	6,10	3,00	1,14	4,08	3,71	0,37	СГ
33	6,20	3,00	1,14	4,25	3,57	0,68	ЕЗ
34	6,10	3,00	1,29	4,17	3,71	0,45	ЕЗ
35	6,10	3,00	1,00	4,08	3,57	0,51	ЕЗ
36	6,20	4,50	1,86	4,33	4,57	-0,24	СГ
37	5,80	2,50	2,00	3,75	4,57	-0,82	ЕС
38	6,10	3,50	1,57	4,00	4,43	-0,43	СГ
39	5,70	2,50	1,29	3,42	4,29	-0,87	ЕС
40	5,70	4,00	2,14	4,42	3,86	0,56	ЕЗ
41	5,90	3,00	1,71	3,83	4,43	-0,60	ЕС
42	6,20	3,50	1,86	4,00	4,86	-0,86	ЕС
43	5,70	3,50	1,71	4,17	3,71	0,45	ЕЗ
44	5,70	3,50	1,29	3,58	4,29	-0,70	ЕС
45	6,20	4,00	1,86	4,17	4,71	-0,55	ЕС
46	6,20	3,00	2,00	4,08	4,71	-0,63	ЕС
47	6,20	4,50	2,29	4,42	4,86	-0,44	СГ
48	6,40	3,00	2,29	4,25	5,00	-0,75	ЕС
49	6,40	3,00	2,29	4,25	5,00	-0,75	ЕС
50	6,20	4,50	2,29	4,42	4,86	-0,44	СГ
51	6,20	5,50	2,29	4,50	5,00	-0,50	ЕС
52	6,10	4,00	2,29	4,17	5,00	-0,83	ЕС
53	6,40	3,50	1,86	4,33	4,57	-0,24	СГ
54	6,50	4,00	1,86	4,42	4,71	-0,30	СГ
55	5,90	4,00	1,86	3,83	4,86	-1,02	ЕС

Додаток Г

Результати порівняльного аналізу контрастних груп досліджуваних

Додаток Г.1

Результати порівняльного аналізу груп досліджуваних, контрастних за внутрішньою мотивацією

Показники	Середні оцінки груп		t-критерій Стьюдента	Рівень ймовірності, p	Стандартні відхилення	
	А	С			А	С
МУ	21,69231	12,07143	8,1008	0,000000	3,17240	2,99908
УН	9,15385	21,78571	-11,9579	0,000000	2,47811	2,96592
ЕІ	54,61538	41,78571	2,6760	0,012956	13,09286	11,82031
ПВ	29,61538	43,00000	-3,9156	0,000615	10,41264	7,16831
СІ	52,46154	43,71429	2,1693	0,039774	11,45000	9,47408
СН	52,00000	56,00000	-1,4594	0,156914	6,84349	7,35893
ЕП	44,46154	46,35714	-0,7268	0,474120	7,19508	6,35619
МП	5,30769	7,57143	-1,3036	0,204259	4,92248	4,08965
МД	6,07692	9,00000	-2,0612	0,049832	4,03033	3,32820
МВ	8,53846	8,57143	-0,0227	0,982101	3,04454	4,34501
МА	12,30769	12,00000	0,2436	0,809497	3,59130	2,96129
МН	11,07692	9,64286	1,1327	0,268103	3,20056	3,36514
БП	4,23077	6,50000	-1,4176	0,168648	3,56263	4,63681
БД	4,76923	8,14286	-2,6953	0,012393	3,13990	3,34795
БВ	9,53846	8,71429	0,5751	0,570358	3,09880	4,21405
БА	14,07692	11,07143	2,7879	0,009989	2,36155	3,14922
БН	10,07692	8,14286	1,2390	0,226858	2,72218	4,97466
З1	1,38462	1,21429	0,9485	0,351939	0,50637	0,42582
З2	2,61538	1,85714	2,2707	0,032041	0,86972	0,86444
З3	1,00000	1,00000	-	-	0,00000	0,00000
З4	1,00000	1,00000	-	-	0,00000	0,00000
З5	4,61538	4,07143	1,3343	0,194120	0,86972	1,20667
З6	3,46154	3,07143	1,1279	0,270069	1,05003	0,73005
З7	6,38462	5,92857	1,8716	0,073009	0,65044	0,61573
З8	6,30769	5,78571	2,0314	0,052972	0,63043	0,69929
З9	6,23077	5,64286	1,9371	0,064105	0,59914	0,92878
З10	6,15385	5,78571	1,1249	0,271336	0,37553	1,12171
З11	6,30769	6,21429	0,3635	0,719275	0,63043	0,69929
З12	7,00000	6,78571	1,8119	0,082038	0,00000	0,42582
С1	1,38462	1,07143	2,0314	0,052972	0,50637	0,26726
С2	2,69231	1,85714	3,0685	0,005119	0,48038	0,86444
С3	3,53846	2,21429	3,0585	0,005244	0,77625	1,36880
С4	6,46154	5,71429	2,4185	0,023199	0,51887	0,99449
С5	7,00000	6,71429	2,1943	0,037725	0,00000	0,46881
С6	5,84615	5,50000	1,4821	0,150807	0,37553	0,75955
С7	6,38462	5,71429	3,0893	0,004867	0,50637	0,61125
В	16,92308	16,64286	1,2752	0,213960	0,27735	0,74495
ФП	4,38462	4,14286	0,5481	0,588513	0,96077	1,29241
ЖУ	3,23077	3,28571	-0,1422	0,888073	1,09193	0,91387
МС	1,76923	2,07143	-0,8944	0,379613	0,92681	0,82874
Кл1	6,407692	5,978571	3,006624	0,005943	0,206000	0,474226
Кл2	4,038462	3,571429	1,318015	0,199449	0,923344	0,916875
Кл3	1,945055	1,459184	3,158224	0,004116	0,337752	0,448890
СЗ	4,37179	4,02976	2,9490	0,006824	0,20303	0,36923
СС	4,75824	4,11224	3,4523	0,001989	0,26970	0,62189

Додаток Г.2

Результати порівняльного аналізу груп досліджуваних, контрастних за ставленням до заходів заохочення і стягнення

Показники	Середні оцінки груп		t-критерій Стьюдента	Рівень ймовірності, p	Стандартні відхилення	
	ЕЗ	ЕС			ЕЗ	ЕС
МУ	15,77778	13,21429	1,21525	0,237758	4,54911	5,16167
УН	16,00000	10,50000	1,76312	0,092428	7,68115	7,05746
ЕІ	47,00000	46,92857	0,01805	0,985767	11,18034	7,84920
ПВ	44,88889	32,71429	3,22870	0,004026	5,98841	10,18618
СІ	51,55556	35,85714	3,01933	0,006527	8,67628	13,88888
СН	51,33333	52,85714	-0,35805	0,723880	9,56556	10,19696
ЕП	45,66667	44,14286	0,56878	0,575536	5,26783	6,81466
МП	8,77778	4,64286	3,04049	0,006218	3,34581	3,07864
МД	9,11111	5,07143	2,17238	0,041423	4,42844	4,30499
МВ	7,66667	9,07143	-0,74147	0,466618	5,63471	3,49647
МА	10,22222	12,92857	-1,87185	0,075222	4,40959	2,55597
МН	9,22222	10,78571	-0,88395	0,386731	4,79004	3,68320
БП	7,33333	5,42857	1,07463	0,294732	3,87298	4,30946
БД	7,66667	5,14286	1,39285	0,178235	3,64005	4,57177
БВ	6,44444	8,71429	-1,27071	0,217729	4,55826	3,93072
БА	8,66667	13,28571	-2,81906	0,010280	3,87298	3,81149
БН	6,66667	10,50000	-2,29307	0,032267	3,70810	4,03351
З1	1,00000	1,28571	-1,81300	0,084153	0,00000	0,46881
З2	2,44444	2,21429	0,41981	0,678890	1,74005	0,89258
З3	1,33333	1,00000	1,78764	0,088276	0,70711	0,00000
З4	1,33333	1,00000	1,78764	0,088276	0,70711	0,00000
З5	4,55556	4,07143	0,96176	0,347116	1,50923	0,91687
З6	4,11111	2,78571	2,82931	0,010046	1,36423	0,89258
З7	5,77778	6,07143	-1,08133	0,291812	0,66667	0,61573
З8	6,33333	5,57143	3,50743	0,002095	0,50000	0,51355
З9	6,55556	5,64286	3,58983	0,001725	0,72648	0,49725
З10	6,33333	5,64286	2,03731	0,054417	1,00000	0,63332
З11	6,77778	5,92857	3,57700	0,001778	0,44096	0,61573
З12	7,00000	6,78571	1,49703	0,149265	0,00000	0,42582
С1	1,00000	1,35714	-2,13664	0,044556	0,00000	0,49725
С2	1,66667	2,85714	-6,62543	0,000001	0,50000	0,36314
С3	1,88889	3,71429	-5,28080	0,000031	0,92796	0,72627
С4	4,77778	6,50000	-6,95432	0,000001	0,66667	0,51887
С5	7,00000	6,85714	1,17028	0,254997	0,00000	0,36314
С6	5,77778	5,78571	-0,03501	0,972404	0,66667	0,42582
С7	5,22222	6,07143	-3,12709	0,005095	0,97183	0,26726
В	16,44444	16,57143	-0,39903	0,693902	0,72648	0,75593
ЖУ	3,55556	2,78571	2,02791	0,055446	0,88192	0,89258
МС	3,11111	1,64286	3,70130	0,001324	1,05409	0,84190
СЗ	4,46296	4,00000	2,88629	0,008835	0,46791	0,30487
СС	3,90476	4,73469	-6,30366	0,000003	0,37796	0,25590
ЕЗ/С	0,55820	-0,73469	19,27628	0,000000	0,15652	0,15727
Кл1	6,15556	6,085714	0,50978	0,615524	0,412647	0,247626
Кл2	4,333333	3,428571	1,94364	0,065461	1,414214	0,828742
Кл3	1,523810	1,918367	-2,42339	0,024496	0,451754	0,330141

Додаток Д

Методики, використані для опитування досліджуваних

Додаток Д.1

Методика діагностики особистості на мотивацію до успіху Т. Елерса

Інструкція: запропоновано 41 питання, на кожне з яких слід дати відповідь «так» або «ні».

Бланк відповідей

№ п/п	Список тверджень	Так	Ні
1.	Коли є вибір між двома варіантами, його краще зробити швидше, ніж відкласти на певний час.		
2.	Я легко дратуюся, коли помічаю, що не можу на всі 100 % виконати завдання.		
3.	Коли я працюю, це виглядає так, ніби я все ставлю на карту.		
4.	Коли виникає проблемна ситуація, я найчастіше приймаю рішення одним з останніх.		
5.	Коли в мене два дні поспіль нема справ, я втрачаю спокій.		
6.	У деякі дні мої успіхи нижче середніх.		
7.	Щодо себе я більш строгий, ніж щодо інших.		
8.	Я більш доброзичливий, ніж інші.		
9.	Коли я відмовляюся від важкого завдання, то потім суворо засуджую себе, бо знаю, що в ньому я домігся б успіху.		
10.	У процесі роботи я потребую невеликих пауз для відпочинку.		
11.	Старанність – це не основна моя риса.		
12.	Мої досягнення у праці не завжди однакові.		
13.	Мене більше приваблює інша робота, ніж та, якою я зайнятий.		
14.	Осуд стимулює мене сильніше, ніж похвала.		
15.	Я знаю, що мої колеги вважають мене діловою людиною.		
16.	Перешкоди роблять мої рішення більш твердими.		
17.	У мене легко викликати честолюбство.		
18.	Коли я працюю без натхнення, це зазвичай помітно.		
19.	При виконанні роботи я не розраховую на допомогу інших.		
20.	Іноді я відкладаю те, що повинен був зробити зараз.		
21.	Треба покладатися тільки на самого себе.		
22.	У житті мало речей більш важливих, ніж гроші.		
23.	Завжди, коли мені треба виконати важливе завдання, я ні про що інше не думаю.		

24.	Я менш честолюбний, ніж багато інших.		
25.	Наприкінці відпустки я зазвичай радію, що скоро вийду на роботу.		
26.	Коли я налаштований на роботу, я роблю це краще і кваліфікованіше, ніж інші.		
27.	Мені простіше і легше спілкуватися з людьми, які можуть завзято працювати.		
28.	Коли у мене немає справ, я відчуваю, що мені не по собі.		
29.	Мені доводиться виконувати відповідальну роботу частіше, ніж іншим.		
30.	Коли мені доводиться приймати рішення, я намагаюся робити це якомога краще.		
31.	Мої друзі іноді вважають мене ледачим.		
32.	Мої успіхи в якійсь мірі залежать від моїх колег.		
33.	Безглуздо протидіяти волі керівника.		
34.	Іноді не знаєш, яку роботу доведеться виконувати.		
35.	Коли щось не ладиться, я нетерплячий.		
36.	Я зазвичай звертаю мало уваги на свої досягнення.		
37.	Коли я працюю разом з іншими, моя робота дає більші результати, ніж робота інших.		
38.	Багато чого, за що я беруся, я не доводжу до кінця.		
39.	Я заздрю людям, які не завантажені роботою.		
40.	Я не заздрю тим, хто прагне до влади і статусності.		
41.	Коли я впевнений, що стою на правильному шляху, для доведення своєї правоти я вдаюся аж до крайніх заходів.		

**Методика діагностики особистості
на мотивацію до уникнення невдач Т. Елерса**

Інструкція: запропоновано список слів з 30 рядків, по три слова в кожному рядку. У кожному рядку виберіть тільки одне з трьох слів, що найбільш точно характеризує Вас і відзначте його, підкресливши.

Бланк відповідей

№ п/п	1	2	3
1.	Сміливий	Пильний	Підприємливий
2.	Сумирний	Боязкий	Впертий
3.	Обережний	Рішучий	Песимістичний
4.	Непостійний	Безцеремонний	Уважний
5.	Нерозумний	Боязкий	Нерозважливий
6.	Спритний	Жвавий	Передбачливий
7.	Холоднокровний	Коливається	Молодецький
8.	Стрімкий	Легковажний	Боязливий
9.	Не задумується	Манірний	Непередбачливий
10.	Оптимістичний	Сумлінний	Чуйний
11.	Меланхолійний	Вагається	Нестійкий
12.	Боязкий	Недбалий	Схвильований
13.	Необачний	Тихий	Боязкий
14.	Уважний	Нерозсудливий	Сміливий
15.	Розсудливий	Швидкий	Мужний
16.	Підприємливий	Обережний	Передбачливий
17.	Схвильований	Неуважний	Боязкий
18.	Малодушний	Необережний	Безцеремонний
19.	Полохливий	Нерішучий	Нервовий
20.	Старанний	Відданий	Авантюрний
21.	Передбачливий	Жвавий	Відчайдушний
22.	Приборканий	Байдужий	Недбалий
23.	Обережний	Безтурботний	Терплячий
24.	Розумний	Дбайливий	Хоробрий
25.	Передбачливий	Безстрашний	Сумлінний
26.	Поспішний	Полохливий	Безтурботний
27.	Неуважний	Необачний	Песимістичний
28.	Обачний	Розсудливий	Підприємливий
29.	Тихий	Неорганізований	Боязливий
30.	Оптимістичний	Пильний	Безтурботний

Додаток Д.3

П'ятифакторний особистісний опитувальник (Р. МакКрас і П. Коста)

Інструкція: Прочитайте парні висловлювання і визначте, яке з двох альтернативних висловлювань Вам найбільше підходить. Якщо підходить вислів, записаний зліва від оціночної шкали, то використовуйте для оцінки цього висловлювання значення «-2» або «-1». Якщо Вам підходить праве висловлювання, то воно оцінюється значеннями «2» або «1». Значення «-2» або «2» вибираються у тому випадку, якщо оцінюване висловлювання виражено сильно. Якщо це висловлювання виражено слабо (слабше), то вибирається значення «-1» або «1». У тому випадку, коли жодна з альтернатив Вам не підходить, а підходить щось середнє між ними, то вибирається значення «0». Вибрану цифру обведіть кружком.

1. Мені подобається займатися фізкультурою	2 1 0 1 2	Я не люблю фізичні навантаження
2. Люди вважають мене чуйною і доброзичливою людиною	2 1 0 1 2	Деякі люди вважають мене холодним і черствим
3. Я в усьому ціную чистоту і порядок	2 1 0 1 2	Іноді я дозволяю собі бути неохайним
4. Мене часто турбує думка, що що-небудь може трапитися	2 1 0 1 2	«Дрібниці життя» мене не турбують
5. Все нове викликає у мене інтерес	2 1 0 1 2	Часто нове викликає у мене роздратування
6. Якщо я нічим не зайнятий, то це мене турбує	2 1 0 1 2	Я людина спокійна і не люблю метушитися
7. Я намагаюся проявляти дружелюбність до всіх людей	2 1 0 1 2	Я не завжди і не з усіма дружелюбна людина
8. Моя кімната завжди акуратно прибрано	2 1 0 1 2	Я не дуже намагаюся стежити за чистотою і порядком
9. Іноді я впадаю в розпач через дрібниці	2 1 0 1 2	Я не звертаю уваги на дрібні проблеми
10. Мені подобаються несподіванки	2 1 0 1 2	Я люблю передбачуваність подій
11. Я не можу довго залишатися в нерухомості	2 1 0 1 2	Мені не подобається швидкий стиль життя
12. Я тактовний щодо інших людей	2 1 0 1 2	Іноді жартома я зачіпаю самолюбство інших
13. Я методичний і пунктуальний у всьому	2 1 0 1 2	Я не дуже обов'язкова людина

14. Мої почуття легко вразливі і ранимі	2 1 0 1 2	Я рідко тривожуся і рідко чого-небудь боюся
15. Мені не цікаво, коли відповідь зрозуміла заздалегідь	2 1 0 1 2	Я не цікавлюся речима, які мені не зрозумілі
16. Я люблю, щоб інші швидко виконували мої розпорядження	2 1 0 1 2	Я не поспішаючи виконую чужі розпорядження
17. Я поступлива і схильна до компромісів людина	2 1 0 1 2	Я люблю посперечатися з оточуючими
18. Я проявляю наполегливість, вирішуючи важке завдання	2 1 0 1 2	Я не дуже наполеглива людина
19. У важких ситуаціях я увесь стискаюся від напруги	2 1 0 1 2	Я можу розслабитися в будь-якій ситуації
20. У мене дуже жива уява	2 1 0 1 2	Я завжди віддаю перевагу реальному погляду на світ
21. Мені часто доводиться бути лідером, проявляти ініціативу	2 1 0 1 2	Я швидше підлеглий, ніж лідер
22. Я завжди готовий надати допомогу і розділити чужі труднощі	2 1 0 1 2	Кожен повинен вміти попіклуватися про себе
23. Я дуже старанна у всіх справах людина	2 1 0 1 2	Я не дуже стараюся на роботі
24. У мене часто виступає холодний піт і тремтять руки	2 1 0 1 2	Я рідко відчуваю напругу, супроводжувану тремтінням у тілі
25. Мені подобається мріяти	2 1 0 1 2	Я рідко захоплююся фантазіями
26. Часто трапляється, що я керую, віддаю розпорядження іншим людям	2 1 0 1 2	Я волю, щоб хтось інший брав у свої руки керівництво
27. Я вважаю за краще співпрацювати з іншими, ніж змагатися	2 1 0 1 2	Без суперництва суспільство не могло б розвиватися
28. Я серйозно і старанно ставлюся до роботи	2 1 0 1 2	Я намагаюся не брати додаткові обов'язки на роботі
29. У незвичній обстановці я часто нервую	2 1 0 1 2	Я легко звикаю до нової обстановки
30. Іноді я поринаю в глибокі роздуми	2 1 0 1 2	Я не люблю витрачати свій час на роздуми
31. Мені подобається спілкуватися з незнайомими людьми	2 1 0 1 2	Я не дуже товариська людина
32. Більшість людей добрі від природи	2 1 0 1 2	Я думаю, що життя робить деяких людей злими
33. Люди часто довіряють мені відповідальні справи	2 1 0 1 2	Деякі вважають мене безвідповідальним
34. Іноді я відчуваю себе самотньо, сумно і все валиться з рук	2 1 0 1 2	Часто що-небудь роблячи, я так захоплююся, що забуваю про все

35. Я добре знаю, що таке краса і елегантність	2 1 0 1 2	Моє уявлення про красу таке ж, як і в інших
36. Мені подобається набувати нових друзів і знайомих	2 1 0 1 2	Я вважаю за краще мати тільки кілька надійних друзів
37. Люди, з якими я спілкуюся, зазвичай мені подобаються	2 1 0 1 2	Є такі люди, яких я не люблю
38. Я вимогливий і суворий в роботі	2 1 0 1 2	Іноді я нехтую своїми обов'язками
39. Коли я сильно засмучений, мені важко на душі	2 1 0 1 2	У мене дуже рідко буває похмурий настрій
40. Музика здатна так захопити мене, що я втрачаю відчуття часу	2 1 0 1 2	Драматичне мистецтво і балет здаються мені нудними
41. Я люблю перебувати у великих і веселих компаніях	2 1 0 1 2	Я віддаю перевагу усамітненню
42. Більшість людей чесні і їм можна довіряти	2 1 0 1 2	Іноді я ставлюся підозріло до інших людей
43. Я зазвичай працюю сумлінно	2 1 0 1 2	Люди часто знаходять в моїй роботі помилки
44. Я легко впадаю в депресію	2 1 0 1 2	Мені неможливо зіпсувати настрій
45. Справжній витвір мистецтва викликає у мене захоплення	2 1 0 1 2	Я рідко захоплююся досконалістю справжнього витвору мистецтва
46. Вболіваючи на спортивних змаганнях, я забуваю про все	2 1 0 1 2	Я не розумію, чому люди займаються небезпечними видами спорту
47. Я намагаюся проявляти чуйність, коли маю справу з людьми	2 1 0 1 2	Іноді мені байдуже до інтересів інших людей
48. Я рідко роблю необдумано те, що хочу зробити	2 1 0 1 2	Я віддаю перевагу прийняттю рішень швидко
49. У мене багато слабкостей і недоліків	2 1 0 1 2	У мене висока самооцінка
50. Я добре розумію свій душевний стан	2 1 0 1 2	Мені здається, що інші люди менш чутливі, ніж я
51. Я часто ігнорую сигнали, що попереджають про небезпеку	2 1 0 1 2	Я віддаю перевагу уникненню небезпечних ситуацій
52. Радість інших я поділяю як власну	2 1 0 1 2	Я не завжди поділяю почуття інших людей
53. Я зазвичай контролюю свої почуття і бажання	2 1 0 1 2	Мені важко стримувати свої бажання
54. Якщо я терплю невдачу, то зазвичай звинувачую себе	2 1 0 1 2	Мені часто «щастить» і обставини рідко бувають проти мене
55. Я вірю, що почуття роблять моє життя набагато змістовнішим	2 1 0 1 2	Я рідко звертаю увагу на чужі переживання
56. Мені подобаються карнавали і	2 1 0 1 2	Мені не подобається перебувати в

демонстрації		багатолюдних місцях
57. Я намагаюся поставити себе на місце іншої людини, щоб її зрозуміти	2 1 0 1 2	Я не прагну зрозуміти всі нюанси переживань інших людей
58. У магазині я зазвичай довго вибираю те, що надумав купити	2 1 0 1 2	Іноді я купую речі імпульсивно
59. Іноді я відчуваю себе жалюгідною людиною	2 1 0 1 2	Зазвичай я відчуваю себе потрібною людиною
60. Я легко «вживаюся» у переживання вигаданого героя	2 1 0 1 2	Пригоди кіногероя не можуть змінити мій душевний стан
61. Я відчуваю себе щасливим, коли на мене звертають увагу	2 1 0 1 2	Я скромна людина і стараюсь не виділятися серед людей
62. У кожній людині є щось, за що її можна поважати	2 1 0 1 2	Я ще не зустрічав людину, яку можна було б поважати
63. Зазвичай я добре думаю, перш ніж дію	2 1 0 1 2	Я не люблю продумувати заздалегідь наслідки своїх вчинків
64. Часто у мене бувають злети і падіння настрою	2 1 0 1 2	Зазвичай у мене рівний настрій
65. Іноді я відчуваю себе фокусником, жартуючи над людьми	2 1 0 1 2	Люди часто називають мене нудною, але надійною людиною
66. Я привабливий для осіб протилежної статі	2 1 0 1 2	Деякі вважають мене звичайною і нецікавою людиною
67. Я завжди намагаюся бути добрим і уважним з кожною людиною	2 1 0 1 2	Деякі люди думають, що я самонадіяний і егоїстичний
68. Перед подорожжю я намічаю точний план	2 1 0 1 2	Я не можу зрозуміти, навіщо люди будують такі детальні плани
69. Мій настрій легко змінюється на протилежний	2 1 0 1 2	Я завжди спокійний і врівноважений
70. Я думаю, що життя – це азартна гра	2 1 0 1 2	Життя – це досвід, який передається наступним поколінням
71. Мені подобається виглядати зухвало	2 1 0 1 2	У товаристві я зазвичай не виділяюся поведінкою і модним одягом
72. Дехто каже, що я поблажливий до оточуючих	2 1 0 1 2	Кажуть, що я часто хвалюся своїми успіхами
73. Я точно і методично виконую свою роботу	2 1 0 1 2	Я вважаю за краще «пливти за течією», довіряючи своїй інтуїції
74. Іноді я буваю настільки схвильований, що навіть плачу	2 1 0 1 2	Мене важко вивести з себе
75. Іноді я відчуваю, що можу відкрити в собі щось нове	2 1 0 1 2	Я не хотів би нічого в собі змінювати

Тест «Підлітки про батьків» (ADOR)

Інструкція: Оцініть, які із зазначених тверджень найбільш характерні Вашим батькам. Якщо Ви вважаєте, що твердження повністю відповідає виховним принципам Вашого батька (чи матері), обведіть кружком цифру «2». Якщо вважаєте, що це висловлювання частково підходить для Вашого батька (чи матері), обведіть цифру «1». Якщо ж, на Вашу думку, твердження не пасує до Вашого батька (чи матері), то обведіть цифру «0».

Бланк відповідей 1

№ п/п	Мій батько	Так	Частково	Ні
1	Дуже часто посміхається мені	2	1	0
2	Категорично вимагає, щоб я засвоїв, що я можу робити, що ні	2	1	0
3	Володіє недостатньою терплячістю щодо мене	2	1	0
4	Коли я йду, сам вирішує, коли я повинен повернутися	2	1	0
5	Завжди швидко забуває те, що сам говорить або наказує	2	1	0
6	Коли в мене поганий настрій, радить мені заспокоїтися або розвеселитись	2	1	0
7	Вважає, що у мене повинно бути багато правил, які я зобов'язаний виконувати	2	1	0
8	Постійно скаржиться комусь на мене	2	1	0
9	Надає мені стільки свободи, скільки мені треба	2	1	0
10	За одне і те ж один раз карає, а інший – прощає	2	1	0
11	Дуже любить робити що-небудь разом	2	1	0
12	Якщо призначає якусь роботу, то вважає, що я повинен робити тільки її, поки не завершу	2	1	0
13	Починає сердитися і обурюватися з приводу будь-якої дрібниці, яку я зробив	2	1	0
14	Не вимагає, щоб я запитував у нього дозволу, щоб йти туди, куди захочу	2	1	0
15	Відмовляється від багатьох своїх справ залежно від мого настрою	2	1	0
16	Намагається розвеселити і надихнути мене, коли мені сумно	2	1	0
17	Завжди наполягає на тому, що за всі мої проступки я повинен бути покараний	2	1	0

18	Мало цікавиться тим, що мене хвилює і чого я хочу	2	1	0
19	Допускає, щоб я міг йти, куди хочу, щовечора	2	1	0
20	Має певні правила, але іноді дотримується їх, а іноді ні	2	1	0
21	Завжди з розумінням вислуховує мої погляди і думки	2	1	0
22	Стежить за тим, щоб я завжди робив те, що мені наказано	2	1	0
23	Іноді викликає у мене почуття, що я йому осоружний	2	1	0
24	Практично дозволяє мені робити все, що мені подобається	2	1	0
25	Змінює свої рішення так, як йому зручно	2	1	0
26	Часто хвалить мене за що-небудь	2	1	0
27	Завжди точно хоче знати, що я роблю і де перебуваю	2	1	0
28	Хотів би, щоб я став іншим, змінився	2	1	0
29	Дозволяє мені самому вибирати собі справу до душі	2	1	0
30	Іноді дуже легко мене прощає, а іноді – ні	2	1	0
31	Намагається відкрито показати, що любить мене	2	1	0
32	Завжди стежить за тим, що я роблю на вулиці або в школі	2	1	0
33	Якщо я зроблю що-небудь не так, постійно і всюди говорить про це	2	1	0
34	Надає мені багато свободи, рідко говорить: «повинен» або «не можна»	2	1	0
35	Непередбачений у своїх вчинках, якщо я зроблю що-небудь погане або хороше	2	1	0
36	Вважає, що я повинен мати власну думку з кожного питання	2	1	0
37	Завжди ретельно стежить за тим, яких друзів я маю	2	1	0
38	Не буде зі мною говорити, поки я сам не почну, якщо перед цим я його чимось зачепив або образив	2	1	0
39	Завжди легко мене прощає	2	1	0
40	Хвалить і карає дуже непослідовно: іноді занадто багато, а іноді занадто мало	2	1	0
41	Завжди знаходить час для мене, коли мені це необхідно	2	1	0
42	Постійно вказує мені, як себе вести	2	1	0
43	Цілком можливо, що, по суті, мене ненавидить	2	1	0
44	Проведення канікул я планую за власним бажанням	2	1	0
45	Іноді може образити, а іноді буває добрим і вдячним	2	1	0
46	Завжди відверто відповість на будь-яке питання, про що б я не запитав	2	1	0
47	Часто перевіряє, чи все я прибрав, як він велів	2	1	0
48	Нехтує мною, як мені здається	2	1	0
49	Не втручається в те, прибираю я чи ні мою кімнату (або куточок), – це моя фортеця	2	1	0
50	Дуже неконкретний у своїх бажаннях і вказівках	2	1	0

Бланк відповідей 2

№ п/п	Моя мати	Так	Частково	Ні
1	Дуже часто посміхається мені	2	1	0
2	Категорично вимагає, щоб я засвоїв, що я можу робити, що ні	2	1	0
3	Володіє недостатньою терплячістю щодо мене	2	1	0
4	Коли я йду, сама вирішує, коли я повинен повернутися	2	1	0
5	Завжди швидко забуває те, що сама говорить або наказує	2	1	0
6	Коли в мене поганий настрій, радить мені заспокоїтися або розвеселитись	2	1	0
7	Вважає, що у мене повинно бути багато правил, які я зобов'язаний виконувати	2	1	0
8	Постійно скаржиться комусь на мене	2	1	0
9	Надає мені стільки свободи, скільки мені треба	2	1	0
10	За одне і те ж один раз карає, а інший – прощає	2	1	0
11	Дуже любить робити що-небудь разом	2	1	0
12	Якщо призначає якусь роботу, то вважає, що я повинен робити тільки її, поки не завершу	2	1	0
13	Починає сердитися і обурюватися з приводу будь-якої дрібниці, яку я зробив	2	1	0
14	Не вимагає, щоб я запитував у неї дозволу, щоб йти туди, куди захочу	2	1	0
15	Відмовляється від багатьох своїх справ залежно від мого настрою	2	1	0
16	Намагається розвеселити і надихнути мене, коли мені сумно	2	1	0
17	Завжди наполягає на тому, що за всі мої проступки я повинен бути покараний	2	1	0
18	Мало цікавиться тим, що мене хвилює і чого я хочу	2	1	0
19	Допускає, щоб я міг йти, куди хочу, щовечора	2	1	0
20	Має певні правила, але іноді дотримується їх, а іноді ні	2	1	0
21	Завжди з розумінням вислуховує мої погляди і думки	2	1	0
22	Стежить за тим, щоб я завжди робив те, що мені сказано	2	1	0
23	Іноді викликає у мене відчуття, що я їй осоружний	2	1	0
24	Практично дозволяє мені робити все, що мені подобається	2	1	0
25	Змінює свої рішення так, як їй зручно	2	1	0
26	Часто хвалить мене за що-небудь	2	1	0
27	Завжди точно хоче знати, що я роблю і де перебуваю	2	1	0
28	Хотіла би, щоб я став іншим, змінився	2	1	0
29	Дозволяє мені самому вибирати собі справу до душі	2	1	0
30	Іноді дуже легко мене прощає, а іноді – ні	2	1	0
31	Намагається відкрито показати, що любить мене	2	1	0
32	Завжди стежить за тим, що я роблю на вулиці або в школі	2	1	0

33	Якщо я зроблю що-небудь не так, постійно і всюди говорить про це	2	1	0
34	Надає мені багато свободи, рідко говорить: «повинен» або «не можна»	2	1	0
35	Непередбачувана у своїх вчинках, якщо я зроблю що-небудь погане або хороше	2	1	0
36	Вважає, що я повинен мати власну думку з кожного питання	2	1	0
37	Завжди ретельно стежить за тим, яких друзів я маю	2	1	0
38	Не буде зі мною говорити, поки я сам не почну, якщо перед цим я її чимось зачепив або образив	2	1	0
39	Завжди легко мене прощає	2	1	0
40	Хвалить і карає дуже непослідовно: іноді занадто багато, а іноді занадто мало	2	1	0
41	Завжди знаходить час для мене, коли мені це необхідно	2	1	0
42	Постійно вказує мені, як себе вести	2	1	0
43	Цілком можливо, що, по суті, мене ненавидить	2	1	0
44	Проведення канікул я планую за власним бажанням	2	1	0
45	Іноді може образити, а іноді буває доброю і вдячною	2	1	0
46	Завжди відверто відповідає на будь-яке питання, про що б я не запитав	2	1	0
47	Часто перевіряє, чи все я прибрав, як вона веліла	2	1	0
48	Нехтує мною, як мені здається	2	1	0
49	Не втручається в те, прибираю я чи ні мою кімнату (або куточок), – це моя фортеця	2	1	0
50	Дуже неконкретна у своїх бажаннях і вказівках	2	1	0

Анкета 1. Соціально-психологічні особливості сім'ї досліджуваних

Інструкція: Виберіть відповідну відповідь у кожному питанні.

Відповіді на 11-е і 12-е запитання слід дати за 7-бальною шкалою, де 1 бал – взагалі незадоволений, 2 бали – майже незадоволений, 3 бали – мало задоволений, 4 бали – наполовину задоволений, 5 балів – здебільшого задоволений, 6 балів – достатньо задоволений, 7 балів – максимально задоволений.

Бланк відповідей

1. Ваш вік _____.

2. Освіта матері:

- а) вища;
- б) неповна вища;
- в) середня спеціальна;
- г) середня;
- д) неповна середня.

3. Освіта батька:

- а) вища;
- б) неповна вища;
- в) середня спеціальна;
- г) середня;
- д) неповна середня.

4. Ви виховувались у сім'ї один чи були брати/сестри?

5. Які Ви у порядку народження (старші, молодші)?

6. Соціальний статус Вашої сім'ї:

- а) повна;
- б) неповна;
- в) багатодітна;
- г) малозабезпечена.

7. Якому дозвіллю Ви надаєте перевагу?

- а) заняттям спортом;
- б) відвідуванню кінотеатру і театру;
- в) читанню книг;
- г) відвідуванню кав'ярні, ресторанів;
- г) застільним зустрічам із друзями;
- д) перегляду телепередач;
- е) відвідуванню змагань, матчів;
- є) відпочинку у родинному колі;
- ж) Ваш варіант відповіді _____.

8. Які стосунки між Вашими батьками?

- а) дуже добрі;
- б) добрі;
- в) не дуже добрі;
- г) погані.

9. Чи карали Вас фізично, коли Ви скоїли щось погане:

- а) так;
- б) ні;
- в) інколи.

10. Де Ви провели дитинство до вчинення злочину (село, місто, селище)?

11. Наскільки Ви задоволені житловими умовами своєї сім'ї?

зовсім незадоволений – 1_2_3_4_5_6_7 – повністю задоволений

12. Наскільки Ви задоволені своїм матеріальним становищем?

зовсім незадоволений – 1_2_3_4_5_6_7 – повністю задоволений

13. Спілкуванню з ким Ви надаєте перевагу?

- а) з однолітками;
- б) з мамою;
- в) з татом;
- г) надаю перевагу самотності;
- г) з дорослими;
- д) Ваш варіант _____.

Додаток Д.6

Анкета 2. Ставлення досліджуваних до заходів заохочень та стягнень

І. *Інструкція:* Оцініть кожен із заходів заохочення та проранжуйте їх відповідно до того, наскільки для Вас важливе, впливове, дієве, ефективне таке заохочення (яке б подіяло на Вашу поведінку найбільш ефективно, внаслідок чого Ви у подальшому не порушували б вимог режиму і не вчиняли б дисциплінарних проступків) – за 12-бальною шкалою, де 12 – найефективніше, а далі у порядку зменшення ефективності для Вас, де 1 – найменш ефективне.

Бланк відповідей

Види заохочення	Бали
Подяка	
Дострокове зняття раніше накладеного стягнення	
Нагородження похвальною грамотою	
Присвоєння почесного звання «кращий за поведінкою» чи «активний учасник самодіяльності» тощо	
Виплата грошової премії	
Нагородження подарунком	
Переведення на поліпшені умови тримання, а саме надання один раз на три місяці короткострокового побачення за межами виховної колонії	
Надання дозволу виходу за межі виховної колонії у вихідні та святкові дні у супроводі батьків, близьких родичів чи інших осіб	
Надання додаткового тривалого побачення	
Надання права відвідування культурно-видовищних і спортивних заходів за межами виховної колонії у супроводі працівників колонії	
Надання права виходу за межі виховної колонії у супроводі батьків чи інших близьких родичів	
Надання відпустки у виді щорічного короткочасного виїзду за межі	

<p>колонії на строк від 7 до 14 діб з метою відвідування рідних і близьких засудженим вперше до позбавлення волі за злочини, вчинені з необережності, та нетяжкі злочини, а також особам, які тримаються у дільницях соціальної адаптації</p>	
---	--

II. *Інструкція:* Кожен із заходів заохочення оцініть відповідно до того, наскільки воно ефективне для Вас за 7-бальною шкалою, де 1 бал – неефективне взагалі, 2 бали – майже неефективне, 3 бали – мало ефективно, 4 бали – наполовину ефективно, 5 балів – здебільшого ефективно, 6 балів – достатньо ефективно, 7 балів – найбільш ефективно.

Поставте позначку на відповідній цифрі.

Бланк відповідей

1. Подяка

1 _ 2 _ 3 _ 4 _ 5 _ 6 _ 7

2. Дострокове зняття раніше накладеного стягнення

1 _ 2 _ 3 _ 4 _ 5 _ 6 _ 7

3. Нагородження похвальною грамотою

1 _ 2 _ 3 _ 4 _ 5 _ 6 _ 7

4. Присвоєння почесного звання

1 _ 2 _ 3 _ 4 _ 5 _ 6 _ 7

5. Виплата грошової премії

1 _ 2 _ 3 _ 4 _ 5 _ 6 _ 7

6. Нагородження подарунком

1 _ 2 _ 3 _ 4 _ 5 _ 6 _ 7

7. Переведення на поліпшені умови тримання

1 _ 2 _ 3 _ 4 _ 5 _ 6 _ 7

8. Надання дозволу виходу за межі виховної колонії у вихідні та святкові дні

1 _ 2 _ 3 _ 4 _ 5 _ 6 _ 7

9. Надання додаткового тривалого побачення

1_2_3_4_5_6_7

10. Надання права відвідування культурно-видовищних і спортивних заходів за межами виховної колонії у супроводі працівників колонії

1_2_3_4_5_6_7

11. Надання права виходу за межі виховної колонії у супроводі батьків чи інших близьких родичів

1_2_3_4_5_6_7

12. Надання відпустки 1_2_3_4_5_6_7

III. *Інструкція:* Оцініть кожен із заходів стягнення та проранжуйте їх відповідно до того, наскільки для Вас важливе, впливове, дієве, ефективне таке стягнення (яке б подіяло на Вашу поведінку найбільш ефективно, внаслідок чого Ви у подальшому не порушували б вимог режиму і не вчиняли б дисциплінарних проступків) – за 7-бальною шкалою, де 7 – найефективніше, а далі у порядку зменшення ефективності для Вас, де 1 – найменш ефективне.

Бланк відповідей

Види стягнень	Бали
Попередження	
Догана	
Сувора догана	
Скасування поліпшених умов тримання	
Поміщення в ДІЗО на строк до п'яти діб з виведенням чи без виведення на навчання або роботу	
Позбавлення права на відпустку у виді щорічного короткочасного виїзду за межі колонії на строк від 7 до 14 діб з метою відвідування рідних і близьких засудженим вперше до позбавлення волі за	

злочини, вчинені з необережності, та нетяжкі злочини, а також особам, які тримаються у дільницях соціальної адаптації	
Позбавлення права виходу за межі виховної колонії у вихідні та святкові дні у супроводі батьків, близьких родичів чи інших осіб	

IV. **Інструкція:** Кожен із заходів стягнення оцініть відповідно до того, наскільки воно ефективне для Вас за 7-бальною шкалою, де 1 бал – неефективне взагалі, 2 бали – майже неефективне, 3 бали – мало ефективно, 4 бали – наполовину ефективно, 5 балів – здебільшого ефективно, 6 балів – достатньо ефективно, 7 балів – найбільш ефективно.

Поставте позначку на відповідній цифрі.

Бланк відповідей

1. Попередження

1 _ 2 _ 3 _ 4 _ 5 _ 6 _ 7

2. Догана

1 _ 2 _ 3 _ 4 _ 5 _ 6 _ 7

3. Сувора догана

1 _ 2 _ 3 _ 4 _ 5 _ 6 _ 7

4. Скасування поліпшених умов тримання

1 _ 2 _ 3 _ 4 _ 5 _ 6 _ 7

5. Поміщення в ДІЗО

1 _ 2 _ 3 _ 4 _ 5 _ 6 _ 7

6. Позбавлення права на відпустку

1 _ 2 _ 3 _ 4 _ 5 _ 6 _ 7

7. Позбавлення права виходу за межі виховної колонії у вихідні та святкові дні

1 _ 2 _ 3 _ 4 _ 5 _ 6 _ 7

Додаток Д.7

Соціально-психологічна характеристика сімей досліджуваних

З даних опитування відомо, що переважна більшість досліджуваних (65 %, 36 осіб) – мешканці мегаполісів, а 35 % – вихідці із сіл та невеликих містечок (показник – МП (місце проживання) (Додаток В.2)); мають цілком задовільні житлові умови (показник – ЖУ) 89 % опитуваних (49 осіб), і навіть дуже хороші – 1 особа, натомість 9 % (5 осіб) не задоволені своїми умовами проживання. Переважна більшість респондентів описують своє матеріальне становище (показник – МС) як незадовільне – 65 %, задоволені 19 %, а 7 % (4 особи) вважають матеріальне забезпечення дуже хорошим (Додаток В.2).

Більшість досліджуваних мають освічених батьків: 58 % матерів засуджених мають вищу або незавершену вищу освіту і 42 % – середню (11 %) або середню спеціальну (31 %) (показник – ОМ (освіта матері)); 75 % татів засуджених мають вищу чи неповну вищу освіту і лише 25 % – середню і середню спеціальну (показник – ОБ (освіта батька)) (Додаток В.2).

У повних сім'ях зростали 40 % респондентів (22 особи), 27 % (15 осіб) – вихідці з неповних сімей, і по 16,5 % (по 9 осіб) – представники багатодітних і малозабезпечених сімей (показник – ССС (соціальний статус сім'ї) (Додаток В.2). Єдиними дітьми у сім'ї є 18,2 % опитуваних (10 осіб), 34,5 % (19 осіб) мають братів, 40 % (22 особи) – сестер, 7,3 % (4 особи) – вихідці з багатодітних родин та мають і братів, і сестер (показник – КБС (кількість братів/сестер) (Додаток В.2). Переважна більшість досліджуваних (80 %, 44 особи) – старші або єдині діти в родині (показник ПН (порядок народження) (Додаток В.2).

Особливості комунікацій та стилів виховання в сім'ях опитуваних частіше (65 %) характеризуються поганими і не дуже хорошими стосунками між батьками (відповідно 14,5 % і 50,9 %), і лише 35 % респондентів оцінюють батьківські стосунки як хороші і дуже хороші (29,1 % і 5,5 % відповідно) (показник – ТСС (тип стосунків у сім'ї) (Додаток В.2). Фізичне насильство при вихованні застосовувалось

до досліджуваних часто (63,6 %) і періодично (30,9 %), і лише 3 засуджених (5,5 %) стверджують, що батьки до них ніколи не застосовували силу (показник – ФП (застосування фізичних покарань) (Додаток В.2).

Переважаючими видами дозвілля в досліджуваній вибірці виявились заняття спортом – 44 %, перегляд телепередач – 29 %, застільні зустрічі з друзями – 16 % та відвідування кав'ярень/ресторанів – 11 % (показник – Д (переважний тип дозвілля) (Додаток В.2). Читання книжок, відпочинок у родинному колі, відвідування кінотеатрів і театрів, а також спортивних змагань і матчів як улюблені способи проведення дозвілля не обрав ніхто із респондентів. Переважна більшість опитуваних не схильні підтримувати контакти з батьками чи дорослими, а надають перевагу спілкуванню з однолітками (89 %) (показник – С (переваги у спілкуванні) (Додаток В.2).

Додаток Д.8

**Кластерний аналіз ефективності
заходів заохочення і стягнення для досліджуваних**

Результати кластерного аналізу ефективності заходів заохочення і стягнення для досліджуваних аналізу наведені у вигляді дендрограми (рис. № 4.1), де 310 – надання права відвідування культурно-видовищних і спортивних заходів за межами колонії у супроводі працівників колонії, С5 – поміщення в ДІЗО на строк до п'яти діб з виведенням чи без виведення на навчання або роботу, 312 – надання відпустки, 311 – надання права виходу за межі виховної колонії в супроводі батьків чи інших близьких родичів, С6 – скасування права на відпустку, С4 – скасування поліпшених умови тримання, С7 – скасування права виходу за межі виховної колонії у вихідні та святкові дні, 39 – надання додаткового тривалого побачення, 38 – дозвіл виходу за межі виховної колонії у вихідні та святкові дні, 37 – переведення на поліпшені умови тримання, 36 – нагородження подарунком, 35 – виплата грошової премії, С3 – сувора догана, С2 – догана, 32 – дострокове зняття раніше накладеного стягнення, 34 – присвоєння почесного звання, 33 – нагородження похвальною грамотою, С1 – попередження, 31 – подяка.

З даної дендрограми видно, що ЗДВ згрупувались у три групи (кластери) за своєю дієвістю, ефективністю для респондентів (подамо їх у порядку збільшення кластерної відстані, тобто від найближчих до найдальших сусідів).

Отже, до Кластеру 1 увійшли такі заходи, як: поміщення в ДІЗО (С5), надання відпустки (312), дозвіл виходу за межі виховної колонії у вихідні та святкові дні (38), надання додаткового тривалого побачення (39), переведення на поліпшені умови тримання (37), скасування права виходу за межі виховної колонії у вихідні та святкові дні (С7), скасування поліпшених умови тримання (С4), скасування права на відпустку (С6), надання права виходу за межі виховної колонії в супроводі батьків чи інших близьких родичів (311), надання права відвідування культурно-

видовищних і спортивних заходів за межами колонії у супроводі працівників колонії (310).

Другий кластер становлять два показники, між якими доволі велика відстань, а ще більша відстань від цього кластеру до двох інших кластерів; тобто ці два показники найбільш віддалені від інших. Це такі ЗДВ, як: нагородження подарунком (36) і виплата грошової премії (35).

Кластер 3 об'єднав показники таких заходів: присвоєння почесного звання (34), нагородження похвальною грамотою (33), попередження (С1), подяка (31), догана (С2), сувора догана (С3), дострокове зняття раніше накладеного стягнення (32).

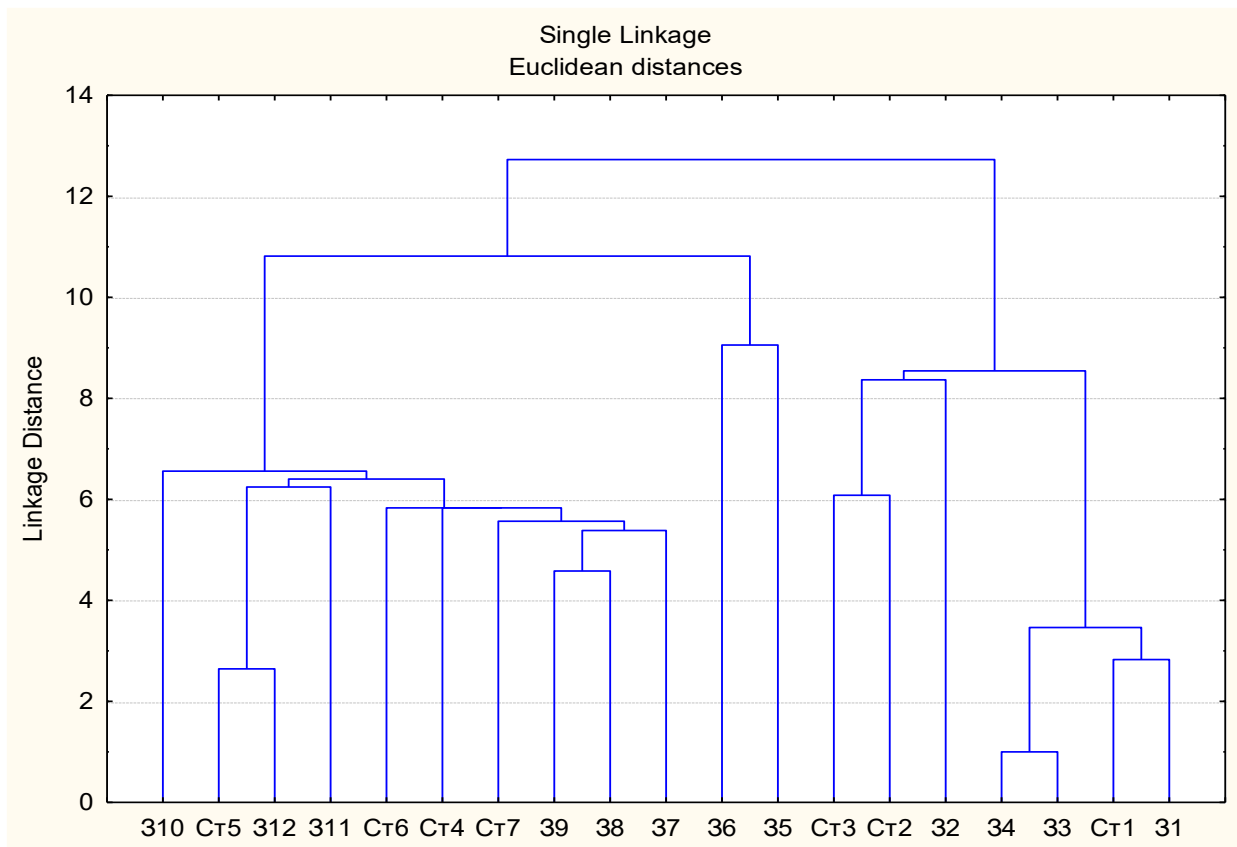

Рис. № 4.1. Кластерна дендрограма ефективності ЗДВ для досліджуваних

Додаток Д.9

Обґрунтування розмежування досліджуваних на контрастні групи за мотивацією та ставленням до заходів заохочення і стягнення

Для розмежування на групи за переважанням ефективності заохочень чи стягнень спершу ми вираховували середні оцінки ефективності заохочень (показник 54 у Додатку В.1: СЗ – ставлення до заохочень) та середні оцінки ефективності стягнень (показник 55 у Додатку В.1: СС – ставлення до стягнень) для кожного із досліджуваних. Далі вираховували арифметичну різницю цих середніх оцінок (показник 56 у Додатку В.1: ЕЗ/С – ефективність заохочень і стягнень) для кожного з них (Див. показники СЗ, СС і ЕЗ/С у Зведених даних ефективності ЗДВ у Додатку В.2). Відповідно, чим більше значення показника ЕЗ/С, тим ефективніші для респондента заохочення, а від’ємні оцінки нижче нуля свідчать про більшу ефективність для нього стягнень. Розподіл оцінок усіх досліджуваних за показником ЕЗ/С представлено графічно гістограмою (рис. № 4.2).

З даної гістограми простежуємо, що оцінки за шкалою ЕЗ/С розподілені приблизно симетрично щодо нуля, точка піку розрахункової кривої такого розподілу майже співпадає з арифметичним нулем. Проте, візуально бачимо, що більша частина засуджених є більш сприйнятливою до стягнень.

За допомогою аналізованої гістограми виділено контрастні групи досліджуваних, які чутливіші до стягнень – група, в якій показник $EЗ/С \leq -0,5$; та, натомість, тих респондентів, що виявилися більш прихильними до заохочень (їх визначали за оцінками $EЗ/С \geq 0,4$). Відповідно, усіх опитаних, що дали оцінки в межах $-0,5 < EЗ/С < 0,4$, ми класифікували як середню, проміжну групу. Відтак, всіх анкетованих було поділено на три групи (показник 57 – ГС (Групи ставлення до заходів заохочення і стягнення) у Додатку В.1): 1) ЕЗ – ефективність заохочень, 2) ЕС – ефективність стягнень, і 3) СГ – середня група (Див. показник ГС у Зведених даних ефективності заходів заохочення і стягнення у Додатку В.2). Дві контрастні за різним ставленням до заохочень і стягнень групи (ЕЗ (9 осіб) і ЕС (14 осіб)) були включені до розглянутого у підрозділі 4.2 дослідження порівняльного аналізу.

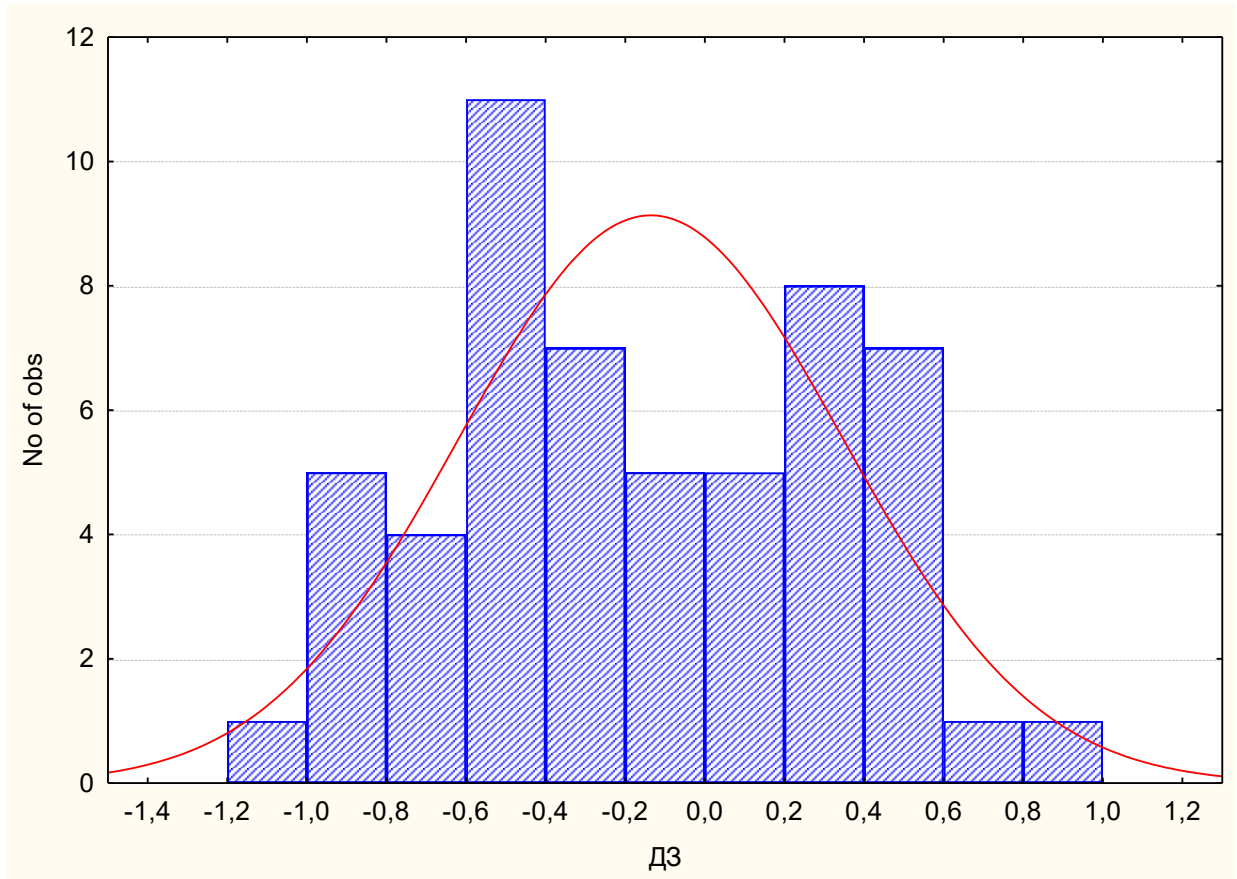

Рис. № 4.1. Гістограма розподілу оцінок досліджуваних за показником ефективності заохочень і стягнень

Додаток Д.10

**Характеристика груп досліджуваних,
контрастних за внутрішньою мотивацією**

Внаслідок проведеного тестування неповнолітніх ув'язнених за методиками Т. Елерса ми змогли розмежувати їх на 4 групи за типом їхньої внутрішньої мотивації (групи А, В, С і D) на підставі оцінювання у матричній формі отриманих у ході опитування балів, що відображено у Таблиці № 4.1.

Таблиця № 4.1

Матриця типів внутрішньої мотивації досліджуваних

Бали, отримані за тестом «Мотивація до уникнення невдач»	Бали, отримані за тестом «Мотивація до успіху»			
	До 11	11-16	17-20	Понад 20
До 11	В	В	А	А
11-16	В	В	А	А
17-20	С	С	D	D
Понад 20	С	С	D	D

Результати такої класифікації за типом внутрішньої мотивації респондентів наведено у показнику ВМ (тип внутрішньої мотивації) у Додатку В.2.

Особи типу А завжди орієнтовані на досягнення мети, однак у своїй діяльності схильні застосовувати засоби, що виходять за рамки етичних і правових норм. Особи типу С слабо орієнтовані на досягнення успіху, проте не порушують прийнятих норм поведінки. Особи типу В і D виявляють проміжні форми поведінки, відмінності між ними полягають лише у тому, що перші не мають чітко вираженої орієнтації, а інші – постійно залежно від ситуації змінюють свою орієнтацію.

Для того, щоб перевірити, чи не дублюють виділені за двома розглянутими вище критеріями групи одна одну, ми склали гістограму взаємного розподілу оцінок

ефективності заохочень і стягнень для досліджуваних за показниками їхніх типів внутрішньої мотивації (ВМ) (звернемо увагу, що порядок представлення таких типів змінено: подано не А, В, С і D, а D, А, С і В – внаслідок обертання діаграми для кращої видимості) та груп ставлення до заходів заохочення і стягнення (ГС), яку зображено на рис. № 4.3.

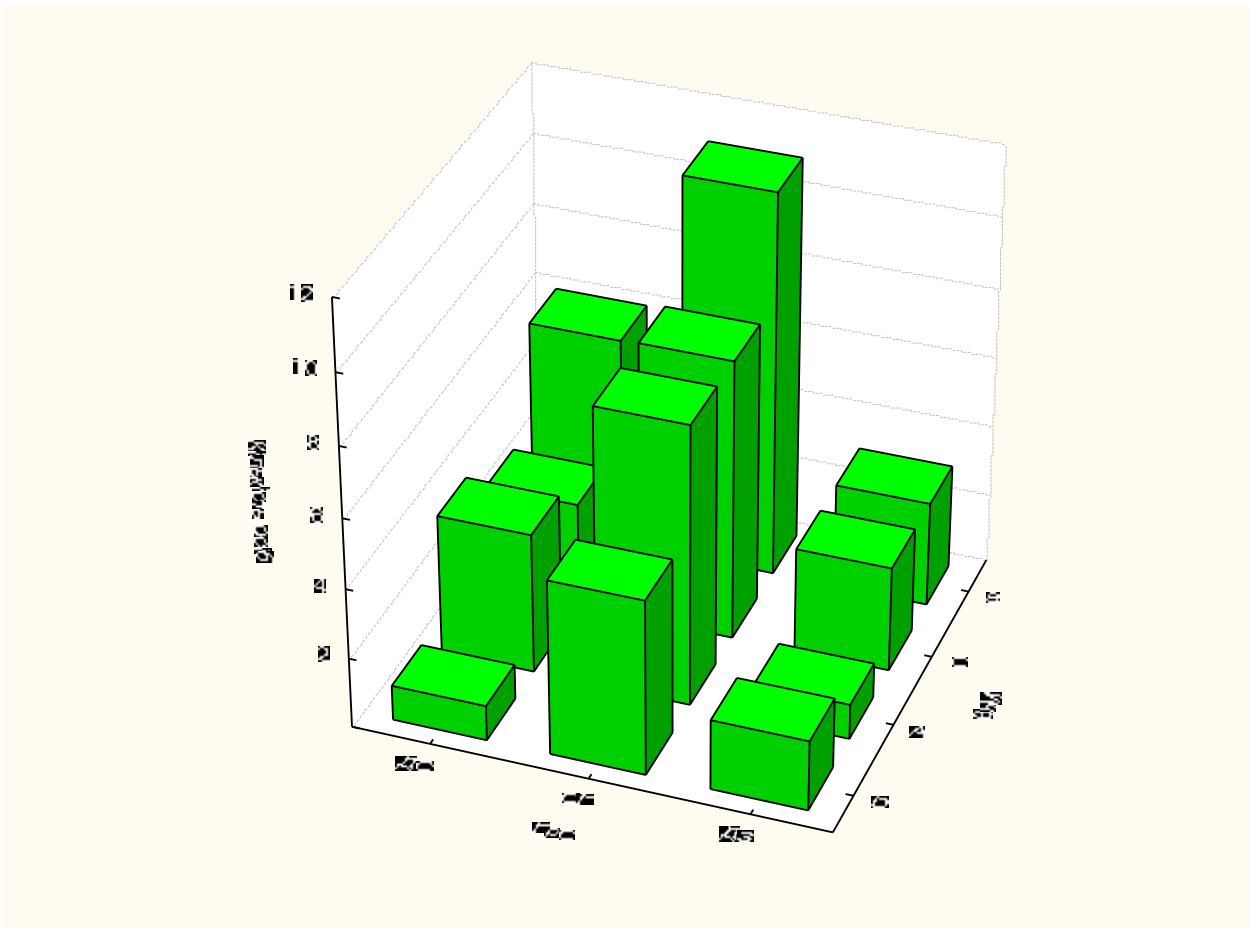

Рис. № 4.2. Гістограма взаємного розподілу оцінок ефективності заохочень і стягнень для досліджуваних за показниками їхніх типів внутрішньої мотивації та груп ставлення до заходів заохочення і стягнення

Зауважимо, що для наступного аналізу нами проводилося порівняння насамперед між респондентами групи А (13 осіб) як орієнтованих на успіх та групи С (14 осіб) як переважно орієнтованих на уникнення невдач (показник – ВМ (тип внутрішньої мотивації) (Додаток В.2), які по суті є найбільш контрастними за внутрішньою мотивацією.

З аналізованої гистограми виявляємо, що серед типу А (більш рішучих, орієнтованих на успіх «за будь-яку ціну») значно більше представників групи ЕС, які вважають ефективнішими, дієвішими для себе стягнення, а у типі С (не порушуючих норм і правил та більш орієнтованих на уникання невдач) – представників груп ЕС і ЕЗ майже однакова кількість. Отже, досліджувані групи, розмежовані за розглядуваними критеріями, не тотожні, а тому необхідний подальший аналіз, у т. ч. порівняльний для обох категорій груп, щоб перевірити висунуту гіпотезу про те, що різні ставлення до заохочень і стягнень пов'язані з відповідним типом внутрішньої мотивації, більш ретельно, підтвердити або заперечити її статистично значущими показниками.

Поза тим, слід звернути увагу, що серед представників з низькою внутрішньою мотивацією (тип В), які мають слабо виражену орієнтацію як до досягнення успіху, так і на уникання невдач, істотно переважають неповнолітні ув'язнені, для яких ефективнішими є різного роду стягнення. Тобто, тим, кому бракує внутрішнього стрижня, внутрішньої мотивації, більш потрібні зовнішні карні стимули для підтримки власної поведінки.

Відтак, підсумуємо, що нами було виділено два основних критерії для розмежування контрастних груп досліджуваних і проведення подальшого порівняльного аналізу: 1) за типом внутрішньої мотивації – типи А і С (перші орієнтовані на досягнення успіху за будь-яку ціну, інші – схильні дотримуватись правил і орієнтовані на уникання невдач); 2) за ставленням до ЗДВ – групи ЕЗ і ЕС (перші вважають для себе більш ефективними заходи заохочень, інші – заходи стягнень).

Наступним етапом дослідження було проведення порівняльного аналізу за критерієм внутрішньої мотивації. До аналізу нами було включено лише контрастні групи А і С, тобто переважно мотивовані на досягнення успіху і, натомість, на уникання невдач, відповідно. Результати цього аналізу представлені у Додатку Г.1.

Як уже йшлося вище, внутрішня мотивація не зумовлюється зовнішніми чинниками та ситуацією, а формується характерними особливостями самої особистості. Це підтверджують і дані порівняння деяких показників Анкети

соціально-психологічних особливостей сім'ї досліджуваних, які були виражені кількісно, що дало змогу включити їх до процедури порівняльного аналізу (Таблиця № 4.2). А саме, на формування мотивації до успіху або на уникання невдач не впливає ні вік респондентів (показник В), ні житлові умови (показник ЖУ), ні вагомо матеріальне становище (показник МС). Також не простежуємо відмінності показника застосування фізичних покарань (ФП) при вихованні опитуваних зі сформованою мотивацією на досягнення успіху або на уникання невдач (t-критерій Стьюдента (це метод перевірки рівності середніх значень у двох вибірках) при порівнянні цих показників у контрастних групах А і С не досягають прийнятого у психологічних дослідженнях п'ятивідсоткового рівня значущості $p < 0,0500$).

Таблиця № 4.2

Результати порівняльного аналізу показників Анкети соціально-психологічних особливостей сім'ї досліджуваних

Показники	Середні оцінки груп		t-критерій Стьюдента	Рівень ймовірності, р	Стандартні відхилення	
	А	С			А	С
В	16,92308	16,64286	1,2752	0,213960	0,27735	0,74495
ФП	4,38462	4,14286	0,5481	0,588513	0,96077	1,29241
ЖУ	3,23077	3,28571	-0,1422	0,888073	1,09193	0,91387
МС	1,76923	2,07143	-0,8944	0,379613	0,92681	0,82874

Відтак, для вивчення особистісних чинників, що зумовлюють орієнтацію мотивації на досягнення успіху чи на уникання невдач, розглянемо перш за все відмінності, що виявляються у порівнюваних групах за показниками методики «Велика п'ятірка». Мінімальна кількість набраних тестованими балів для будь-якого з п'яти факторів становить 15 балів, максимальна кількість – 75. Умовно ці бальні оцінки розділяють на високі (51-75 балів), середні (41-50 балів) і низькі (15-40 балів).

Для зручності і більшого унаочнення результати аналізу за такими показниками (де ЕІ: Екстраверсія – інтроверсія, ПВ: Прихильність – відособленість, СІ: Самоконтроль – імпульсивність, СН: Емоційна стійкість – емоційна нестійкість, ЕП: Експресивність – практичність) зведено у Таблиці № 4.3, а на основі середніх оцінок порівнюваних груп побудовано графічні усереднені особистісні профілі груп А і С (рис. № 4.4).

Таблиця № 4.3

**Результати порівняльного аналізу показників
тесту «Велика п'ятірка» груп А і С**

Показники	Середні оцінки груп		t-критерій Стьюдента	Рівень ймовірності, р	Стандартні відхилення	
	А	С			А	С
ЕІ	54,61538	41,78571	2,6760	0,012956	13,09286	11,82031
ПВ	29,61538	43,00000	-3,9156	0,000615	10,41264	7,16831
СІ	52,46154	43,71429	2,1693	0,039774	11,45000	9,47408
СН	52,00000	56,00000	-1,4594	0,156914	6,84349	7,35893
ЕП	44,46154	46,35714	-0,7268	0,474120	7,19508	6,35619

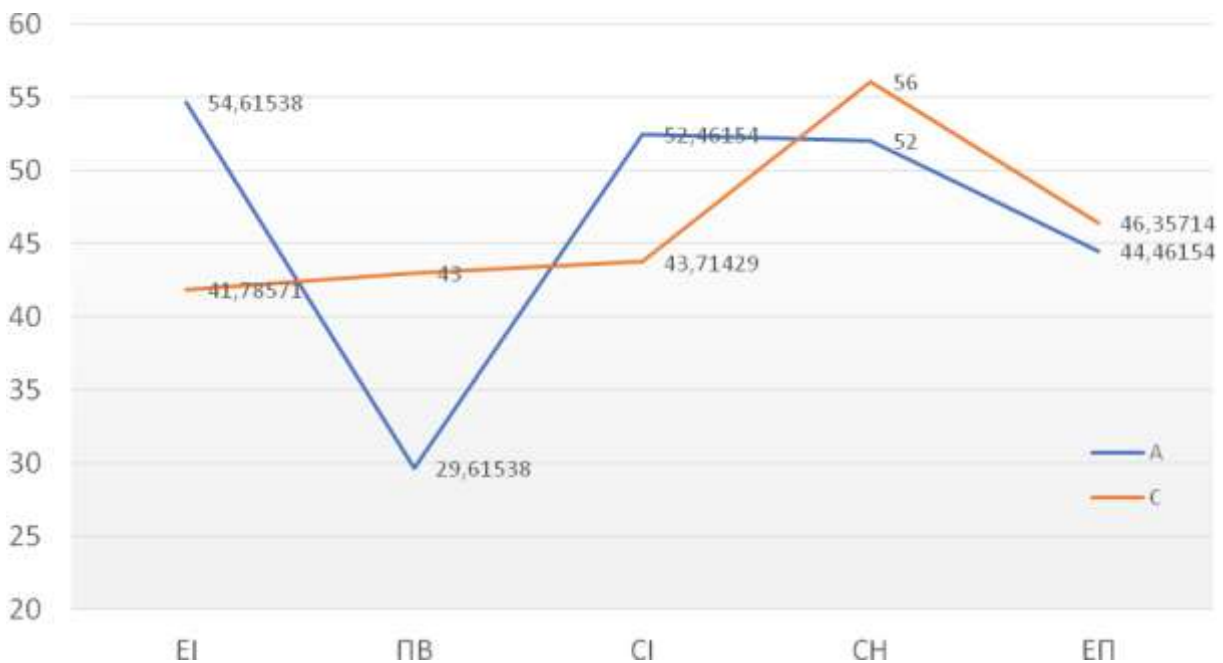

Рис. № 4.3 Усереднені особистісні профілі груп А і С за показниками опитувальника «Велика п'ятірка»

Як видно з результатів поданого порівняльного аналізу, статистично значущі відмінності між порівнюваними групами простежуються у показниках ЕІ (Екстраверсія – інтроверсія), ПВ (Прихильність – відособленість) та СІ (Самоконтроль – імпульсивність). Такі результати свідчать про те, що досліджувані групи С за цими трьома показниками властиві середні оцінки, близько 40 балів, а респондентам групи А притаманні коливання: високі оцінки за показниками I і III факторів (ЕІ і СІ) та низькі оцінки за II фактором (ПВ).

Отже, неповнолітні ув'язнені, які переважно мотивовані на уникання невдач (група С), за розглядуваними трьома показниками тяжіють до «золотої середини», мають слабо диференційовані, невизначені ознаки екстраверсії чи інтроверсії, доброзичливості чи відчуження, самоконтролю чи імпульсивності.

Натомість, високі оцінки за фактором I (Екстраверсія – інтроверсія) у респондентів групи А, котрі мотивовані на досягнення успіху, визначають їхню спрямованість на екстраверсію. Тому порівняно з досліджуваними групами С вони

більш комунікабельні, люблять розваги та колективні заходи, мають широке коло друзів і знайомих та виражену потребу у спілкуванні з людьми, прагнуть до лідарства і дозвілля, не люблять працювати чи вчитися, тяжіють до гострих відчуттів, схильні до ризику, часто діють імпульсивно, необдуманно, спонтанно. Вони безтурботні, оптимістичні, люблять зміни. Мають ослаблений контроль над почуттями і вчинками, схильні до вибуховості й агресивності. В роботі вони, як правило, орієнтовані на швидке виконання завдання, від однотипної роботи у них швидко розвивається стан монотонії. Розробники теорії п'яти факторів вважають, що такі особистості більш чутливі до заохочень. З приводу останнього твердження слід зацентрувати, що складена нами гістограма взаємного розподілу оцінок ефективності заохочень і стягнень для досліджуваних за показниками їхніх типів внутрішньої мотивації (ВМ) та груп ставлення до заходів заохочення і стягнення (ГС), яка зображена вище на рис. № 4.3, свідчить про те, що респонденти групи А навпаки найменше з-поміж усієї вибірки опитуваних (групи А, В, С і D) сприйнятливі до заохочень. Такі різні константи пояснюються феноменом поєднання у їхньому характері суперечливих рис і якостей особистості, про що йтиметься далі.

Низькі оцінки за фактором II (Прив'язаність – відособленість) свідчать про прагнення тестованих групи А до незалежності і самостійності. Вони люблять тримати дистанцію, мати відособлену позицію при взаємодії з іншими. Вони уникають громадських доручень, недбалі у виконанні своїх обов'язків та обіцянок. Респонденти групи А холодні до людей, їх більше хвилюють власні проблеми. Вони завжди готові відстоювати власні інтереси у конкурентній боротьбі. Для досягнення своїх цілей вони використовують усі доступні засоби попри інтереси інших людей. Такі особистості прагнуть досконалості. Вони часто недемократичним шляхом стають керівниками.

Разом з тим високі оцінки фактору III (Самоконтроль – імпульсивність) у групі мотивованих до успіху неповнолітніх ув'язнених (група А) виявляють такі риси, як добросовісність, відповідальність, обов'язковість, ретельність та акуратність у справах. Вони люблять порядок і комфорт, наполегливі в діяльності,

досягають в ній високих результатів. Такі особистості дотримуються моральних принципів, не порушують загальноприйняті норми поведінки у суспільстві і дотримуються їх навіть тоді, коли норми і правила здаються просто формальністю. Висока добросовісність і свідомість зазвичай поєднуються у них з хорошим самоконтролем, з прагненням до ствердження загальнолюдських цінностей, деколи за рахунок особистих. Вони не здатні відчувати себе настільки розкутими і вільними у спілкуванні, щоб дозволити собі дати волю почуттям.

У викладеній вище характеристиці респондентів групи А звертає на себе увагу той факт, що в їхньому характері поєднуються такі суперечливі риси, як потреба у контактах з людьми і відчуженість; егоїзм і гедонізм та ствердження загальнолюдських цінностей, деколи за рахунок особистих інтересів; ослаблений контроль над почуттями і вчинками та висока самосвідомість і хороший самоконтроль; добросовісність, відповідальність, ретельність й акуратність у справах та, водночас, прагнення до ледарства і розваг; залежність від людей і холодність до людей. Ймовірно, саме таке поєднання суперечливих якостей і формує особистість неповнолітніх ув'язнених – досліджуваних групи А, які прагнуть до людей, але вбачають в них лише засіб досягнення власних цілей і потреб; здатні дотримуватися норм і правил, проте обирають правила асоціальні, кримінальні; закриті у виявленні теплих почуттів, проте можуть бути нестримані у проявах агресії.

Цей феномен потребує поглибленого дослідження на предмет визначення первинної потреби таких респондентів: або ці особи насправді мають перманентно незадоволену потребу у визнанні, а люди в їхньому оточенні є лише засобом досягнення цілі; або ж вони емоційно травмовані і є насправді емоційно вразливими, а їхні відчуження і холодність є лише захисним механізмом. Деяко роз'яснити це питання може дослідження їхніх стосунків з батьками, які ми визначали за допомогою методики ADOR (тест «Підлітки про батьків»).

Для зручності дані порівняльного аналізу груп А і С за показниками опитувальника ADOR (де POZ – позитивний інтерес; DIR – директивність; NOS – ворожість; AUT – автономність; NED – непослідовність) наведено у Таблиці № 4.4,

а на підставі середніх оцінок побудовані чотири графічні профілі батьків: двоє батьків респондентів групи А, і двоє – у групі С (рис. № 4.5).

Таблиця № 4.4

**Результати порівняльного аналізу показників тесту «Підлітки про батьків»
у групах А і С**

Показники методики			Середні оцінки груп		t-критерій Стьюдента	Рівень ймовірності, р	Стандартні відхилення	
			А	С			А	С
Оцінки матері	МП	POZ	5,31	7,57	-1,30	0,20	4,92	4,09
	МД	DIR	6,08	9,00	-2,06	0,05	4,03	3,33
	МВ	HOS	8,54	8,57	-0,02	0,98	3,04	4,35
	МА	AUT	12,31	12,00	0,24	0,81	3,59	2,96
	МН	NED	11,08	9,64	1,13	0,27	3,20	3,37
Оцінки батька	БП	POZ	4,23	6,50	-1,42	0,17	3,56	4,64
	БД	DIR	4,77	8,14	-2,70	0,01	3,14	3,35
	БВ	HOS	9,54	8,71	0,58	0,57	3,10	4,21
	БА	AUT	14,08	11,07	2,79	0,01	2,36	3,15
	БН	NED	10,08	8,14	1,24	0,23	2,72	4,97

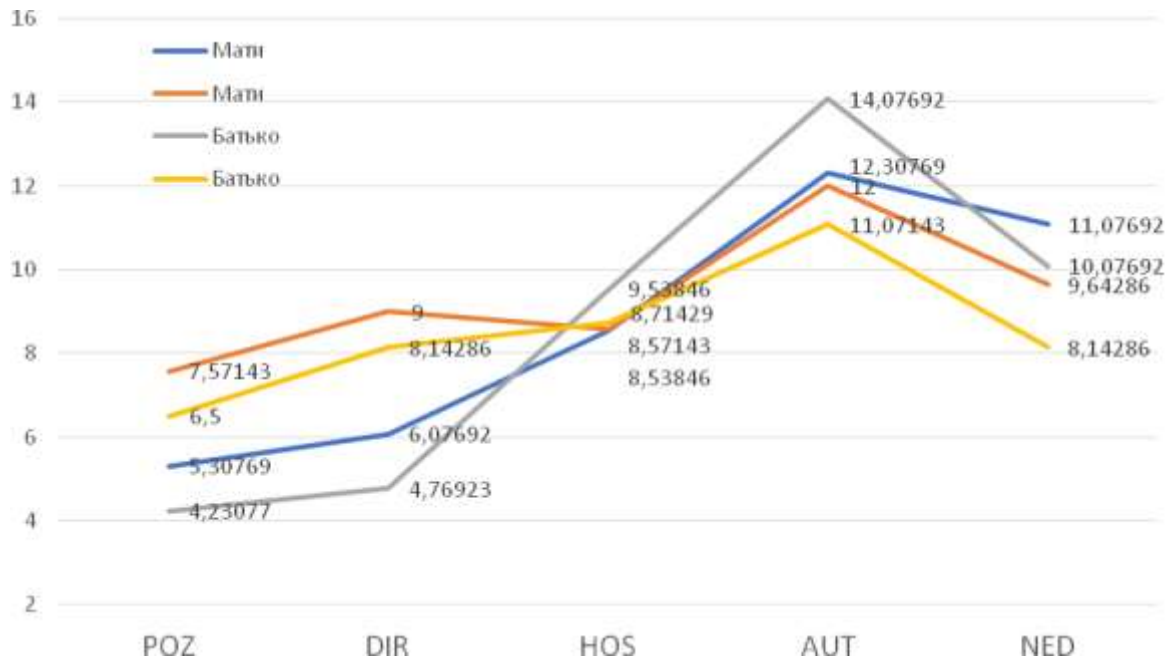

Рис. № 4.4. Усереднені профілі оцінок батьків респондентами груп А і С за показниками опитувальника ADOR

Як видно з даних представленої порівняльної аналізу, в обидвох порівнюваних групах профілі обох батьків, тобто поведінка і матерів, і татів, доволі схожі, щоправда в групі С усі показники по матері дещо вищі, ніж по батькові, за винятком показника HOS, який фактично ідентичний, а у групі А показники POZ, DIR і NED вищі по матері, а HOS і AUT – по батькові. Водночас респонденти обох груп надали найнижчий бал показнику POZ, а найвищий – показнику AUT, а також, зауважимо, що у групі А досить високий показник NED; притому, якщо у групі А простежуємо вагомні відмінності в оцінюванні кожного показника ADOR, то у групі С показники DIR, HOS і NED близькі до середніх, а суттєво відрізняються показники POZ і AUT. Однаково нижчий, порівняно з іншими показниками, рівень позитивного ставлення і матері, і батька, що свідчить про емоційне відкидання обома з батьків, негативне ставлення до дитини; щоправда у групі С цей рівень по обидвох батьках доволі вищий (на 2,26-2,27 бала), що свідчить про її статистичну відмінність за цим показником від групи А. Цікаво, що відзначається майже ідентичний середній рівень ворожості обох батьків. Дещо вищий середнього рівень

непослідовності обидвох батьків виявляємо в обох групах, проте у групі А він дещо вищий – матері на 1,44 бала та батька на 1,94 бала. Рівень автономності обох батьків в обидвох групах значно вищий середнього; притому якщо автономність матері в обидвох групах фактично однакова, то, натомість, автономність батька у групі А значно вища – на 3 бали. Статистично ж відрізняє порівнювані групи достовірно вища директивність обох з батьків у групі С – матері на 2,9 бала та батька на 3,37 бала. Отже, загалом статистичні відмінності у контрастних групах найвагомніше проявилися по таких показниках, як директивність обох батьків (з вищим показником у групі С) та автономність батька (навпаки, з вищим показником у групі А), а також певні відмінності вбачаємо у таких показниках, як позитивне ставлення (з вищим показником у групі С) і непослідовність (з вищим показником у групі А) обох батьків. Притому, позитивне ставлення у групі А має найнижчі бали (порівняно з іншими показниками і групою С), а непослідовність – вищі середнього бали (теж порівняно з іншими показниками і групою С).

Слід пояснити, що директивність матері неповнолітні ув'язнені, мотивовані на уникання невдач (група С), вбачають у нав'язуванні їм почуття провини щодо неї, в її деклараціях і постійному нагадуванні про те, що вона жертвує всім заради сина, повністю бере на себе відповідальність за все, що він зробив, робить і робитиме. Матір'ю ніби стверджується споконвічна залежність її статусу й оцінки оточуючими від відповідності сина «еталону» дитини, заперечуючи при цьому можливість інших варіантів його самовираження. Відтак, мати прагне будь-якими засобами і шляхами уникнути неправильної поведінки сина, щоб не осоромитися перед іншими. Прості ж форми прояву чуйності, симпатії, що викликають позитивні емоційні стосунки, їй не властиві.

Директивність батька у стосунках з неповнолітнім ув'язненим групи С проявляється у формі тенденції до лідерства, шляхом завоювання авторитету, заснованого на фактичних досягненнях і домінантному стилі спілкування. Його влада над сином виражається, головню, в управлінні і своєчасній корекції поведінки сина. При цьому батько дуже чітко дає зрозуміти дитині, що заради її благополуччя поступається деякою наявною у нього частиною влади; що це не просто

кураторство, а прагнення вирішувати все мирно, незважаючи на ступінь роздратування.

В групі А ознаки директивності батьків істотно менше виражені, проте домінує автономність батьків, особливо батька. Автономність батька у стосунках із сином виявляється у формальному ставленні до виховання, зайвій неупередженості у процесі спілкування. Натомість їхня взаємодія ґрунтується на позиціях сили і деспотичності. Батько «зауважує» сина лише, коли той щось накоїв, причому навіть на з'ясування того, що сталося, як правило, не вистачає часу. Батько дуже зайнятий собою, щоб вникати в життя і проблеми сина. Про них він дізнається тільки з його прохань допомогти або порадитися з того чи іншого питання, не особливо перевантажуючи себе поясненнями. Батька не цікавлять захоплення сина, коло його знайомств, навчання в школі, він тільки робить вигляд, що це його турбує. Часто його просто дратує, коли син звертається до нього, оскільки він вважає, що син сам повинен все знати.

Отже, констатуємо, що вплив ставлення батьків до дітей має вагоме значення у формуванні внутрішньої мотивації неповнолітніх. Постійне навішування вини і відповідальності за благополуччя матері на сина, позбавлення його самостійності та свободи вибору, вимога бути «як треба», жертвність матері та домінантність і беззаперечний авторитет батька формують підлітків соціально хитрими, пристосованцями, вимушеними задовольнятися тим, що дають, аби не було гірше. Це спричинює внутрішню мотивацію на уникнення невдач (група С). Натомість автономність батьків, особливо батька, невтручання в життя сина, демонстрація самостійності і незалежності, близької до холодності, відсутність як контролю, так і допомоги, інтересу і співчуття формують внутрішню мотивацію на досягнення успіху (група А). Такі підлітки живуть з фантазією, що коли вони чогось досягнуть, тоді батьки їх помітять, похвалять, підтримають. Проте ця потреба звернути на себе увагу так і залишається незадоволеною. Очевидно, що сформований батьками дефіцит у визнанні та повазі неповнолітніх групи А й пояснює феномен поєднання в їхній особистості суперечливих ознак, про що йшлося вище.

Наступним етапом нашого дослідження став аналіз ставлення порівнюваних груп досліджуваних до різних видів заходів заохочень і стягнень. Перш за все розглянемо, чи є у групах А і С відмінності між ставленнями до ЗДВ, котрі за їхньою ефективністю для респондентів було об'єднано за допомогою процедури кластерного аналізу у три групи (кластери): Кл 1 – «Мотивація волею» («Морально-організаційні та матеріально-організаційні заохочення і стягнення»), Кл 2 – «Матеріальні заохочення» та Кл 3 – «Моральні заохочення і стягнення». Результати порівняльного аналізу за цими показниками з Додатку В.1 подано у Таблиці № 4.5, а на підставі середньогрупових оцінок побудовано графічні профілі кластерів ЗДВ для груп А і С (рис. № 4.6).

Таблиця № 4.5

**Результати порівняльного аналізу ефективності ЗДВ за кластерами
для груп А і С**

Кластери	Середні оцінки груп		t-критерій Стьюдента	Рівень ймовірності, р	Стандартні відхилення	
	А	С			А	С
Кл 1	6,407692	5,978571	3,006624	0,005943	0,206000	0,474226
Кл 2	4,038462	3,571429	1,318015	0,199449	0,923344	0,916875
Кл 3	1,945055	1,459184	3,158224	0,004116	0,337752	0,448890

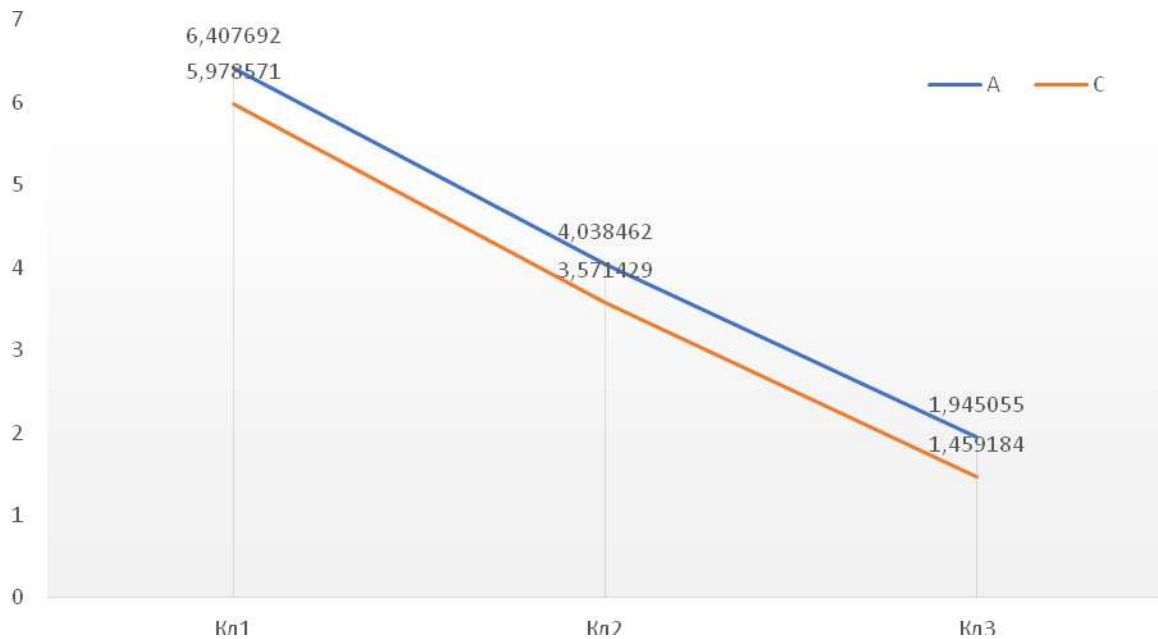

Рис. № 4.5. Усереднені профілі оцінок кластерів ЗДВ респондентами груп А і С

Як видно з даних Таблиці № 4.5 і рис. № 4.6, завдяки кластерному аналізу рівня ефективності ЗДВ для досліджуваних груп А і С ми виявили, що заходи кластеру 1 «Мотивація волею» є для обох порівнюваних груп найбільш дієвими, а найменш дієві – заходи кластеру 3 «Моральні заохочення і стягнення». При цьому заходи кожного кластеру для групи А ефективніші, ніж для групи С. Відтак, заходи кластеру 1 для групи А достовірно більш дієві, і, навпаки, заходи кластеру 3 для групи С найменше дієві. В цілому, можна констатувати, що неповнолітні ув'язнені групи А, які орієнтовані на досягнення успіху, більш чутливі до дії ЗДВ загалом – як заохочень, так і стягнень, що підтверджує і представлений нижче порівняльний аналіз показників ефективності кожного виду заохочення і стягнення для обох контрастних груп. Цей феномен можна пояснити тим, що, оскільки у них досить високий показник СІ (Самоконтроль – імпульсивність), це свідчить про високий рівень їхньої вольової регуляції поведінки, у них висока добросовісність і свідомість зазвичай поєднуються з хорошим самоконтролем. Відтак, внаслідок високої вольової саморегуляції вони вище оцінюють ефективність будь-яких ЗДВ; тому для таких засуджених достатньо навіть невеликих дисциплінарних втручань, у т. ч. лише

морального характеру (на відміну від представників групи С) для досягнення виховної мети.

Розглянемо ступінь ефективності окремих видів ЗДВ для груп А і С детальніше. Результати порівняльного аналізу показників кожного заохочення і стягнення (Див. Додаток Г.1) наведено у Таблиці № 4.6, а на підставі середньогрупових оцінок побудовано графічні профілі ефективності ЗДВ (рис. № 4.7). Також для більшого унаочнення і репрезентативності дослідження у графік включено і середні оцінки ефективності заходів в цілому по усій вибірці досліджуваних.

Таблиця № 4.6

**Результати порівняльного аналізу ефективності заохочень і стягнень
для груп А і С**

Види ЗДВ	Середні оцінки груп		t-критерій Стьюден та	Рівень ймовірнос ті, р	Стандартні відхилення	
	А	С			А	С
31	1,38462	1,21429	0,9485	0,351939	0,50637	0,42582
32	2,61538	1,85714	2,2707	0,032041	0,86972	0,86444
33	1,00000	1,00000	-	-	0,00000	0,00000
34	1,00000	1,00000	-	-	0,00000	0,00000
35	4,61538	4,07143	1,3343	0,194120	0,86972	1,20667
36	3,46154	3,07143	1,1279	0,270069	1,05003	0,73005
37	6,38462	5,92857	1,8716	0,073009	0,65044	0,61573
38	6,30769	5,78571	2,0314	0,052972	0,63043	0,69929
39	6,23077	5,64286	1,9371	0,064105	0,59914	0,92878
310	6,15385	5,78571	1,1249	0,271336	0,37553	1,12171
311	6,30769	6,21429	0,3635	0,719275	0,63043	0,69929
312	7,00000	6,78571	1,8119	0,082038	0,00000	0,42582

C1	1,38462	1,07143	2,0314	0,052972	0,50637	0,26726
C2	2,69231	1,85714	3,0685	0,005119	0,48038	0,86444
C3	3,53846	2,21429	3,0585	0,005244	0,77625	1,36880
C4	6,46154	5,71429	2,4185	0,023199	0,51887	0,99449
C5	7,00000	6,71429	2,1943	0,037725	0,00000	0,46881
C6	5,84615	5,50000	1,4821	0,150807	0,37553	0,75955
C7	6,38462	5,71429	3,0893	0,004867	0,50637	0,61125

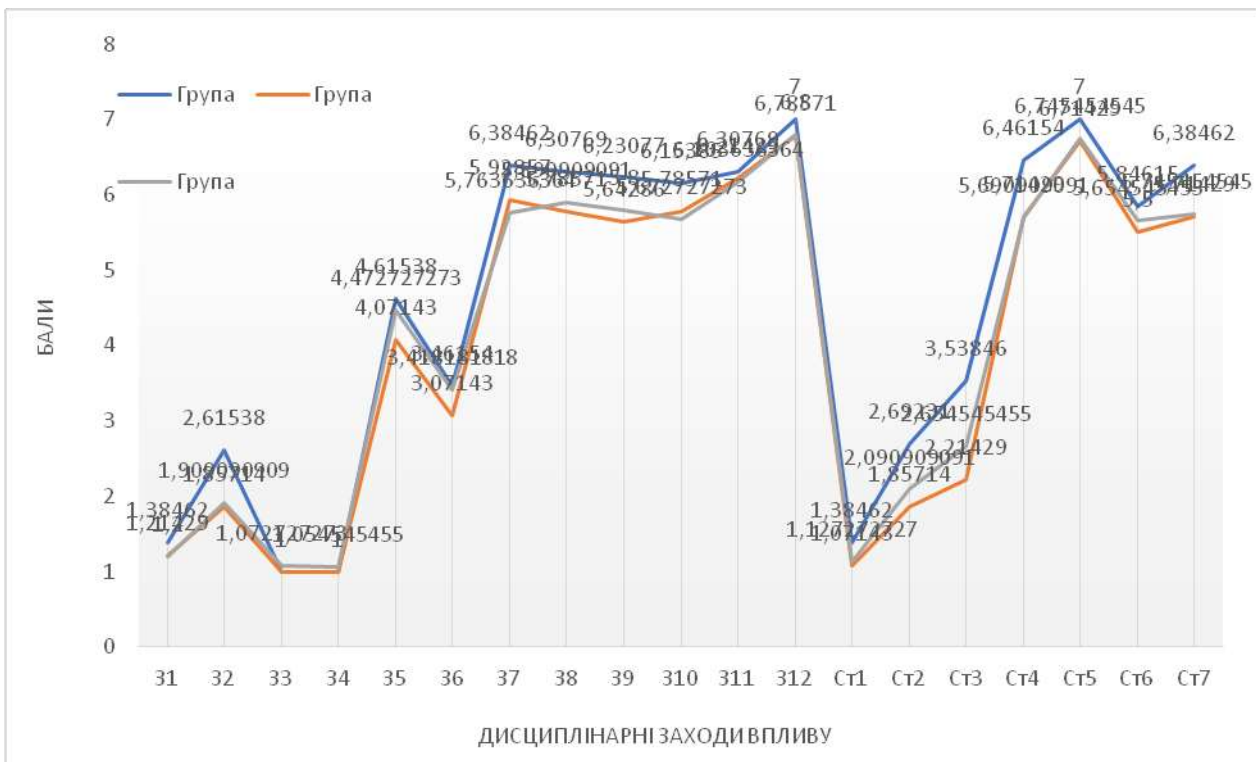

Рис. № 4.6. Усереднені профілі ефективності ЗДВ

Як бачимо з даних Таблиці № 4.6 і рис. № 4.7, заохочення 3 і 4 (нагородження похвальною грамотою і присвоєння почесного звання, відповідно) абсолютно неефективні одностайно для респондентів обох груп; більше того, – практично і для всіх досліджуваних, окрім 3 чол., тобто для 94 %. Також майже неефективними є подяка (31) та попередження (C1). Найбільш ефективними для всіх опитуваних груп А і С, як і для переважної більшості вибірки досліджуваних, є надання відпустки (312) (для приблизно 80 %), та поміщення в ДІЗО на строк до п'яти діб з виведенням чи без виведення на навчання або роботу (C5) (для близько 74 %).

З висвітлених порівняльних аналізів показників кожного виду заохочення і стягнення, як у контрастних групах А і С, так і у всій вибірці досліджуваних, наведених у Таблиці № 4.6 і на рис. № 4.7, можемо констатувати, що вони розподілилися, як і у процедурі кластерного аналізу, на: 1. абсолютно неефективні чи майже неефективні заохочення – це нагородження похвальною грамотою (33), присвоєння почесного звання (34), подяка (31) (1,2 бала – для всієї вибірки), дострокове зняття раніше накладеного стягнення (32) (1,9 бала – для всієї вибірки); та абсолютно неефективні чи майже неефективні стягнення – попередження (С1) (1,1 бала – для всієї вибірки), догана (С2) (2,1 бала – для всієї вибірки), сувора догана (С3) (2,65 бала – для всієї вибірки); 2. найбільш ефективні або достатньо чи здебільшого ефективні заохочення – надання відпустки (312), надання права виходу за межі виховної колонії в супроводі батьків чи інших близьких родичів (311), переведення на поліпшені умови тримання (37), дозвіл виходу за межі виховної колонії у вихідні та святкові дні (38), надання права відвідування культурно-видовищних і спортивних заходів за межами колонії у супроводі працівників колонії (310), надання додаткового тривалого побачення (39); та найбільш ефективні або достатньо чи здебільшого ефективні стягнення – поміщення в ДІЗО (С5), скасування поліпшених умов тримання (С4), скасування права виходу за межі виховної колонії у вихідні та святкові дні (С7), скасування права на відпустку (С6); 3. середнього ступеня ефективності чи мало ефективні – виплата грошової премії (35) і нагородження подарунком (36).

Разом з тим, порівняльний аналіз демонструє, що, застосовуючи окремі ЗДВ вибірково, до конкретної категорії неповнолітніх ув'язнених, можна досягти їхньої більшої результативності для відповідних засуджених, адже деякі заходи до певної міри ефективніші для респондентів групи А порівняно з групою С, а саме дострокове зняття раніше накладеного стягнення (32), догана (С2) і сувора догана (С3), скасування поліпшених умов тримання (С4) та скасування права виходу за межі виховної колонії у вихідні та святкові дні (С7) (в середньому на 0,75-0,85 бала, а сувора догана на 1,3 бала). Так, досліджувані групи А достовірно чутливіші до скасування короткострокового побачення за межами виховної колонії один раз на

три місяці (як скасування поліпшених умови тримання (С4)) та до скасування права виходу за межі виховної колонії у вихідні та святкові дні (С7), що свідчить про те, що, оскільки вони більш активні, комунікабельні, дієві внаслідок своєї екстравертованості, то додаткові обмеження їхньої і так обмеженої свободи для них більш болісні. Видається, що і дострокове зняття раніше накладеного стягнення (З2) сприймається ними, як певне звільнення від додаткових обмежень. Вважаємо, що догана (С2) і сувора догана (С3) виявляються більш ефективними для опитуваних групи А, вмотивованих на досягнення успіху, яким, безперечно ж, не до вподоби несхвалення їхньої поведінки, а тому такі заходи стягнення краще мотивують їх до виправлення і перевиховання.

Загалом же простежуємо, що як для контрастних груп А і С, так і для всієї вибірки досліджуваних найбільш ефективними є ЗДВ (причому і заохочення, і стягнення), пов'язані із додатковою свободою, а саме, передусім, з виходом за межі виховної колонії, а також з обмеженням свободи у виді поміщення в ДІЗО. Натомість фактично неефективними є заходи морального характеру, що можна пояснити тим, що вони не зумовлюють жодних ні преференцій і привілеїв, ні обмежень чи позбавлень для неповнолітніх ув'язнених.

Додаток Д.11**Характеристика груп досліджуваних, контрастних за ставленням до заходів заохочення і стягнення**

Необхідно провести детальний порівняльний аналіз груп досліджуваних, контрастних за критерієм їхнього ставлення до ЗДВ, а саме: більше чутливих до заохочень (група ЕЗ) і, натомість, більш сприйнятливих до стягнень (група ЕС). Притому слід розглянути особистісні властивості респондентів таких груп, які з'ясовано на підставі середніх оцінок окремих показників застосовуваних у дослідженні методик, котрі подані у Додатку Г.2. Насамперед звернемо увагу, що у показниках внутрішньої мотивації (показники методик Т. Елерса: МУ (мотивація успіху) та УН (уникання невдач)) не простежуємо статистично значущих відмінностей між цими групами. А отже, це свідчить про те, що виділились цілком інші контрастні групи досліджуваних, ніж були проаналізовані вище.

Відтак, перш за все висвітлимо відмінності в особистісних характеристиках засуджених, визначених опитувальником «Велика п'ятірка». Для більшої зручності і унаочнення результати їхнього порівняльного аналізу з Додатку Г.2 наведено у Таблиці № 4.7 (де ЕІ: Екстраверсія–інтроверсія, ПВ: Прихильність–відособленість, СІ: Самоконтроль–імпульсивність, СН: Емоційна стійкість – емоційна нестійкість, ЕП: Експресивність–практичність), а на підставі середньогрупових оцінок побудовано графічні профілі груп ЕЗ і ЕС за показниками названої методики (рис. № 4.8).

Таблиця № 4.7

**Результати порівняльного аналізу за показниками методики МакКрас-Коста в
групах ЕЗ і ЕС**

Показники	Середні оцінки груп		t-критерій Стьюдента	Рівень ймовірності, р	Стандартні відхилення	
	ЕЗ	ЕС			ЕЗ	ЕС
ЕІ	47,00	46,93	0,02	0,99	11,18	7,85
ПВ	44,89	32,71	3,23	0,00	5,99	10,19
СІ	51,56	35,86	3,02	0,01	8,68	13,89
СН	51,33	52,86	-0,36	0,72	9,57	10,20
ЕП	45,67	44,14	0,57	0,58	5,27	6,81

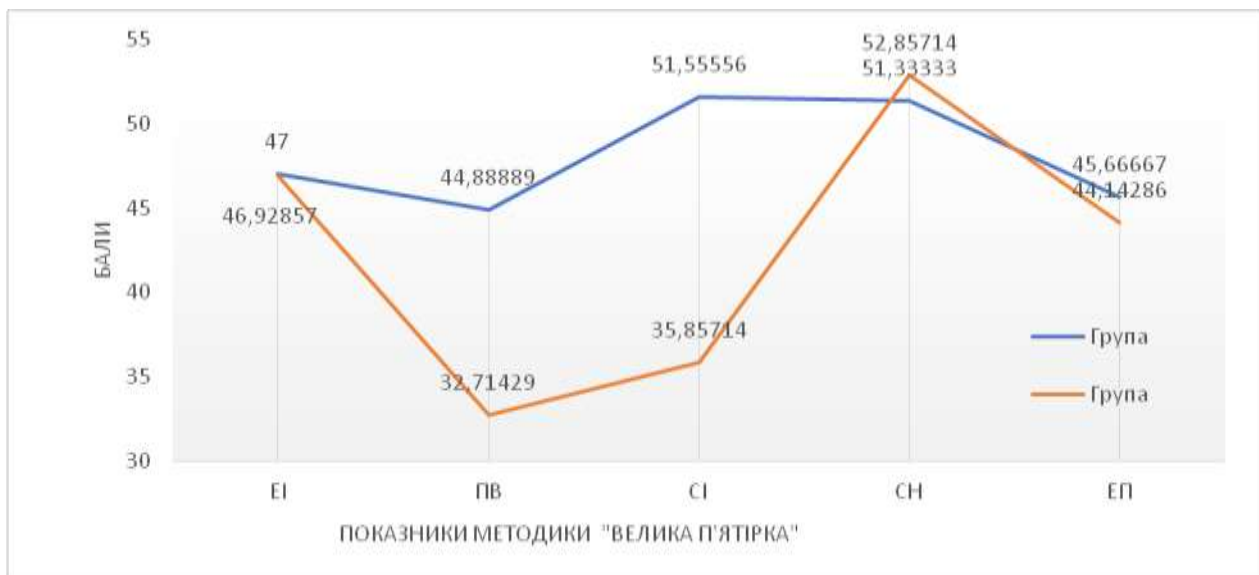

Рис. № 4.7. Усереднені особистісні профілі за методикою МакКрас-Коста «Велика п'ятірка» респондентів груп ЕЗ і ЕС

Як бачимо з даних Таблиці № 4.7 і рис. № 4.8, порівнювані групи істотно відрізняються за показниками ПВ (Прихильність – відособленість) і СІ (Самоконтроль – імпульсивність).

Респонденти групи ЕЗ, які мають середні оцінки за II фактором (ПВ), характеризуються дещо більшою відкритістю, потребою бути поруч з іншими людьми. Доволі часто це добрі, чуйні люди, які добре розуміють інших людей, відчувають власну відповідальність за їхнє благополуччя, терпляче ставляться до недоліків інших людей. Вони вміють співпереживати, підтримують колективні заходи та беруть на себе відповідальність за спільні колективні справи, добросовісно і відповідально виконують доручення. Вони уникають конфліктів; у колективі користуються повагою.

На відміну від них, низькі оцінки II фактору у досліджуваних групи ЕС свідчать про їхнє прагнення бути незалежними і самостійними. Вони воліють дистанціюватися від людей, мати відсторонену позицію при взаємодії з іншими. Вони уникають громадських доручень, недбалі у виконанні своїх обов'язків та обіцянок. Такі особи холодно ставляться до інших людей, часто не розуміють тих, з ким спілкуються. Їх більш хвилюють власні проблеми; свої інтереси вони ставлять вище інтересів інших людей, завжди готові їх відстоювати у конкурентній боротьбі. Для досягнення своєї мети вони використовують всі доступні засоби, не зважаючи на інших людей. Разом з тим, такі особистості, як правило, прагнуть досконалості.

Респонденти групи ЕЗ, які мають високі оцінки за III фактором (СІ), головним змістом якого є вольова регуляція поведінки, проявляють такі риси особистості, як добросовісність, відповідальність, обов'язковість, ретельність та акуратність у справах. Вони люблять порядок і комфорт, наполегливі у діяльності, тому зазвичай досягають в ній високих результатів. Висока добросовісність і свідомість поєднуються у них з хорошим самоконтролем, з прагненням до ствердження загальнолюдських цінностей. Вони конформісти. Не відчувають себе повністю розкутими – настільки, щоб дозволити дати волю своїм почуттям.

На відміну від групи ЕЗ, досліджувані групи ЕС, які мають низькі оцінки за III фактором, не часто виявляють вольові якості. Вони живуть, не ускладнюючи своє життя, одним днем, не зазираючи у майбутнє, це гедоністи. Такому типу особистості характерні природність поведінки, легковажність, схильність до необдуманих вчинків. Вони недобросовісно ставляться до своєї роботи, не

виявляють наполегливості у досягненні мети. Такі особи не докладають зусиль для дотримання прийнятих у суспільстві вимог і культурних норм поведінки, зі зневагою ставляться до моральних цінностей. Вони схильні до асоціальних вчинків, це нонконформісти. Заради власної вигоди вони здатні на нечесність й обман.

Відтак, можемо констатувати, порівнюючи викладене з результатами аналізу за показниками методики МакКрає-Коста, проведеного у контрастних за мотивацією групах А і С (що було розглянуто у Додатку Д.10), що за показником ПВ отримано схожі результати у таких порівнюваних групах: у групах С і ЕЗ він майже однаковий (на середньому рівні) та у групах А і ЕС він теж досить наближений (на низькому рівні). Натомість, показник СІ виявив інше співвідношення результатів у контрастних групах, а саме: він майже ідентичний у групах А і ЕЗ (на високому рівні) та, відповідно, нижчий у групах С і ЕС (щоправда, у групі С він на середньому рівні, а у групі ЕС – на низькому рівні). Показник ЕІ у групах ЕЗ і ЕС фактично аналогічний (на середньому рівні), натомість у групах А і С він значно відрізняється, із доволі вищим балом в групі А, і дещо нижчим – у групі С. А за показниками ІV і V факторів отримано майже ідентичні результати у всіх чотирьох порівнюваних групах: на високому рівні показник СН (фактично однаковий у групах ЕЗ, ЕС й А та незначно вищий у групі С) та на середньому – ЕП (по суті аналогічний у всіх групах).

Підсумуємо, що оскільки нами виявлено дуже різноманітне співвідношення результатів опитування досліджуваних контрастних груп А і С та ЕЗ і ЕС за показниками методики МакКрає-Коста, то таких отриманих даних недостатньо, щоб провести всебічний кореляційний аналіз розмежованих нами груп. Тож наше дослідження потребує порівняння цих груп ще за їхніми результатами показників за іншими методиками.

Тому надалі з'ясуємо, чи зумовлюється формування того чи іншого ставлення до заходів заохочення і стягнення стилем виховання і стосунками підлітків з їхніми батьками, що продемонструє порівняльний аналіз показників тесту «Підлітки про батьків» (ADOR) у групах ЕЗ і ЕС. Для зручності результати таких показників (де POZ – позитивний інтерес; DIR – директивність; NOS – ворожість; AUT –

автономність; NED – непослідовність), котрі представлені у Додатку Г.2, наведено у Таблиці № 4.8, а на підставі середньогрупових оцінок побудовані чотири графічні профілі батьків: двоє батьків респондентів групи ЕЗ, і двоє – у групі ЕС (рис. № 4.9).

Таблиця № 4.8

**Результати порівняльного аналізу показників тесту «Підлітки про батьків»
у групах ЕЗ і ЕС**

Показники методики			Середні оцінки груп		t-критерій Стьюдента	Рівень ймовірності, р	Стандартні відхилення	
			ЕЗ	ЕС			ЕЗ	ЕС
Оцінки матері	МП	POZ	8,78	4,64	3,04	0,01	3,35	3,08
	МД	DIR	9,11	5,07	2,17	0,04	4,43	4,30
	МВ	HOS	7,67	9,07	-0,74	0,47	5,63	3,50
	МА	AUT	10,22	12,93	-1,87	0,08	4,41	2,56
	МН	NED	9,22	10,79	-0,88	0,39	4,79	3,68
Оцінки батька	БП	POZ	7,33	5,43	1,07	0,29	3,87	4,31
	БД	DIR	7,67	5,14	1,39	0,18	3,64	4,57
	БВ	HOS	6,44	8,71	-1,27	0,22	4,56	3,93
	БА	AUT	8,67	13,29	-2,82	0,01	3,87	3,81
	БН	NED	6,67	10,50	-2,29	0,03	3,71	4,03

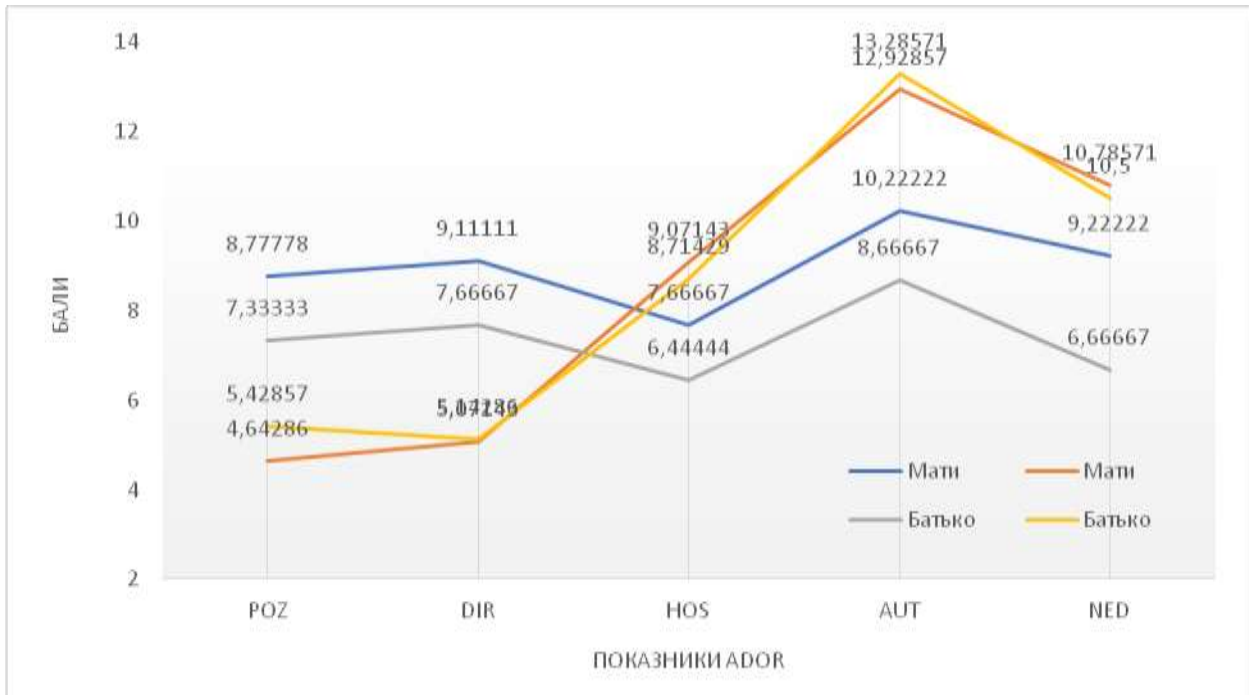

Рис. № 4.9. Усереднені профілі оцінок батьків респондентами груп ЕЗ і ЕС за показниками опитувальника ADOR

Як видно з рис. № 4.9, в обидвох порівнюваних групах профілі обох батьків, тобто поведінка і матерів, і татів, досить подібні, щоправда в групі ЕЗ усі показники по матері дещо вищі, ніж по батькові, а у групі ЕС оцінки показників обох батьків майже збігаються. Водночас у досліджуваних групи ЕС простежуємо вагомій відмінності в оцінюванні різних показників ADOR, причому найнижчі бали надано показникам POZ і DIR, а найвищий – показнику AUT. Натомість у респондентів групи ЕЗ профілі оцінок батьків відносно плавні, бали більшості показників близькі до середніх, притому найнижчий бал у показника NOS, а найвищий теж у показника AUT. Тобто, можемо стверджувати, що в опитуваних групи ЕЗ ставлення батьків до них досить збалансоване, в якому присутні як прихильність, так і відчуженість батьків; як директивність, так і свобода; як залежність, так і автономія; як строгість, так і безпристрасність; як непослідовність, так і емоційна стабільність. Разом з тим, зацентруємо, що в обох контрастних групах відзначається суттєво вища, порівняно із рештою показників, автономність обох батьків.

Статистичну значущість становлять відмінності між контрастними групами за показниками позитивного інтересу матері (на 4,14 бала вище у групі ЕЗ) та

директивності матері (на 4,04 бала вище теж у групі ЕЗ), а також за показниками автономності батька (на 4,62 бала вище у групі ЕС) і непослідовності батька (на 3,83 бала вище теж у групі ЕС). І загалом показники POZ і DIR вагомо вищі у респондентів групи ЕЗ, а, натомість, показники AUT і NED суттєво вищі у досліджуваних групи ЕС, а також в останніх дещо вищий показник NOS (ворожість).

Досліджувані групи ЕЗ описують ставлення до себе своїх матерів з достовірно вищим позитивним інтересом до них, який вони вбачають, насамперед, у відносно критичному підході до них. Вони відчувають необхідність у допомозі та підтримці з боку матері, здебільшого приймають її думку, схильні погоджуватися з нею. Вони прагнуть, щоб ними опікувалася сильна, доросла і самостійна людина.

Водночас респонденти групи ЕЗ відзначають і значно вищу директивність своїх матерів, яку вони простежують у нав'язуванні їм почуття провини щодо матері, в її деклараціях і постійному нагадуванні про те, що вона жертвує всім заради сина, повністю бере на себе відповідальність за все, що він зробив, робить і робитиме. Матір'ю ніби стверджується споконвічна залежність її статусу й оцінки оточуючими від відповідності сина «еталону» дитини, заперечуючи при цьому можливість інших варіантів його самовираження. Відтак, мати прагне будь-яким способом уникнути неправильної поведінки сина, щоб не осоромитися перед іншими. Прості ж форми прояву чуйності, симпатії, що викликають позитивні емоційні стосунки, їй не властиві.

Такий вплив матерів на свої синів, що становлять групу ЕЗ, можна пояснити тим, що, коли деспотичні, вимогливі до синів матері, раптом проявляють дружню підтримку і схвалення, це сприймається синами дещо гіперболізовано позитивно. За похвалу, схвалення і заохочення від мами вони на багато що здатні, і, навпаки, не готові доходити у своєму поведінні до покарань за негідну поведінку, адже і так почувають себе увесь час винними за невдоволення мами. Натомість, представники групи ЕС відмічають істотно нижчий позитивний інтерес матері до себе і значно нижче оцінюють непримиримість і деспотичність своїх матерів (показник директивності).

Як бачимо з даних Таблиці № 4.8 і рис. № 4.9, якщо прихильність респондентів групи ЕЗ до заохочень більш зумовлюють стосунки з мамою, то прагнення досліджуваних групи ЕС до стягнень більше формують виховні стратегії татів, а саме достовірно вища автономність і непослідовність їхніх татів.

Так, хоча у групі ЕС показник директивності батьків (причому і в матері, і в батька він фактично однаковий) найнижчий (як, зрештою, і показник позитивного інтересу), порівняно з оцінюванням інших показників ADOR, проте домінує автономність батьків (цей показник найвище оцінений респондентами групи при опитуванні), особливо батька. А саме, представники групи ЕС описують ставлення до них їх батька як байдуже, яке характеризується відчуженістю, потуранням, небажанням вникати у проблеми сина і якимось взаємодіяти з ним. Однак, будь-які порушення з боку неповнолітнього досить жорстко караються такими батьками і засуджуються батьком. Автономність батька у відносинах із сином проявляється у формальному ставленні до виховання, зайвій неупередженості у процесі спілкування. Взаємодія ж ґрунтується на позиціях сили і деспотичності. Батько «зауважує» сина тільки у випадках, коли той що-небудь накоїв, причому навіть на з'ясування того, що сталося, як правило, не вистачає часу. Батько дуже зайнятий собою, щоб вникати в життя і проблеми сина. Про них він дізнається тільки з його прохань допомогти або порадитися в тому чи іншому питанні, батько не надто перевантажує себе поясненнями. Батька не цікавлять захоплення сина, коло його знайомств, навчання у школі, він тільки робить вигляд, що це його турбує. Часто його просто дратує, коли син звертається до нього, оскільки він вважає, що син сам повинен все знати.

Непослідовність з боку татів досліджуваних групи ЕС виявляється в істероформних тенденціях (підвищеній емоційній чутливості і лабільності), прагненні завжди й усім догоджати, у неможливості передбачити, як їхній батько відреагує на ту чи іншу ситуацію, подію: суворо покарає сина за дрібні провини або ж, навпаки, злегка пожуристь за щось істотне, прийнявши запевнення сина у тому, що це більше не повториться. Такий батько або довго і педантично буде «промивати кісточки», або легковажно приймає на віру переконування сина в його невинності.

Зауважимо, що непослідовність у вихованні в обох батьків переживається неповнолітніми як тенденція до екстремально-суперечливих форм прояву з максимальною амплітудою вираження. Причому у матерів протилежністю силі та недовірі виступає поступливість і гіперпротекція, а у татів – довірливість і конформізм. Така непослідовність виховних заходів знецінює вплив заохочень і підвищує дієвість стягнень.

Виховна роль обох батьків беззаперечна, притому вважається, що основним виховним завданням матері є надання дитині підтримки і тепла, тож її виховний вплив переважний полягає у переконанні, заохоченні і схваленні. Натомість, виховне завдання батька – окреслення рамок поведінки і встановлення певних обмежень та підтримка дисципліни, тому його виховний вплив – це авторитет, сила і покарання. Звичайно, це досить «груба» схема, дуже узагальнена. Однак, вивчаючи виховний вплив стосунків із батьками на формування того чи іншого ставлення неповнолітнього до ЗДВ, можна помітити, як саме ця схема порушується, оскільки у респондентів формується певний психоемоційний дефіцит у стосунках з їхніми батьками. А саме: чутливість до заохочень зумовлює виховна стратегія матері, а сприйнятливості до стягнень – батька. Так, у досліджуваних групи ЕЗ мати виглядає досить деспотичною і авторитарною, тому відбувається переоцінка неповнолітніми її рідкісної прихильності і схвалення, і відтак, формується ще більша чутливість до заохочень. В опитуваних групи ЕС батько байдужий і непослідовний, тож відбувається знецінення його покарань внаслідок їхньої невідповідності провині, і натомість формується ще більша чутливість до стягнень [40, с. 118; 53, с. 45-46; 54, с. 159].

Отже, можемо констатувати, порівнюючи викладене з результатами аналізу за показниками опитувальника ADOR, проведеного у контрастних за мотивацією групах А і С (що було висвітлено у Додатку Д.10), що схоже співвідношення результатів отримано за наступними показниками. Найнижчі з-поміж усіх решти показників бали виявлено у позитивного інтересу та директивності у респондентів груп А і ЕС, та доволі вищий – у груп С і ЕЗ (причому, по POZ і DIR матері у групі ЕЗ він значно вищий – відповідно на 4,14 і 4,04 бала, а також вагомо вищий по DIR

обох батьків у групі С – на 2,9 і 3,37 бала). Найвищі бали досліджувані усіх чотирьох порівнюваних груп надали автономності обох батьків, притому найвищий показник AUT у респондентів груп А і ЕС (причому по автономності батька він вищий, відповідно, на 3 і 4,62 бала), та значно нижчий – у груп С і ЕЗ. Також високі бали у всіх групах отримала непослідовність батьків, притому вищий показник NED у досліджуваних груп А і ЕС (причому по непослідовності батька він вищий, зокрема у групі ЕС аж на 3,83 бала). За показником ворожості загалом у всіх групах представлено середні бали, притому у контрастних групах А і С вони майже ідентичні, а у групі ЕС вони про обох батьках дещо вищі, ніж у групі ЕЗ.

Для повноти порівняльного аналізу контрастних груп А і С та ЕЗ і ЕС розглянемо результати опитування їхніх респондентів ще за деякими значущими показниками Анкети соціально-психологічних особливостей сім'ї досліджуваних.

Як видно з результатів такого аналізу показників матеріального становища (МС) і житлових умов (ЖУ) опитуваних груп ЕЗ і ЕС (Див. Додаток Г.2), вони виявились важливими чинниками формування різного ставлення до заохочень і стягнень. Так, більшу чутливість до заохочень забезпечують дещо кращі матеріальні (3,1 бала) та житлові (3,6 бала) умови респондентів (якими, щоправда, досліджувані мало чи наполовину задоволені), натомість неповнолітні, які мали порівняно гірші матеріальні (1,6 бала) та житлові (2,8 бала) умови (якими, досліджувані взагалі незадоволені чи майже незадоволені), більше орієнтовані на стягнення. Звернемо увагу, що, натомість, для контрастних за мотивацією груп А і С висвітлювані показники фактично не мають відмінностей (про що було зазначено у підрозділі 4.2): ЖУ у групі А становить 3,2 бала, у групі С – 3,3 бала; або ж вони не суттєві: МС у групі А – 1,8 бала, у групі С – 2,1 бала (Див. Додаток Г.1).

На підставі порівняння показника дозвілля (Д) в Анкеті соціально-психологічних особливостей сім'ї досліджуваних та показника груп ставлення (ГС) у Зведених даних ефективності заходів заохочення і стягнення (Див. Додаток В.2) нами встановлено, що серед респондентів групи ЕЗ переважна більшість (7 чол.) проводять своє дозвілля, займаючись спортом (натомість, у групі ЕС це лише 1 чол.), а серед досліджуваних групи ЕС більше тих, що проводять час за переглядом

телебачення (5 чол.) (зауважимо, що у групі ЕЗ таких взагалі нема), а також прихильників домашніх застіль (4 чол.) і ресторанного відпочинку (3 чол.) (яких у групі ЕЗ лише по 1 чол. відповідно). Ці дані відображено у гістограмі взаємного розподілу переважних способів проведення дозвілля респондентами груп ЕЗ, ЕС і СГ на рис. № 4.10 (де рестор – ресторанний відпочинок, ТБ – перегляд телебачення, спорт – заняття спортом, дом/заст – домашні застілля).

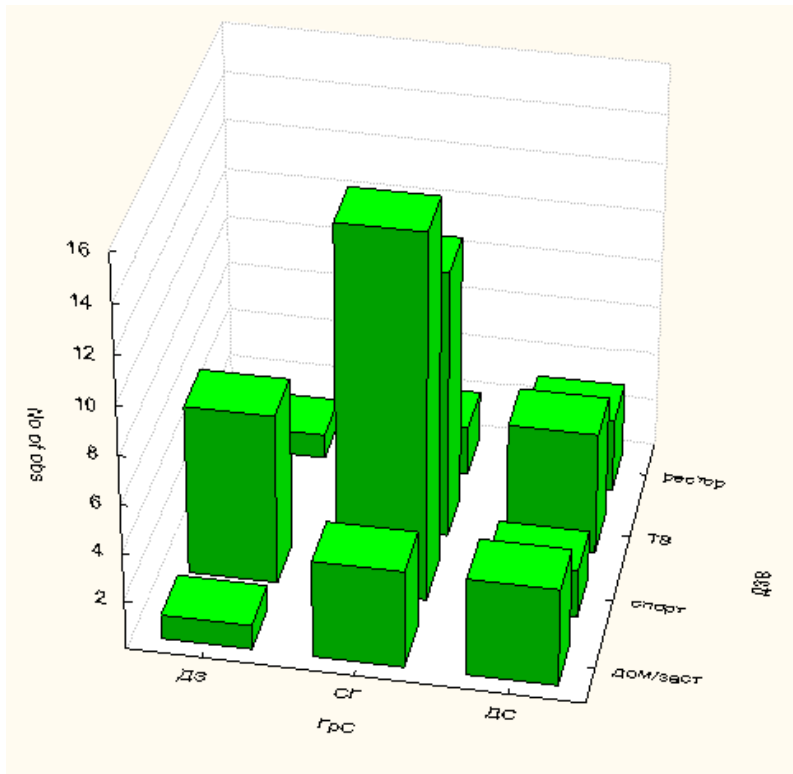

Рис. № 4.10. Гістограма взаємного розподілу переважних способів проведення дозвілля респондентами груп ЕЗ, ЕС і СГ

Натомість, при проведенні відповідного порівняльного аналізу у контрастних за мотивацією групах А і С, а саме при порівнянні показника дозвілля (Д) та показника типу групи за внутрішньою мотивацією (ВМ) у методиках Т. Елерса (Див. Додаток В.2), ми виявили, що серед респондентів групи А переважна більшість (9 чол.) приділяють своє дозвілля заняттю спортом та зовсім незначна і однакова кількість представників групи А дивляться телебачення та проводять вільний час за домашнім застіллям (по 2 чол. відповідно), а ресторанному відпочинку ніхто з опитаних цієї групи, мотивованих на успіх, не надає значення. У

групі ж С пріоритети щодо способів проведення дозвілля розподілилися без істотних переваг. Так, спорт обрали 5 чол., перегляд ТБ – 4 чол., ресторанний відпочинок – 3 чол., домашні застілля – 2 чол. Зауважимо, що дещо схожі результати опитування представили і досліджувані групи ЕС, за винятком заняття спортом, яке навпаки обрала лише 1 особа. Отже, можемо підсумувати, що для груп А і ЕЗ пріоритетним дозвіллям є заняття спортом, натомість для групи ЕС він фактично не має значення, а інші способи проведення дозвілля обрала, відповідно, подібна кількість респондентів як групи С, так і групи ЕС.

Додаток Е**Пропозиції про вдосконалення кримінально-виконавчого законодавства
України щодо застосування заходів заохочення і стягнення до неповнолітніх
осіб, засуджених до позбавлення волі****Додаток Е.1****Пропозиції про внесення змін і доповнень до
Кримінально-виконавчого кодексу України**

1. Частину першу статті 144 (Заходи заохочення, що застосовуються до засуджених неповнолітніх) викласти у такій редакції:

1. За сумлінну поведінку, за сумлінне ставлення до праці та/або навчання, за активну участь у роботі самодіяльних організацій, за активна участь у виховних заходах до засуджених неповнолітніх застосовуються такі заходи заохочення:

- 1) подяка;
- 2) дострокове зняття раніше накладеного стягнення;
- 3) нагородження похвальною грамотою;
- 4) присвоєння почесного звання «кращий за поведінкою» чи «активний учасник самодіяльності» тощо;
- 5) виплата грошової премії;
- 6) нагородження подарунком;
- 7) надання додаткового (понад 1 раз на місяць) тривалого побачення;
- 8) надання права відвідування культурно-видовищних і спортивних заходів за межами виховної колонії у супроводі працівників колонії;
- 9) надання права виходу за межі виховної колонії у супроводі батьків чи інших близьких родичів;
- 10) надання права виходу за межі виховної колонії у вихідні та святкові дні у супроводі батьків, близьких родичів чи інших осіб;

11) надання права на святкування дня народження та інших сімейних подій з близькими родичами чи іншими особами;

12) надання права виїзду за межі колонії до 7 діб з метою відвідування рідних засудженим, які тримаються у дільницях соціальної адаптації;

13) надання відпустки у виді щорічного короткочасного виїзду за межі колонії на строк від 7 до 14 діб з метою відвідування рідних і близьких засудженим вперше до позбавлення волі за злочини, вчинені з необережності, та нетяжкі злочини, а також особам, які тримаються у дільницях соціальної адаптації;

14) дострокове зняття раніше накладеного стягнення.

2. Частину першу статті 145 (Заходи стягнення, що застосовуються до засуджених неповнолітніх) викласти у такій редакції:

1. За невиконання покладених обов'язків та порушення встановлених заборон до засуджених неповнолітніх застосовуються такі заходи стягнення:

1) попередження;

2) догана;

3) скасування права виходу за межі виховної колонії у вихідні та святкові дні у супроводі батьків, близьких родичів чи інших осіб;

4) скасування права на святкування дня народження та інших сімейних подій з близькими родичами чи іншими особами;

5) скасування права виїзду за межі колонії до семи діб з метою відвідування рідних засудженим, які тримаються у дільницях соціальної адаптації;

6) скасування права на відпустку;

7) поміщення в ДІЗО на строк до трьох діб з виведенням чи без виведення на навчання або роботу;

3. Частину другу статті 131 (Порядок застосування заходів заохочення до осіб, позбавлених волі) викласти у такій редакції:

2. При заохоченні до засудженого можуть застосовуватися водночас кілька видів заходів заохочення – залежно від наявності обґрунтованих кількох окремих підстав для цього.

4. Частину четверту статті 131 (Порядок застосування заходів заохочення до осіб, позбавлених волі) доповнити абзацом другим такого змісту:

Додаткове тривале побачення надається тривалістю одна, дві чи три доби, залежно від змісту і обсягу підстав для застосування до засудженого такого заходу заохочення.

5. Частину шосту статті 131 (Порядок застосування заходів заохочення до осіб, позбавлених волі) доповнити абзацом другим такого змісту:

Зняття раніше накладеного стягнення у виді поміщення в ДІЗО може відбуватися не раніше трьох місяців з дня відбуття такого заходу стягнення, а зняття всіх інших видів заходів стягнень – не раніше одного місяця з дня їх накладення.

6. Перше речення частини восьмої статті 131 (Порядок застосування заходів заохочення до осіб, позбавлених волі) викласти у такій редакції:

8. Адміністрація колонії зобов'язана щомісячно проводити оцінювання поведінки особи (а саме, її сумлінності, сумлінності ставлення до праці та/або навчання, активності участь у роботі самодіяльних організацій та/або у виховних заходах) та приймати вмотивоване рішення про доцільність або недоцільність застосування до особи, яка відбуває покарання у виді позбавлення волі, заходів заохочення.

7. Доповнити статтю 131 (Порядок застосування заходів заохочення до осіб, позбавлених волі) частинами дев'ятою-чотирнадцятою такого змісту (а, відповідно, діючу частину дев'яту вважати частиною п'ятнадцятою):

9. Питання про доцільність застосування заохочення до осіб, які відбувають покарання у виді позбавлення волі, вирішується на засіданні спеціальної комісії установи виконання покарань, уповноваженої застосовувати заохочення. Така комісія діє на постійній основі. Її засідання є повноважним, якщо на ньому присутні більше половини членів комісії.

10. До складу спеціальної комісії, уповноваженої застосовувати заохочення, входять начальник установи виконання покарань, його заступник із соціально-виховної та психологічної роботи, а також представники персоналу установи, які за своїми функціональними обов'язками безпосередньо спілкуються з особами, які

відбувають покарання у виді позбавлення волі, а саме: начальник відділення соціально-психологічної служби (старший вихователь), вихователь, психолог, вчитель, керівник гуртка, інспектор з фізкультурно-спортивної роботи тощо. Очолює комісію начальник установи виконання покарань або особа, яка виконує його обов'язки.

11. Особа, яка відбуває покарання у виді позбавлення волі, має бути повідомлена про місце і час засідання спеціальної комісії, уповноваженої застосовувати заохочення, не пізніше ніж за одну добу до його проведення.

12. Матеріали про поведінку конкретної особи, яка відбуває покарання у виді позбавлення волі, доповідаються на засіданні спеціальної комісії, уповноваженої застосовувати заохочення, начальником відділення соціально-психологічної служби у присутності даного засудженого.

13. Визнання спеціальною комісією, уповноваженою застосовувати заохочення, доцільним застосування до особи, яка відбуває покарання у виді позбавлення волі, певного конкретного виду заохочення повинно ґрунтуватися на результатах опитування даної особи, котрі засвідчують більшу чи, навпаки, меншу ефективність для неї тих чи інших видів заходів, та відповідних рекомендаціях і пропозиціях психолога соціально-психологічної служби, а також враховувати думку і побажання самого засудженого.

Рішення про застосування заохочення приймається більшістю голосів членів спеціальної комісії, уповноваженої застосовувати заохочення.

14. Рішення про відмову у застосуванні заохочення до особи, яка відбуває покарання у виді позбавлення волі, має бути детально вмотивоване та може бути оскаржене засудженим або його представником до органу виконання покарань вищого рівня, прокурора чи суду.

Засудженому упродовж трьох робочих днів видається копія рішення про відмову у застосуванні до нього заохочення із зазначенням можливості та порядку його оскарження.

8. Доповнити частину шосту статті 135 (Процедура дисциплінарного провадження) абзацом третім такого змісту (а, відповідно, діючі третій-п'ятий абзаци вважати четвертим-шостим абзацами):

Визнання дисциплінарною комісією доцільним застосування до особи, яка відбуває покарання у виді позбавлення волі, певного конкретного виду заходу стягнення повинно ґрунтуватися на результатах опитування даної особи, котрі засвідчують більшу чи, навпаки, меншу ефективність для неї тих чи інших видів заходів, та відповідних рекомендаціях і пропозиціях психолога соціально-психологічної служби, а також враховувати думку і побажання самого засудженого.

9. Внести такі зміни до абзацу першого частини одинадцятої статті 134 (Порядок застосування заходів стягнення до осіб, позбавлених волі): виключити з тексту формулювання, котре містить заборону «придбання продуктів харчування і предметів першої потреби».

Примітка: Внести аналогічні зміни до абзацу першого пункту шостого розділу XXI Правил внутрішнього розпорядку установ виконання покарань, виключивши з тексту формулювання, котре містить заборону «придбання продуктів харчування і предметів першої потреби». А крім того, внести зміни до абзацу шостого пункту шостого розділу XXI ПВР УВР, виключивши з тексту формулювання, котре містить заборону «брати із собою у ДІЗО продукти харчування і особисті речі».

**Пропозиції про внесення змін і доповнень до Методичних
вказівок і рекомендацій щодо особливостей процедури застосування
заходів дисциплінарного впливу до неповнолітніх осіб,
засуджених до позбавлення волі**

1. Ознаками, критеріями сумлінної поведінки неповнолітнього ув'язненого як підстави застосування до нього заходів заохочення слід вважати такі: 1) усвідомлене (тобто добровільне і добросовісне, за власним переконанням, відповідальне, активне, з метою виправлення) дотриманням умов відбування покарання та виконанням ним усіх покладених обов'язків і вимог; 2) бездоганне (тобто зразкове, ретельне; повне і систематичне) дотриманням умов відбування покарання та виконанням ним усіх покладених обов'язків і вимог; 3) подання позитивного прикладу поведінки іншим засудженим.

2. Сумлінне ставлення до праці та/або навчання як підстави застосування до неповнолітнього ув'язненого заходів заохочення варто розглядати як свідоме, добросовісне, старанне, дбайливе, ретельне і повне, а також систематичне виконання засудженим покладених обов'язків, вимог і доручень у сфері трудової діяльності і навчального процесу.

3. Під активною участю неповнолітнього ув'язненого у роботі самодіяльних організацій і виховних заходах як підставами застосування до нього заходів заохочення слід розуміти його ініціативну, діяльну й інтенсивну участь у такій роботі і таких заходах.

4. Соціально-психологічна служба виховної колонії (насамперед в особі психолога) повинна спершу при поступленні неповнолітнього засудженого здійснити його опитування на підставі типового комплексу методик психодіагностичного обстеження неповнолітніх ув'язнених, на основі котрого відбувається встановлення відповідних емпіричних референтів, а надалі щоквартально упродовж усього терміну відбування ним позбавлення волі проводити

його опитування на підставі уніфікованого комплексу методик виявлення ефективності для нього тих чи інших заходів заохочення та стягнення.

За результатами такого психодіагностування особи засудженого психолог соціально-психологічної служби повинен сформулювати рекомендації щодо врахування відповідних соціально-психологічних властивостей особистості неповнолітнього ув'язненого при застосуванні до нього окремих видів заходів дисциплінарного впливу; а за результатами опитування за методиками оцінювання ефективності для конкретного засудженого окремих видів заходів дисциплінарного впливу, котрі засвідчують більшу чи, навпаки, меншу ефективність для нього деяких видів заходів, психолог повинен подавати спеціальній комісії, уповноваженій застосовувати такі заходи, обґрунтовані пропозиції стосовно доцільності або недоцільності застосування до даного неповнолітнього ув'язненого саме певного конкретного виду заходу заохочення та стягнення.

ЗАТВЕРДЖУЮ

Перший проректор
Львівського державного університету
внутрішніх справ
кандидат юридичних наук, професор
поліцейської служби

Гаря СОЗАНСЬКИЙ**АКТ**30.05.2024

Львів

№ 36

Про впровадження результатів дисертації
Бурдіної Тетяни Валентинівни на тему «Заходи
заохочення і стягнення, які застосовуються до
неповнолітніх осіб, засуджених до позбавлення
волі, та їх ефективність» в освітній процес
ЛьвДУВС

Уклала експертна комісія з виявлення, узагальнення та впровадження
позитивного досвіду роботи у складі:

- начальника відділу забезпечення якості освіти та методичної роботи
кандидата юридичних наук, доцента Руслана СТРОЦЬКОГО;
- начальника відділу організації наукової роботи кандидата
юридичних наук майора поліції Людмили ПАВЛИК;
- декана факультету № 1 ПФПНП ЛьвДУВС кандидата юридичних
наук, професора підполковника поліції Руслана ШЕХАВЦОВА;
- завідувача кафедри кримінального права і кримінології факультету
№ 1 ПФПНП ЛьвДУВС кандидата юридичних наук, доцента Ірини
ГАЗДАЙКИ-ВАСИЛИШИН;
- директора загальної бібліотеки Ірини КРАВЕЦЬ.

Комісія відповідно до наказу ЛьвДУВС наказу по університету від
16 серпня 2023 року № 270 розглянула й узагальнила матеріали дисертації,
поданої на здобуття наукового ступеня доктора філософії в галузі знань
08 «Право» зі спеціальності 081 «Право», та наукові праці аспірантки кафедри
кримінального права і кримінології факультету № 1 ПФПНП Львівського
державного університету внутрішніх справ Бурдіної Тетяни Валентинівни на
тему «Заходи заохочення і стягнення, які застосовуються до неповнолітніх осіб,
засуджених до позбавлення волі, та їх ефективність».

Проаналізовано основні результати дисертації Бурдіної Т.В., зокрема
наукові праці, в яких опубліковані теоретичні положення дисертації:

1. Бурдіна Т. Виправлення і ресоціалізація неповнолітніх ув'язнених як критерій ефективності застосовуваних до них заходів заохочення і стягнення. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 4. С. 301-312. URL: <https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2023/09/53.pdf>.

DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.04.51>.

2. Бурдіна Т. Міжнародні стандарти процедури застосування до неповнолітніх ув'язнених заходів дисциплінарного впливу. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2021. Випуск 73. 185 с. С. 131-139. URL: <http://publications.lnu.edu.ua/bulletins/index.php/law/article/view/11380/11713>.

DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/vla.2021.73.131>.

3. Бурдіна Т. Особливості та дискусійні аспекти підстав застосування заходів заохочення до неповнолітніх ув'язнених. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2024. № 2. С. 553-563. URL: <https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2024/04/96.pdf>.

DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.02.94>.

4. Бурдіна Т. Поняття, сутність і значення заохочень, що застосовуються до неповнолітніх осіб, засуджених до позбавлення волі. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2022. Випуск 74. 199 с. С. 166-175. URL: <http://publications.lnu.edu.ua/bulletins/index.php/law/article/view/11589/11913>.

DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/vla.2022.74.166>.

5. Бурдіна Т. Поняття, сутність і значення заходів стягнення, що застосовуються до неповнолітніх осіб, засуджених до позбавлення волі. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2022. Випуск 75. 188 с. С. 153-160. URL:

<http://publications.lnu.edu.ua/bulletins/index.php/law/article/view/11690/12017>.

DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/vla.2022.75.153>.

6. Бурдіна Т. Сутність, мета і значення заходів дисциплінарного впливу, що застосовуються до неповнолітніх осіб, засуджених до позбавлення волі. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2023. Випуск 76. 234 с. С. 198-205. URL:

<http://publications.lnu.edu.ua/bulletins/index.php/law/article/view/11809/12175>.

DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/vla.2023.76.198>.

7. Бурдіна Т. Юридичні та психологічні засади методики дослідження ефективності заходів дисциплінарного впливу, які застосовуються до неповнолітніх осіб, засуджених до позбавлення волі. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2021. Випуск 72. 176 с. С. 113-121. URL: <http://publications.lnu.edu.ua/bulletins/index.php/law/article/view/11204/11512>.

DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/vla.2021.72.113>.

8. Бурдіна Т. В. Міжнародні стандарти законних інтересів неповнолітніх осіб, засуджених до позбавлення волі. *Юриспруденція сьогодні: між апологією і креативністю. Пам'яті професора Ю. М. Оборотова (до 75-річчя від дня народження доктора юридичних наук, професора Ю. М. Оборотова) : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 17 вересня 2021 р.) / Нац. ун-т «Одеська юрид. академія» ; за заг. ред. А. Ф. Крижановського. Одеса : Фенікс, 2021. 320 с. С. 232-237.*

URL: http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/16010/NU_OUA_Konf_Oborotov_Print%283%29%2b.pdf?sequence=1&isAllowed=y.

9. Бурдіна Т. Міжнародні стандарти застосування заходів дисциплінарного впливу до неповнолітніх осіб, засуджених до позбавлення волі. *Незалежність України: права людини та національна безпека : збірник матеріалів Першої міжнародної науково-практичної конференції (м. Львів, 21 травня 2021 р.) / Національний університет «Львівська політехніка» ; упоряд. Л. В. Ярмол. Львів : Галицька видавнича спілка, 2021. 340 с. С. 236-238.* URL: <https://lpnu.ua/sites/default/files/2020/pages/483/vipusk-1zbirnik-konf150621nezalezhnist-ukraini.pdf>.

10. Бурдіна Т. Переведення на поліпшені умови тримання як захід заохочення, що застосовується до неповнолітніх осіб, засуджених до позбавлення волі. *Незалежність України: права людини та національна безпека : збірник матеріалів Другої міжнародної науково-практичної конференції (м. Львів, 20 травня 2022 р.) / Національний університет «Львівська політехніка» ; упоряд. Л. В. Ярмол. Львів : Галицька видавнича*

спілка, 2022. 380 с. С. 196-199. URL:
<https://lpnu.ua/sites/default/files/2020/pages/483/zbirnik-konferencii200622.pdf>.

11. Бурдіна Т. В. Підстави застосування заходів заохочення до неповнолітніх осіб, засуджених до позбавлення волі. *The process and dynamics of the scientific path : collection of scientific papers «SCIENTIA» with Proceedings of the II International Scientific and Theoretical Conference (Vol. 1) (September 17, 2021, Athens, Hellenic Republic) : European Scientific Platform*. С. 56-60. URL:
<https://ojs.ukrlogos.in.ua/index.php/scientia/issue/view/17.09.2021/583>.

На основі проведеного аналізу комісія зробила висновок, що наукові праці Бурдіної Т. В. містять науково обґрунтовані теоретичні положення і практичні рекомендації, що дає підстави запровадити їх для використання в освітньому процесі Львівського державного університету внутрішніх справ, зокрема при викладанні навчальних дисциплін «Кримінальне право», «Кримінально-виконавче право», «Юридична психологія» та відповідних спецкурсів, під час підготовки навчально-методичних і дидактичних матеріалів, а також рекомендувати їх до вивчення під час самостійної роботи здобувачів ступенів вищої освіти «бакалавр» та «магістр».

Члени комісії:

 Руслан СТРОЦЬКИЙ
 Людмила ПАВЛИК
 Руслан ШЕХАВЦОВ
 Ірина ГАЗДАЙКА-ВАСИЛИШИН
 Ірина КРАВЕЦЬ

ЗАТВЕРДЖУЮ

Перший проректор

Львівського національного університету

імені Івана Франка

кандидат юридичних наук, доцент

Андрій Гукалюк

2024

29.05 2024

Львів

№ 1

Про впровадження результатів дисертації Бурдіної Тетяни Валентинівни на тему «Заходи заохочення і стягнення, які застосовуються до неповнолітніх осіб, засуджених до позбавлення волі, та їх ефективність» в освітній процес ЛНУ імені Івана Франка

Уклала експертна комісія з виявлення, узагальнення та впровадження позитивного досвіду роботи у складі:

- Завідувача кафедри кримінального права та кримінології кандидата юридичних наук, доцента Віктора Маркіна;
- кандидата юридичних наук, доцентки кафедри кримінального права та кримінології Ольги Денькович;
- кандидата юридичних наук, доцентки кафедри кримінального права та кримінології Мар'яни Шуп'яної.

Комісія розглянула й узагальнила матеріали дисертації, поданої на здобуття наукового ступеня доктора філософії в галузі знань 08 «Право» зі спеціальності 081 «Право», та наукові праці аспірантки кафедри кримінального права і кримінології факультету №1 ПФПНП Львівського державного університету внутрішніх справ Бурдіної Тетяни Валентинівни на тему «Заходи заохочення і стягнення, які застосовуються до неповнолітніх осіб, засуджених до позбавлення волі, та їх ефективність».

Проаналізовано основні результати дисертації Бурдіної Т.В., зокрема наукові праці, в яких опубліковані теоретичні положення дисертації:

1. Бурдіна Т. Виправлення і ресоціалізація неповнолітніх ув'язнених як критерій ефективності застосовуваних до них заходів заохочення і стягнення. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 4. С. 301-312. URL: <https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2023/09/53.pdf>. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.04.51>.

2. Бурдіна Т. Міжнародні стандарти процедури застосування до неповнолітніх ув'язнених заходів дисциплінарного впливу. *Вісник Львівського*

університету. Серія юридична. 2021. Випуск 73. 185 с. С. 131-139. URL: <http://publications.lnu.edu.ua/bulletins/index.php/law/article/view/11380/11713>.

DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/vla.2021.73.131>.

3. Бурдіна Т. Особливості та дискусійні аспекти підстав застосування заходів заохочення до неповнолітніх ув'язнених. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2024. № 2. С. 553-563. URL: <https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2024/04/96.pdf>.

DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.02.94>.

4. Бурдіна Т. Поняття, сутність і значення заохочень, що застосовуються до неповнолітніх осіб, засуджених до позбавлення волі. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2022. Випуск 74. 199 с. С. 166-175. URL: <http://publications.lnu.edu.ua/bulletins/index.php/law/article/view/11589/11913>.

DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/vla.2022.74.166>.

5. Бурдіна Т. Поняття, сутність і значення заходів стягнення, що застосовуються до неповнолітніх осіб, засуджених до позбавлення волі. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2022. Випуск 75. 188 с. С. 153-160. URL:

<http://publications.lnu.edu.ua/bulletins/index.php/law/article/view/11690/12017>.

DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/vla.2022.75.153>.

6. Бурдіна Т. Сутність, мета і значення заходів дисциплінарного впливу, що застосовуються до неповнолітніх осіб, засуджених до позбавлення волі. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2023. Випуск 76. 234 с. С. 198-205. URL:

<http://publications.lnu.edu.ua/bulletins/index.php/law/article/view/11809/12175>.

DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/vla.2023.76.198>.

7. Бурдіна Т. Юридичні та психологічні засади методики дослідження ефективності заходів дисциплінарного впливу, які застосовуються до неповнолітніх осіб, засуджених до позбавлення волі. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2021. Випуск 72. 176 с. С. 113-121. URL: <http://publications.lnu.edu.ua/bulletins/index.php/law/article/view/11204/11512>.

DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/vla.2021.72.113>.

8. Бурдіна Т. В. Міжнародні стандарти законних інтересів неповнолітніх осіб, засуджених до позбавлення волі. *Юриспруденція сьогодні: між апологією і креативністю. Пам'яті професора Ю. М. Оборотова (до 75-річчя від дня народження доктора юридичних наук, професора Ю. М. Оборотова) : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 17 вересня 2021 р.) / Нац. ун-т «Одеська юрид. академія» ; за заг. ред. А. Ф. Крижановського. Одеса : Фенікс, 2021. 320 с. С. 232-237. URL:*

http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/16010/NU_OUA_Konf_Oborotov_Print%283%29%2b.pdf?sequence=1&isAllowed=y.

9. Бурдіна Т. Міжнародні стандарти застосування заходів дисциплінарного впливу до неповнолітніх осіб, засуджених до позбавлення волі. *Незалежність України: права людини та національна безпека : збірник матеріалів Першої міжнародної науково-практичної конференції (м. Львів, 21 травня 2021 р.) / Національний університет «Львівська політехніка» ; упоряд. Л. В. Ярмол. Львів : Галицька видавнича спілка, 2021. 340 с. С. 236-238. URL:*

<https://lpnu.ua/sites/default/files/2020/pages/483/vipusk-1zbirnik-konfl50621nezalezhnist-ukraini.pdf>.

10. Бурдіна Т. Переведення на поліпшені умови тримання як захід заохочення, що застосовується до неповнолітніх осіб, засуджених до позбавлення волі. *Незалежність України: права людини та національна безпека : збірник матеріалів Другої міжнародної науково-практичної конференції (м. Львів, 20 травня 2022 р.)* / Національний університет «Львівська політехніка»; упоряд. Л. В. Яромл. Львів : Галицька видавнича спілка, 2022. 380 с. С. 196-199. URL: <https://lpnu.ua/sites/default/files/2020/pages/483/zbirnik-konferencii200622.pdf>.

11. Бурдіна Т. В. Підстави застосування заходів заохочення до неповнолітніх осіб, засуджених до позбавлення волі. *The process and dynamics of the scientific path : collection of scientific papers «SCIENTIA» with Proceedings of the II International Scientific and Theoretical Conference (Vol. 1) (September 17, 2021, Athens, Hellenic Republic) : European Scientific Platform*. С. 56-60. URL: <https://ojs.ukrlogos.in.ua/index.php/scientia/issue/view/17.09.2021/583>.

На основі проведеного аналізу комісія зробила висновок, що наукові праці Бурдіної Т. В. містять науково обґрунтовані теоретичні положення і практичні рекомендації, що дає підстави запровадити їх для використання в освітньому процесі юридичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка, зокрема при викладанні навчальних дисциплін «Кримінальне право», «Кримінально-виконавче право» та відповідних спецкурсів, під час підготовки навчально-методичних і дидактичних матеріалів, а також рекомендувати їх до вивчення під час самостійної роботи здобувачів ступенів вищої освіти «бакалавр» та «магістр».

Члени комісії:

Віктор Маркін

Мар'яна Шуп'яна

Ольга Денькович